

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 11

Том IX (121)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том IX (121)

Киев
2009

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009.
– Вип. 11. – Т. IX (121). – 336 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **А. Й. Багмут**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України **Д. В. Затонський**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України **Н. Є. Крутікова**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережінська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелева**.

**ТРАНСФОРМАЦИЯ ЗАПОВЕДЕЙ ГОСПОДА БОГА В «ДОМОСТРОЕ»:
ТЕМПОРАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**

У статті розглядаються Божі заповіді, які необхідно виконувати християнам. Тільки шість з десяти відповідають авторським порадам з давньоруського твору «Домострой». Усі Божі заповіді поєднані з граматичним часом, який несе на собі слід моральних принципів стародавніх росіян.

Ключові слова: моральні принципи, граматичний час, Божі заповіді.

In this article is told about the God's laws which all Christian people must keep. Only six from ten Bible's laws are similar with author's laws from Old Russian creating work «Building house». All God's laws deal with grammar Tenses in which are seen moral principles Old Russian people.

Key words: moral principles, grammar Tenses, God's laws

Особое внимание учёных-лингвистов привлекает заключительная глава «Домостроя» под названием «Послание и наказание ото отца к сыну». Безоговорочное соблюдение Божьих заповедей и обещание спокойного радостного будущего – вот основная идея данного послесловия. Главными действующими лицами являются Небесные и земные герои. К главным небесным силам относятся: Бог (субъект действия), Божественное Писание – Библия (объект действия). Иисус Христос, Его Матерь Пречистая Богородица, все святые – выступают в роли Факультативных персонажей. Все эти лица противопоставляются Дню Страшного суда, который, как и Библия, представлен в качестве объекта будущих действий. В качестве земных героев выступает благовещенский поп Селивестр – в роли отца и его сын – Анфим. Заметим, уникальность данной главы – неоспарима, так как в отличие от основных 36 параграфов текста «Домостроя» именно данное послание носит характер персонализации и имеет чётко обозначенных адресанта и адресата (благовещенский поп Селивестр и его единокровный сын Анфим).

Таким образом, в поскриптуме к «Домострою» впервые поднимается вопрос о проблеме языковой личности в художественном произведении. Господь Бог в тексте «Домостроя» персонифицирован и выступает в качестве мерила нормы человеческого существования. Автор использует целый синонимический ряд по отношению к Божьему имени. Это: *Господь, Боже, Бог, Бог правитель, Создатель наш добрый блюститель Иисус Христос, отца своего духовного, отец духовный, наследник Небесному Царствию, свершитель Бог, Господь бог, Боже*. Подобный авторский приём осуществлён в отношении главной христианской книги – священного писания. Библия – это и *заповеди Господни, и Писание, заповедь отца духовного, праведный закон, заповеди Господни, Божественное*

писание, Еуаγγελское слово, в заповедех Твоих, по християньскому закону во всяких обычаех, Господь сохранит закон, по сему писанию, святого Писания и християньскаго праведнаго закона, малые сия заповеди худаго моего учения, по Еуаγγελскому словеси. Данная глава носит бинарный характер, что проявляется в названии; в одновременном употреблении понятий нравственности и ФСП темпоральности; в объекте и субъекте; адресате и адресанте.

Уже из названия заголовка «Послание и наказание ото отца к сыну» следует несколько выводов:

1. «Послание и наказание» проецируется на Библию и Божьи заповеди – их соблюдение и почитание и тот День страшнаго суда, который должен наступить в будущем в случае несоблюдения Слова Божьего как Господнее наказание всему человечеству.

2. Выражение *ото отца к сыну* имеет 4 значения:

А) послание благовещен

скаго попа Селивестра своему возлюбленному единокровному сыну Анфиму (частный случай);

Б) обращение Господа Бога к своему сыну – Иисусу Христу;

В) провозглашение Богом Нагорных заповедей всему человечеству, то есть отец – это Господь Бог, а сын – христианин (приём употребления общего в значении частного);

Г) передача жизненного опыта и трансформация накопленных знаний старшим поколением младшему в повседневной жизни.

Форма написания данного послесловия – кольцевая, стержнем содержания является концепт 'нравственность'. Понятия, составляющие концепт 'нравственность', тоже биполярны: они носят как положительный характер, так и отрицательный. Нами было выявлено 46 положительных концептов и 18 отрицательных. К позитивным концептам нравственности относятся: 'добро', 'дружба', 'честность', 'чистота', 'правда', 'любовь', 'совесть', 'вера', 'свобода', 'воля', 'честь', 'слава'; негативную сторону составляют такие концепты, как: 'страх', 'грех', 'зло', 'ложь', 'клевета', 'лукавство', 'вина', 'враг', 'хитрость', 'ад'. Заметим, что в состав слов с отрицательным значением входят такие буквосочетания как -ах-: 'страх' или -ех-: 'грех' (сравним с междометиями -Ах! Эх! Например: *Ах, не уберегли мы своё счастье!* или на поминках: *Эх, хороший был парень, этот ваш Карнилыч!*), -зл-: 'злость', 'злорадство', суффикс -ость-: 'хитрость', 'наглость', 'подлость', 'жадность', 'тупость', 'невоспитанность', 'безнравственность' и т.д. Ряд слов, соответствующих вышеуказанным концептам, вошли в СРЯ в состав устойчивых выражений: *състрах Божий, христианский закон, добрый промысел, благодарная дочь, Пречистыя Богородица, нашей Помощнице, добрыя дела, великую веру, Божию долг, Божья милость, грехи наши, духовное наказание, праведные труды, истинная правда, любовь нелицемерная, честный человек, апостольское слово, отец духовный, горкие слезы, страннии пришельцы, законное жительство (брак), жизнь вечную, домашний обиход, страшный суд, добрые словеса, Еуаγγελское слово, нечистаго зло, в будущем веце (веке), церковнаго пения, до совершена возраста (до совершеннолетия), у добрых людех, хмельное питье, слава добрая, Небесное Царствие, всех святых, родительская молитва.*

Вышеперечисленные концепты нравственного характера «действуют» в среде ФСП темпоральности непосредственно через глагол, через наречия времени, через имена

существительные, через числительные, через союзы и предлоги, а также через имена прилагательные. Таких предложений в послесловии к «Домострою» – 15, однако сложно назвать их отдельными предложениями: всё «заключительное слово» ото отца к сыну написано в 4-х «очень» распространённых предложениях. Первое СПП заключено на трёх с половиной листах и делится на 3 СПП, а второе поместилось на половину страницы и состоит из 1 СПП. Смысл первого послания сводится к бытовым наказам от отца к сыну, а идея второго заключается в профессиональном служебном наказе единокорному и любимому Анфиму от отца: *произволил Бог и благочестивыи и православныи царь государь велел послужити тебе в своеи царскои казне у таможенных дел...*[1: 34]. Здесь существительное нравственного характера *Бог*, прилагательные *благочестивыи*, *православныи* находятся в окружении глаголов *произволил*, *велел*, которые относятся к прошедшему времени и являются элевыми причастиями.

В тексте «Домостроя» есть предложение, в котором глаголы стоят в повелительном наклонении: *Прибегаи всегды с верою ко святым Божиим церквам заутрени не просыпай обедни не прогуливай вечерни не погреш и не пропывай павечерница и полунощница* [1: 31]. В анализируемом отрывке глаголы в повелительном наклонении функционируют как средство побуждения к действию: *прибегай*, *не проси*, *не прогуливай*, *не пропывай*, то есть по своему значению они связаны с планом будущего. Обозначая побуждение к действию, повелительное наклонение является принадлежностью диалога (послание и наказание ото отца к сыну): отец Селивестр хочет, чтобы сын прибегал всегда к заутрени с верою к святым Божьим церквам, чтобы он не просыпал обедни, не прогуливал вечерни и не пил по вечерам и по ночам. Здесь побуждение имплицитно имеет вид вполне реальное 3 лицо. Глаголы повелительного наклонения употребляются в тексте в сочетании со словами темпоральной семантики: *всегды*, *заутрени*, *обедни*, *вечерни* (в значении утренние, обеденные и вечерние службы в церквах). Слова *павечерница* и *полунощница* в древнерусском варианте текста «Домострой» являются именами существительными, но при этом представляют собой варианты абсолютных синонимов сочетаниям с временным значением предлог + имя существительное во множественном числе СРЯ.

Уникальный стиль древнерусских текстов проявляется в умелой сочетаемости ментально-нравственного и языкового для раскрытия идеи автора: *внимаи словеса добрые и твори я почитаи часто Божественное писание и влагаи в сердце себе на ползу видел* [1: 32]. В данном случае в рамках одного предложения отмечаем: 1) глаголы повелительного наклонения, передающие наказ: *внимаи*, *твори*, *почитаи*, *влагаи*; 2) концепт 'доброта' как концепт нравственного характера; 3) наречие темпоральной семантики *часто*; 4) выражение нравственно-поучительной семантики *Божественное писание*; 5) глагол прошедшего времени с суффиксом -л-: *видел*.

В анализируемом предложении наряду с глаголами и компонентами ФСП темпоральности встречается и функциональное преобразование формы –л- вследствие развития «нового перфекта» – то есть специализированной неизменяемой формы краткого действительного причастия прошедшего времени, употребляющейся в качестве глагольного сказуемого со значением перфекта: *«не погреш и... большую милость от Бога обрящещи...»* [с.31]. Глагол *обрящещи* обозначает действие, которое относится к будущему времени.

Перфектное значение глагола *не погреши* является самым актуальным для диалога. Легко заметить, что здесь констатируется наличное состояние, являющееся результатом осуществившегося в прошлом действия: *не погреши* – ‘значит, уже согрешил в прошлом’ или *большую милость от Бога обрящешь* – ‘означает тот факт, что до сих пор Божье прощания и благословения Анфим до сих пор не получил’. Здесь принципиальное отличие значения перфекта от значения аориста и имперфекта связано с указанием на наличное состояние, что и объединяет перфект («с предбудущим») и «предпрошедшим», где указывается как на состояние, которое вполне может оформиться в будущем (или уже оформилось в прошлом) до завершения (или начала) следующего действия (в будущем или прошлом). В нашем случае эксплицируется значение будущего времени, поскольку характер действий носит оттенок скорее будущности, нежели уже совершённости.

В произведении нравственного характера «Домострой» выразителями будущих действий глагола может выступать как «новый перфект», так и инфинитив: *и часы в дому своем всегда по вся дни пети то всякому христианину Божию долг аще возможно по времени прибавишь правила на твоём произволении... а в церкви Божию и дому на правиле и на всяком молении и сам и жену и детей и домочатцов стояти со страхом Богови молитися и со вниманием слушати отнюд в те поры ни о чем не беседовати ни обзиратися разве ли кия нужда* [1: 31].

Особо стоит выделить 2 глагола: *молитися, ни обзиратися*. На морфологическом уровне страдательный залог факультативно выражается добавлением к глагольной словоформе (*молитити* и *ни обзирати*) формы возвратного местоимения *ся*. Таким образом, *молитися* = в СРЯ молитесь (сами) и *ни обзиратися* = не озирайтесь по сторонам; не отвлекайтесь, когда молитесь Господу Богу; не поворачивайтесь во время молитвы, *если кия нужда*. Перед этим глаголом употребляется темпоральное выражение *отнюд в те поры* + контекст *ни о чем не беседовати*, что означает ‘именно в тот момент не говори и не крутись’. Характер будущего действия обозначен выражением *по времени* (предлог + существительное), что интерпретируется как ‘при удобном случае’, ‘когда будет свободное время’. Значение наречия *всегда* усиливается с помощью выражения *по вся дни*, то есть темпоральное выражение *каждый день* заменено предлогом *по*, местоимением *вся* и существительным во множественном числе *дни*. Автор (говорящий) акцентирует внимание читателя (слушателя) на регулярном характере совершения однотипных действий.

В обращении *и всяким добрым делом понеже тебе о них ответ дати в день Страшного Суда аще по нашему наказанию и по сему писанию учнете жити велию благодать от Бога обрящете и жизнь вечную наследите* [1: 32] фразы составлены от лица говорящего и обращены ко всем вообще: (вы) *учнете*, (вы) *обрящете*, (вы) *жизнь вечную наследите*.

Постоянство, определённость действия подчёркивается с помощью несовершенного вида глаголов настоящего постоянного времени: *како мы живём век* [1: 32]. Глагол *живём* – ‘живём’ обозначает настоящее длительное время, передающее ещё не завершённое действие, результативность которого не получена. Существительное *век* имеет временное значение и подтверждает характер длительности, заключённый в самом глаголе *живём*. Подобный случай находим в предложении: *и в законе живи по заповеди Господни в неделю и в среду и в пяток и в праздники Господни и Велики Пост...* Глагол

живи имплицитно различную семантику. Во-первых, значение совета как форма глагола, стоящего в повелительном наклонении; во-вторых, семантику настоящего времени (постоянного настоящего или настоящего длительного): всегда живи, соблюдая заповеди Господа Бога, каждый будний день и в праздники, а особенно в дни Великого Поста. В-третьих, в данной форме можно усматривать семантику будущего времени: ты [потому, когда-то в будущем] живи по закону Божьему. Последнее предположение следует из дальнейшего контекста «Домостроя»: *и в жизнь вечную а любодеем и прелюбодеем судит Бог* [1: 32]. Фраза *и в жизнь вечную* носит характер будущего делокализованного времени, так как каждый человек может прожить только одну земную жизнь, и значит, Вечной жизни у него никогда не будет. В данном случае имеет место авторский приём, предназначенный для акцентуации внимания читателя на том моменте, что Бог постоянно судил, судит и будет судить каждого человека.

Частица *бы* традиционно относится к глаголу в сослагательном наклонении, но в «Домострое» присутствуют 2 варианта употребления этой частицы: 1) традиционный и 2) использование частицы *бы* после наречия с темпоральным значением *всегда* (*всегда*): *а всегда бы жена без рукоделия сама ни на час не была разве немощи а слуги у неи тако же а в гостех будет или у неи гости отнюд бы сама пьяна не была* [1: 32].

Нами был исследован процесс постепенного отмирания синтетических образований (имперфекта и аориста) за счёт расширения функций перфекта. Это факт очевиден, как и очевидна способность современной универсальной формы прошедшего времени на -л-, исторически связанной с перфектом, выражать и аористное, и имперфектное, и плюсквамперфектное, и «своё» прежнее перфектное значение: *всегда и како были Божиею милостию от всех почитаем и всеми любим и вся кому и в потребных уноровил и рукоделием и службою и покорением а не гордынею ни прекословием не осуждах никого не просмеивал ни укаривал никого ни бранивался ни с кем и пришла от кого обида и мы Бога ради терпели и на себя вину полагали и тем враги други быша* [1: 32].

В диалогической речи прежде всего возникает необходимость в выражении перфектного значения формой на -л- от основы совершенного вида: *уноровил, пришла*. Редко в диалоге возникает необходимость указания на действие, полностью отнесённое к прошлому (то есть значение аориста); в этой сфере функционирования языка оно обычно выражается формой на -л- от основы несовершенного вида: *был* (*почитаем и любим*), *ни бранивался, терпели, полагали*. В этом случае с помощью формы от основы несовершенного вида можно сообщить о том, что действие полностью исчерпано в прошлом (а не продолжается). Глагол в форме аориста *быша* употребляется в сочетании с глаголами прошедшего времени в аористе: *не осуждах* и перфекте *не просмеивал, ни укаривал, ни бранивался*. В глаголах *не просмеивал, ни укаривал, ни бранивался* значение перфекта эпизодически актуализируется включением во временную форму суффикса -(ы)ва/-(-и)ва. Особенно немного таких образований в нравоучительных частях поскриптума к «Домострою», что непосредственно связано с началом утраты древнерусского имперфекта.

В тексте есть синонимическое выражение, близкое по значению наречию *никогда*: *ни в нынешнем ни в будущем веце*. Синонимом слову 'настоящий' является темпоральное выражение *в нынешнем, ныне*. «Мостиком» временного значения от настоящего времени к будущему служит фраза *отныне и до века*: *отныне* = от нынешнего времени, *а до века*

= в будущем или *ныне и в век века* = сейчас так есть и будет так из века в век. А синонимом выражения будущего времени 'в будущем веке' является выражение *до совершена возраста, в сорок лет, в век ино всегда, жизнь вечную наследии, в день Страшного Суда* (что можно приравнять к значению *никогда*, так как никто не знает, когда настанет день Страшного суда), *в семь и в будущем*. «Нейтральное» темпоральное значение содержит наречие *всегда*, так как его можно употреблять, соотнося с планом прошедшего времени, настоящего и постоянного будущего = регулярно, без перерыва.

Субъективное эмоциональное отношение к окружающей природе и людям обуславливает большую субъективную модальность настоящего времени, ярким выразителем которой выступает литературный приём тавтология. Авторский приём тавтологии используется в тексте «Домостроя» в двух аспектах: в темпоральном и нравственном. К временным аспектам относится и фразовое выражение *ныне и в век века*. Так как произведение «Домострой» носит характер памятника древнерусской литературы нравственного характера, то и выражений морали повторного характера в тексте больше. Это выражения: *нечистаго и грешнаго зло, добраго до добро, а лихова от лиха, меру мерите*. Уникален случай тавтологического приёма в качестве замены выразителя пословицы «Не судите, да не судимы будете». В тексте это трансформируется как «*не на лица судите сынове человечести но праведен суд судите им же судите судом судитесь вам и в ню же меру мерите возмется*» [1: 35]. Автор 6 раз повторяет производные от слова *суд*, чтобы акцентировать внимание читателя на том, что суд должен вершиться Богом, а не людьми: земные земных не судят, на это есть воля Божья.

Одной из фундаментальных идей европейской культуры, задающих её этическую и антропологическую перспективу, является идея двойной детерминации человеческого поведения. То есть, выражаясь словами А. А. Гусейнова, «в нарушении Божьих заповедей виновата двойная мотивация поведения человека». Эти две инстанции – собственно человеческая и божественная – явились яблоком раздора для природы земного человека. Вопреки «природе земного человека» автор «Домостроя» поп Селивестр приводит для своего сына Анфима объяснение: почему следует соблюдать Божьи заповеди: *аще чадо мое возлюбленное и малые сия заповеди худаго моего учения сохраниши и по нашему пути поидеши и словес моих послушаеши и делом твориши начнеши и будеши сын свету и наследник Небесному царствию и будет на тебе милость Божия и Пречистыя Богородицы и Заступницы и Сергия и Никона и Кирилла и Варлама и Александра и всех святых и родительская молитва и мое вчное на тебе благословение отныде и до века и благословляю тебя чада своего и прощаю в семь и в будущем и буди на тебе милость Божия и на жене твоеи и на чадах твоих и на всех ваших добротав отныне и до века* [1: 34], иначе «... *сам о себе и о домочатцах своих и о жене ответ даси в день Страшного Суда...*» [1: 34].

В целом исследование показало, что из десяти заповедей, произнесённых Господом Богом на горе Синай, подтверждение в тексте «Домостроя» находят шесть: первая, вторая, пятая, седьмая, восьмая и девятая. Нереализованными остались лишь четыре заповеди: третья – о запрете произношения имени Божьего всуе; четвёртая – о создании мира за 6 дней, а седьмом дне как выходном; шестая – не убивай; десятая – о том, что неправильно желать имущества ближнего своего, как и нельзя хотеть жены его. Эти факты

свидетельствуют о нравственном характере советов, данных в памятнике древнерусской литературы «Домострой» и дают основание считать Библию тем «фундаментом», на котором построено произведение о домашней и духовной экономике. В «Домострое» выдвинута идея о том, что Бог вечен, сущность его бесконечна, а значит, постоянны и заповеди, которым нужно следовать во имя будущего всего человечества; поступки Бога представляют собой неподражаемый образец, идеал, к которому надо стремиться ежедневно, но который недостижим.

УДК 811.163.1'37

*Шевчик Л. Г.
(Минск, Беларусь)*

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРЫ ДРЕВНИХ СЛАВЯН

Уявлення стародавніх слов'ян про емоційне реалізується в емотивній лексичі. Всі старослов'янські емотивні лексеми можна розділити між 35 базовими вихідними емотивними сенсами, які є реалізацією 6 емотивних концептів («любов» – «неприязнь», «доброта» – «злість», «радість» – «горе»). Базові емотивні сенси і концепти пронизані антонімічними зв'язками. Вони діляться на дві групи – з семою позитивною (описують уявлення про світ Божественний) і негативною (уявлення про світ земний).

Ключові слова: базовий вихідний емотивний сенс, емотивний концепт

The idea about emotions of ancient Slavs is expressed with emotional vocabulary. All ancient Slavonic emotional lexemes are divided among 35 basic senses of emotions. This senses of emotions present 6 concepts of emotions such as «love» – «hostility», «kindness» – «malice» and «joy» – «grief». The basic senses of emotions and the concepts of emotions are in opposition to each other. They make 2 groups – with positive seme and with negative seme. The positive lexemes describe the idea of spiritual world and the negative lexemes describe the idea of human world.

Key words: basic sense of emotions, concept of emotions

Мир культуры любого общества разнообразен и неповторим. Одной из его составляющих является эмоциональный аспект. Эмоциональность как проявление психического состояния человека составляет неотъемлемую часть его жизни. При вербализации эмоциональных состояний происходит трансформация психической категории эмоциональности в языковую категорию эмотивности.

При исследовании эмотивной лексики старославянского языка формируется представление об эмоциональной сфере жизни древних славян. Эмоциональное отношение к миру у человека того времени выражается в лексемах, передающих чувства и эмоции. Сведения об особенностях жизни, мироощущения славян мы получаем прежде всего из лексики, собранной в словари, а также из текстов, большинство из которых – религиозного характера. Материал для исследования, а именно – старославянская эмотивная

лексики, был извлечен методом сплошной выборки из «Старославянского словаря (по рукописям X – XI веков)» под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Словарь содержит около 10 000 слов, 593 лексемы определены как эмотивные. Также было исследовано функционирование эмотивной лексики в «Синайской псалтыри» (168 лексем, что составляет 28 % от всей эмотивной лексики старославянского языка).

Всю эмотивную лексику можно разделить между несколькими универсальными смыслами, которые несут вневелингвистический характер. Для их обозначения в лингвистике введем термин «базовый исходный эмотивный смысл» – это эмотивный смысл, который с учетом высокой представленности можно отнести к универсальным [1: 26]. Для старославянского языка можно ограничиться 35 базовыми исходными эмотивными смыслами:

<i>Базовый исходный эмотивный смысл</i>	<i>Примеры</i>
Беспокойство	мълва, възм\сти с\, радити
Вера	вѣра, вѣрьнь, порѣчити
Влечение	ласкрѣдь (<i>похоть</i>), люб=
Высокомерие	хвалднид, величавь, гърдость
Горе	скръбѣти, прѣскръбьнь, жѣла
Грусть	печаль, оун=ги, сѣтьнь, тѣга
Доброта	незьлобид, благь, благодарити
Дружба	дружьба, другь, приазнивь,
Жалость	милосърдь, милость, поболѣти
Желание	хотѣнид, ж\дати, самохотьнѣ
Жестокость	лютьць, ожесточити, лють, арь
Злость	бѣсованид, неистовь, мьстити
Искренность	добродръзостьнь
Лицемерие	лицемѣрь, лицемѣрство
Любовь	люб=, любовьнь, прилюблати, лоб=зати
Наглость	бесрамид, безоковати (<i>быть бесстыдным</i>)
Надежда	надежда, оупъвати, надѣти с\
Неверие	безвѣрид, невѣръство
Недовольство	зависть, гнѣвьнь, рьвьновати
Неприязнь	ненависть, оукорьнь, мръзѣти
Обида	обида, оукоризньнь, заоушити
Одиночество	иноч\дъ
Одобрение	въсплескати
Протест	въпрѣк=, противѣ (глаголати)
Равнодушие	лѣность, оун=ль, окаменити
Радость	кликновенид, весель, ликъсовати
Смелость	дръзость, доблѣстьнь, смѣти

Смирение	покорѣнїи, кроткѣ, сътрѣпѣти
Сомнение	сѣмьнѣнїи, раскольнѣ
Спокойствие	благодоушии, беспечальнѣ, кротити
Страх	боазнѣ, оужасѣ, грознѣ, страшити
Стыд	срамота, стоуднѣ, ст=дѣти с\
Уважение	страшнѣ
Удивление	дивѣ, дивнѣ, почоудити с\
Удовольствие	сладость, похотѣнѣ, въсладити с\

Среди базовых смыслов почти все образуют антонимические пары: «беспокойство» – «спокойствие», «вера» – «неверие», «горе» – «радость», «одиночество» – «дружба», «жалость» – «жестокость», «искренность» – «лицемерие», «наглость» – «стыд», «недовольство» – «удовольствие», «протест» – «смирение», «смелость» – «страх». Обусловлено это характером переживания чувств и эмоций человеком, так как чувство всегда представляется полярным: либо положительным, либо отрицательным. Как правило, эти антонимические пары являются противоположными полюсами одного чувства. Может рассматриваться антитеза «наличие чувства – его отсутствие» («вера» – «неверие»).

Рассматриваемые базовые смыслы могут быть объединены в более общие группы, в частности – в концепты. По лексикографическим данным основное количество эмотивных лексем в старославянском языке приходится на антонимические пары базовых исходных эмотивных смыслов «любовь» – «неприязнь», «злость» – «доброта», «радость» – «горе» (94, 82 и 57 лексем соответственно). В «Синайской псалтыри» доминируют эти же пары базовых смыслов, только в обратном порядке (28, 25 и 23 лексемы). Их при исследовании мы определили как эмотивные концепты. Под **концептом** понимается ментальное образование, которое включает понятийную, образную и аксиологическую составляющие.

Эмотивные концепты, реализующиеся в старославянских лексемах, представляют особый интерес. С их помощью создается яркий мир древних славян, не похожий на современный. В старославянском языке эмотивные концепты отражают противопоставление Божественного и земного, они абстрактны. Концепты образуют две полярные группы, воспринимаемые носителями языка как положительная и отрицательная. Группа концептов с положительной семей (любовь, доброта, радость) относится к миру горнему, в них раскрывается вера в мощество и милость Бога, надежда на спасение, подражание сущности Бога. Противоположные концепты (неприязнь, злость, горе) относятся к миру грешников, к земной незаконной жизни.

Рассмотрим положительные эмотивные концепты, проиллюстрировав их примерами из старославянского языка, в частности – из «Синайской псалтыри» (в ссылках через запятую указаны псалом и стих).

К концепту **любовь** мы отнесли лексемы, принадлежащие базовым эмотивным смыслам «любовь», «желание», «смирение», «вера», «надежда», «жалость», «смелость», «удовольствие», «удивление».

«Любовь» для средневекового человека делилась на Божественную и земную. Божественная любовь воспринималась как истинная, она определяла жизнь и помыслы

человека, так как он во всем стремился подражать Богу, жить по Его заповедям: законъ же твој възлюбихъ (*закон же твой полюбил*) [2: 118, 113]. В то же время проявлялась и любовь Бога к человеку: Он награждал праведников: дгда дастъ възлюбленъ имъ своѣмъ сонъ (*когда даст возлюбленным своим сон*) [2: 126, 2].

Любовь земная воспринималась двояко: одно значение – любовь к ближнему, в которой человек подражал Богу. Отсюда – проявление доброты, то есть концепты **любовь** и **доброта** смежные. Но доброта – это прежде всего атрибут Бога: благостьворилъ еси съ рабомъ твоѣмъ (*сделал добро рабу своему*) [2: 118, 65].

Еще одно отражение любви земной – плотская любовь. Она не одобрялась средневековым обществом, так как связана со страстью, с физическим «желанием»: любъ створѣше въ начинанѣхъ своѣхъ (*блудодествовали поступками своими*) [2: 105, 39]. Тем не менее, такие лексемы, как възжелѣти (*сильно захотеть, возжаждать*), желѣнид (*желание*) воспринимались двояко: положительно, если речь шла о желании праведной жизни: възжелѣхъ заповѣдеј твоѣхъ (*возжаждал заповедей твоих*) [2: 118, 40], и отрицательно, если говорилось о страстях: желание грѣшнику погъбнетъ (*желание грешника погибнет*) [2: 111, 10].

Неотъемлемым атрибутом любви является «смирение», принятие воли Божией: вѣждъ съмѣренъе мое (*заметъ смирение мое*) [2: 24, 18]. Человек покорялся Богу, так как «веру» и «надежду» возлагали на Него: добро есть надѣѣти се г<оспод>ѣ • неже надѣѣти се на чл<о>в<ѣ>ка (*хорошо надеяться на Господа, нежели надеяться на человека*) [2: 117, 8]. Человеку смиренному, любящему свойственно чувство сострадания, милосердия, «жалости»: авѣ намъ г<оспод>ј мѣлость твою (*покажи нам, Господи, милость твою*) [2: 84, 8]. В то же время человек должен быть «смелым», чтобы крепко стоять в вере: мѣжај се и да крѣпѣтъ се срьдце твою (*мужайся, и пусть укрепится сердце твою*) [2: 26, 14].

Понятие «удовольствия» также связано с представлениями о Боге, так как прославление Его и есть источник радости, удовольствия: да насладитъ се емоу бесѣда моѣ (*пусть доставит удовольствие Ему беседа моя*) [2: 103, 34].

Интересный случай являет собой употребление лексемы дивно (базовый смысл «удивление»). В словаре дается перевод *удивительно*. В контексте же «Синайской псалтыри» у лексемы появляется другой смысловой оттенок – *дивно, чудесным образом*: наставѣтъ те дѣвно деснѣца твоѣ (*направит тебя чудесным образом правая рука твою*) [2: 44, 5].

Концепт **радость** также связан с концептом **любовь**, так как радость проявлялась в отношении Бога, Его дел: възкликнѣте б<ог>оу гласомъ радости (*возликуйте Богу голосом радости*) [2: 46, 2].

Таким образом, представление древних славян об эмоциональном реализуется в эмотивной лексике. Все старославянские эмотивные лексемы можно разделить между 35 базовыми исходными эмотивными смыслами, которые, в свою очередь, являются реализацией шести эмотивных концептов (любовь – неприязнь, доброта – злость, радость – горе). Как базовые эмотивные смыслы, так и концепты пронизаны антонимическими связями. Есть концепты, смежные между собой (любовь, доброта; злость, неприязнь). Также они образуют парные оппозиции и делются на две группы – с положительной и отрицательной семой. «Положительные» лексемы описывают представление о мире Божественном, горнем, «отрицательные» – о мире земном.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1989. – 184 с.
2. Синайская псалтырь: Глаголический памятник XI века / С. Северьянов. – Graz, Austria, 1954.

УДК 801.73:316.774

*Готовский Л. А.
(Одесса, Украина)*

КУЛЬТУРА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА

Становления личности в обществе немисливо без социального контроля и проблема взаимоотношений индивида и общества занимает основное место в этом процессе. С этой целью в обществе сложились способы регулирования окружающих относительно поведения человека т.н. санкции в различных формах поощрения и наказания.

Ключевые слова: *социальный контроль, санкции.*

The formation of an individual in a society is inconceivable without social control therefore the problem of mutual relationships of an individual and society takes a main place in this process. For this very purpose in a society the ways of regulations of social surroundings concerning persons behaviour have been settled. These are sanctions as different forms of encouragement and punishment.

Key words: *social control, sanctions.*

Взаимоотношения индивида, личности и общества занимает основное место в налаживании социального контроля. Ведь любое конкретно-историческое общество заинтересовано в сохранении целостности и устойчивости, обеспечиваемой соблюдением каждым индивидом, принятой в общественной системе и социальных общностях, слоях, группах ценностей и норм поведения и общения.

Однако общество не может надеяться только на добровольность исполнения каждым человеком социальных и культурных требований. Ведь люди имеют различные интересы и различный уровень культуры, и соответственно уровень понимания общественных процессов. Жизненно важным для общественной системы – налаживание социального контроля за деятельностью отдельных личностей и социальных общностей, слоев, групп и т.д. Под социальным контролем понимается нормативное регулирование поведения людей и их взаимоотношений, обеспечивающее саморегуляцию социокультурной системы. Такой способ регулирования человеческой деятельности способствует воспроизводству определённого типа отношений и социальных общностей, слоёв, стабилизации социокультурной системы общества.

Пожалуй, отношения общества и личности в условиях социального контроля выглядят довольно просто: подгонка индивидуальных качеств под социокультурный стандарт. В действительности отношения усложняются наличием у личности индивидуального сознания, а, следовательно, возможностей сознательной оценки, принятия, отвержения или изменения тех стереотипов, норм и ценностей, которые предлагаются индивиду на уровне общественного сознания. Социальный контроль осуществляется в пределах взаимопонимания индивидуальных и коллективных, которые соотносятся как контролируемая деятельность индивида и контролирующая деятельность социальных институтов. Субъектом контролирующего действия выступает не только государство, но и социальные институты: образование, мораль, культура и т.п.

Анализируя взаимодействие общества и личности с точки зрения социокультурного контроля можно выявить внутреннюю противоречивость взаимодействия. С одной стороны, человек обретает социальные качества и социально обусловленную индивидуальность только под воздействием социокультурной системы, а с другой, – не сможет развить индивидуальность и самореализоваться как личность, если будет слепо копировать предлагаемые системой образцы культуры. Вызревание и постоянное разрешение противоречий осуществляется в процессе социализации индивида, когда происходит сознательное усвоение им социальных норм и ценностей, и исполнение ролевых требований и ожиданий. Именно в ходе социализации и реализуется социальный контроль в различных формах.

Следует отметить, что общество накопило в этом плане довольно разнообразные санкции. Санкции (от лат. **sanction** – **утверждение, строжайшее решение**) способы регулирования окружающих на поведение человека, осуществляемые в формах поощрения и наказания. Отсюда и различные позитивные (поощрение за действия желательные обществу) и негативные (наказания за нежелательные действия) санкции. Конкретное содержание санкций зависит от особенностей культуры, морали, религиозных догм, политических концепций, законодательства определённой общественной, государственной системы и т.п. Характер общественной реакции (санкции) определяет и характер воспроизводства индивидуального акта: его повторения, изменения, или прекращения. Регулятивную роль играют не только санкции за совершенные действия, но и ожидания применения санкции за ещё несовершенные действия.

В демократическом обществе существует множество самых разнообразных санкций. Одни из них (правовые санкции) строго регламентированы, формализованы и применяются полномочными лицами и властными структурами в соответствии с нормами права. Иные санкции (моральные) неформальны и применяются отдельными членами общества и в форме улыбки или нахмуривания бровей, пожатия руки и т.п.

При взаимоотношениях личности и общества социальные санкции можно классифицировать также и по уровню общности (общество, коллектив, семья) и по сфере действия (в пределах различных социальных институтов) и т.п.

Все виды санкций образуют многоликую и многообразную систему, могут взаимно нейтрализовать друг друга, если вступают в противоречие, или усилить друг друга при совпадении их содержания. На эффективность действия санкции по отношению к конкретному человеку оказывает глубина и характер их сознания индивидов, что, в свою

очередь, обусловлено ценностями и ценностными ориентациями личности, уровнем ее самосознания индивида система социального контроля перестает существовать.

Правда, сама система социального контроля может разбалансироваться и начать допускать дисфункциональное поведение индивида. Такая разбалансировка происходит, прежде всего, в периоды кризисных ситуаций. В современных условиях в Украине общество фактически санкционирует выживание человека любыми средствами, в том числе и с помощью коррупции, махинаций и откровенного воровства.

УДК 81'165.194

Зернов О. В.
(Горловка, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ В СОЗНАНИИ ЧЕЛОВЕКА

У доповіді описуються способи формування концептів у свідомості людини та їх роль у лінгвістичній картині світу. Автор приділяє увагу лінгвокогнітивному підходу до процесу комунікації.

Ключові слова: *концепт, свідомість, картина світу, лінгвокогнітивний, комунікація.*

В доповіді описуються способи формування концептів в свідомості людини та їх роль в лінгвістичній картині світу. Обрачається увага на лінгвокогнітивний підхід до процесу комунікації.

Ключевые слова: *концепт, сознание, картина мира, лингвокогнитивный, коммуникация.*

The report describes how concepts are created in the conscience of human beings and why concepts are important in the linguistic worldview. Account is taken of linguo-cognitive approach towards communication.

Key words: *concept, conscience, worldview, linguo-cognitive, communication.*

На современном этапе развития лингвистической науки традиционные проблемы языкознания предстают в ином свете. Обусловлено это новыми моделями постановки проблем и их рассмотрения. В рамках антропоцентрически ориентированной лингвистики (*антропоцентризм* – философское учение, согласно которому человек есть центр Вселенной и цель всех совершающихся в мире событий [1]), объединяющей несколько взаимосвязанных направлений, проводится изучение того, как человек отражается в языке, как язык участвует в познавательных процессах и когнитивной деятельности человека, как человек характеризуется сквозь призму языковой коммуникации.

Одним из направлений лингвистического знания в свете антропоцентрической парадигмы является лингвокультурологический подход к изучению фактов языка, в соответствии с которым постулируется, что каждый язык отражает определенный, только ему присущий способ восприятия мира, складывающийся в единую систему взглядов, разделяемую всеми представителями данной лингвокультурной общности, и зафиксированный в концептосфере определенного этноса.

Язык, культура и этнос неразрывно между собой связаны и образуют средостение личности – место сопряжения ее физического, духовного и социального Я. Человек как «символическое животное» (Кассирер) невозможен без языка, составляющего оболочку общественного и индивидуального сознания. Язык, представляющий собой и инструмент культуры и одну из её ипостасей [2: 312], образует сущностное ядро этнической личности, и любая этнокультура существует и развивается в среде определенного этнического языка.

В концепции «язык и культура» сходятся интересы всех наук о человеке, это та сквозная идея, которая разрушает границы между дисциплинами, изучающими человека, поскольку нельзя изучать человека вне его языка. Язык представляет собой главную форму выражения и существования национальной культуры. Э. Сепир писал: «Культуру можно определить как то, что данное общество делает и думает. Язык же есть то, как думают». Язык, таким образом, выступает как реализованная внутренняя форма выражения культуры, как средство аккумуляции знаний культуры [цит. по 3].

Национальная специфика концептуального мира вместе с особенностями обычаев и традиций, стереотипами поведения не фотографически отражаются в языке народа, а рождаются, прорастают и живут в языке, образуя с ним нераздельное этническое (= этно-, психо-, лингво-, культурологическое поле). Подобно электрическому или гравитационному, этническое поле проявляется в коллективной психологии и воздействует на индивида [4: 27].

Еще одним направлением лингвистического знания является лингвокогнитивный подход к изучению языковых сущностей, в рамках которого изучается концепт и максимально полный диапазон языковых средств, репрезентирующих его.

Понятие концепта, являясь «новым» для лингвистики, характеризуется множественностью подходов и определений. Концепт признается многогранным понятием, которое может быть рассмотрено как с точки зрения проявления в нем культурных ценностей и мировоззрения, так и с точки зрения его когнитивного наполнения – рассмотрения его как единицы, фоном для проекции, в сознание которой является культурная среда, окружающая человека.

В самом общем виде термин «концепт» может быть определен как «базовая единица ментальной репрезентации» [5: 2]. Он служит «объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека» [6: 90]. Концептуальная сфера, несомненно, шире языковой, поскольку в языке объективированы лишь самые важные для людей понятия [6: 91]: «языковые средства необходимы не для существования, а для сообщения концепта» [7: 39]. Через концепт исследователь имеет возможность подойти к изучению материальной и духовной самобытности этноса.

Считают, что формирование концептов в сознании человека происходит благодаря слиянию нескольких факторов: 1) чувственного опыта (восприятие окружающего мира непосредственно через органы зрения, слуха и т.д.); 2) предметно-практической деятельности человека (операции с разными предметами); 3) экспериментально-познавательной и научной деятельности; 4) умственной деятельности (суждения, выводы, операции с уже известными концептами); 5) вербального и невербального общения [8: 25-26].

На этапе же возникновения большинство концептов основываются на предметно-образном, чувственном образе, который создает наиболее стабильную часть концепта – его ядро [8: 25-26].

Вопросы концептуализации действительности и моделирования картины мира могут решаться по-разному в разных науках, однако их объединяет ориентация на выявление моделей (концептов, констант) как субъективных образов объективного мира. Концептуальная система языка предполагает наличие в ней концептов как общечеловеческого, так и национального характера, поскольку каждый народ располагает своей системой предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем.

Для А. Вежбицкой вопрос о методике выявления «ключевых слов культуры» остается открытым. А. Вежбицкая говорит о невозможности определить логическим путем набор концептов, уникальных для данного языка. «Нет никакого конечного множества таких слов в каком-либо языке, и не существует никакой «объективной процедуры открытия», которая позволила бы их выявить» [9: 36]. Единственный возможный путь, по мнению исследователя, – это сравнение исследуемого языка с другими языками и выявление особенностей, отличающих его от всех других языков [9: 36].

Таким образом, в настоящее время большинство исследователей идет по пути выборочного анализа лексем с последующим сопоставлением с их словарными эквивалентами в других языках. Критерием для отбора лексики в этом случае служит лишь интуиция исследователя. В целом, применение такой методики дает довольно интересные данные, полезные как в теоретическом, так и в практическом плане, но получение целостной картины остается проблематичным.

Мы считаем, что выявление концепта должно осуществляется исследователями при помощи синтеза различных способов. Во-первых, путем выявления этимона слова (то есть путем выявления «дописменной истории концепта»), во-вторых, путем изучения корневой группы – то есть группы слов, образованных от данного этимона, в-третьих, путем изучения основных употреблений производных слов в диахронии (то есть выявление эпидигматических связей), в-четвертых, путем изучения основных употреблений данных слов на синхронном уровне (то есть выявление синтагматических связей), в-пятых, путем выявления парадигматических связей анализируемого слова-концепта, в-шестых, путем сопоставления данного слова с аналогичным (или близким) словом-концептом в других языках.

Думается, что если мы хотим описать то, что стоит за тем или иным культурно-значимым концептом в сознании современного человека, необходим только синтез всех способов, а также полученного лингвистического материала и экстралингвистических факторов позволит выявить национально-культурную специфику анализируемого слова и в связи с этим – национально-культурную специфику анализируемого концепта. Концепты каждого языка неповторимы и своеобразны. То, что имеет особое значение для одного этноса, может оказаться совсем не таким важным для другого. Даже при наличии тождественных концептов в разных языках в их содержании можно найти различия, выражающиеся в разном наборе присущих им признаков.

Каждый естественный язык характеризуется определенным способом восприятия и концептуализации мира, в том числе его чувственной стороны. Выражаемые в языке

значения складываются в единую систему взглядов, коллективную философию, т.е. национальное самосознание, менталитет. Эти представления в виде стереотипов языкового и, более широко, культурного сознания отражают опыт экстра- и интроспекции десятков поколений на протяжении многих веков, если не тысячелетий.

Обобщение точек зрения на концепт и его определения в лингвистике позволяет нам говорить, что концепт – это единица коллективного знания/сознания (отправляющая к высшим духовным ценностям), имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой. Как можно видеть, общим в этом определении и в определениях понятия, представления и значения остается родовой признак – принадлежность к области идеального, видовые же отличия (форма знания/сознания – логическая/рациональная, психологическая/образная, языковая) нейтрализуются, а их место занимают вербализованность и этнокультурная маркированность. По существу, единственным *raison d'être* терминологизации лексемы «концепт» является потребность в этнокультурной авторизации семантических единиц – соотношении их с языковой личностью [цит. по 10].

Таким образом, можно сделать следующий вывод: концепты занимают важное положение в индивидуальном и коллективном языковом сознании, чем и обуславливается чрезвычайная актуальность их исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антропоцентризм: [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Антропоцентризм>.
2. Толстой Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С. 312.
3. Теоретические основы лингвокультурологии: [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/book/ritorika/index3.htm>.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знания, 2004. – 326 с.
5. Clausner T. C., Croft W. Domains and image schemas // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10, No 1. – P. 1-31.
6. Краткий словарь когнитивных терминов /Сост.: Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина /Под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Изд-во «Истоки», 2003. – 191 с.
8. Боддырев Н. Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
9. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
10. Методологические основания лингвоконцептологии: (Межвуз. сб. науч. трудов) [Электронный ресурс] / С. Г. Воркачев // Теория и прикладная лингвистика. – Вып. 3. Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. Режим доступа к журналу: <http://tp11999.narod.ru/WEBTPL2002/VORKACHEVTPL2002.HTM>.

ПРОБЛЕМА ФУНКЦИЙ ЯЗЫКА

В статье представлены различные точки зрения лингвистов на проблему функций языка. Главной функцией, по мнению автора, считается воздействующая функция, остальные функции – это функции речевого акта.

Ключевые слова: *функции языка, функции речевого акта, воздействующая функция.*

Different points of view of the linguists have been presented on the problem of the functions of the language. The author considers the function of influence to be the main one while the others are the functions of the speech act.

Key words: *functions of the language, speech act functions, the function of influence.*

Общеизвестно и давно признано, что язык прежде всего – это феномен функционального плана, поскольку назначение языка проявляется в использовании его для общественной коммуникации, а значит – для выполнения коммуникативной функции или функции передачи содержательных информационных комплексов в соответствующем формально-языковом выражении. В. А. Аврорин определяет функцию языка как научное понятие, практическое проявление сущности языка, реализацию его назначения в системе общественных явлений, специфическое действие языка, обусловленное его природой, то, без чего язык не может существовать, как не существует материя без движения ...» [1: 34].

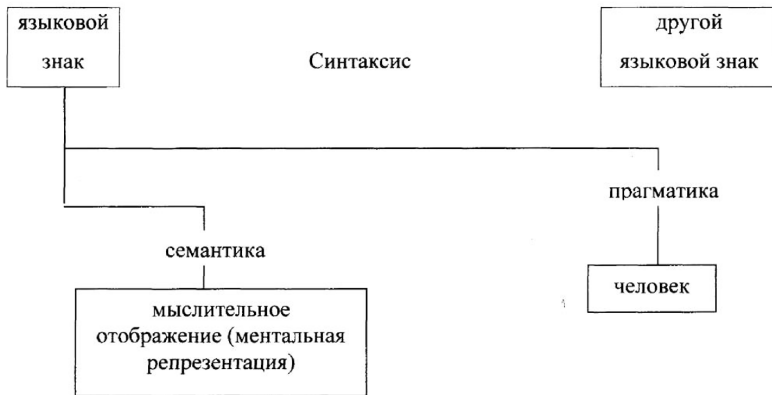
Но из этого общеизвестного положения не следует, что понятие «функция» применительно к языку окончательно прояснено и не даёт поводов для выдвижения различных точек зрения, а в связи с ними и различных интерпретаций, классификаций и др. Это имеет место не только по причине многогранности самого понятия, но и на фоне наличия в языкознании, особенно в современной лингвистике, различных проблемно-исследовательских направлений, каждое из которых стремится приспособить столь существенное понятие как функция к своим целям и задачам. Часто это делается полумеханически, т. е. термин-понятие «функция» включается в тот или иной теоретический базис, и на его основе проводится анализ без достаточного обоснования, даже без рабочей дефиниции в непрозрачном, как бы «расплывчатом» значении. В зависимости от коммуникативной целеустановки и факторов, обуславливающих информативную значимость текста, прагматические (иллокутивные) функции могут подразделяться на конститутивные, репрезентативные, когнитивные и интерактивные [14: 184].

Известные немецкие словари философских понятий трактуют функцию в двух смыслах: в физиолого-этимологическом как реализацию роли, задания через проявление определённых внешних и внутренних душевных движений; и в логико-философском, в том числе математическом, как сигнализацию признака (признаков) включённости в

определённую систему или множество в их внутренних отношениях – отношения между элементами системы или членами множеств [19: 283]. В последнем случае имплицитно признаётся, что структура и функция в системе или в системно выстроенном множестве образуют диалектическое единство, где структура – это организация элементов, системы или членов множества, а функция – есть способ, вид их взаимодействия, взаимозависимостей.

В первом физиологическом смысле коррелятом функции служит структура материального характера. В аспекте языка логико-философская трактовка предполагает структуру в виде выстраивания содержания, т.е. привязывает понятие функции к семантическим аспектам языка, а именно к формированию структуры содержания. Это помещает корреляцию структура-функция в динамический аспект осмысления, т. к. формирование содержания есть в своей основе динамический процесс ментальной сферы.

Развёртывание всех последующих дискуссий вокруг понятий «функция», «значение», «структура содержания» трудно проследить и систематизировать. Достаточно, на наш взгляд, привести обобщающую по своему характеру позицию Г. Клауса, который определил суть и составляющие рассматриваемого проблемного узла следующим образом: учитывать должны фактор языкового знака, фактор когнитивного освоения, фактор репрезентации, фактор пользователя знаком и человеческий фактор. В этой схеме семантика является отношением языкового знака к ментальной

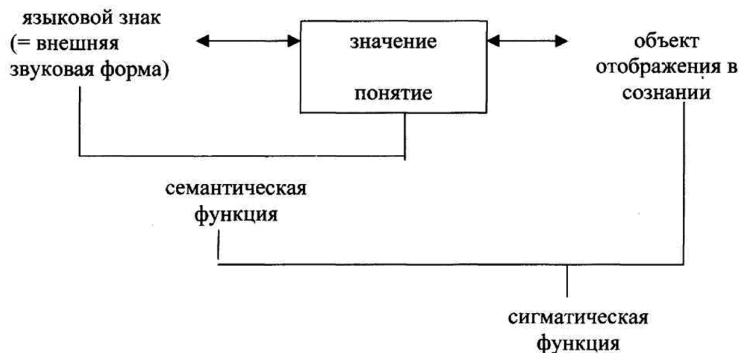

репрезентации, сигматика означает отношение языка к отображаемому сознанием объекту действительности, а отношение знака к субъекту-пользователю составляет сферу прагматики. Само же отношение знака к другому или другим знакам в структуре (системе) принадлежит синтаксису (сфере синтаксиса). Картина названных отношений несёт прямые указания на функции, что и представляется схемой (1) Г. Клауса: [16: 39–40].

От философской трактовки функции, как её возможно было очертить в самых общих структурах, протягивается прямая линия связи к её лингвистической трактовке. И

здесь обращает на себя прежде всего внимание многообразие подходов и дефиниций. Самое распространенное использование термина закрепилось в понятии «синтаксическая функция», хотя и в нём нет однозначности. Так, Г. Пауль под синтаксической функцией понимает и роль члена предложения, и отдельную реализацию формы, например конкретного падежа-генитива (поссесивный генитив, партитивный генитив, экспликативный генитив и др.), и функцию как общее значение падежа (например, генитив-функция определения) [17: 217].

Эксплицитно понятие «функция» отображает другая схема(2):

Аналогичная ситуация вырисовывается и в большинстве других описаний и грамматик, а это означает в целом, что традиционная грамматика немецкого языка объединяет в понятии «функция» различные проявления отношений между единицами, формами, категориями и т.д., не выделяя, точнее не обосновывая уровней в общей структуре понятия «функция», которое не может не представлять собой иерархию.

Ещё большая пестрота обнаруживается в определении лингвистического статуса широко распространённого понятия «семантическая функция», что в сущности не случайно, поскольку семантика дана лингвисту для исследования в разных объёмах при разной степени обобщённости, от конкретно-лексических значений, реализуемых словами в контекстах, т. е. лексико-семантических вариантов, проявляющихся как определённые функции значения единиц в сфере use (по Витгенштейну и др.), до широких семантически глубоких смысловых категорий. Последние, будучи сформированы в виде сложных иерархических объединений и в привязке к обширным арсеналам средств их языкового выражения, включают в себя и общие категориальные, и субкатегориальные, и классово-групповые, и индивидуально-лексические значения. Так, Е. А. Рефоровская не согласна с точкой зрения В. В. Богданова, что синтаксическими структурами распоряжается коммуникативное членение, зависящее от семантики высказывания и выражающее намерение говорящего субъекта [11: 16].

Неоднозначностью отмечено в языковой теории и практике столь же широко распространённое понятие «стилистическая функция», которое, как и функция в сфере

семантики, охватывает диапазон от общей функции стиля, функции стилевой категории, типа текста, функции контекста до индивидуально-стилистических функций отдельных языковых средств с их соотносённостью к тем или иным классификационным рубрикам в стилистике. Правомерно, однако, утверждать, и для этого имеется достаточно оснований в современной лингвистике, что очень широкий и разветвлённый феномен «стилистическая функция» также обладает иерархической организацией, и в разработке этого подхода современная лингвистика далеко ушла от традиционных трактовок стиля и стилистической функции, хотя полной ясности основных понятий пока ещё не достигло.

В связи с тем, что внимание в данной статье уделяется грамматическому аспекту языка, представляется оправданным и необходимым подробно остановиться на статусе термина и понятия «функция» именно в грамматическом аспекте её освещения. Существенно при этом заметить, что функция в грамматике никоим образом не выключена из плана языковой семантики, ибо грамматическую функцию реализуют так или иначе единицы лексики, воплощающие лексическую семантику, и без их присутствия и участия могла бы иметь место только общая функция реализации абстрактных схем.

В своей фундаментальной грамматике немецкого языка Х. Бринкман имплицитно разграничивает структурную и семантическую функции, не связывая последнюю с так называемым предметным содержанием (*Sachverhalt*), хотя отказывается от чёткой теоретической трактовки понятия «функция» в языке. Фактически под общим термином «*Leistung*» (*Leistungsbegriff*) у него сливается воедино всё, что не относится к структурной функции языка [15: 7]. Это, безусловно, нельзя считать интересным решением проблемы функции. Не создано полной ясности относительно функции в языке в работах Л. Вайсгербера, в которых исследуются направления содержательно ориентированной грамматики (*inhaltsbezogene Grammatik*). В них отождествляются языковые семантические структуры (*Sprachstrukturen*) и структуры мышления (*Denkstrukturen*), а значит и не проводится соответствующего различия функций [18: 73–119].

В отечественном языкознании, в частности в рамках разработки грамматики немецкого языка В. Г. Адмони различает семантическую и структурную функцию. Для грамматических форм им введены три функции: логико-грамматическая, коммуникативно-грамматическая и структурно-грамматическая [2: 11–18]. В его теории отражен традиционный подход к понятию функции в языке.

Но относительно денотативной функции появлялись различные толкования или уточнения, как, например, у А. В. Исаченко: «Денотативная функция должна признаваться для слов и для грамматических форм, однако для последних под денотатом следует понимать отношение, а не предметный объект реальности, и тем самым денотативная функция грамматики – это функция реализации отношения.» [6: 28–32]. Данное положение закрепилось в грамматической теории.

Гораздо шире подход к понятию «функция» осуществляется в функциональной лингвистике. Исходным при этом является разделение функций языка на базовые и второстепенные [12: 14–25], хотя определение числа тех и других колеблется.

Чаще всего базовыми функциями признаются коммуникативная, когнитивная и эмоциональная, но есть и другие мнения, в частности представляемые Ю. Д. Дешериевым

и В. А. Аврориним, что важнейшей функцией является коммуникативная функция, все же остальные – производные функции [5: 26–27; 1: 48].

В последнее время и без того сложный статус языковой семантики ещё более усложнился вследствие объективно сформулированной научным прогрессом задачи проблем и понятий когнитологии, включения когнитивного аспекта в разработку различных тем из области языковой семантики, появления концепции когнитивной лингвистики как новейшего направления в современном языкознании. Такое положение дел значительно меняет статус понятия «функция», толкование которого должно быть приспособлено к восприятию, мыслительной переработке восприятия извне исходного содержания для мысли, когнитивным процессом категоризации и концептуализации, ментальным структурам репрезентации осмысленного содержания, соответственно и к единицам и структурам языкового выражения результата когнитивного процесса.

Н. Д. Арутюнова считает, «что эмоции по отношению к когнитивному процессу вторичны, и когнитивный компонент... первичен относительно эмотивного» [3 : 112].

Когнитивные процессы, безусловно, лежат в основе коммуникативного процесса. А если признавать и зависимость эмоций от когниции, то нельзя считать базовыми и равноправными когнитивную и эмотивную функции. Именно когнитивную как познавательную функцию безоговорочно относят к базовым функциям языка, и любой текст должен обладать этой функцией. Познавательность текста обеспечивается новой для адресата информацией, но в применении к конкретным случаям познавательная ценность текста может обладать различной степенью, что, впрочем, не исключает общей познавательной функции.

Подтверждением сказанного служит подход Р. Конрада, отражённый в следующем положении: «В процессе языковой коммуникации от говорящего к слушающему не просто передаются какие-то структуры с готовым семантическим содержанием. Процесс передачи информации всегда сопровождается ко г н и т и в н ы м п р о ц е с с о м , лежащим в основе языкового сообщения» [8: 351]. И то, что многими понимается под когнитивной функцией, представляет собой не что иное, как когнитивный процесс, являющийся основой п р о ц е с с а к о м м у н и к а ц и и . Оба процесса в схеме речевой деятельности можно представить следующим образом: Г – говорящий, А – адресат, Т – текст:

Говорящий воздействует на адресата (отношение 1) благодаря речевой деятельности, выражающейся в создании текста в процессе коммуникации, в основе которого лежит

когнитивный процесс (отношение 2). Текст как результат коммуникативной деятельности обладает функцией воздействия на адресата (отношение 3). Именно с воздействием связана эмотивная функция языка.

Спорные вопросы о первичности/вторичности функций, о их количестве/качестве и проч. решаются однозначно и могут решаться относительно однозначно с опорой на элементы коммуникативной деятельности: говорящий – адресат – язык. Функцией языка является воздействующая функция: говорящий воздействует на адресата. Воздействие происходит в процессе коммуникации, протекающем на основе когнитивного процесса. Остальные функции больше связаны с самим речевым актом и его соответствующим оформлением для воздействия на адресата. Цели воздействия подчинены эмотивная, апеллятивная и другие функции. Количество функций может увеличиваться при их рассмотрении за счёт увеличения числа элементов структуры коммуникативной деятельности. Например, Р. Якобсон выделяет отправителя, получателя, контекст, код, контакт, сообщение. Соответственно и языку приписывается большее число функций, а именно: эмотивная (выражения чувств и воли говорящего), коннотативная (вокативно-импеллятивная или модальная), референтная (обозначения предметов внешнего мира), метаязыковая (возможность говорить о языке с помощью языка), фатическая (установление контакта), поэтическая [9: 10].

Однако при критическом рассмотрении понятия «функция» В. Б. Кашкиным было замечено, что «металингвистическая функция... является не столько функцией языка, сколько частью деятельности его носителя [7: 4]. Очевидно, другие функции языка, обозначенные лингвистами, также не являются языковыми функциями. Поэтому на современном этапе «выделение функций (языковых, коммуникативных) не получило у исследователей однозначной оценки. В количественном отношении их выделяют от трех (К. Бюлер, А. Мартине, М. А. К. Халлидей) до шести (Р. Якобсон, Н. Д. Арутюнова и др.) Некоторые ученые называют свыше 25 функций... [10: 11]. »

При любом количестве и статусе функций обязательна «общность коммуникативных средств и знаний коммуникантов [13: 23], её отсутствие способно стать помехой коммуникации, а значит и реализации функций языка. Выстроить систему, которая представляла бы все, невозможно, возможно лишь включение в неё общего, характерного. Не случайно, разбирая схему Р. Якобсона, Ж. Мунен заметил, что названные им функции – это не функции, а в том числе и «особые случаи использования языка, которые могут быть лишь в большей или меньшей степени представлены в акте речи. К тому же не все они определяются строго лингвистически, для их установления служат психологические, семантические и культурные критерии» [12: 23].

Исследование функций имеет в виду не только исследование языка в целом, но и конкретных его элементов. Их функции также обязательно входят в проблематику функциональной грамматики, лингвистики, в том числе и грамматики. В этой связи Ю. В. Ванников, исходя из того, что формальное и семантическое в языке не пребывают в иерархических отношениях друг с другом, не считает семантику, как это нередко делается, высшим и особым уровнем относительно грамматики (как впрочем и грамматику особым уровнем относительно семантики) [4: 44]. Вопрос должен стоять о взаимодействии лексической семантики и грамматики, т.к. именно это

происходит в актах речевого использования языка или выстраивания текста, т. е. в функционирующем языке вообще.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В. А. Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – 226 с.
2. Адмони В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка / В. Г. Адмони. – М.: Просвещение, 1986. – 334 с.
3. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. – Сер. лит. и языка. – 1979. – Т. 38. – № 4 – С. 323–334.
4. Ванников Ю. В. Аспектная структура языка и соотношение разноаспектных единиц синтаксического уровня / Ю. В. Ванников // Текст в языке и речевой деятельности. – М.: Наука, 1987. – С. 43–47.
5. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М.: Наука, 1977. – 383 с.
6. Исаченко А. В. О грамматическом значении. – Вопросы языкознания / А. В. Исаченко. – 1961. – № 1. – С. 28–32.
7. Кашкин В. Б. Бытовая философия языка и языковые контрасты / В. Б. Кашкин. // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2002. – С. 4–34.
8. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 349–383.
9. Леонтьев А. А. Общественные функции языка и его функциональные эквиваленты / А. А. Леонтьев // Язык и общество. – М.: Наука. 1968. – С. 99–110.
10. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 368 с.
11. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста / Е. А. Реферовская. – Л.: Наука, Ленингр. Отделение, 1989. – 167 с.
12. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М.: Наука, 1981. – 207 с.
13. Тарасов Е. Ф. Общение. Текст. Высказывание / Ответств. редакторы Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М.: Наука, 1989. – 175 с.
14. Федосеева Е. Г., Романов, А. А. Иллокутивная транспозиция типов научных текстов и эквивалентный перевод / Е. Г. Федосеева, А. А. Романов // Текст в языке и речевой деятельности / состав, перевод, автоматическая обработка / // Сб. науч. тр. – М.: Институт языкознания АН СССР, 1987. – С. 183–186.
15. Brinkmann H. Die deutsche Sprache / H. Brinkmann. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1962. – 654 S.
16. Klaus G. Semiotik und Erkenntnistheorie / G. Klaus. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaft, 1963. – 164 S.

17. Paul H. Deutsche Grammatik / H. Paul. – Halle (Saale): V. M. Niemeyer, 1954–1957. – 226 S.
18. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik / L. Weisgerber. – Düsseldorf: Schwann, 1962. – 431 S.

СЛОВАРЬ

1. Hofmeister J. Wörterbuch der philosophischen Begriffe / J. Hofmeister, Leipzig: Bibliographisches Institut, 1970. – 385 S.

Кутырёва-Чубаля Г. Г.
(Минск – Бельско-Бяла, Польша)

**ЛИНГВО-МУЗЫКАЛЬНЫЕ КОРРЕЛЯТЫ ПЕСЕННОГО ЯЗЫКА
(на материале белорусского фольклора)**

Статья посвящена онтологическим проблемам песенного фольклора, а именно лингво-музыкальным корреляциям в синкрезисе стиха / напева. Совокупность выразительных элементов песни рассматривается как язык – «язык культуры» (Н. И. Толстой). Выделяются уровни анализа песенного языка – морфологический, строчно-лексический и строфоно-синтаксический. На материале белорусского весенне-летнего песенного календаря изучаются ритмические реляции слоговой структуры стиха и музыкальных параметров ритма, отношения синхронии и асинхронии (полиморфные стихо-мелодические образования).

Ключевые слова: *стихо-напевная строка, слоговой ритм, акцентуация, квантитивность.*

The article considers ontological problems relating to song folklore, notably to linguo-musical correlations in a verse/tune synkresis. The aggregate of expressive song elements is considered as a language, a language of culture (N. I. Tolstoy). Levels of a song language such as morphological, line-lexical and strophic-syntactical are singled out. On basis of Belarusian Spring-Autumn song calendar, rhythmic relations of syllabic verse structure and music rhythm parameters, and synchrony and diachrony (polymorphic verse-melodic formations) are studied.

Key words: *verse-melodious line, syllabic rhythm, accentuation, quantativeness*

В последние два десятилетия, с расширением и универсализацией методов структурной лингвистики (А. Бодуэн де Куртене и Ф. де Соссюр), перенесением её основных положений на этнографию, культурную антропологию (К. Леви-Стросс), а затем и на сферы народной поэтики, музыки и изобразительного искусства, – начался очевидный процесс сближения учёных из разных сфер гуманитарных знаний.

Это ознаменовано рядом конференций и симпозиумов. Общим посылом их, интегрирующим учёных перечисленных профилей, является **отношение к искусству, культуре в целом как к языку** – одному из средств коммуникации. «Такая постановка вопроса позволяет подойти к искусству с двух различных точек зрения: во-первых, выделить в искусстве то, что роднит его со всяким языком, и попытаться описать эти его стороны в общих терминах теории знаковых систем. Во-вторых, – на фоне первого описания – выделить в искусстве то, что присуще ему как особому языку и отличает его от других систем этого типа». Под понятием «язык», изучая творчество эпохи синкретизма искусств, следует понимать «всякую коммуникационную систему, пользующуюся знаками, упорядоченными особым образом», пишет Ю. Лотман [1: 17].

Тема вербально-мелодийного синкретизма, ранее определявшая структурно-типологическую направленность музыковедческого анализа народных песен, всё чаще появляется в работах стиховедов и этнолингвистов семиотического направления. Не только основные структурообразующие компоненты – словесный текст и мелодия, – но и сам *голос* как посредник, языковой медиум изучается в контексте культуры совместно музыковедами и лингвистами. Достаточно привести названия тематических симпозиумов и одноименных научных сборников: «Голос и ритуал» [2], «Мир звучащий и молчащий» [3], «Музыка и незвучащее» [4]. Об одном из них В. Иванов пишет: «Это – необычная книга: не только потому, что филологи пишут в ней о музыке, а музыковеды о литературе. Музыка вводится в более широкий контекст – звук, а звук переводится в разные семиотические коды / разные виды текста ... но прежде всего слово» [5: 2].

Особенно же симптоматична следующая декларация синтеза междисциплинарных подходов: в современной «лингвистике текста существует направление, которое занимается поисками музыкальных структур, заложенных в тексте: речь идёт о конструировании текста по образцу некоей музыкальной формы» [5: 4]. И хотя такая заявка представляется в чём-то метафоричной, следует согласиться: в ряде исследований лингвисты вплотную подошли к выяснению явлений (синтагматики, специфики линейного развёртывания словесно-музыкальных текстов), не полно раскрытых и, в принципе, неполно раскрываемых усилиями музыковедов. Здесь следует сослаться на работы М. Лангленбен, Б. Гаспарова, Р. Якобсона, И. Левого. Особенно же значимы для нашего изучения песенно-магических формул труды, посвящённые раскрытию интонационной природы различных типов стиха. Это работы представителей школы «слуховой филологии» – Б. Эйхенбаума, В. Холшевникова, Е. Сафроновой, Е. Невзглядовой, Н. Калачёвой.

Для описания наиболее ярких проявлений онтогенетической взаимообусловленности стиха и напева для нас важно сосредоточиться на пересечении двух параметров языка произведений песенно-магического происхождения – стиховой структуры и напевной формы (для краткости – стиха и напева). Эти две плоскости песенного «измерения» счастливо соединились в таких ёмких понятиях, как *песенная речь* (М. Штокмар, И. Земцоский), *язык песни* (Л. Кулаковский), *песенный стих*, *напевный стих* (В. Холшевников, Е. Сафронова, О. Федотов и др.). Календарные весенне-летние заклинательные формулы беларусов – благодарный материал для исследования проблемы. Он позволяет выявлять наиболее значимые тенденции развития двух указанных компонентов песни в их взаимодействии.

Анализ проводится нами на трёх уровнях: элементарной морфологии (морфологии стиха / мелостроки), стихо-мелодийной лексики (звуковых знаков-символов заклинательного назначения) и композиции / синтагматики (синтаксический синкретизм, уровень строфы). Само понятие *формулы* как знаковой стихо-вокальной структуры распространяется, соответственно, на построения различного объёма – от полустиха (полустроки мелодии) до целостной строфы. Ведь знакомство с народным песенным творчеством, художественно и социально многосложным, убеждает в том, что перед нами широкий спектр исторически разнородных форм: от *реплики-символа* до развёрнутой строфической композиции, в буквальном смысле – вокального *произведения*. З. Эвальд писала: «При отмирании магической функции, ... с уходом от архаической символики ..., данный напев уже не магическая формула, а музыкальный «образ». Однако, в отличие от

такового в профессиональном искусстве, это образ «типовой для целого комплекса календарных песен, связанных с сельскохозяйственным трудом» [6: 23-24]. З. Эвальд впервые проследила историческую изменяемость *образа*, опираясь на **поэтику** жанра: расширение тематики песни способствовало росту «объёма семантики» [6: 18]. **Социальные мотивы** дополнили, а со временем почти повсеместно вытеснили мифологическую символику жнивнопесенных текстов.

Морфология и синтаксис, как и лексика, обнаруживают стиливую многослойность, позволяющую изучать ступени эволюции песни от просодирования к интонированию-инкантации; от «застывших», «окаменелых», «твёрдых»¹ формул-реплик (стихо-ритмо-интонационных лексем) – к развёрнутым и, одновременно, отточенным по форме строфным композициям-идиомам; от артефакта – к произведению искусства. Соединение стабильного и нестабильного в стихо-напевном языке календарных заклинательных формул делает остро насущным многоуровневое системное обследование любого жанрового вида песни как по синхронии, так и диахронии. «Две взаимосвязанные задачи – исследование [...] *первичных* песенных типов как корневого пласта народного [песенного языка] ... и изучение *динамики их преобразований* в процессе исторического развития представляются ... наиболее актуальными в белорусской фольклористике» [7: 192].

Итак, стихо-напевная строка содержит анализ элементов-составляющих стиховой (слогосостав, слогоритм) и напевной (интонационность) строки – единицы композиции песни. Определяются функции микропостроений, их роль в синтагматике строки (а далее – строфы). Наиболее полно нами изучена *жнивная* песенность белорусов. Декламационно-распевная природа древнейших жнивных песен, отногенетически связанных с весенними заклинательно-закличными инкантациями, позволяет максимально приблизиться нам к внутренним процессам становления формы песни. Учитывая объём данной статьи, мы ограничимся вопросами синкрезиса **ритмики** стиха / напева.

Своеобразная эстетика ритмического рисунка жнивных напевных формул всегда привлекала внимание музыковедов, причём не только фольклористов [8; 9]. В. Елатов писал: «Живные напевы остались бы во многом стандартными, если б не их богатейшая, избрательная, порою изысканная ритмика» [10: 45]. **Общим дополнением к характеристике** жививной ритмики со времён З. Эвальд была ремарка: «*основанная на импровизации*». Действительно, последнее ярко выделяет жививные из всего массива обрядовых песен.

Однако, если подходить к песенно-магической формульности ‘живива’ строго типологически, то следует признать, что импровизационность есть лишь внешнее, *слышимое*, но не фундаментальное свойство – это качество собственно **музыкальной стилистики** песни. Кроме того, что также важно отметить, это свойство присуще далеко не всякой белорусской традиции, а значит не является универсальным и общеареальным для данного жанра и для вида весенне-летних заклинаний в целом.

Между тем, моделирование **слогового ритма** как костяка и первоосновы формул долгое время представлялось не приложимым к песням с декламационно-рубчатой ритмикой – жвивным и стилистически-функционально родственным им весенним. Слогоритмический, шире **«ритмостихометрический»** [11: 61] анализ по методу К. Квитки – Ф. Колессы – А. Рудневой до конца 70-х годов не применялся в белорусском жнивоведении.

¹ Определения Е. Гиппиуса, З. Можейко и М. Харлапа.

Нерегулярно времяизмерительная ритмика [12: 77] была своего рода камнем преткновения и причиной некоего особого живнво-структурного агностицизма. Приведём наиболее характерные высказывания.

«Вряд ли можно систематизировать отдельные ритмические образования – слишком они разнообразны и переменчивы. ... Ритмика живных напевов развивается, можно сказать, в постоянных диалектических противоречиях. Метрические перебивы, несимметричные ритмические мотивы, необычное чередование коротких и долгих долей трудно поддаются точному метрическому учёту. ... Метр индивидуален для каждой фразы» [10: 45]. Известная неподатливость живных форм структурному моделированию затрудняла их районирование, ареальную систематизацию: «Каждый из [...] календарных структурно-ритмических песенных типов имеет более-менее чётко очерченные границы распространения и более-менее определённый диапазон интонационного содержания. В живных же напевах структурная сторона (поэтическая строфа, слоговая структура стиха) локально менее очерчена, а специфические песенно-ритмические формулы при импровизационности ритма и вовсе не могут быть моделированы без грубого нарушения живой мелодической ткани» [13: 109. Курсив КЧ].

Постулат о неподатливости, «сопротивляемости материала» живнвой формульности, почти пагетически декларируемая установка на «невозможность» анализа «без нарушения живой ткани», бесперспективность картографирования живнопесенных образцов и пр. – стали общим местом в изданиях по фольклору.

Такое положение было поколеблено в конце 70-х годов, когда появились высказывания по данному вопросу Л. Мухаринской: «Анализируя последовательно различные локальные типы белорусских живных, мы исходили из молчаливого предположения, что основные и решающие признаки их классификации лежат в пределах различных ладовых решений, различных ладовых структур. Это не совсем точно. Действительно, терцовые, трихордовые [...] живные чаще всего характеризуются ритмической свободой, гибкостью, текучестью строения. Но в основе этой ‘непрерывной текучести’ – структура стиха, который отличается достаточной определённостью. [...] Обильная мелизматика и присущее медленному темпу *рубато* исполнения м а с к и р у ю т чрезвычайно чёткую в своей основе музыкально-ритмическую форму, в которой периодичность текста обуславливает не меньшую законченность и внутреннюю периодичность напева» [14: 54. Разр. КЧ]

Приведённый тезис актуален и по отношению к орнаментально распетым весенним (юрьевским, троичким и русальным), а также купальским песням отдельных традиций. Все они составляют стилевую оппозицию группе песен, основанных на двигательно-моторной ритмике. Таковы, например, ритмоформулы «затанцовывания» (затанцоўвання)², затопывания³. Независимо от певческой реализации и жанровой принадлежности, «музыкально-стиховой ритм служит опорой мелодического развития, но

² Определение народное: «затанцовывают», например, маслянцу (маслянку), что означает ‘затопывают’ землю с целью разбудить, пробудить её к весне (карпогоническая магия). Такие сведения получены нами в днепровско-березинской зоне, в районах гомельско-могилёвско-минского пограничья.

³ Моторно-двигательное начало, однако, угадывается и в звонно-заклинательных формулах отдельных традиций (см. разделы о зонах диямба, дипирихия, о восходящем ионике). Объяснить природу, жанровый генезис таких формул возможно лишь в контексте общего стилевого кода этих традиций, в соотнесении с иными жанрами фольклора, с данными этнографии местности.

вместе с этим он имеет и самостоятельное конструктивное и художественное значение. Именно потому, что музыкально-стиховой ритм *менее индивидуален* [курсив КЧ], чем мелодический, он особенно пригоден для целей систематики» [15: 91].

Для структурно-песенных исследований в ещё большей мере, нежели для стиховедческих, существенны два показателя, или две категории сущности стиха: стих как поэтическая **строка** (структурная сущность) – и стих как **предложение** (синтаксическая сущность). Для первой категории важны *а)* числовой **слогосостав** и *б)* **метр**, или размер – однородный либо смешанный, включающий различные стопы. Вторая категория отражает ‘формально-**грамматическое членение**’, или *актуальное членение* стиха [16: 23]. **Корреляции** этих двух планов (стихостроки / предложения) не одинакова не только в различных местных традициях, но и внутри традиций, а также внутри отдельного произведения либо отдельной строфы. Это корреляции **согласованности** – и **несогласованности** (структурной оппозиционности) плана стиха-строки и плана предложения. Последнее представляет собой, в сущности, оппозицию ритмо-напевного исполнения стиха – ритмо-грамматическому, просодически правильному его произнесению («**артикулированию**»)⁴ текста.

Таким образом, к основным *формулообразующим* факторам и признакам стиха в песнях обрядово-заклинательного назначения относятся:

1. Слогосостав как слогочислительный норматив, определяющий границы-контуры словесно-мелодической формулы, её ‘каркас’.

Без текстовой рамки в виде стиховой строки с устойчивым или относительно устойчивым **слогосоставом** напевная форма песни в принципе несостоятельна. В народном *песнетворчестве* «отдельного напева не бывает. ... Напев [служит] для складу»⁵, т.е. для слаженности звучания слов [курсив КЧ].

2. Тип акцентуации – стопно-метрический либо грамматический.

Метрика, стопность стиха, как показывают исследования, не могут быть объяснены из самого стиха или языка. Для выяснения предпочтения в различных традициях того или иного метра в исполнении одной и той же текстовой формулы необходим учёт экстраязыковых, надязыковых факторов – этнографии ритуалов, местной системы кодов, т.е. обрядовой семиотики.

3. Наличие / отсутствие актуального членения, тип актуального членения.

Выявление названных признаков стиха в напевно-стиховой формуле представляет первоочередную, однако лишь предварительную стадию её анализа. Синкретическая природа песни обязывает к рассмотрению степени и характера **участия** **собственно плана напева** в создании словесно-музыкальной формулы. Текст обнаруживает ту стопную метризацию стиха, которая «навязана» напевом: «Метрическая интерпретация [стиха] в напеве *типа речевой динамики* [курсив КЧ] очень часто ... трансформирует стих» – пишет В. Елатов [18: 48]. Отсюда – проблема *музыкальной стопности* песенного стиха.

⁴ См.: «артикулирование как [...] способ существования музыки» [17: 152].

⁵ Из рассуждения Льва Толстого. Приведём полный фрагмент как отражение интереса к данному вопросу даже в художественной литературе: народ поёт «с тем полным и наивным убеждением, что в песне всё значение заключается в словах, что напев сам собой приходит и что отдельного напева не бывает, а что напев – так только, для складу. От этого-то этот бессознательный [курсив КЧ] напев ... необыкновенно хорош» [21].

Декламационная специфика заклинительных формул обусловила такое свойство их ритмики, как к в а н т и т а т и в н о с т ь, т.е. времяизмерительность. Этот род ритмики чаще всего упоминается в связи с античными песнопениями. Однако интерес к нему неоднократно возрождался и в связи с поисками «п р о т о т и п о в форм» в русской вокальной музыке (В. Холопова) [12: 77; 19: 4; 20: 24, 268] и в песенном фольклоре [22: 68–69; 23: 67; 24: 109]. К. Квитка же использует определение *изохронический* (т.е. равновременной) *ритм* [25 (2: 70)]. Проблема квантитативности как один из аспектов проблемы *истоков* песенного искусства должна быть, как нам кажется, ещё во многом раскрыта на конкретном жанровом и регионально-этническом материале⁶.

Суть явления в отнесении его к песенно-магическим формам состоит в почти точном соблюдении в определённых традициях⁷ ритмико-временного норматива-канона, так сказать, ритмической «дисциплины», твёрдого «режима» ритмического развёртывания формулы песни. Заметим, что в условиях устного бытования, при отсутствии в декламационно-заклинительных формулах ритмических опор в виде регулярной стопной или двигательной акцентики (танец, марш, мерный ритм трудовых движений артельных песен), соблюдение времяизмерительных пропорций формы – поистине **искусство**. Оно требовало доскональной многовековой отработанности исполнения, большого внутреннего чувства ритма. Без этого точного воспроизведения метроритмического рисунка строки или строфы песни не могло быть, поскольку – прав стиховед С. Бобров – «это совершенно особенный род *неточного* [= неравноакцентного стихового] ритма, постоянно перебивающийся всевозможными отклонениями, причём ... основная схема как бы скрывается за этими вариациями» [27: 67].

Освоение квантитативности исполнителями песен-заклинаний – значительное достижение в эволюции стихо-напевной ритмики. Этого принципа организации придерживались до последнего времени, судя по собранным нами образцам, лишь в определённых зонально-кустовых традициях заклиний.

Для уточнения генезиса квантитативности в фольклоре важно помнить о синкретической природе стихо-напевных форм: «Концепция прямой зависимости возникновения квантитативности в стихе от фонологических свойств речи достаточно убедительно оспаривается многочисленными примерами *отсутствия* такой зависимости. ... Не слово формировало поэтическую метрику, а, напротив, само [слово] подчинялось условиям, диктуемым системой стихосложения» [26: 17]. **С точки зрения генезиса квантитативности** в вокальном народном творчестве, немаловажно замечание М. Гаспарова по поводу песен трубадуров: «на эти мотивы пелись силлабические тексты, никакого с о о т н е с е н и я словесных ударений с музыкальными долготами не было» [28: 66-67; Разр. КЧ].

⁶ Как пишет исследователь ритмики чувашских песен М. Кондратьев, «Музыковедение почти не обращалось к понятиям квантитативной ритмики, так как они традиционно входили в сферу компетенции филологии. Учение о квантитативной ритмике издавна разрабатывалось стиховедами ... Особенность подхода к квантитативной ритмике у большинства авторов – и филологов, и музыковедов – состоит в том, что она признаётся явлением синкретическим, в котором слиты закономерности музыки и стиха. ... Долготная структура стиха при этом обуславливается действием двух факторов: во-первых, фонологией речи (наличием оппозиций долгих и кратких гласных в данном языке) и, во-вторых, музыкальным интонированием, где роль долготных отношений гораздо выше, чем в речи. Обоснованно считается (здесь автор ссылается на работу М. Харлапа [22: 68-69]), что вне музыкального интонирования точные долготные отношения в стопах квантитативных метров невозможны» [26: 17; выдел. КЧ].

⁷ Например, в Понёманье и, в особенности, в Поднепровье.

По М. Кондратьеву, «положение стиховедения о существовании метрических схем **вне слова** конкретизирует роль **музыкального** интонирования и его ритмической организации как единственного «материального» носителя этих абстрактных схем. Таким образом, общепринятым остаётся представление о количественности как музыкальном начале в определённых видах стиха». Вывод автора, однако, не столь однозначен: «Этот вид музыкально-поэтической ритмики как бы не принадлежит отдельно ни музыкальному, ни словесному искусству» [26: 17].

Своё высшее выражение песенный ритм получает в строфных формах. Здесь обнаруживаются полиморфные структуры, отражающие асинхронию стиха и напева. Данный срез рассматривался нами в отдельных публикациях [29; 30; 31].

Отдельной темой представляется также аспект «семантические перекодировки» (Б. Путилов) формул стиха-напева, сопутствовавших народной песне на всём пути её развития. В этом, помимо ритмики, велика роль ритмо-интонационных и собственно интонационных средств выразительности. Эта область фольклористики ещё довольно мало исследована. Мы же рассмотрим в последующих работах такие показатели, как эмпфаза и цезура в напеве. Их интонационное оформление, добавим, является весьма существенным показателем местного, зонального, этнорегионального стиля, ярким диалектным признаком той или иной песенной традиции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: Искусство – СПб, 1998. – С. 14-285.
2. Голос и ритуал. Матер. конф. – М.: Государственный институт искусствознания, 1995.
3. Мир звучащий и молчаливый. Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян. – М., 1999.
4. Музыка и незвучащее. Матер. конф. – М.: Наука, 2000.
5. Иванов Вяч. Вс. Предисловие // Музыка и незвучащее. Матер. конф. – М.: Наука, 2000. – С. 3-5.
6. Эвальд З. В. Социальное переосмысление жнивных песен белорусского Полесья // З. В. Эвальд. Песни белорусского Полесья. – М.: Советский композитор, 1979. – С. 15-32.
7. Мухаринская Л. С. О теории скрещивающихся интонационных полей // Актуальные проблемы современной фольклористики. – Л.: Музыка, 1980. – С. 192-194.
8. Володкович А. В. О некоторых особенностях музыкального речитатива // Вопросы теории и истории музыки. – Минск: Вышэйшая школа, 1976. – С. 180-195.
9. Володкович А. В. Народные белорусские речитативные жанры // Вопросы музыковедения. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – С. 10-17.
10. Ялатаў В. І. Музыканыя асаблівасці беларускіх жніўных песень // Жніўныя песні. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – С. 33-60.
11. Банин А. А. Ладозвукорядный аспект историко-стадиальной концепции П. П. Сокальского и её новая трактовка // Музыкальная фольклористика: проблемы истории и методологии. – М.: Всесоюзный научно-исследовательский институт искусствознания, 1990. – С. 61-76.

12. Холопова В. Н. Вопросы ритма в творчестве композиторов первой половины XX века. – М.: Музыка, 1971.
13. Можейко З. Я. Календарно-песенная культура Белоруссии. Опыт системно-типологического исследования. – Минск: Наука и техника, 1985.
14. Мухаринская Л. С. Белорусская народная песня. Историческое развитие. Очерки. – Минск: Наука и техника, 1977.
15. Иваницкий А. И. Типологическая характеристика некоторых принципов формообразования в украинском фольклоре // Музыкальная фольклористика. Вып. 2. – М.: Советский композитор, 1978. – С. 90-116.
16. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
17. Земцовский И. И. Артикуляция фольклора как знак этнической культуры // Этнознаковые функции культуры. – М.: Наука, 1991. – С. 152-189.
18. Ялатаў В. І. Музыка беларускіх веснавых песень // Веснавыя песні. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – С. 36-72.
19. Холопова В. Н. О прототипах функций музыкальной формы // Проблемы музыкальной науки. Вып. IV. – М., 1979. С. 4-22.
20. Холопова В. Н. Русская музыкальная ритмика. – М.: Советский композитор, 1983.
21. Толстой Л. Н. Война и мир. В двух томах. Т. II, ч. 4, гл. VII. – М.: Советский писатель, 1950.
22. Харлап М. Г. О стихе. – М.: Художественная литература, 1966.
23. Харлап М. Г. Ритм и метр в музыке устной традиции. – М.: Музыка, 1986.
24. Тавлай Г. В. Белорусское купалье: Обряд, песня. – Минск: Наука и техника, 1986.
25. Квитка К. В. Избранные труды в двух томах. Т. 2. – М.: Советский композитор, 1973.
26. Кондратьев М. Г. О ритме чувашской народной песни. – М.: Советский композитор, 1990.
27. Бобров С. П. Русский тонический стих с ритмом неопределённой чётности и варьирующей силлабикой (опыт сравнительного описания русского вольного стиха) // Русская литература. – Л.: Пушкинский Дом (ИРЛИ РАН). – 1968. – № 2. – С. 61-87.
28. Гаспаров М. Л. Романская силлабика и германская тоника: встречи и взаимодействия // Труды по знаковым системам. – Тарту: ТГУ. – 1987. – XX. – Уч. записки ТГУ. Вып. 746. – С. 64-72.
29. Кутырёва Г. Г. Пути развития мелодического синтаксиса (на примере ареальных традиций белорусского жнива) // Славянская этномузыкология: направления, методы, концепции. К 90-летию со дня рождения Л.С.Мухаринской. – Тезисы докладов Междунар. науч. конф. – Минск: Беларусь, 1996. – С. 105-109.
30. Кутырова-Чубаля Г. Р. Дыхаронны аналіз беларускіх жніўных напеваў // Крыўя, 1(3). – Менск: Навуковы цэнтр «Крыўя», 1998. – С. 39-86.
31. Кутырова-Чубаля Г. Р. Песенная строфіка як хрона- і этнавызначальны знак культуры (на матэрыяле беларускага ‘жніва’) // Мовы Вялікага Княства Літоўскага. – Брэст: Акадэмія, 2005. – С. 100-102.

СИМВОЛИЧЕСКИЙ ЯЗЫК ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ

В статье говорится о традиционно-исторической преемственности искусства и культуры славян, об их богатстве и современных противоречиях. Благодаря символическому языку наше языческое прошлое гармонично соединено с глобализационной действительностью.

This article says about traditional historical heritage of art and culture of Slavics, about their wealth and modern contradictions. Thanks to symbolic language our pagan past is harmoniously connected with globalization reality.

Ключевые слова: литература, поэзия, культура, искусство, символизм, славянство, современность, коммуникация, синергизм.

*В уме своем я создал мир иной
И образов иных существованье;
Я цепью их связал между собой,
Я дал им вид, но не дал им названья...*

М. Ю. Лермонтов.

Уникальная возможность богато воспринимать мироздание через многообразную систему звуков, знаков, жестов передается людям тысячелетиями генетически из поколения в поколение. Ласковый голос мамы или бабушки, напевающих милые колыбельные песни, читающих веселые шуточки-прибауточки, мудрые сказки, а также детские игры, считалки, зазывалки, сначала опосредствовано (восприятие культурных ценностей через близких), а потом и непосредственно всегда помогали ребенку непринужденно впитывать культурные ценности общества. Академик Д. С. Лихачев говорил: «чтобы воспринимать культурные ценности во всей их полноте, надо знать их происхождение, процесс их создания, заложенную в них память» [1: 9].

Мы владеем культурно-историческими знаниями благодаря коммуникативным свойствам культуры, не мыслимым без творческой деятельности людей. Творчество проявляется под воздействием впечатлений, потому что вся информация к нам поступает через чувственные органы. Впечатления подвергаются умственной обработке и приобретают символический оттенок. «Этимологически слово «символ» связано с греческими глаголами – сравниваю, сталкиваю, соединяю» [2: 7], которые присущи всем видам художественного творчества, искусству в целом, потому что оно носит диалогический характер.

«Живой символ искусства, пронесенный историей сквозь века, преломляет в себе многообразные чувствования, многообразные идеи. Он – потенциал целой серии идей, чувств, волнений...», – отмечает А. Белый и выделяет три характеристики символа: «1) символ как образ видимости, возбуждающий наши эмоции конкретностью его черт, которые нам заведомы в окружающей действительности; 2) символ как аллегория, выражающая

идейный смысл образа: философский, религиозный, общественный; 3) символ как призыв к творчеству жизни...» [3: 123].

Существует символика общего, она понятна многим. Символы встречаются во всем: в литературе, музыке, песне, танце, театре, химии, физике и т.д. Есть символика индивидуального творчества. Особенно насыщены символами народная поэзия и религия, где художественные образы, аллегории не заглушают понятие «символ». Через символизацию высвобождается подсознательное художника, фантазия, срабатывает его неординарное мышление, побеждающее навязанную обществом стереотипность. Для примера приведу следующее свое стихотворение.

О душевности асфальта

*Загнанный в темь толкотнёю дневной,
Асфальт отзвучив к звёздам –
Мирный, да с грубо-шершавой спиной,
Таким он нами создан.*

*Мирный – не милый.
– Так сколь на тебе
Плевков и ног?!*

(Молчанье)

*Душно-вселенского города бег
Смягчён чуть-чуть ночами.*

*В сердце асфальта лишь звездам дано
Расцвечено стучаться.
Сон – человечеству, с небом давно
Отвыкшему общаться?*

*Нет, не обласкан асфальт, но при том,
Вдруг над бездушьем общим
Смог он возвыситься чистым ростком!
А мы росток тот
топчем.*

Нас восхищает свободный, красивый полет, а не засушенные крылья бабочек. Настоящий художник не представляет жизни без такого полета. В одном моем стихотворении звучит творческий и не всегда разрешаемый вопрос: «Зачем крылья, если они не служат полету?»

Влияние нового неизбежно и прекрасно. Благодаря подвижности языка искусства, его гибкому изменению, он доступен другим поколениям и до сих пор не забыт. Естественно, мы не можем, да и не желаем постоянно питаться только сухофруктами и консервами и вспоминать о былой вкусовой ценности продуктов, но из них стремимся найти натуральные более полезные для нынешней жизнедеятельности, даже нечто экзотическое попробовать. В искусстве главное, чтобы при глобализационном столкновении с новейшими «бездушными» технологиями не разрушались гуманистические основы самосозидания, укорененного в многовековой традиции. «Традиция – ... есть та первооснова, на которой ткуются все прочие узоры...» [4: 88].

При болезненном столкновении тонкого эмпирического мира творческой личности с напористой грубостью вседозволяющей окружающей среды, подчас происходит утрата равновесия внутреннего и внешнего и как результат – постмодернистское, нередко извращенное по отношению к русской духовности отображение действительности.

Конечно, если творческая энергия позитивная, художник стремится защититься от искаженных современным злом реалий, при этом, отдаляясь от общей массы, и пытается вернуть, обратиться общество в подлинный мир добра и гармонии. А если нет, то мы имеем право предполагать, что литератор, художник или кинематограф сознательно содействуют разрушению общемировой нравственности. Бесспорно, очень важно, чтобы произведения искусства рождались в жизненно, нравственно, эмоционально и т.д. обогащенной среде и их содержание не снижалось до примитива.

Языку культуры и искусства наших древних предков, находившихся в добром родстве с природой, а не «господствующим» над ней бездумно, свойственна была созидательность, в каждом движении бытия они видели знаковую как своевременный сигнал свыше. И в наши дни, все, кто способствует сохранению уникальности родного языка, фольклора, традиций, посильными действиями доказывают небезразличие к ним, играют бесценную роль в соединении богатейшего культурно-исторического прошлого своего народа и предсказуемо-прекрасного будущего. Мы знаем, что от состояния нашей духовности зависит дальнейшее всей славянской истории и что без духовного совершенствования любая личность и общество в целом подвержены регрессии.

Искусству присущ коммуникативный характер, соответственно, оно может быть определено как язык (по Ю. М. Лотману). Основа человеческого языка – Слово – «исключительная способность человека выражать гласно мысли и чувства свои; дар говорить...», – утверждает В. И. Даль [6: 598].

Семен Кирсанов в «Высоком райке» так пишет о возможности Слова: «Есть слова, разящие и грозящие, обрывающие и убивающие, ждущие и жгущие, пирующие и целующие, губящие и любящие, злобные и добрые, слова, как лекарственная трава, слова, как еще не открытые острова, как в пустыне приснившаяся листва...

О, слова!» [7].

Слово – это не только «разумное сочетание звуков». Каждый вид искусства – оригинальный язык и весомое Слово в полифонии многовекового этнологического звучания культуры, поэтому каждый ими владеющий должен быть мудрецом или пророком. Человечество дальше бережно и обдуманно будет относиться к различным видам искусства, если осознает их божественное происхождение. «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог» – всем известное библейское убеждение (Иоанн, 1:1). Слово выходит из храма мыслей, не зря Библия нам напоминает: «Каковы мысли в душе человека, таков и он».

Данная тема пронизывает мои стихи:

*Творящее Слово –
жизнеоснова,
Сжигающая беспредел.
В гордыне однажды
высшее Слово
Незряче ты грубо презрел.*

На музыку марша «Прощание славянки» не раз создавались вдохновенные стихи и песни, позже многонационально исполняемая на всех фронтах Великой Отечественной войны, как боевое знамя являлась символом народной воли, зовущей к победе.

Эта песня и в наши дни имеет объединяющую силу. Вспоминается мне I съезд Польской Славянской политической партии «Славянский Союз», проходивший 24 февраля 2007 года в Варшаве, на котором представители нескольких славянских стран рассматривали современные проблемы наших народов. Атмосфера в зале была по-братски дружелюбной и Тадеуш Ковальчак, полковник запаса Войска Польского, председатель Общества наследия Польских ветеранов II Мировой войны, с супругой Маргаритой неожиданно предложили мне вместе с ними исполнить «Прощание славянки», песню польских партизан-антифашистов – на русском и польском языках. Нас поддержали все.

Символически называя песни верными врачевателями души, мы понимаем, что их слова, передаваемые сначала из уст в уста, оттачивались десятилетиями, а то и веками, как самоцветы, прежде чем они становились шедеврами народной поэзии. Через песенные символы проявляется любовь к Родине – от малой до великой. Это «песни-жемчужины» – так образно их охарактеризовал смоленский поэт Ю. В. Пашков.

Когда произведения искусства в основе имеют нравственность и духовность, что издревле было свойственно славянской культуре, тогда они живут века. К примеру, песни «Калинка», «Катюша», танец «Барыня», являются добрыми символами русской культуры, безусловно, подобные образцы имеют и другие народы, это – белорусский танец «Бульба», украинский «Гопак», польский «Краковяк» и т.д.

Но, к слову сказать, на различных международных фестивалях последних лет среди представителей славянских стран вошло в моду исполнение произведений не лучшего качества, а песен – не на родном языке, а на английском. Не хотелось бы предугадывать постепенную деградацию нашей культуры, но следует напомнить, что заимствования в культуре, как и в экономике, свойственны слабым народам, которые не способны предложить ничего своего.

Итак, нам, мудрым устроителям «векового здания славянской культуры» для дальнейшего синергетического сотрудничества необходимо вырабатывать положительные импульсы и сдерживать негативные, как божественной вселенной важно посылать к Земле не губительные, а животворящие солнечные лучи. Мы все знаем, что недоброжелательное отношение к кому-либо всегда сооружает стену непонимания и недоверия, а благожелательность раздвигает коммуникационные границы для новых познаний и взаимодействий.

«Уважение к своей культуре обязательно для каждого грамотного человека, но так же обязательно уважение и к культуре других народов. Нельзя уважать себя, не уважая соседа, нельзя уважать соседа, не уважая себя. Когда писатель, художник становится националистом, это не просто плохо. Это ужасно и опасно», – говорил академик Д. С. Лихачев [2: 69]. И с этими словами трудно не согласиться.

Поэтому мы – представители искусства и культуры подумаем о высших достижениях, которые сейчас, как и раньше, содействуют благодатному развитию славянской цивилизации.

Пусть символы благоденствия светят нам как верные, спасительные маяки в нестабильном современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лихачев, Д. Диалоги о дне вчерашнем, сегодняшнем и завтрашнем/ Дмитрий Лихачев, Николай Самвелян. – М.: Советская Россия, 1988. – (Писатель и время). – 142 [1] с. – (Писатель и время).
2. Бачелис Т. И. Заметки о символизме. – М.: Государственный институт искусств. –1998. – 196 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание / Сост., вступ. Ст. и прим. Л. А. Сугай. – М.: Республика, 1994. – (Мыслители XX в.). – 528 с. – (Мыслители XX в.).
4. Агафонов В., Рокитянский В. Россия в поисках будущего. – М.: 1993. – 304 .
5. Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство-СПб.», 2000. – 704 с.: ил.
6. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с.
7. Кирсанов С. Однажды завтра. – М.: Советский писатель, 1964. – 176 с.
8. Лебедев П. Ф. Песни боевых походов: Солдатское песенное творчество Великой Отечественной Войны. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1986. – 400 с.
9. Софронова Л. А. Культура сквозь призму поэтики. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 832 с. – (Studia philologica).
10. Степанов В. К. Неувядаемый марш. – Воронеж. Центр-Чернозем. Кн. Изд-во, 1984. – 118 с.
11. Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). – 2-е изд., доп. – СПб.: Искусство – СПб., 2001. – 415 с.

NO-ОПЕРАТОР У ФУНКЦІЇ АВТОРСЬКОГО МОДУСУ

There is a functional spectrum of the unit «NO» in Modern English. It is analyzed on the various levels of the language structure but the discourse one which is considered to be crucial for the systematic description. The investigation of the types of NO combinability has also contributed to revealing its discursive feature. The volume of the data proves the validity the researcher's hypothesis of NO being one of the means of expressing the author's modus in discourse.

Комунікативно-прагматичний зміст висловлювання або дискурсу є головним складником завершеної одиниці, проте прагматичний аспект дуже розмитий і, зазвичай, не містить у собі авторського модусу, який виступає маркером комунікативної інтенції автора/письменника/адресанта/мовця. Авторський модус традиційно є складником суб'єктивної модальності – емоційно-оцінної категорії.

Засоби вираження зазначеного модусу утворюють багаторівневу функціонально-семантичну парадигму в англійській та українській мовах. Ця парадигма вирізняє виражені та приховані засоби або в інших термінах – експліцитні та імпліцитні. Серед них виділяється модус заперечення, який представлений регулярними одиницями (заперечною часткою, заперечним займенником, заперечним прислівником, заперечним афіксом) і нерегулярними (антонімами, порядком слів, інтонаційною структурою) а також контекстом або ситуацією. Останнє інколи є поодиноким джерелом правильного «декодування». Приховане заперечення [див., наприклад: 1: 263-269] може також становити авторський модус, тому що зміст речення, дискурсу не завжди експлікований сталими регулярними засобами. Зіставний аналіз може виокремити однакові засоби вираження авторського модусу у мові різних жанрів одного і того автора оригіналу, проте вони не завжди співпадають за своїми функціями. Так, наприклад, англійський експліцитний оператор заперечення *no* може відноситись до різних парадигм частин мови і, таким чином проявляти об'єктивну модальність заперечення та суб'єктивну модальність адресанта, його емоційно-оціночну характеристику адресанта або мовленнєвого фокусу. Дослідники ставлять знак рівності між «NO» і «NOT» і вважають це явище універсальним, хоча навіть поверхневий аналіз указує на їх жанрову та функціональність відмінність. Доведено, що оператор *no* в ініціальній позиції речення або як незалежне речення може слугувати звичайною одиницею об'єктивної модальності заперечення, наприклад:

1. The Security Officer had now approached, and was standing at a respectful distance holding a plastic cup full of coffee. «Of course. But please put that down, Mr. Miller. This is Dr. Floyd's last chance to have a civilized drink – let's not waste it. **No** – I insist.»

2. «Now,» said Dimitri, after he had swiftly downed his first drink and was toying with the second, «what's all this about an epidemic in the U.S. Sector? I wanted to go there on this trip. 'No, Professor,' they told me. 'We're very sorry, but there's a strict quarantine until further notice.'

3. There was **no** sense of motion, but he was falling toward those impossible stars, shining there in the dark heart of a moon. **No** – that was not where they really were, he felt certain.

4. **No** – he could not simply «pull the plug»; and even if that were possible, it would be disastrous.

5. **No** – that was not where they really were, he felt certain. He wished, now that it was far too late, that he had paid more attention to those theories of hyperspace, of transdimensional ducts.

6. Dying? **No** – that was a wholly false impression, born of human experience and the emotions aroused by the hues of sunset, or the glow of fading embers.

У цих випадках оператор *no* виражає заперечення попередньої ситуації, таким чином він входить до парадигми засобів вираження об'єктивної модальності заперечення. Зазначимо, що наведені приклади низькочастотні – всього 6 випадків із 254 речень з оператором *no* – у романі А.Кларка «Космічна Одісея» (об'ємом у 63776 слововживань). При цьому він слугує маркером діалогічного мовлення «адресант → адресат» або внутрішнього мовлення героя з самим собою: «адресант – адресат ← адресант». У тексті роману зареєстровані також інші експліцитні засоби вираження заперечення, наприклад, лексико-граматичні одиниці *not* (457), *never* (95), *nothing* (58), *none* (11), *neither* (9), *nor* (15), останні вживаються як сполучник разом, так і прислівник – окремо. Всі ці одиниці об'єднані категоріальною ознакою, хоча вони протистоять одне одному завдяки опозиції своїх категоріальних ознак. Ми залишаємо розгляд сполучення *no* з іменником та у сталих фразах за межами нашого дослідження [7: 100-10; 3: 729] і зосереджуємось на функціональній семантиці *no* у фразі, реченні та дискурсі.

Сполучуваність оператора *no* з будь-яким членом речення може призвести до вираження суб'єктивної модальності. На нашу думку, це є авторським запереченням, використане для емпізи саме його точки зору на відсутність певної ознаки. Наприклад, у монопредикативній структурі речення оператор *no* може вживатися у складі:

а. підмету:

7. The night wore on, cold and clear, without further alarms, and the Moon rose slowly amid equatorial constellations that **no** human eye would ever see.

8. But until now **no** planet had ever produced a scene like this.

9. Here was a pale glory that **no** man had ever seen from Earth, save during the few moments of a total eclipse.

10. A hundred million miles beyond Mars, in the cold loneliness where **no** man had yet traveled.

Оператор *no* слугує авторським запереченням суб'єкту і підкреслює впевненість автора в тому, що «жоден ... не».

б. предикату:

11. Eating in zero gravity was **no** real problem, contrary to the dark forebodings of the early astronauts.

12. The final orbit adjustments would be somewhat tedious, because of the constant need for checking, but this was **no** serious problem.

13. But all this was of **no** use to Bowman.

в. додатку:

14. He had thought that a hibernating man showed **no** sign of life, but now he knew that this was wrong.

15. Bowman took **no** notice.

16. It starts at an absolutely sharp-edged boundary, and shows **no** surface detail at all.

г. обставини:

17. By **no** effort of the will could Bowman really appreciate its true scale, and convince himself that the whole planet Earth, if set down here, would look like a ball bearing rolling round the rim of a dinner plate.

18. Now the moment had come; the glowing patterns **no** longer echoed the secrets in the crystal's heart.

19. and when the trumpets of Doomsday echoed from the heavens, he could endure **no** more д. означення / або самостійно як означення у складі іменникової фрази:

20. Then the control relaxed; he felt **no** impulse to do anything, except to stand and wait.

21. It seemed that some enormous beast was moving through the night, making **no** attempt at concealment, and ignoring all obstacles.

22. «Oh – hello, Mike. I'm afraid you've been dragged out of bed for nothing. Definitely **no** comment.»

Оператор *no* виконує функцію означення при сполученості з іменником, відповідно, заперечується іменник – (*no* impulse, *no* attempt, *no* comment). При розширенні модифікатора іменної фрази оператор *no* заперечує вже модифікатор, який означає означене (головне слово іменникової фрази), наприклад:

23. The night wore on, cold and clear, without further alarms, and the Moon rose slowly amid equatorial constellations that **no** human eye would ever see.

24. As Moon-Watcher had never encountered ice, or even crystal-clear water, there were **no** natural objects to which he could compare this apparition.

25. It was simply the lower jawbone of an antelope, with the teeth still in place; there would be **no** substantial improvement until the coming of steel.

Мовець за допомогою оператора *no* заперечує характеристики об'єктів, суб'єктів, процесів тощо – **no** human (eye), **no** natural (objects), **no** substantial (improvement) а не самі об'єкти, суб'єкти, процеси тощо, які існують або можуть існувати. При подальшому розширенні числа модифікаторів оператор *no* заперечує означення, яке розташоване в його постпозиції, а препозитивне означення перед іменником стає стверджувальною характеристикою означеного, наприклад:

26. If he looked carefully, he could just see that Saturn was not a perfect disk; on either side was something that **no** unaided human eye had ever seen before – the slight oblateness caused by the presence of the rings.

У цьому випадку заперечується другий модифікатор по відношенню до означеного (іменника) і перший (означення) по відношенню до оператора *no* при його постійній сполучуваності з іменником.

Отже наша гіпотеза щодо сполучуваності оператора *no* з іменником (головним конститuentом іменникової фрази) як постійної величини та заперечення ним свого постпозитивного конститuenta як величини змінної .

Дискурс-аналіз засвідчив, що оператор *no* також може заперечувати означення із заперечним афіксом, наприклад:

26. If he looked carefully, he could just see that Saturn was not a perfect disk; on either side was something that **no** aided human eye had ever seen before – the slight oblateness caused by the presence of the rings.

Відповідно до універсальної картини світу оператор *no* заперечує іменникову фразу (модифікатор + означене) – **no** → (unaided human eye), тоді як згідно правила він мав би заперечувати перший постпозитивний модифікатор – **no** → unaided (human eye).

27. The problem of shaving was also solved; there would be **no** weightless bristles drifting around to endanger electrical equipment and produce a health hazard.

Оператор *no* у цьому випадку слідує правилу і заперечую постпозитивний модифікатор, що створює прецедент подвійного заперечення, хоча і різнорівневого характеру у структурі речення – граматичного і лексичного, хоча подвійне заперечення не розглядається у літературному стандарті англійської мови [5: 512]. Зауважимо, що взаємодія оператора з заперечним афіксом (**no** + unaided, **no** + weightless) у дискурсі, що досліджується, не утворює позитивне стверджувальне значення. Див.також:

28. They were terrified, but they were **no** longer utterly helpless.

На перший погляд перед нами приклад подвійного заперечення [3: 735-736], проте кожне з них відноситься до різних ядер, оператор *no* у сполученні з *longer* виступають фразовим модифікатором *helpless* головного конститuenta фрази, що унеможлиблює перетин двох різнорівневих заперечень у структурі речення. На нашу думку, оператор заперечення комутує з заперечним афіксом (*no* :: -less), утворюючи єдиний заперечний комплекс. Зазвичай, тип негативності мови розглядається на рівні однієї предикативної структури, що викликає дискусивні питання стосовно, наприклад, сполучника «*neither nor*» або кореляції заперечного оператора *not/no* із заперечним афіксом та ін. [3: 737].

Так, реченнєве заперечення, представлене оператором *no* виступає незалежним реченням, або разом з редукованим реченням (особовий займенник + допоміжне дієслово + редукований оператор n't, що не зареєстровано у тексті роману), наприклад:

NO = S, де *no* проявляє значення відмови на прохання, пораду, або підтвердження заперечення, що міститься у попередньому питанні. У трансформаційній граматиці наведена структура є субститутом розгорнутого речення [6: 321]

1. The Security Officer had now approached, and was standing at a respectful distance holding a plastic cup full of coffee. «Of course. But please put that down, Mr. Miller. This is Dr. Floyd's last chance to have a civilized drink – let's not waste it. **No** – I insist.»

4. **No** – he could not simply «pull the plug»; and even if that were possible, it would be disastrous.

(**THERE +**) **VP + NO +NP**, де *no* підкреслює не існуюче

29. «The unit checks out perfectly. Even under two hundred percent overload, there's no fault prediction indicated.»

30. Her course was fixed by the laws of gravitation; there were no uncharted shoals, no dangerous reefs on which she would run aground.

NO + NP + VP, де *no* виражає повне заперечення або заборону. Ця модель – характерна риса офіційного письмового дискурсу [6: 57; 2: 93-94].

31. No explanations had been volunteered, and he was afraid to demand one, for fear of the reaction it might produce.

NP + VP + NO + NP, де *no* виражає повне заперечення у розповідній структурі; *no* у наведеній структурі після стверджувальної форми дієслова є показником сильнішої емпізи ніж дієслово з оператором *not* + займенник *any* [3: 368].

32. The probe carried no instruments; none could survive a collision at such cosmic speeds.

33. But Poole was taking no chances.

34. Then, with an astonishment so great that it left no room for fear, he saw that the space pod was coming directly toward him, under full thrust.

35. He had thought that a hibernating man showed no sign of life, but now he knew that this was wrong.

NP + VP (link) + NO + NP, де *no* виражає судження або оцінку.

36. The final orbit adjustments would be somewhat tedious, because of the constant need for checking, but this was no serious problem.

37. Though he had little enough time for sightseeing, and the sky of space was no novelty to him, the knowledge of what now lay out there beyond the observation ports sometimes made it difficult for him to concentrate even on the problem of survival.

NP + VP + NO + MORE (Adverb), де *no* вказує на протилежне очікуваному; *no* як прислівник уживається з обмеженим колом позитивних прикметників [2: 9-95].

38. The «Dies Irae,» roaring with ominous appropriateness through the empty ship, left him completely shattered; and when the trumpets of Doomsday echoed from the heavens, he could endure no more.

39. Bowman could bear no more. He jerked out the last unit, and Hal was silent forever.

NP + VP + NO + MORE + THAN + NP (див. : попереднє значення)

40. When the acceleration came on again, as the upper stage rockets fired, the thrust was much more gentle: indeed, he felt no more than normal gravity.

NP + VP (link) + NO + MORE + THAN + NP (див. : попереднє значення); прислівникова фраза вказує на ступінь значення [3: 737-738]

41. The robot body, like the flesh-and-blood one, would be no more than a stepping-stone to something which, long ago, men had called «spirit.»

42. The glimmering rectangular shape that had once seemed no more than a slab of crystal still floated before him, indifferent as he was to the harmless flames of the inferno beneath.

43. The crystal was no more than a glimmering outline in the darkness; Moon-Watcher shook himself as if awaking from a dream, abruptly realized where he was, and led the tribe back to the caves.

Все це дає нам підстави висунути припущення, що мононегативність необхідно розглядати на рівні фрази, щоб уникнути надлишкової полінегативності. Така трактовка додатково підтверджує теорію розвитку мононегативності в сучасній англійській мові,

а виявлені окремі випадки полінегативності потребують додаткового дискурс-аналізу, який допоможе вирішити складні питання теорії заперечення в англійській мові. Мовні категорії впливають певним чином на сприйняття людини а правила дискурсу накладають свої рамки на використання мовних структур [4: 32-35]. Справа в тому, що дискурс не тільки формує картину світу людини, але і сам формується під її впливом. Відповідно, тип негativity формується у мовній картині світу і відображає її певний фрагмент.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьева Л. Адекватный перевод русских имплицитных средств выражения отрицания (Модальный аспект) // Slavica Tergestina. – 1997. – №5. – С. 263-269.
2. Alexander L. G. Longman English Grammar. – London, New York: Longman, 1998. – 374 p.
3. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. – Cambridge: CUP, 2006. – 973 p.
4. Johnstone B. Discourse Analysis. 2nd Edition. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008. – 311 p.
5. O'Grady W., Archibald J. Contemporary Linguistic Analysis. 4th Edition. – Toronto: Addison Wesley. Longman, 2000. – 658 p.
6. Parrott M. Grammar for English Language Teachers. – Cambridge: CUP, 2001. – 514 p.
7. Thornbury Scott. Natural Grammar. – Oxford: OUP, 2004. – 220 p.

ІЛЮСТРАТИВНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Clarke Arthur. A Space Odyssey. 1982. on-line.

УДК 801.311

Кушнарьова І. М.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕМІКАННЯ МОВНОГО КОДУ НА РІВНІ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР (усний та електронний різновиди дискурсу)

У статті мова йде про можливість реалізації перемикання мовного коду в певному місці речення та у рамках межі слова. Перемикання коду не повинне порушувати цілісності й правильності синтаксичних структур обох мов, одиниці іншої мови, які інкорпуються, повинні відповідати або підпадати під правила «приймаючої» синтаксичної структури. Піднімаючи питання про існування двох окремих або однієї змішаної граматики у випадку білінгвізму, можна твердити про певний механізм, який інтегрує по суті різні граматики. Отже, одне із завдань сучасної лінгвістики – з'ясувати основні умови, за яких може відбуватися перемикання коду на морфолого-синтаксичному рівні, та типи реалізації перемикання коду.

Ключові слова: перемикання коду, синтаксичні структури, білінгвізм.

The article deals with the possibility to realize code-switching into sentences or into the measure of words. Code-switching mustn't break the unity and propriety of any syntax structure of the both languagees, the element of other languagee which incorporated should be respond

© Кушнарьова І. М., 2009

of or fallen under the rights of the received syntax structure. There is the certain mechanism which makes the integration properly of two different grammars. The main task of the nowadays linguistics is to identify the main conditions of code-switching realization on morpho-syntax level and define the main types of code-switching.

Key words: *code-switching, syntax structure, bilingualism.*

Одним із суперечливих питань дослідження перемикання коду є питання можливості реалізації перемикання коду в певному місці речення та у рамках межі слова. У цій статті ставиться за мету розглянути закономірності перемикання мовного коду на рівні морфолого-синтаксичних структур та з'ясувати типи реалізації перемикання коду за структурно-синтаксичними ознаками. Матеріалом дослідження є записані тексти (з використанням перемикання мовного коду) усних двомовних діалогів та електронного дискурсу.

Один з найвідоміших підходів до вивчення можливості реалізації перемикання коду запропонований канадським лінгвістом Ш. Поплак [1], яка з'ясувала передумови «обмеження еквівалентності», зазначивши, що перемикання коду може відбутися тільки в момент дискурсу і за умови, коли поверхневі структури двох мов паралельні.

Ш. Поплак [1; 2] стверджує, що серед цих обмежень є два головні щодо перемикання коду (чи його неможливості):

а) *обмеження вільної морфемі* («the free morpheme constraint»), або заборона змішання мов на морфологічному рівні у рамках межі слова. Мовець не може переключити мову між основою слова і його закінченнями, якщо слово не явне для тієї мови, з якої використовується відповідне закінчення. А втім англійсько-російське перемикання коду в одному з дібраних нами прикладів з усного дискурсу (надалі – УД) – *Он работает в них апу кеу-щиком, де кеу-щиком* являє собою поєднання англійської морфемі (слова) з російським суфіксом та закінченням – не підтверджує цей факт;

б) *обмеження еквівалентності* («the equivalence constraint»), або вимога відповідності синтаксичних структур двох мов у найближчому оточенні стосовно межі перемикання. Перемикання коду може відбуватися у певному місці речення, де це не порушує граматику певної мови. Наш приклад з УД підтверджує цей принцип можливості перемикання коду: *«Пришли такие unreal ребята». – «И вы испугались»* – тому що і в англійській, і в російській мовах типовою є конструкція, у якій означення виступає в препозиції до означуваного слова (тут – підмета).

К. Маерс-Скоттон (Carol Myers-Scotton) [3], у свою чергу, стверджує, що одна мова забезпечує таку морфо-синтаксичну структуру (модель структури матричної мови), у яку морфемі іншої мови можуть бути інкорпоровані, доказом чого є щойно наведені приклади. Зазначені приклади не суперечать трактуванням цього явища у обох зазначених дослідниць. Проте, у них ідеться про те, де вставка іншомовного елемента можлива, але не з'ясовується, наскільки це явище типове.

Відносна легкість перемикання коду була б неможлива, якби мови не були структурно пов'язані. Е. Вулфорд (Woolford) [4] зазначає що, «дві мономовні граматики (два неперехрещувані мовні коди у свідомості мовця – І. К.) взаємодіють при породженні висловлення з використанням перемиканням коду, але жодного з правил ніяким чином не порушують». Проте, на думку С. Свідхар та К. Свідхар (S. N. Sridhar і K. K.Sridhar)

[5], існують певні точки дотику між двома мовними системами, чим зумовлюється мультисполучуваність конструктивних елементів слова (словосполучення) у «точці» перемикання коду; ці дві системи формують спільну суперсистему. Автори зазначають, що «б'єднуються не тільки елементи двох мов у певному реченні, ці елементи об'єднуються в єдину синтаксичну структуру складної взаємодії «обмежень». Сама природність і зрозумілість відповідного сегмента з перемиканням коду – свідчення на користь зазначеної єдиної мультисполучуваності.

Відповідно до наявних моделей універсальності структурних правил перемикання коду цілком природним видається завдання лінгвістів – виявити їх, що й намагалися зробити багато дослідників. Так, крім двох структурних обмежень перемикання коду за Ш. Поплак, висувається також інший принцип, що обмежує можливості перемикання коду залежно від способу взаємозв'язку між різними елементами. Згідно з так зв. »government constraint» (А. М. Di Sciullo, Р. Muysken), перемикання або змішання коду неможливе в рамках структури керуючого і керованого елементів. Так, дослідження фінсько-американської двомовності з перемиканням коду на рівні речення показало, що одиниці, керовані фінським словом, теж виражаються засобами фінської мови [6: 279]. Однак наш польовий матеріал показав, що перемикання коду все ж можливе в рамках структури керуючого та керованого елементів, але керований елемент набуває всіх граматичних ознак, яких вимагає керуючий елемент. Наприклад, в електронному дискурсі (надалі – ЕД, тут і надалі інші цитовані електронні тексти подаються в оригінальному написанні їх авторів, без жодних орфографічних, пунктуаційних та будь-яких інших виправлень): ... *нужно саму себя раскритиковать (задание у меня хитрое такое:) и suggest improvements в используемом наборе методов и приёмов при обучении ESP групп высоких уровней с учётом background'a обучаемых...* У словосполученні *с учётом background'a* керуючим словом є *учет*, яке вимагає певного відмінка від керованого слова, що виражається на письмі через апостроф.

Аналіз нашого мовного матеріалу показав, що встановлена зазначеними лінгвістами закономірність взаємодії мов виявляється не обов'язковою й часто порушується в іншій мовній ситуації. Так, структурне обмеження згідно з Ш. Поплак у нашому прикладі не працює. Порівняймо перемикання коду з російської мови на англійську з УД: «*И какой объём вы планируете закупать?*» – «*Давайте не будем делать никаких forecast-ov*». У зв'язку з цим Р. Бхатт (R.M. Bhatt) пропонує відмовитися від ідеї про «непогрішність», непереборність цих обмежень. Дотримуючись загальноприйнятої точки зору про існування універсальних принципів (у тому розумінні, що вони властиві граматиці усіх мов у процесі перемикання коду), автор вважає, що у випадку конфлікту декількох обмежувальних принципів «перемагає найсильніший». Відтак, Р.Бхатт пропонує встановити в рамках теорії оптимальності ієрархію принципів, що регулюють процес перемикання коду [7: 236-248].

У широких рамках інтеграційної моделі можна об'єднати різні принципи. Одні з них ґрунтуються на тому, що перемикання коду не повинне порушувати цілісності й правильності синтаксичних структур обох мов, інкорпорованих одиниці іншої мови повинні відповідати або підпадати під правила «приймаючої» синтаксичної структури. У рамках останнього підходу виділяється опозиція: «мова-хазяїн», тобто основний мовний код, і «мова-гість», тобто мовне «краплення». При цьому домінуючим мовним кодом

визнається та мова, якій відповідає більше морфем у складі слова чи словосполучення і яка задає такі граматичні категорії, як час, вид, узгодження тощо. Порівняймо, наприклад, УД: «*Что тебе подарили?*» – «*Lotion для body*». Мова-хазяїн тут російська, оскільки типовим для англійської мови є препозиція означення, а для російської – його постпозиція у випадку неузгодженого означення, вираженого іменником з прийменником.

Загалом багато дослідників сходяться на тому, що перемикання коду не повинне призводити до «граматичного конфлікту». Комунікант звичайно намагається уникнути невідповідності граматичних структур, але коли певні структурні правила властиві тільки одній із мов, перемикання коду неможливе.

Вивчення реалізації перемикання мовного коду в певному місці речення не вичерпується вищенаведеними «обмеженнями еквівалентності». Як показав наш матеріал, характерним для явища перемикання коду є певна реалізація на рівні синтаксичних структур. Йдеться про випадки, коли в результаті перемикання коду певний текстовий відрізок може реалізуватися в певній частині мови, словосполученні та реченні: 1) ЕД: «*Большое спасибо за все ваши ответы. I give up. :-)* *My last question. Где всему этому можно научиться в системе?*» – перемикання коду між цілими реченнями; 2) УД: «*Во всем этом действе чувствовался тот щемлящий американский freedom*» – в межах речення на рівні частини мови – іменника, синтаксична функція – підмет; 3) ЕД: «*Это уже elementary, а не zero beginner. Если вы нулевику с первых уроков сразу такое даёте, то естественно без перевода не обойтись*» – на рівні словосполучення.

На синтаксичному рівні перемикання мовного коду може відбуватися у формі цілого простого речення та між цілими простими реченнями в межах складного. Наш матеріал дозволяє подати класифікацію перемикання коду за допомогою:

1) власне простого речення, ЕД: «*У молодых свои книги, литература должна отвечать на их насущные вопросы. Да-да, зачем вообще учица, можна и так жить... Премеров пално. Just look around*» [далі слідує висловлення іншого мовця на російській мові, а наступне висловлення мовця наведеного прикладу починається російською мовою];

2) складного речення:

а) складносурядного речення (ЕД: *****ства! Аж некуда. Ты бред полный написал. Ни один из твоих примеров не содержит никакой ошибки. Так что get your f..kin head examined, kid и вообще не зли тут народ*);

б) складнопідрядного речення (ЕД: «*Это как в анекдоте – to whom how! я считала грамматику отрабатывать по нему. брать новую лексику с британских*»).

Наш матеріал також показав, що для перемикання коду, яке реалізується вживанням окремого завершеного речення, або простого у структурі складного, є характерним максимальна тривалість перемикання коду – 1-2 речення (ЕД: «*Всем привет. Я бы хотел пообщаться с кем-нибудь, кто хорошо владеет английским языком. С удовольствием бы помог вам в разговорном русском :). Даже если, уровень вашего русского языка is very bad, it's very good :), because we can help each other:))*» – два неоднорідні підрядні речення у складі складнопідрядного речення. Обмеженням в подальшому використання перемикання коду виступає другий співрозмовник, використовуючи мову спілкування попереднього речення, з обов'язковим поверненням з мови В (мови перемикання коду) до мови А (мови бесіди). Порівняй, зокрема, ЕД: «*Раз программа отличается от т.н.*

general English (i.e. development of the 4 skills with a view to being able to actually use them in real-life situations) to значит, это special purpose». Але існують і поодинокі приклади неповернення до мови А. На це впливає фактор спорідненості мови (зрозумілості мови), наприклад, перемикання коду з української на російську мову або навпаки. В такому разі повернення до мови А не є обов'язковим, оскільки обидві ці мови є зрозумілими для більшості населення України.

Слід також зазначити, що є багато випадків, коли перемикання коду реалізується за допомогою слова-речення. Найчастіше це речення, що виконує функцію мовного етикету (привітання, прощання, побажання чогось тощо) та емоційно-оцінного речення, наприклад:

1) слово-речення у функції мовного етикету, УД: «*Все, поезд отправляется?*» – «**Bon voyage!**»;

2) емоційно-оцінне слово-речення, УД: «*– Какие впечатление об их номенклатуре?*» – «*У них такие препараты! **Thus is коимар.***»

У синтаксичних структурах простого речення, у яких має місце перемикання коду, характерними елементами такого перемикання може виступати будь-який член речення: підмет, присудок, додаток, означення, обставина. Прілобстроуємо названі синтаксичні функції певної частини мови відповідними прикладами:

1) підмет, УД: «*Я могу подать свое резюме?*» – «*Эта **position** уже закрыта*»;

2) частина складеного іменного присудка, УД: «*Еще там же, в ВКС есть Refresher Course – часть CELTA за две недели. Стоит дешевле, но это не **universally recognized certificate**,*

2) додаток, ЕД: «*Из той же оперы – simulations & role plays, например, meetings или negotiations, когда каждому из участников даётся **hidden agenda** или какая-то информация в виде текста, которую он должен использовать в процессе обсуждения*;

3) «неузгоджене» означення, ЕД: «*Вы никогда не пробовали себя записать? Ну, чтобы оценить, сколько Вы сами на уроке говорите, сколько по теме, сколько отвлекаетесь? Сколько при этом говорят ученики? Процент teacher talking time?*»- «*Процент **teacher talking time** на начальном этапе обучения очень большой*»;

4) обставина часу, ЕД: «*А из того, что есть, получается teaching Special English for the purpose of meeting absurd school requirements. TSEPMASR – и это настолько же полезно **in the long run**, насколько хорошо звучит. – по **apparent purpose** связанный с применением языка = сдать и забыть*»).

Досліджений нами матеріал також показав, що перемикання коду всередині речення може реалізуватися в таких повнозначних частинах мови, що виконують певну синтаксичну функцію (функції розглянути вище):

1) ЕД: «*Предположим, Вы сама пойдёте на курсы улучшения английского, Вы от своего преподавателя будет ждать того же? Чтобы проверал, как вы текст поняли, спрашивая с Вас перевод и пересказ? Или есть **borderline**, когда уже не надо?* (іменник);

2) УД: «*– Что Вы можете сказать о картинах Петра Анטיפа? – Его картины **не сумні**, как говорят по-украински. Они красочные, яркие.* (прикметник);

3) УД: «*Мы можем провести презентацию своих продуктов и обсудить вопросы технологии использования наших растительных экстрактов в лекарственных средствах, если Вам это **цікаво**.* (прислівник);

4) УД: «Знову перед нами не європейського типу партія, а ті самі хлопці міцної статури, які здатні **«порешать»** питання за допомогою чи то вихоплювання картки, чи то стільців. Невже такою високою є ціна оцих кількох днів затягування процесу, щоб заради цього в жертву були принесені плоди кількарічної праці іміджмейкерів?» (дієслово).

Також треба вказати на особливість останнього прикладу перемикання коду, яка полягає в написанні російського дієслова *poreshat'* українською *poreshat'* за допомогою транслітерації. Таке написання додає додаткового змісту висловленню, а саме негативного ставлення до певного явища.

У більшості випадків перемикання мовного коду припадає на іменник. Значення основних частин мови характеризується протиставленням: іменник, що називає предмет (субстанцію), протиставлений всім іншим частинам мови – прикметнику, прислівнику й дієслову, які називають ознаку предмета або іншої ознаки. Ми вважаємо, що перемикання мовного коду відбувається частіше у формі іменника, тому що комунікант частіше переходить на іншу мову з метою акцентувати увагу на певному явищі, предметі тощо.

Діаграма 1 відображає співвідношення різних частин мови як засобів реалізації перемикання коду.

На основі аналізу польового матеріалу нами встановлені типи перемикання коду за **структурно-синтаксичною ознакою** (тобто використання перемикання коду на рівні певної частини мови,

що виконує певну синтаксичну функцію (1), а також словосполучення (2) та речення (3):

– на перемикання коду в межах речення на рівні певної частини мови припадає 45% від усіх випадків. Наприклад, перемикання коду, УД: – *Как Трубникова? – Ее опыт секретаря больше подошел компании для трудоустройства, чем опыт reseptionist*, де англійська мова використовується тільки за іменником *reseptionist*, який виконує синтаксичну функцію неузгодженого означення;

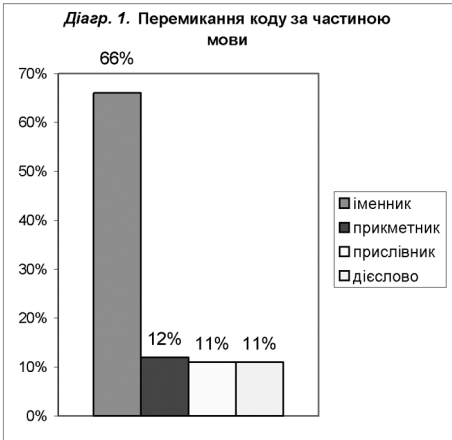
– на перемикання на рівні словосполучення припадає 39% . Наприклад, УД: *Можно сказать, что и реклама, и PR, и интернет (вед-сайты), и общественная деятельность, и «thought leadership» – это разные уровни такого явления, как «integrated marketing communications».*

– на перемикання коду на рівні речень як в межах складного речення, так і цілого простого речення – 16%. Наприклад, – УД: *Отразится ли этот закон на дальнейшей судьбе русского верлибра – that is the question.*

Як показав аналіз, перемикання мовного коду відбувається найчастіше на рівні певної частини мови, а саме іменника. Перемикання коду на рівні цілого речення відбувається майже в п'ять раз менше, ніж на рівні словосполучення та слова.

– на перемикання коду на рівні речень як в межах складного речення, так і цілого простого речення – 16%. Наприклад, – УД: *Отразится ли этот закон на дальнейшей судьбе русского верлибра – that is the question.*

Як показав аналіз, перемикання мовного коду відбувається найчастіше на рівні певної частини мови, а саме іменника. Перемикання коду на рівні цілого речення відбувається майже в п'ять раз менше, ніж на рівні словосполучення та слова.

Перемикання мовного коду в межах простого речення може бути несвідомим, має своє вираження у плавних переходах між елементами двох мов (УД: «*Что ты планируешь в этом году?*» – «*Надо сдать какой-нибудь icnum*»), або навмисним, що відповідає наміру мовця підкреслити, виділити певний іншомовний елемент і використовується з риторичною метою, тобто є функціонально маркованим (УД: «*У тебя есть какой-нибудь proposal?*» – «*Давай в «Орехе» встретимся*»). У першому випадку таке перемикання є немаркованим, тобто мовець не має спеціального наміру, воно є лише наслідком білінгвізму мовця. У другому випадку перемикання коду є сигнальним, маркованим, тобто є сигналом до пошуку додаткового змісту. В наведеному прикладі *proposal* використовується для позначення місця зустрічі після роботи (кав'ярня). Такі особливості використання перемикання коду всередині речення знаходять підтвердження і в роботах зарубіжних лінгвістів Е. Еплер (E. M. Eppler) [8: 83], Маєрс-Скоттон [3], Р.Белла [9].

Отже, наш польовий матеріал дав можливість з'ясувати основні умови, за яких може відбуватися перемикання коду на морфо-синтаксичному рівні. Виявлено два основні типи перемикання мовного коду: 1) міжфразове (між простими реченнями двох мов та простими реченнями в складі складних), 2) внутріфразове (всередині речення). У свою чергу, перемикання мовного коду всередині речення реалізується як на рівні окремого слова, що виконує певну синтаксичну функцію, так і словосполучення. Перемикання коду на рівні окремого слова може реалізуватися в різних частинах мови, але найтипівішою одиницею виступає іменник.

У випадку внутріфразового типу перемикання мовного коду воно логічно реалізується в реченні, не порушуючи його синтаксичної структури завдяки дії універсальних принципів реалізації граматичних структур різних мов. Розглядаючи питання про існування двох окремих або однієї змішаної граматики у випадку білінгвізму, можна твердити про певний механізм, який інтегрує по суті різні граматики. Перемикання коду вимагає від мовця- білінгва знання обох мов, непрямим доказом чого служить звичайна відсутність тривалих пауз, вагань і інших порушень ритму мовлення, повторів або виправлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Poplack Sh. Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en Espanol: Toward a Typology of Code-switching // *Linguistics*. – 1980. – Vol. 18.
2. Poplack Sh. Code-switching // *Soziolinguistik. An international handbook of the science of language*, 2nd edition, ed. by U. Ammon, N. Dittmar, K.J. Mattheier & P. Trudgill. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004. – P. 137-215.
3. Myers-Scotton C. *Duelling Languages*. Oxford Clarendon Press, 1993.
4. Woolford E. Bilingual codeswitching and syntactic theory // *Linguistic Inquiry*, 1983. – P. 519-536.
5. Sridhar S.N., & Sridhar K. K. The syntax and psycholinguistics of bilingual code-mixing // *Studies in the Linguistic Sciences. Canadian Journal of Psychology*. 1980. – №10. – P. 203-215
6. Sciuillo di A., Muysken P., Singh R. Government and code-mixing // *Journal of Linguistics*, 1986. – № 22. – P. 1-24.

7. Bhatt R. M. Codeswitching, constraints and optimal grammars / R.M. Bhatt // *Lingua*. – 1997. – P. 236-248.
8. Eppler E. Code-switching in «Emigranto» /E.M.Eppler // *Vienna English working papers* – Decembre 1994. – Vol. 2. – P. 83.
9. Белл Роджер Т. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы. – М.: Международные отношения, 1980. – 215 с.

УДК 811. 111: 808. 51

Шевченко А. И.
(Запорожье, Украина)

К МЕТОДОЛОГИИ МОТИВАЦИОННО-СЕМИОТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДИСКУРСА (на материале английского языка)

У статті обґрунтовуються теоретичні засади методології мотиваційно-сеmiotичного аналізу дискурсивного семіозису на матеріалі англійської мови.

Ключові слова: *мотив, дискурс, текст, семіозис, інтенція, смисл, емоція, концепт, діяльність, образ.*

The article deals with the theoretical bases of motivation semiotic analysis of discourse semiosis based on the material of the English language.

Key words: *motive, discourse, text, semiosis, intention, sense, emotion, concept, activity, image.*

Любая человеческая деятельность, включая коммуникативную и непосредственно связанную с ней когнитивную, подчинена определенному побуждающему фактору или иерархически организованной совокупности факторов, стимулирующих осмысленную деятельность. Побуждающей доминантой деятельности в человеческой психике являются потребности, обуславливающие комплекс установок и намерений [1: 144]. Человеческое мышление имеет аффективно-волевую основу и является продуктом мотивирующей сферы сознания [см. 1: 145]. В конечном итоге, процесс понимания высказывания в живом общении и его текстуально зафиксированном отражении, то есть процесс дискурсивного семіозиса, – это поиск мотива, который кроется за знаковой субстанцией, поскольку «в проблемах понимания литературного произведения понимание подтекста, смысла и в конечном итоге мотива, пожалуй, является основным» [2: 235]. В речевой деятельности, как и в любой другой, определение смысла всегда обусловлено выяснением мотивационных параметров, поскольку «в содержании и характере мотива раскрывается смысл, который имеют для человека его собственные действия и поступки, их жизненный смысл...» [3: 97].

Мы рассматриваем дискурс как образное смысловое пространство, отражающее реальную (публицистический текст) или воображаемую (художественный текст) коммуникативную деятельность. Одновременно дискурс воплощает непосредственное

коммуникативное взаимодействие в плоскости «автор – читатель», онтологически предполагающее наличие мотива. В тексте явно или опосредованно, осознанно или непроизвольно проявляются и отражаются рациональные и иррациональные психологические аспекты общения – мотивы, диспозиции, эмоции, оценки.

Мотивационный подход позволяет выйти на концептуальный уровень дискурсивного семиозиса, поскольку по своему статусу родового понятия мотив принадлежит концептуальному уровню человеческого сознания. Мотивационный подход дает возможность рассматривать языковые и речевые явления в рамках концептосферы и наоборот, концептуальный уровень неизбежно выводит на мотивацию как деятельностную основу иерархии побуждений. По нашему мнению, есть основания предполагать, что в основе мотивационных аспектов смыслообразования и коммуникации как деятельности лежит принцип концептуального детерминизма.

Мы полагаем, что функциональность и состоятельность данного подхода подтверждается субординированностью вербального выражения концептуальному содержанию (вербальная часть сообщения «накладывается» на предварительно развернутую схему невербальных компонентов [4: 79], а также результатами разработок относительно системной упорядоченности концептосферы [5: 206]. В частности, изучая структуру концептополя эмоциональных состояний, можно обнаружить лежащий в основе его организации принцип детерминизма, проявляющийся в логически выводимых и лексически актуализируемых причинно-следственных отношениях. «Любая эмоция выполняет мотивационные функции» [6: 126], а сами мотивационные системы рассматриваются как комплекс каузально взаимосвязанных эмоций, которые в процессуальном плане «в определенной последовательности вызывают друг друга» [7: 254].

Для нашего исследования в рамках когнитивно-семиотической парадигмы принципиально важной является необходимость обозначения различий между мотивом и интенцией. Мотив в нашей работе выступает как родовое понятие в системе целеполагания. Под мотивом мы понимаем «родовое понятие для обозначения совокупности психологических образований и процессов, побуждающих и направляющих поведение на жизненно важные условия и предметы, определяющих пристрастность, избирательность и конечную целенаправленность психического отражения и регулируемой им активности» [7: 7].

Если не учитывать несколько преувеличенное акцентирование подсознательного в мотиве, удачным, лаконичным и соответствующим целям нашего исследования можно рассматривать определение мотива Е.А. Селивановой «как основной побуждающей силы в психической деятельности, неосознанного, четко не очерченного», который «выполняет функции регулятора поведения» [8: 184]. Мотив выступает в качестве глобальной регулятивной функции коммуникативного поведения, материализующейся в рамках отдельного коммуникативного действия в виде «определенной» цели, потребности, установки.

Сообразно с целями нашего исследования мотивационно-семиотических аспектов дискурсивного семиозиса в фокусе нашей работы оказывается лишь определенный блок мотивационной проблематики, а именно лингвокогнитивная специфика формирования мотивации и потенциальные дискурсивные последствия её «дальнейшего ситуативного развития» [7: 12], объективированного языковыми средствами.

Под интенцией мы понимаем видовое понятие в системе целеполагания – коммуникативную установку, имеющую жесткие прагматические связи с определенным речевым актом и проявляющуюся «в сформировавшемся на основе мотива осмысленном желании добиться определенного неречевого эффекта» и «осознании необходимости осуществить соответствующие языковые действия для достижения этого намерения» [8: 184]. В рамках лингвистической прагматики представляется очевидной необходимостью экспликации интенции для адекватного восприятия высказывания адресатом: «распознавание намерений говорящего является необходимым условием адекватного реагирования на его слова» [9: 31].

Мотив же является принципиально иным феноменом в речетворческой деятельности, как в производстве, так и в восприятии речи. Во-первых, адресант в реальном общении далеко не всегда желает эксплицитировать свои мотивы, сознательно их скрывая, подменявая, выдавая один мотив за другой. Речевая деятельность индивида как правило полимотивационна, структура мотива может иметь определенную иерархическую организацию с определенными приоритетами. Во-вторых, сам мотив или приоритеты в иерархии мотивов может быть неосознаваем адресантом. В этом случае распознавание мотивов адресатом имеет принципиально иные масштабы значимости для коммуникации: если адекватное восприятие интенции предполагает определенную речевую (или невербальную) реакцию на конкретное высказывание, то распознавание мотива соотносится с целым (глобальным) коммуникативным событием или с последовательностью коммуникативных событий.

Интенции соотносимы с тактическими коммуникативными ходами, мотив же является основой определения стратегии дальнейшего речевого поведения, вплоть до терминального прерывания, размыкания коммуникативного контакта. Мотивационный уровень семиотического анализа имеет адресантно-адресатную векторность, он осуществляется в обоих направлениях коммуникативного взаимодействия адресант ←----- -----→ адресат. Адресанту в равной степени важно выявить реальный мотив, стимулирующий речевую деятельность реципиента.

Задекларированный мотив не всегда тождествен реальному. Реальный мотив может по определенным соображениям вуалироваться или неосознаваться. Действительный мотив проявляется, как правило, опосредованно. Коммуникант (адресант, адресат) скорее выдаст себя семиотически значимыми деталями речевого поведения, часто осознанно неконтролируемыми, например, спонтанными невербальными компонентами.

Непроизвольные аффективные невербальные компоненты в строгом смысле безинтенциональны. Однако, по нашему мнению, они обусловлены доминантным мотивом и «выдают» сопряженные с инстинктивными основами мотивационных систем [см. 7: 261] глубинные эмоциональные и мотивационные детерминанты смыслообразования, которые определяются социально-перцептивной составляющей процесса общения и, в частности, спецификой межличностных отношений. Например, в следующем отрывке четко проявляется мотивационно-семиотическая значимость объектов и событий действительности, которые часто низводят вербальную часть общения до ритуального уровня формальных условий: *«You must come up and have some dinner with me. I'll send you home in the carriage.»* *He perceived a struggle going on within her; natural, no doubt, with her memories. But he wanted her company; a pretty face, a charming figure, beauty! He had been alone all the*

afternoon. Perhaps his eyes were wistful, for she answered: «Thank you, Uncle Jolyon. I should like to.» [10: 326]. Реальный мотив адресата проявится позднее в процессе коммуникативного взаимодействия персонажей: ...Suddenly – with his power to see all around a thing, he perceived why she was putting up with him like this. She wanted to talk about her lover! [10: 336]. В авторских комментариях (he wanted her company, he had been alone all the afternoon, she wanted to talk about her lover) эксплицируется мотивационная подоплека коммуникативного события. В процессе художественно отраженного общения между персонажами осознание мотивационной базы каждого из коммуникантов происходит в результате перцептивной деятельности, направленной на анализ коммуникативного поведения собеседника: He perceived a struggle going on within her. Perhaps his eyes were wistful. With his power to see all around a thing, he perceived why she was putting up with him.

В конечном итоге, мотив проявляется скорее на концептуальном уровне в виде умозаключений через посредство комплекса так называемых неявных смыслов. Можно предположить, что эфемерность мотива, его языковая неоформленность объясняют тот факт, что лингвистические аспекты проблемы мотивации речевой деятельности рассматривались только косвенно, лишь на периферии когнитивно-дискурсивной парадигмы исследований [см. 11: 211–215; 12: 85].

Основным препятствием для системного изучения мотивационно-семиотических аспектов коммуникации является бесконечность, динамичность, множественность человеческих мотивов [7: 11]. Данный факт вынуждал лингвистов ограничиваться лишь констатацией невозможности создания строгой, закрытой, исчерпывающей систематизации человеческих мотивов, которая бы служила отправной точкой лингвистического исследования. Как отмечают исследователи комплекса факторов целеполагания, «...попытка исчислить человеческие потребности вообще обречена, как кажется, на неудачу» [10: 212]. Осознавая бесперспективность данных попыток, мы не ставим целью создать номенклатурный список мотивов. Целью нашего исследования является определение функций и статуса мотива в когнитивно-семиотической парадигме как ключевой детерминанты смыслообразования, как критерия смысла в высшей инстанции, как способа реализации категории антропоцентризма в дискурсивно-речевой деятельности человека.

С точки зрения методологии основополагающим для нас является тезис о всеобщей мотивационной значимости отражаемых явлений [7: 406]. Речевую деятельность рассматриваем как феномен, предполагающий дуализм речепорождения и речевосприятия в их органичной взаимосвязи и взаимопроникновении. Методологическая база нашей работы также предполагает применение, нашедшего признание в психологии личности, проективного подхода [13], интеракционистско-деятельностного подхода [14, 15, 16], деятельностно-смыслового подхода [17: 38]. Методология данных подходов позволяет делать выводы о мотивационно-регулятивных детерминантах поведения личности (в том числе коммуникативного поведения) и, как следствие, предоставляет возможность проследить ход и закономерности антропообусловленных процессов дискурсивного семиозиса.

Психологический феномен воображения в дискурсе представлен в виде системы образов. Воображение как результат мировосприятия выступает одним из центральных понятий данных подходов. Феномен проекции собственного опыта личности при

взаимодействии с окружающим миром является объектом исследования в рамках проективного подхода. Он предполагает «цепь умозаключений от продукции воображения к глубинным личностным структурам и от них к реальному поведению» [17: 41]. Интеракционистский подход позволяет связать воображение с интенсивностью мотивации и прогнозировать реальное поведение (в том числе коммуникативное). Деятельностно-смысловой подход позволяет выйти через воображение на жизненные отношения и жизненные смыслы личности и, в итоге, на смысловую сферу личности в виде иерархии смысловых структур. Они имеют непосредственное отношение к мотивации деятельности индивида, поскольку основное назначение смысловой сферы личности «регуляция жизнедеятельности субъекта в соответствии с логикой жизненной необходимости, задаваемой системой его отношений с миром» [17: 39].

Данная методика представляется релевантной и эффективной для анализа мотивационно-семиотических аспектов дискурсивного смыслообразования (семиозиса), поскольку семиотическое поле реального мира и эстетически экстраполированного имеют не только миметические аналогии, но и функционально сопоставимы. В этой связи в психолингвистике и когнитивной науке на основе теории, разработанной И.П. Павловым, «речевые значения» рассматриваются в качестве второй сигнальной системы, «замещающей реальные объекты и, отчасти, действия с ними» [18: 333].

Процессы образного восприятия реального мира и художественной действительности обнаруживают множество аналогий. С точки зрения теории проекции «в основе процессов воображения и реального поведения лежат одни и те же глубинные структуры» [17: 39]. С позиций интеракционизма «процессы изображения и реального поведения порождаются одним и тем же мотивом, различные проявления которого в том и другом случае обусловлены лишь различием ситуаций реализации действия» [17: 39]. В соответствии с деятельностно-смысловым подходом «процессы воображения и реальное поведение регулируются одними и теми же жизненными отношениями субъекта, проявляющимися, правда, в различных превращенных формах» [17: 40].

Поскольку текст/дискурс является вербально зафиксированной экстраполяцией живой речевой деятельности и выступает в виде коммуникативного события, мы полагаем, данные подходы применимы для мотивационно-семиотического анализа дискурсивных процессов, обеспечивая «дифференцированное описание динамики смысловых процессов одновременно как в плане общих закономерностей их протекания, так и в плане переживаний внутреннего мира субъекта» [17: 42].

Мотив как фактор смыслообразования реализует себя в сочетании с другими составляющими системы целеполагания – интенциями, намерениями, побуждениями, потребностями. Д. А. Леонтьев подчеркивает (ссылаясь на Х.-Й. Корнадта, Х. Цумкли и Р. Фукса), что «в число важнейших детерминант действия входят, наряду с мотивами, в частности, когнитивные схемы и намерения, от которых зависит, как интерпретируется данная ситуация и в соответствие какому мотиву она ставится» [17 с. 42].

В качестве мотива выступает предмет деятельности или его образ. Он многообразен и многомерен, может побуждать к различным аспектам человеческой активности. В отличие от интенции, мотив направлен на совокупность потенциальных целей, но «чтобы он реализовался, конкретизировался в определенном предмете, необходимо

выделить из этой зоны ту или иную цель, осознав ее в объективных, «значенческих» свойствах», составляющих «личностный смысл предмета» [19: 12]. А. А. Леонтьев обозначает следующие основные функции в которых выступает идеальный образ предмета (его предметное значение): мотивообразующую, целеобразующую, эталонную, операциональную. Мотивообразующая и целеобразующая функции непосредственно соотносимы с интенциональной стороной человеческой деятельности [19: 12–13].

Объекты и явления окружающего мира в своей совокупности образуют семиотическое поле [20: 35]. Они приобретают семиотическую значимость в системе так называемых «жизненных отношений» лишь при условии обретения ими мотивационного значения (жизненного смысла) для индивида [см. 7: 153]. Процесс семиотизации воспринимаемых событий, предметов, явлений окружающего мира, составляющих семиотическое поле, согласуется с принципиально важным для нашей работы тезисом о всеобщей мотивационной значимости отражаемых явлений [7: 406]. Жизненный смысл объектов, явлений, событий формирует смысловые структуры личности: личностный смысл, смысловую установку, мотив деятельности, смысловую диспозицию, смысловой конструкт, личностную ценность [17: 38–39]. По нашему мнению, из перечисленного списка составляющих смысловой структуры личности лишь смысловой конструкт как «категориальная шкала... генерализации и классификации объектов и явлений по их месту и роли в жизни субъекта» [17: 39] опосредованно соотносится с мотивом, все остальные составляющие имеют непосредственную связь с мотивационными аспектами деятельности, в том числе речевой.

Воспринимаемый реальный или эстетически переосмысленный мир в единстве его составляющих дискретных единиц представляет собой смысловое пространство, избирательная актуализация (семиотизация) компонентов которого изначально обусловлена мотивационной детерминантой. Мотиву в свою очередь подчинены собственно интенциональные и прочие составляющие смысловой структуры личности. Применительно к мотивационным аспектам актуализации смысла текста ключевым критерием определения реального (а не только лишь задекларированного) мотива, по нашему мнению, следует рассматривать образ, реализующийся в художественной детали. Этот тезис подтверждают выводы исследований Дж. Аткинсона и Р. Фукса о том, что «образы, в наибольшей мере отвечающие отношениям личности обследуемого, легче всего актуализируют мотивы» [цит. по 17: 42].

Анализ современных исследований когнитивно-семиотических аспектов дискурса, а также эмпирический материал дают нам основание для выводов о главенствующей роли мотива в процессах дискурсивного семиозиса. Мотивационно-семиотический анализ, по нашему мнению, позволяет выйти на новый уровень исследования проблем смыслообразования, дискурсии и концептуализации окружающего мира.

Полагаем, что наша работа может рассматриваться как постановка проблемы. Перспективными направлениями дальнейшего исследования могут быть полифоничные аспекты дискурсивного семиозиса, изучаемые через призму мотивационного подхода. Насущной также является необходимость дальнейшей разработки методологии и понятийного аппарата мотивационно-семиотического анализа дискурса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Симонов П. В. Эмоциональный мозг. – М.: Наука, 1981. – 215 с.
2. Лурия А. Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
3. Психологічний словник / Ред. В. І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
4. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980. – 104 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Изард К. Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
7. Виллюнас В. Психология развития мотивации. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
9. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под. ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой. – СПб.: Алетейя, 2000. – 316 с.
10. Galsworthy J. The Forsyte Saga. The Man of Property. – М.: Прогресс, 1973. – 383 p.
11. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 263 с.
12. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: Монографія / За ред. В. Різуна. / Київ. Нац. Ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 392 с.
13. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности. – М.: Изд-во Московского университета, 1980. – 176 с.
14. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
15. Atkinson J. W. Thematic apperceptive measurement of motives within the context of a theory of motivation // J.W. Atkinson (ed.) Motives in Fantasy, Action, and Society. – Princeton: Van Nostrand, 1958. – Pp. 288 – 305.
16. McClelland D. C. Is personality consistent? // A. Rabin, J. Aronoff, A. Barclay, R. Zucker (Eds.). Further Explorations in Personality. – N. Y.: Wiley, 1981. – Pp. 87 – 113.
17. Леонтьев Д. А. Тематический апперцептивный тест. – М.: Смысл, 1998. – 254 с.
18. Величковский Б. М. Когнитивная наука: основы психологии познания: в 2 т. – М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2006. – Т. 1. – 448 с.
19. Леонтьев А. А. Формы существования значения //Психолінгвістическіе проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 5 – 20.
20. Кармин А. С., Новикова Е. С. Культурология. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

ФРЕЙМОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СПОНУКАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

З позицій сучасної когнітивно-дискурсної парадигми у статті висвітлюються питання впливу когнітивних механізмів на реалізацію спонукального дискурсу. Досліджується наповненість фреймових структур спонукального дискурсу. Розуміння фрейму як особливим чином організованої множини знань дозволило зосередитися саме на дискурсному аспекті спонукування.

Ключові слова: фрейм, спонукальний фрейм, спонукальний дискурс.

From the perspective of cognitive-discursive paradigm the articles deals with the influence of cognitive mechanisms on the incentive discourse realization. The content of frame structures of the incentive discourse is analysed.

Key words: frame, incentive frame, incentive discourse.

В основі лінгвокреативної діяльності людини перебуває її когнітивна здатність творчо переосмислювати старі й створювати нові ментальні конструкції (В. Гурєєв). Одним із потужних інструментів цієї діяльності є наявність різних фреймових структур (В. З. Демянков, О. Л. Каменская, К. Я. Кусько). Однак дослідники, розглядаючи проблему репрезентації знань за допомогою фреймів, стикаються з труднощами її формулювання. Потрібно зазначити, що комплексного дослідження фреймової організації спонукального дискурсу (СД) досі не здійснено. Безумовно, у роботах сучасних дослідників, зокрема таких як І. А. Бехта, С. А. Жаботинська, Т. ван Дейк, Г. І. Приходько висвітлюються окремі аспекти цієї проблеми, але єдиної теоретичної основи ще не підведено, що свідчить про її актуальність. Питання взаємовпливу когнітивної діяльності людини на спосіб здійснення волевиявлення є багатограним. Саме тому метою цієї роботи є вивчення когнітивних механізмів, на яких ґрунтується реалізація спонукального дискурсу. Завдання статті полягає у відстеженні фреймових структур спонукального дискурсу, що дозволить поглибити уявлення про його зміст.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується значною увагою науковців до вивчення питань взаємозв'язку когнітивних та мовних структур. Сполучення когнітивного рівня із семантичним відбувається за допомогою залучення поняття фрейму. Існує чимало визначень терміна «фрейм» та значна кількість концепцій, споріднених із теорією фреймів, проте дослідники погоджуються у тому, що матеріалізований фрейм є структурою, яка характеризується подвійним статусом: з одного боку належить до ментальних структур, є однією з одиниць представлення знань, а з іншого боку есплікується у мовленні за допомогою мовних засобів. За визначенням К. Я. Кусько, фрейм виступає лінгвістичним маркером вербальних компонентів ментальних процесів, об'єднаних навколо певної тематики та пов'язаних спільною участю в актуалізації авторської прагматики [7: 57]. Як зазначає О. Л. Бессонова, за значенням кожного слова стоїть прототипний фрейм, що поєднує в собі концептуальні та мовні структури [2: 10]. В. З. Демянков, виділяючи основні властивості фреймів, наголошує, що « фрейм – це система вибору мов-

них засобів – граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, – пов'язаних із прототипом сцени» [4: 187]. Зв'язок фреймів із лінгвістикою полягає у тому, що вони визначають вибір мовцем мовних структур, які, об'єднуючись навколо певної тематики, актуалізують наміри мовця. Окрім цього, Т. ван Дейка звертає увагу на концептуальну природу фреймів, вважаючи, що «фрейми є одиниці, організовані навколо певного концепту. Але й на противагу простому набору асоціацій ці одиниці містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, котра асоціюється з тим чи іншим концептом» [3: 16]. Наведене спостереження влучно характеризує фрейм як динамічну структуру, що дає можливість прогнозувати та передбачати розвиток подій та їх зміст.

У нашому дослідженні, услід за дослідником D. Lee, ми дотримуємось розумінням фреймових структур як таких, що, будучи концептуально та культурно значущими, фіксують прототипне, соціально і культурно зумовлене знання про предмети, людей, дії, події, поняття [9: 9].

Одним із перших, хто впровадив теорію фреймів у мовознавчу сферу вважається Ч. Філлмор, який довів її суттєве значення для лінгвістики. Дослідник, увівши поняття інтерпретувального фрейму, розумів його як інструмент опису семантики лексем, граматичних категорій та тексту та докладно описав фрейми, що відповідають семантичному уявленню. Зміст тої чи іншої лексичної одиниці фрейму не можна зрозуміти, не знаючи внутрішньої структури фрейму в цілому, і навпаки, розуміння одного з компонентів структури уможливило розуміння усєї структури загалом.

Розуміння фрейму як мережі, що складається із вузлів і зв'язків між ними, дотримувався М. Мінський. Дослідник вважав, що фрейми мають внутрішню структуру, елементи якої представлені сполученням слотів (терміналів) та їхніми значеннями. Згідно цієї теорії вузли верхнього рівня є фіксованими і точно описують певну ситуацію. Вузли нижнього рівня заповнюються інформацією, яка деталізує та уточнює конкретну ситуацію. Зміст кожного слота не тільки фіксує основні семантичні ознаки, але й відбиває стереотипні знання про певну сутність у світі. О. Л. Каменская у своїх дослідженнях продовжила розвиток наведених думок, вважаючи, що кожен з вузлів нижнього рівня може об'єднуватися у фреймові системи чи утворювати менший «підфрейм» [6: 27]. У фреймі набувають значущості не тільки його елементи, але й зв'язки між ними. Окрім зв'язків усередині фрейму, існують і між фреймові відносини, буття в пам'яті яких є результатом того, що різні фрейми містять однаковий мовний матеріал, а, як зазначає В. З. Демянков, схожість елементів сцен визначається одним і тим же репертуаром сутностей, відношень чи контекстів вживання [4: 188]. Надання фрейму динамічного характеру призвело до формування понять *сценарій* та *скрипт* чи динамічних (рольових) фреймів, котрі описують стандартну послідовність подій в стереотипній ситуації. Як зауважує І. А. Бехта, фрейм функціонує як перехідна структура пам'яті, забезпечуючи зв'язок між структурами збереження мовної та позамовної інформації: між мовною компетенцією індивіда та його фоновими знаннями як виявами таких структур [1: 52]. У цьому розумінні фрейм як структура збереження знань поєднує вербальні і концептуальні характеристики слова зі змістом, що визначається умовами дискурсу.

Залучення понять фреймової семантики є особливо плідним засобом конструкції дискурсу, у якому фреймова структура характеризує мовленнєву ситуацію як певний

тип, уможливлуючи розвиток її розуміння та прогнозування. Ми зосереджуємо увагу, які типи знання містяться в такій структурі. «Життєвий контекст дискурсу, – зауважує І. А. Бехта [1: 49], – моделюється переважно у формі фреймів». Погляд на фрейм як на особливим чином організовану множину знань дозволяє належним чином зосередитися саме на дискурсовому аспекті спонування.

Спонукальні мовленнєві дії можуть бути описані за допомогою фреймів, що призначаються для впорядкування, організації деяких даних, певної інформації. Співвідносячи спонукальні мовленнєві дії та фрейми, ми виходимо з того, що спонування є одним із способів відображення картини світу. Маючи соціальний характер, це відображення через складну систему прийомів «актуалізується в мовних структурах, які є своєрідними схованками, призначеними для зберігання знань, а останні описуються в термінах фреймової семантики» [8: 5]. Різномірна інформація об'єднується у фреймі певним не випадковим чином, адже ми уявно сортуємо інформацію, яку містить фрейм, і сприймаємо його як єдність (на зразок множини) знань певних типів.

Фреймовий підхід до СД дає змогу організувати уявлення, які зберігаються у пам'яті, та сфокусувати процеси опрацювання і логічного висновку певного тексту як одиниці дискурсу. У нашому дослідженні ми розглядаємо спонукальний фрейм як *когнітивну модель розуміння спонукального дискурсу (СД-модель), яку розуміємо як структуру знань, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості (пам'яті) учасників спонукальної взаємодії і призначена для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на такому ж ситуативному шаблоні*. Реконструкція спонукального фрейму уможливується шляхом аналізу мови, що забезпечує доступ до мислення. Спонукальний фрейм визначає набір лексикограматичних засобів для відображення знань, фіксує при цьому уявлення про предмет спонування, учасників взаємодії та взаємини між ними.

Системно організовані вербальні структури і схеми презентації спрямовують спонукуваного на сприйняття, засвоєння та реконструкцію інформації, що міститься у дискурсі. Завдяки реконструюванню спонукальний фрейм може «сприяти систематизації і уніфікації концептуального аналізу мовного матеріалу» [5: 15], що дозволяє об'єднати всі елементи його смислу і стилю в єдине ціле. Роль фреймів у процесі сприйняття спонукального дискурсу подвійна. З одного боку, вони слугують основою для формування певних контекстних сподівань стосовно бажаної дії, про які повідомляє ініціатор спонування, а з іншого – задають рамки допустимого розуміння предмету спонування спонукуваним.

Спонукальний дискурс характеризується складністю своєї фреймової організації, що зумовлено порівняно великим діапазоном презентації фреймів ініціатора спонування, спонукуваного та відповідної мовленнєвої дії спонукального дискурсу, які структурують комунікацію у дискурсі. Відповідно до концептуальної системи учасників спонування фрейм являє собою більш чи менш стійкі узагальнені концепти, в яких закріплено їх попередній досвід та в невербальній формі виражає основну структуру СД-моделі. Розгляд спонукального фрейму як ієрархічної структури, що включає сукупність ментальних процесів та відношень між ними передбачає, що верхні термінали є фіксованими і містять компоненти, які є визначними для даного фрейму, зокрема ІНІЦІАТОР

СПОНУКАННЯ, СПОНУКАЛЬНА МОВЛЕННЄВА ДІЯ та СПОНУКУВАНИЙ. Термінали нижніх рівнів в процесі ментальної діяльності заповнюються конкретними даними, зокрема слоти, що мають відношення до ІНІЦІАТОР СПОНУКАННЯ заповняються такими характеристиками як *особа / група осіб / Бог (божества)*. Термінал СПОНУКАЛЬНА МОВЛЕННЄВА ДІЯ наповнюється ознаками *категоричної / некатегоричної спонукальної дії*. Термінал СПОНУКУВАНИЙ реалізується як *внутрішнє Я ініціатора спонукування (самоспонукування) / безпосередній виконавець / потенційний виконавець / група осіб / Бог (божества)*. Термінали спонукального фрейму можуть заповнюватися певними «підфреймами», таким чином утворюючи систему фреймів, побудовану в даному випадку на базі вихідного фрейму. У такому випадку більш складні умови накладають обмеження на ознаки, необхідні для заповнення нижніх терміналів. Для слотів ІНІЦІАТОР СПОНУКАННЯ та СПОНУКУВАНИЙ важливим чинником є їх ідентифікація, зокрема *ім'я, вік, стать, соціальний статус та роль*. Категоричне спонукування заповнюється слотами конкретних мовленнєвих дій: *наказу, вимоги, заборони, розпорядження, команди, погрози та інструкції*, а некатегоричне – слотами мовленнєвих дій *прохання, благання, пропозиції, застереження, дозволу, наставляння, запрошення, поради, натяку*. Система фреймів в концептуальній системі ініціатора спонукування складається із цілеспрямованих дій в різних умовах, здійснення волевияву та інших складних дій, котрі є результатом набутого попереднього досвіду. Важливою є не лише наповнюваність слотів даного фрейму, але й зв'язки між ними, оскільки ІНІЦІАТОР СПОНУКАННЯ через певну СПОНУКАЛЬНУ МОВЛЕННЄВУ ДІЮ взаємодіє із СПОНУКУВАНИМ. Після заповнення всіх терміналів конкретними ознаками спонукальний фрейм становить СД-модель.

З метою ілюстрації дієвості наведеного фрейму розглянемо підфрейм поради, який є концептом в концептуальній системі учасників спонукального дискурсу як носіїв найбільш узагальненого уявлення про пораду. На основі попереднього досвіду ініціатор спонукування і спонукуваний знають, що порада містить як ряд обов'язкових ознак, котрі відрізняють її від інших мовленнєвих дій і у сукупності виражають ідею поради, так і певні змінні ознаки, котрі залежно від умов перебігу ситуації можуть змінюватися. Так, для будь-якої поради характерним буде те, що предмет спонукування спрямовується на користь спонукуваного, а не на користь ініціатора спонукування, як у мовленнєвій дії прохання; спонукуваний є незалежним від ініціатора спонукування (на відміну від мовленнєвої дії дозволу). Необов'язковість виконання дії спонукуваним дозволяє відрізнити пораду від наказу, де обов'язковість виконання є необхідною умовою здійснення волевияву. Доцільність виконання та потенційна зацікавленість спонукуваного у виконанні дії складає той мінімальний набір ознак, що дозволяє відрізнити пораду серед інших мовленнєвих дій некатегоричного спонукування. Згадані елементи розміщені у верхніх слотах фрейму «порада», і саме вони обумовлюють відмінність цього фрейму від значної кількості інших фреймів, що містяться в концептуальній системі учасників спонукування. Нижні слоти згаданого фрейму заповнюються такими ознаками як: статусне співвідношення учасників спілкування; організаційна визначеність бажаної дії: регламентоване та нерегламентоване спонукування; експліцитність / імпліцитність вираження; внутрішня ознака оцінки спонукування – позитивно чи негативно забарвлена.

Доцільно звернути увагу на те, що в результаті ментального процесу спонукальний фрейм може актуалізуватися із уже заповненими терміналами, що свідчить про пріоритетність попереднього досвіду людини у ході мовленнєвої взаємодії. Наявність в пам'яті ініціатора спонукування та спонукуваного відповідних терміналів спонукального фрейму, котрі репрезентують його попередній життєвий досвід, уможливило своєчасну активізацію тих чи інших фрагментів словникового запасу для здійснення та виконання волевияву. Як уже зазначалося, спонукальний фрейм дозволяє передбачити як певні характерні риси ще не актуалізованих частин спонукування, так і прогнозувати певні відомості про предмет спонукування. Урахування ініціатором спонукування прогнозованого сприйняття спонукуваним виводиться на основі його фонових припущень і очікувань та здатності спонукуваного інтерпретувати спонукальний фрейм зокрема та СД-модель назагал.

Таким чином, фреймові структури репрезентації знань щодо здійснення волевиявлення утворюють ієрархічну систему й містять інформацію різного ступеня узагальненості. Ми допускаємо, що встановлені фреймові типи взаємодії не складають «монолітних» формувань, а включають в себе різноманітні підфрейми спонукального дискурсу, що й становитиме предмет подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
2. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: Автореф. дис. докт. філол. наук: 10. 02. 04 – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. – 28 с.
3. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Наука, 1989. – 312с.
4. Демьянков В. З. Фрейм // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М.: Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – С. 187-189.
5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Філологічні науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 12-25.
6. Каменская О. Л. Текст и коммуникация: Учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – М., 1990. – 152 с.
7. Кусько К. Я. Типологія та прагматика літературно-художнього дискурсу в поетичних творах Г. Гейне // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Філологічні науки. – Луцьк: ВДУ, 2007. – № 4. – С. 55-64.
8. Приходько А. И. Семантика и прагматика оценки в современном английском языке. – Запорожье, 2004. – 312 с.
9. Lee D. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Oxford: OUP, 2001. – 223 p.

**ВИРАЖЕННЯ ОЦІННИХ ЗНАЧЕНЬ У НАУКОВИХ РЕЦЕНЗІЯХ
ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ
(на матеріалі української та російської мов)**

В статті розглянуто проблему формування та функціонування актів оцінки, охарактеризовано їх види та умови реалізації у зв'язку з лексико-синтаксичними та прагматичними особливостями, притаманними українським та російським науковим рецензіям.

Ключові слова: науковий дискурс, мовленнєвий акт, структура наукової рецензії, прагматичний акт, оцінні дії.

В статье рассматривается проблема формирования и функционирования актов оценки, дана характеристика их видам, обозначены условия реализации оценочных актов с учетом лексико-синтаксических и прагматических особенностей в украинских и российских научных рецензиях.

Ключевые слова: научный дискурс, речевой акт, структура научной рецензии, прагматический акт, оценочные действия.

The article focuses on the problem of forming and functioning of estimational acts, characteristic of their kinds and usage conditions in Ukrainian and Russian book reviews.

Key words: scientific discourse, speech act, structure of scientific review, pragmatic act, estimational actions.

На сучасному етапі дискурсивних досліджень увагу науковців привертає вивчення особливостей породження та функціонування текстів окремих типів і жанрів в науковому дискурсі, котрій сприймається як «сукупність всіх існуючих та потенційно можливих текстів», що актуалізують наукову інформацію [1: 8]. Процес текстотворення в науковому дискурсі підпорядковується лінгвістичним та екстралінгвістичним чинникам, що визначаються комунікативними настановами. Головними завданнями створення наукових текстів є опис пошукової діяльності, повідомлення нової інформації, аргументація, оцінювання результатів дослідження, тощо [2: 18]. Особливістю наукових текстів є й те, що вони «зумовлені стереотипами, які повинні бути елементами традиції та проходити так звану попередню цензуру колективу» [3: 55].

Проблематика жанрових типів наукового дискурсу, зокрема оцінних (рецензія на науковий твір), привертають увагу лінгвістів за багатьма аспектами, серед яких структурно-композиційний [4], лексико-семантичний [5], функціонально-стилістичний [6; 7], комунікативно-прагматичний [8; 9; 10; 11]. Разом з тим в сучасних дослідженнях небагато зверталось уваги на визначення місця рецензії як оцінного (критичного) тексту в сучасній науковій комунікації, на особливості мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що втілюється в породженні оцінних дій (актів) та супроводжується добром відповідних слів або висловів. Тому **актуальність** даного дослідження полягає в подальшому вивченні

основних аспектів наукової комунікації та її продуктів, – зокрема наукових рецензій, не тільки їх структурно-композиційних особливостей, але й безпосередньо мовленнєвих актів з їх лексико-синтаксичними та прагматичними особливостями, притаманними науковій рецензії, як текстотипу.

Проблемою вивчення наукових рецензій цікавилися дотепер переважно англісти, що вивчали лінгвостилістичні аспекти тексту рецензії в контексті дослідження функціонування англійської мови [4; 6; 7; 9]. Антропоцентричний підхід, що став загальноприйнятим та впроваджується у всіх сферах лінгвістичних досліджень, дає змогу в рамках сучасної комунікативної лінгвістики вивчати специфіку мовленнєвої діяльності, що здійснює суб'єкт при рецензуванні. Саме в такому ракурсі нами розглядаються рецензії на матеріалі української та російської мов, що забезпечує **новизну** даному дослідженню.

Об'єктом аналізу в даній статті є оцінний мовленнєвий акт, що виступає як двостороння мовленнєва дія, зумовлена відповідною комунікативною метою, призначенням та ситуацією створення, учасниками якої є суб'єкт (відправник повідомлення) й адресат, та має як структурний елемент тексту наукової рецензії певні прагматичні та лексико-синтаксичні особливості. Отже, основні **цілі** та **завдання** даного дослідження зумовлені особливостями вибору мовних (лексичних та синтаксичних) одиниць при реалізації оцінних мовленнєвих актів в текстах наукових рецензій, визначенням типових лексико-синтаксичних засобів, що використовують рецензенти при написанні критичних текстів притаманних українському та російському науковим дискурсам.

Матеріалом дослідження є наукові рецензії гуманітарного циклу українською та російською мовами з психології («Психологический журнал», «Вопросы психологии», «Соціальна психологія»), педагогіки («Педагогика», «Соціальна педагогіка: теорія та практика»), мовознавства («Вопросы языкознания», «Известия УГУ (Гуманитарные науки)», «Мовознавство»), соціології («Социологический журнал», «Український соціум», «Соціогуманітарні проблеми людини»).

Дослідження структурно-композиційних особливостей наукової рецензії показало, що її загальну структуру складає сукупність ілокутивних актів різних типів. Структурування за типами ілокутивних актів видається доцільним, адже такий підхід дозволить більш конкретно й точно, відповідно до стандартів, що їх визначає наукова комунікація, скласти загальну модель наукового критичного тексту з урахуванням його семантико-синтаксичних аспектів. Кожний критерій оцінювання впроваджується в науковому тексті рецензії за допомогою певного виду ілокутивного акту, відповідно до інтенції автора рецензії на кожному етапі рецензування.

В певному науковому тексті, чи то в науковій статті, чи в монографії, автор-науковець намагається досягти вищого рівня об'єктивізму. Процесам пізнання та повідомлення інформації притаманний певний ступінь суб'єктивності, що виправдовується розумовою аналітичною активністю здобувачів цієї інформації, адже, як вважає М. Б. Воробьева, «науковий твір має поєднувати в собі як саме знання, так й відношення до цього знання» [8: 47].

«Жанр наукової рецензії видається периферійним, що не відноситься до «ядра» наукового функціонального стилю», та має своєю головною пріоритетною метою, порівняно з інформативною, – оцінити науковий твір [12: 67].

Процес рецензування можна представити у вигляді етапів виявлення позитивних факторів та недоліків у подачі новітнього фактичного матеріалу, що його пропонує автор рецензованого видання; оцінка науково таланту, професійності, досвіду самого автора наукового твору, його статусу як науковця та характеристика сучасної (на період рецензування) науково-дослідницької ситуації (всесвітньої, або в межах країни, де відбувається рецензування). Представлені вище оцінні дії реалізуються в текстах наукових рецензій за допомогою мовленнєвих актів оцінки, рекомендації, висновків. Додатковою фазою рецензування можна вважати реалізацію інформаційно-критичного «плато» автора рецензії – науково-теоретичних уявлень, міркувань, що пропонують особистий погляд автора рецензії як науковця на проблему, розглянуту в рецензованому тексті. Таким чином, рецензент може впливати на думку читача, пропонуючи корекцію інформації у рецензованому творі, або навіть самого процесу дослідження, описаного у РТ (рецензованому тексті). Такі дії науковця-критика в рецензії представлено окремими типами мовленнєвих актів – побажаннями та рекомендаціями.

Виходячи з того, що наукова рецензія – це оцінний науковий текст, що має підтримувати правила й традиції наукового стилю спілкування, стримано й коректно представляти критичні зауваження, нами розглядається форми експліцитного (відкритого) та імпліцитного (завульованого) вираження оцінних значень. На відміну від експліцитного способу формування критичних речень, імпліцитна форма оцінки пропонує лексичні елементи, що не мають спочатку оцінного значення, але отримують його в контексті самої рецензії.

Першим етапом критичного осмислення інформації в науковій рецензії є ствердження, або, навпаки, заперечення актуальності та новизни наукового твору або питання (проблеми), що повідомляється у вступній частині рецензії експліцитно, безпосередньо із використанням слів: *новий (новизна), своєчасний, важний, сьогодні*, наприклад, укр.: *Глибоке і всебічне дослідження діалектики мови є одним з актуальних і важливих завдань сучасної лінгвістики.* (М., 1985, №5:78), *Надзвичайно цікавим і таким, що за 66 років аж ніяк не втратив своєї актуальності, є написаний К.І.Юнгом некролог – відгук на смерть З.Фрейда* (СП, 2006, №1(15):181), рос.: *Ученые Уральского государственного университета организовали подготовку словаря очень своевременно.* (Известия УГУ, 1999, №3, Вып.2), *Наиболее интересен авторский анализ специфических проблем, с которыми сталкиваются психологи сегодня...* (ВП, 1993, №4:123); та імпліцитно: *З огляду на це, рукопис книги Д.Гудінга та Дж.Леннокса «...» є надзвичайно цікавою та актуальною розвідкою.* (Соц. П, 2005, №1); *Рецензована монографія, створена вченими інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР та кафедри української мови Дніпропетровського державного університету, покликана до життя актуальними завданнями, намасленими партією в галузі ідеологічної роботи.* (М., 1980, №6: 83); *Актуальность обращения к социально-психологическим аспектам научной деятельности несомненна.* (Вопросы психологии, 1985, №1: 181); або експліцитно й імпліцитно: *Но главная ценность книги – в ее теоретической новизне и актуальности.* (ФН, 1996, №6: 106); *Очень важным и актуальным представляется материал по личностному и профессиональному самоопределению подростков, ...* (ВП, 1988, №1: 177).

Додатковою інформацією у вступних українських та російських рецензій за допомогою актів позитивної оцінки коротко подаються відомості про автора РТ (рецензованого

тексту): його ім'я та прізвище, рівень відомості в науковій спільноті та коло його наукових інтересів. Українські та російські рецензенти, вказуючи прізвище та ім'я Автора РТ, представляють зміст роботи Автора РТ, використовуючи при цьому імпліцитну форму критики: «Х презентує актуальну книгу/дослідження»; й також можуть виразити думку про значущість представленого РТ: «і все це завдяки старанням Автора РТ». Зауважимо, що основна інформація про автора РТ пропонується в основній частині рецензії. Наведемо декілька прикладів короткої характеристики автора РТ: укр.: *Автори публікації – знані вчені, добре відомі не лише українським читачам. Доктор історичних наук професор Шаповал і доктор історичних наук професор І.Верба на сторінках цієї книги **вперше** подають повний життєпис видатного українського вченого...* (СП, 2006, №3:187) та експліцитну: *Рецензований збірник, виданий за редакцією **відомого угорського славіста П.Кірая, містить матеріали симпозіуму...*** (М., 1985, №4:72); рос.: *Имя Бориса Львовича Вульфсона **хорошо известно** не только отечественным, но и зарубежным специалистам по сравнительной педагогике.* (П., 2004, №2:85,); *В книге **известного российского социолога Р.Х.Симоняна** «Россия и страны Балтии» представлен анализ....* (ПЖ, 2004, том 25, №6:117).

Представлення критеріїв актуальності та новизни РТ зустрічається також і в основній частині рецензії, але представлений нижче спосіб формування оцінної інформації видається нам більш цікавим та доречним, адже пропонує не лише оцінювання як таке, а й наукове бачення рецензентом досліджуваної проблеми у рецензованому тексті. Отже, засобом вираження першої позитивної оцінки рецензованого тексту є коротке наведення головних наукових фактів з проблем дослідження його в історичному аспекті, із відсутністю відомостей (нагадування) про нього самого, що представляє історичний екскурс в досліджувану проблему, певну історичну довідку. Тут також присутня інформація про науковців з їх іменами та прізвищами, хто вже займався цією проблемою в минулому, або займається зараз, вказується інформація про недоліки сучасного стану проблеми, перспективу її подальшого дослідження з описом заходів, що робляться вже зараз. Такий підхід («Історична довідка») впроваджується більше в українськомовних (з 50 рецензій – 40) та частково в російськомовних рецензіях (з 50 рецензій – тільки 10). Основними лексико-синтаксичними особливостями оцінних актів цього етапу рецензування є застосування імпліцитного способу вираження оцінних значень із використанням синтаксичних конструкцій в минулому, наприклад, рос.: *Развивающее обучение всегда было **объектом пристального внимания** российских ученых. О практиках такого не скажешь. До последнего времени существовала проблема своего рода неостребованности* *множого из того, что было в этом направлении найдено в процессе научного поиска и проверено экспериментально* (П., 1996, №1: 120) та іноді в теперішньому часі активного стану, наприклад, укр.: *Соціально-гуманітарні зв'язки в освітянському середовищі належать до духовної матерії, яка **незважаючи на всю консервативність і сталість, є досить сприйнятливою до суспільних інновацій*** (УС, 2005, №1: 138) або пасивного стану, укр.: *Підручник, ..., присвячується **фундаментальним** проблемам становлення соціального суб'єкта.* (СП, 2005, №2: 177), обставин часу, що вказують на часові рамки дослідження проблеми, представлених словосполученнями типу: *останнім часом, в минулому десятилітті, в последнее время, в наше время, до последнего момента, на-*

приклад, рос.: **В последнее время** наряду с общими и частными исследованиями тех или иных периодов и аспектов византийской цивилизации появляется все больше работ качественно иного типа... (Известия УГУ 1997, Вып.1, №7); та шаблонів – дієслівних словосполучень – з такими прислівниками та прикметниками, укр.: **добре вивчені/віділені; відомі спроби; проблема була предметом вивчення; спроби здійснювалися; підходи демонструвалися; все більшу увагу привертаять...; спостерігався підвищений інтерес; значної трансформації зазнало поняття; посилення інтересу до...сприяє...; рідко знаходилося місце для...; сучасна наука про мову характеризується...; у вивченні ... значна роль належить...; рос.: лингвисты чувствовали неудовлетворенность...; окончательно отвергнут; всегда было объектом внимания; возникали вопросы; наиболее сложным представлялось; нуждаются в теоретических ориентирах; появляется все больше работ по ...** Наведемо приклад, укр.: У сучасному мовознавстві останніми роками спостерігається **підвищений інтерес** до аналізу ідеографічних аспектів лексичного, фразеологічного і граматичного складу різних мов, у тому числі української (див праці М.Т. Демського, ...) (М., 1998, №1: 63).

Масштабна інтерпретативно-кваліфікативна діяльність в основній частині рецензії спрямована на представлення нового науково-дослідного матеріалу. Критика цього об'єкту розгляду в рецензіях багатогранна, вона торкається **мети (важливість, складність, цікавість, актуальність), змісту, структури, стилю написання** наукового твору, **авторського професіоналізму, таланту**. Якщо у вступі рецензії при формуванні прагматичних значень застосовуються переважно лексичні елементи, що виражають оцінки позитивного спектру, то в основній частині критика здійснюється в рамках і позитивної і негативної оцінки, за допомогою актів побажання, припущення та рекомендацій.

Представляючи мету рецензованого наукового твору, рецензент робить акценти на її важливості та цікавості за допомогою дій позитивної оцінки, наприклад: укр.: **Реалізуючи стратегічну мету роботи – (...), авторський колектив прагнув охопити якнайбільше форм освітянської діяльності...** (УС, 2004, №3: 122), рос.: **Главное** в замысле данного словаря – интерпретация давно уже выделенной библиотеки русских фразеологизмов в контексте русскоязычной культуры, ... (Вестник ТГПУ, 2007, Вып.2: 118).

Набір лексико-синтаксичних складових прагматичних мовленнєвих актів, що формують інформацію про зміст, структуру, стиль наукового тексту, що рецензується, дуже різноманітний. По-перше, це безпосередньо слова, що формують оцінні значення імпліцитно, представлені прислівниками образу дії: **принципово, належно, детально, досконало, убедительно, експериментально, активно, полно, кратко, точно**, наприклад, рос.: **Экспериментально** показано, что предпосылки для целенаправленного формирования общественно полезной деятельности могут быть сформированы уже в младшем школьном возрасте... (ВП, 1988, №1: 176), укр.: **Поява словника має принципово важливе значення** (М., №4 – 5, 1998: 75), міри та ступеня: **достатньо, абсолютно, очень, немного, наиболее, совсем**, наприклад: рос.: **Очень** важным и актуальным представляется материал по личностному и профессиональному самоопределению подростков, ... (ВП, 1988, №1: 176), **Наиболее** интересен авторский анализ специфических проблем, с которыми сталкиваются психологи сегодня... (ВП, 1993, №4: 123), укр.: **Достатньо серйозно** представлено семантичний аспект іменникових відмінкових словоформа, їх

сполучуваність із певними граматичними та лексичними одиницями,... (М., 2003, №1: 90 – 91), часу: *впервые, давно, сегодня*, наприклад, рос.: ... именно в книге Б.Мяжкова **впервые** поедино собраны материалы обо всей родне писателя... (Вестник ТГПУ, 2005, Вып.6: 122) та якісними прикметниками, що формують оцінні значення експліцитно: *позитивний, гідний, перспективний, новий, обширний*, наприклад, рос.: *Главным отличием рецензируемого пособия от его предшественников является **перспективный** подход к словообразованию, позволяющий исследовать его механизм* (ФН, №1, 1998: 119), укр.: *Монографія справляє **позитивне** враження **грунтовним**, методологічно виваженим підходом до розгляду основної проблеми, ...* (УС, 2005, №1).

По-друге, лексико-синтаксичними засобами формування дій позитивної та негативної оцінки можуть слугувати дієслова, що самі по собі передають позитивне значення: *заслужувати, виправляти, вмотивувати, обминати, воссоздать, приближать*, наприклад, укр.: *На особливе відзначення **заслужує** стаття Е.Бартера, ...* (СП, 2006, №1: 182), рос.: *На основе богатого экспериментального материала **удалось воссоздать** достаточно полную картину личностного развития подростка, ...* (ВП, 1988, №1: 176) так і окремі висловлювання: *першочергову увагу звернено на..., новизна полягає у..., поставало багато питань, повернути увагу на певні недоліки, висловлювати цікаву думку, получить удовлетворительное объяснение, оставил без должного внимания, представляется не совсем корректным*, наприклад, укр.: ***Першочергову увагу звернено на** проблеми формування, генезис людського світогляду* (Соц.П, 2005, №1), *Однак необхідно **звернути увагу й на певні недоліки** цієї важливої праці* (СП, 2005, №9:171) рос.: *В свете разработанных Боулби теории привязанности многие специфические феномены детского развития... **получили** намного более **удовлетворительное объяснение**, чем раньше* (Журнал практической психологии и психоанализа, 2003, №1), ***Представляется не совсем корректным** называть болгарского царя Ивана Александра Александром Иваном и помещать его среди Александров. Существует определенная традиция, коей желательнo придерживаться* (Известия УГУ, 1997, Вып.1, №7).

Акти побажання та рекомендації зазвичай функціонують у наукових рецензіях при повідомленні змісту та характеристики автора рецензованого твору та формуються за допомогою сукупності перформативних висловлювань типу: *необходимо подчеркнуть, представляется важным/интересным, особо следует отметить, примечательно, хочется особо отметить*, наприклад, рос.: ***Особо следует отметить** многочисленные устойчивые словосочетания разных видов, обогатившие в различные периоды живую речь уральцев...* (Известия УГУ, 1999, Вып. 2, №13), ***Следует приветствовать** рассмотрение в пособии такого нового и активного явления, как словослияние (...), однако автор недостаточно последователен...* (ФН, №1, 1998: 121), укр.: ***Слід зауважити**, що «особистість» є однією з фундаментальних категорій психології.* (СП, 2006, №3:187) та вставних слів, що виражають ті чи інші почуття, впевненість/невпевненість, час: *водночас, на жаль, очевидно, отже, разом з тим, як зазначають, цілком очевидно*, наприклад, укр.: *Однак, **на жаль**, конкретно-історичні та економічні умови розвитку сучасної української держави на сприяють повноцінній та безперешкодній реалізації цього права, ...* (УС, 2003, №3:178), рос.: ***Кажется**, что настала пора осознать сложность нынешней ситуации, ...* (П, №6, 2000: 96).

Необхідно зазначити, що висновки, заключна частина рецензії, зумовлена використанням майже всіх видів прагматичних актів, що задіяні в основному тексті – і акти позитивної/негативної оцінки, наприклад, укр.: *...монографія є актуальною науковою працею, що виконана на високому методологічному рівні.* (УС, 2005, №1) акти припущення, наприклад, укр.: *Вивчення цієї проблеми могло б бути одним з напрямків дальшого розвитку ФГ* (М., 1985, №5:77), *«Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки» є помітним явищем в історії української науково-технічної лексикографії.* (М., №4 – 5, 1998:75) та рекомендацій, наприклад, рос.: *Она, безусловно, будет полезна всем педагогам, желающим повысить уровень своей методологической культуры.* (П, №9, 2004:100), укр.: *Щодо інших помічених у словнику огривів, то їх можна було б легко уникнути за умови уважнішого ставлення укладачів до вибору окремих українських відповідників.* (М., №4 – 5, 1998:75).

Необхідно додати, що інформативні мовленнєві дії забезпечують повідомлення та опис інформації, на відміну від прагматичних оцінних мовленнєвих актів, що пропонують (представляють) результати розмірковування над цією інформацією. Г. Ю. Гришечкіна виділила три типи дій оцінного розмірковування: 1) в складі цього розмірковування є оцінний елемент, тобто оцінне припущення, яке далі розкривається та доводиться у формі розмірковування; 2) в складі другого типу розмірковування надається ряд оцінних повідомлень або фактичних констатацій, за якими слідує оцінне резюме вище сказаного; 3) та третій тип «розмірковування складається з низки оцінних та теоретичних висловлювань, що знаходяться в каузальній послідовності» [9: 24].

Як правило, українські та російські рецензії, в яких структура викладу змісту відповідає структурі (композиції) самого рецензованого твору, представлені комунікативною формою розмірковування, в основі якої лежить певний оцінний елемент (аспект) із доведенням або спростовуванням висунутого припущення. Що стосується рецензій із «послідовним», але неструктурованим викладом матеріалу, то тут очевидним є процес розмірковування, що складається з каузальної послідовності оцінних та інформативних висловлювань.

В цілому дослідження прагматики рецензій, як критичних наукових текстів, дає змогу виділити основні, оцінні компоненти, що формують їх структуру. До них належать мовленнєві акти позитивної та негативної оцінок, побажання, припущення та рекомендації. Відповідно до мети певного мовленнєвого акту відбувається й вибір мовних засобів його творення. Використання результатів аналізу прагматичних мовленнєвих актів наукової рецензії з погляду формування та особливостей функціонування дає можливість виявити та систематизувати їх типові лексико-синтаксичні параметри як чинники організації наукового спілкування, притаманного українському та російському науковим дискурсам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копылова Т. Р. Языковая репрезентация научного концепта «коммуникация» в специализированном научном лингвистическом дискурсе: Авт. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Ижевск, 2007. – 20 с.
2. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації/ НАН України; Інститут української мови; відп.ред. М. М. Пешак. – 2-е вид. стереотипне. – К., 1993. – 194 с.

3. Радзівєвська Т. В. Про один із напрямків сучасної лінгвістики тексту // Мовознавство. – К. – 1991. – №3. – С. 53 – 58.
4. Ляпунова В. Г., Мешков О. Д., Терехова Е. В. Композиция и язык научной рецензии./ Каф. иностранных языков АН СССР. – М.: Наука, 1990. – 144 с.
5. Пльченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу: Автореф. дис. ... докт.філол.наук:10.02.04/Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – с. 25.
6. Яворська С. М. Рецензія як тип тексту (на матеріалі англomовної рецензії): Автореф.дис. ... канд. філол.наук: 10.02.04 /Львівський національний університет. – Львів., 2000. – с. 24.
7. Кудасова О. К. Лингвостилистические особенности рецензии как разновидности научного текста (на материале английского языка) Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1983 – 23 с.
8. Воробьева М. Б. Особенности реализации оценочных значений в научном тексте// Научная литература: Язык, стиль, жанры. [Сб.ст.] АН СССР, отв.ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1985. – С. 47 – 56.
9. Гришечкина Г. Ю. Коммуникативный аспект научной рецензии. // По материалам круглого стола «Коммуникативные практики в образовании»/ Под ред. С. И. Дудника. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С.22 – 25.
10. Котюрова М. П. Об Экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста: (Функционально-стилистический аспект). – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 171 с.
11. Николаев А. М. Описание семантики научного текста с позиции теории речевых актов// Информ.процессы и системы. №7. – М.: НТИ, Сер.2, 1998. – С.35 – 41.
12. Троянская Е. С. Научное произведение в оценке автора рецензии (к вопросу о специфике жанров научной литературы) // Научная литература: Язык, стиль, жанры: Сборник / Отв.ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1985. – С.67 – 81.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

РТ – рецензований текст, **М**. – журнал «Мовознавство», **ФН** – журнал «Филологические науки», **ВП** – «Вопросы психологии», **Известия УГУ** – Известия Уральского государственного университета, **ЛС** – «Лінгвістичні студії», **П** – «Педагогика», **ПЖ** – «Психологический журнал», **ВЯ** – «Вопросы языкознания», **Соц.П** – «Соціогуманітарні проблеми», **СП** – «Соціальна психологія», **УС** – «Український соціум», **Вестник ТГПУ** – «Вестник Томского государственного педагогического университета».

**МЕТАФОРИЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «СТРАХ»
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(на матеріалі українських фольклорних текстів)**

У статті представлено комплексне лінгвокультурологічне дослідження фрагменту емоційної мовної картини світу українського народу, презентованої вербалізованим емоційним концептом «страх». Виявлено структурно-семантичні типи метафор, що кодують емоцію страху в українських фольклорних текстах.

Ключові слова: емоційний концепт, концептуальна метафора, фольклорний текст, концептуальні ознаки.

The present article deals with the lingua-cultural investigation of the Ukrainian emotional verbal pictures of the world which is represented by means of lexemes denoting the concept «fear». Structural-semantic types of the metaphor denoting the emotion of fear in the Ukrainian folk texts is analyzed.

Key words: emotional concept, concept «fear», cognitive metaphor, folk texts, conceptual features.

Феномен метафори вивчається з античних часів, але й дотепер проблеми виникнення та функціонування метафоричних перенесень не втратили своєї актуальності. Метафора як мовне явище, що відбиває певні закономірності людської психіки, особливості світосприйняття, а також фіксує цілу низку культурно-історичних фактів життя певного народу, є об'єктом багатьох лінгвокогнітивних досліджень. У межах сучасної теорії концептуальної метафори зокрема та когнітивної теорії в цілому, метафоричне представлення феноменів емоційної сфери буття людини становить окремий об'єкт зацікавленості лінгвістів (Н. Д. Арутюнова, Д. М. Шмельов, Ю. Д. Апресян, А. І. Башук, С. Г. Воркачов, К. О. Погосова, Г. А. Огаркова). Різноманітні емоції, такі як гнів, сум, радість, кохання тощо, завдяки метафоричності їх вербальної презентації опинились у фокусі низки лінгвістичних праць. Аналізу метафоричного представлення концепту «страх» в англійській, французькій та російській мовах присвячено дослідження О. О. Борисова, Н. А. Красавського, С. В. Зайкіної, Т. А. Бичкової, Л. Г. Алахвердієвої. Предметом нашого дослідження обрано різні типи концептуальної метафори, зафіксовані в українських фольклорних текстах, оскільки саме в цьому лінгвокультурному шарі можна виявити концептуальні ознаки, що існують у традиційній українській свідомості, і разом з тим встановити джерела та шляхи становлення ментальних характеристик українського народу.

Когнітивна теорія розглядає метафору як одну з основних форм концептуалізації дійсності. В її основі завжди міститься порівняння, певна формальна або функціональна спорідненість між різними фрагментами дійсності. Людська свідомість, під час фіксації такої спорідненості, уподібнює один предмет, його ознаки, в цілому певне явище, іншому

предмету або явищу. Спираючись на таку предметно-ментальну операцію, як зіставлення за аналогією, людина переносить назву однієї речі на іншу [8: 396]. Відбувається перенесення когнітивної структури, прототипічно пов'язаної з певним мовним вираженням, зі змістового фрагменту, до якого вона споконвічно належала, до іншого фрагменту. При цьому відбувається проєкція одного змістового фрагменту на інший. У процесі пізнання складні мисленнєві площини, які людина не може спостерігати безпосередньо, співвідносяться через метафору з більш простими і конкретними спостереженнями [4: 29].

Метафора як семантична форма мислення водночас є одним із засобів реалізації у мові онтологічних властивостей емоційних феноменів. Метафора – не просто засіб вираження емоцій та почуттів, але й один із засобів мовної реалізації абстрактних номінацій, що іменують емоційні вияви у мовній дійсності [11: 53]. Метафора виступає як неодмінна умова функціонування абстрактних імен у мові.

Опис емоційного концепту «страх» в українській мові був би неповним без аналізу шляхів його метафоричної презентації у фольклорних текстах. Фольклор акумулює культурну інформацію різного ідеологічного та часового змісту, що утворює «багатшаровість» його творів. Дослідники вважають, що фольклорний світ являє собою один із різновидів ментальності, колективної картини світу, національної, народної культури, відображеної в поетичній та прозаїчній пам'яті народу [12: 5]. Аналіз метафоричного представлення емоційного концепту «страх», що є ментальною етноспецифічною репрезентацією відповідної емоції й належить до базових концептів культурного коду українців, дозволяє виділити стійкі асоціації, закріплені у свідомості носіїв мови як такі, що мають загальноприйнятий характер.

Джерельною базою дослідження є близько 150 публікацій різних фольклорних текстів у записах І. Франка, М. Зінчука, В. Гнатюка, І. Срезневського, М. Сумцова, М. Грушевського та інших українських дослідників. Проаналізовано близько 50 замовлянь, 80 українських народних казок, 20 українських народних пісень.

Аналіз зібраного нами на основі українських фольклорних текстів (казок, пісень, замовлянь) матеріалу дозволяє зробити попередній висновок про те, що концепт «страх» найширше представлено у текстах заклинань, значно рідше досліджуваний концепт вербалізовано у народних казках та піснях. У ході дослідження нами було виділено близько 100 метафоричних моделей, серед яких лише 20 одиниць представлені у казках та 10 – у піснях.

Образні ознаки емоції «страх» представлено низкою концептуальних метафор, джерелом яких виступають знання мовної особистості про живу та неживу природу. Серед досліджуваних метафоричних моделей за допоміжним суб'єктом зіставлення, донором, було виділено такі семантичні типи концептуальних метафор: антропоморфна, зооморфна, флористична (за Москвіним В. П.), натуроморфна (за Красавським Н. А.). У межах кожної семантичної групи, відповідно до структури метафоричної моделі, були виділені дієслівні (активні та пасивні), субстантивні та ад'єктивні конструкції.

На становлення семантико-синтаксичної структури українських фольклорних тестів мали вплив три світоглядні системи: магічні доміфологічні уявлення, язичницька й християнська міфологія [12: 7]. Для українських казок, легенд, замовлянь характерною є віра у всеохопний зв'язок усього сушого, у неперервність буття, емоційно-образне сприйняття світу, одухотворення природи. На мовленнєвому рівні зазначені світоглядні особливості знаходять

своє відображення передусім у різноманітних засобах уособлення й персоніфікації. Саме ці два явища лежать в основі **антропоморфної метафори**. Високий рівень використання цього типу метафори пов'язаний із антропоморфним характером людського мислення [6: 536].

До найпоширеніших відносимо метафори, структури яких формують номінанти емоцій та дієслова. Серед цього виду конструкцій виділяємо два типи: активні (номінант емоції виступає суб'єктом дії) та пасивні (дія спрямована на номінант емоції). Усі дієслова, які відображають різні акціональні характеристики концепту «страх» та виступають засобом творення метафори, за класифікацією Т. В. Булигіної відносимо до явищ, оскільки всі вони, на нашу думку, відбивають лише певний момент, проміжок існування об'єкту. За наявністю/відсутністю динамічної ознаки в семантиці досліджуваних дієслів, всі вони були поділені на дві групи: дієслова статичні явища та динамічні явища (дії) [4: 17].

Аналіз семантики дієслів активного типу дозволив виділити кілька класів антропоморфної метафори, що експлікує емоцію страху. За наявністю/відсутністю динамічної ознаки, всі вони були поділені на дві групи: статичні явища та динамічні явища (дії).

У межах першого типу дієслів (статичних явищ) було виділено такі класи:

а) положення (позиція): «Там тобі не **стояти**, там тобі **замирати**.»

б) місцезнаходження (перебування): «Там тобі **селиться** і **будиться**, **проживати** і **пробувати**, **народженої**, **крещеної**, **молитвяної Катерини у вічі не видати!**»

До дієслів другого типу (динамічних явищ) було віднесено такі дієслова: *сходити, іти, ходити, одступати, завмирати, давати, ссати, ламати, тягти, хапати, розливати, оживати, омолодівати, пити, гуляти, брати, збирати, селиться, будитись, обзиватись* та ін. «**Йди собі** за огнями, за вітрами, за густими димами...», «...**боязко поглядаємо то на вікно, то на двері, чи не йде страх**...», «**Хотів галаснути на собаку, но ляк якийсь не давав мені дихати**...», «... **страх вхопив** за горло і не пускає голос...», «Тут тобі [жаху] не ходити, криві не **розливати**, червоної криві не **ссати**, жовтої кост(і)и не **ламати!**», «Там тобі **питеніє** і **єденіє**, там тобі **пити** і **гуляти**...», «Уже її **острах узяв**, **перелякалась навіки**.», «**Сполох літав над селом.. і збирав народ**», «... **переполох оживатиме**», «...**тоді переполох замира**, а як **виливають** на молодика, то він **одмолодіє**...» тощо.

Серед дієслів цього типу окрему групу становлять дієслова, що у поєднанні з об'єктами – назвами людських органів, відображають поняття хвороби: «Тут тобі не **стояти**, **головочки не ламати**, у **животі не трібувати**», «... **жовті кості не ламать**, а **жил не тягти**, а **серця не тоншити**», «Тут тобі не **стояти**, в **голові не шуміти**, і **білого тіла не в'ялити**, і **щирого серця не нудити**», «...**під груди не підпирати**, **під ложечку не підступати**, **щирого серця не нудити**...».

У ході дослідження були також виявлені так звані пасивні синтаксичні моделі, тобто моделі, де страх є адресатом дії. До такого типу дієслівної антропоморфної метафори відносимо такі класи:

• статичні явища: «Там **комлики кочують**, **столи застилають**, **мед-вино кружають**, з **младенця Оленки переполоху бажають!**»;

• динамічні явища (дії): «**Простю** я тебе, і **молю** я тебе **щиреньким серцем**, **низеньким уклоном**», «... **од раби Божої Ганни одбираю**, на **очерета** і **болота зсилаю**...», «... я тебе [переполох] **вишіптую**, я тебе й **визиваю**, я тебе й **викликаю**, на **темні дуга одсилаю**.».

«Я ж його [страх, жах] осиковим колом забиваю і своїми устами заклинаю», «Я тебе присікаю, я тебе зарубаю», «Пішов у світ страх познати», «Переполох лікують хворому тричі на місяць і частіше на сході...» тощо.

Модальна семантика наказу, вимоги властива переважно замовлянням, зокрема текстам, об'єднаних семантикою вигнання хвороби (предикатами в таких конструкціях зазвичай виступають дієслова «іди», «вийди», «ізійди»: *«Йди собі за огнями, за вітрами, за густими димами...»*) та замовлянням, у яких мовець, звертаючись до страху як до живої істоти, забороняє їй виконувати певні шкідливі дії: *«Тут тобі [переполоху] не стоять, крові не ссать, жовтої кості не ламать, а жил не тягти...».*

Антропоморфна метафора також може бути субстантивною. Досліджуваний фактологічний матеріал характеризується обмеженою кількістю використань антропоморфної субстантивної метафори – *«Ляку, ляку! Золотий князю!»; «Переполох-переполошище, страшний чоловіче!»*, *«Сяя болість [переполох] супротивна, переполошена».* Окрему групу становлять іменники, що виконують синтаксичну функцію обставини, вони вказують на людину як на вмістище страху – *«Я тебе[переполох] визиваю, я тебе викликаю – з голівоньки, із очей, із плечей, із рук, із ніг, із живота, із поперека!»*, *«Я буду вишіптувать, заговорать, викликать з нарожденної, молитвяної, хрещеної Катерини висилать: з її голови, з її ніг, з її пальців, з її сугавців, з її волосу, з її голосу, з її русої коси, з її краси, з її білого лиця, з веселого серця, з її карих очей, з її плечей, з її в'язей, з її грудей.»*

Непродуктивність антропоморфної субстантивної метафори, на нашу думку, можна пояснити тим, що іменники поступаються дієслову у можливості вираження емоції.

Порівняно з субстантивною, ад'єктивна антропоморфна метафора частіше трапляється в україномовних фольклорних текстах. Атрибутивна функція внутрішньої форми метафори сприяє активізації нових семантичних відтінків стрижневого слова. На нашу думку, серед антропоморфних ад'єктивних метафор можна виділити такі субкласи:

- емоційне вираження переживання: *«Він [страх, жах] єсть батьків і материн, [...] і зляканий, і вечірній, і зірній.»*, *«Переполох, переполошище! Батьків, материн, чоловічий, жіночий, ізляканий, істрахнений, і курячий...»*
- осередок емоції: *«Переполох чоловічий, жіночий, парубочий, дівочий, хлоп'ячий, товарицький, кінський, овечий, вовчий, заячий, перепелячий, гороб'ячий, ящериний, гадючий, курячий, утячий, гусячий, індичий, лисичий, огненний...».*
- ознаки хвороби: *«Сяя болість [переполох] супротивна, переполошна, сухотна, лихорадошна, чоловіча...»*
- характеристика мисленнєвого процесу: *«Сяя болість... водяна, подумана, погадана», «Переполох подуманий, погаданий, скотинін, звіриний».*

Ворожа людині сутність емоції страху (тут власне йдеться не стільки про саму емоцію, скільки про причину її виникнення, загрозу, що проєктується на емоцію) асоціюється в нашій свідомості з образом живої істоти, дії якої спрямовані на знищення людини (*«... страх вхопив за горло і не пускає голос.»*, *«Тут тобі [жаху] не ходити, крові не розлівати, червоної крові не ссисати, жовтої кост(і) на ламати!»*). Такі метафори мають оцінний характер, за допомогою лексем із негативною конотацією відтворюється ціннісне ставлення реципієнта до цього емоційного явища. Варто також зазначити, що у ході дослідження було зафіксовано кілька випадків метафоричного представлення емоційного концепту «страх» в образі поваж-

ної особи наділеної владою (*«золотий князь»*), яка живе в достатку (*«розкошувать», «твое містечко – золоте крісличко»* та ін.). Це дає підстави зробити припущення, що у традиційній свідомості представників української лінгвокультури емоція страху безпосередньо пов'язана із повагою до джерела загрози, об'єкта, що став причиною її виникнення.

Зооморфна метафора, яка базується на перенесенні рис представників тваринного світу, має невелику продуктивність у вторинній номінації емоцій в українській мові, хоча об'єктивно провести межу між антропоморфною та зооморфною метафоричними представленнями емоцій досить складно, оскільки велика кількість предикатів є актуальними для позначення дій як людини, так і тварини (наприклад, *ходити, стояти, завмирати, ссати, ламати, тягти* тощо)

Відповідно до морфологічної структури зооморфна метафора може бути представлена: 1) дієсловом: *«Сполох літав над селом... і збирав народ», «Там тобі быть і пробувать, там тобі камень глодать, у глибокому морі воду пить, а в великому лісі дерево точить.»*, *«У ньому вже загніздився інший страх», «Там тобі гуляти-буяти, сухі дуби вивертати, жовті піски пожирати»*; 2) прикметником: *«злий страх з-під серця, з-під грудей...», «...І вмить дикий страх здолав ворогів»*.

Флористичний тип метафори стосовно нашого матеріалу виявився непродуктивним, що можна пояснити пасивністю і споглядальним характером флоронімів [6: 19]. Нами було виявлено одну флористичну метафору дієслівного типу: *Там тобі пуненіє і еденіє, там тобі пити і гуляти, і буяти, нам спокій дамі!*.

Натурморфна метафора, яка базується на перенесенні найменувань предметів фізичного світу на культурні психологічні факти внутрішнього буття людини, відповідно до семантичного наповнення, представлено такими типами [8: 286]:

aquaverbum (лат. aqua – вода): *«І я шепчу, і виливаю, і присікаю, і прерубаю, і зливаю, на три сторони ізсихаю...», «...їздила до знахарів, ті переполох виливали...»*;

ruгоverbum (лат. ruго – огонь): *«Ляк той аж сплює»*.

aeroverbum (лат. aero – повітря): *«Поки ти тут ходив і сушив, поти я не знала і не присікала і не виливала»*.

Аналіз метафоричних висловлювань дозволив виявити основні ознаки базового емоційного концепту «страх», властиві традиційній українській свідомості, а також виділити найпродуктивніші метафоричні моделі. У ході дослідження було встановлено, що найчастотнішими є антропоморфні метафори. Найвагоміші характеристики страху реалізуються у таких моделях: **страх – людина; страх – тварина; страх – хвороба; страх – нечиста сила, злий дух; страх – природна сила, стихія**. Мотиваційний аналіз метафоричних моделей, що репрезентують досліджуваний концепт, дозволив виділити провідні ознаки, які визначають ділянку подібності донора метафори та реципієнта: *«агресивна поведінка», «здатність переміщуватися у просторі, зупинятися», «здатність говорити, їсти», «розкошувати», «виконувати накази»; «страх лікують»; «можливість відроджуватись»; «діє подібно до тварини», «зовні подібний до тварини»; природна сила (порівнюється з культурно-релевантними поняттями – «вода», «вогонь», «повітря»*.

Слід зазначити, що саме у фольклорі зосереджено сукупність думок та оцінок, вироблених народом як лінгвокультурною спільнотою. В українській лінгвокультурі оцінка поняття «страх» у фольклорних текстах переважно етично негативна.

Запропонована методика аналізу концепту відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень, зокрема у царині різних лінгвокультур. До вивчення метафоричного представлення досліджуваного концепту можуть бути залучені фразеологічні словники, а також авторські художні тексти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія українського міфу: Етіологічні, космогонічні, антропогонічні, теогонічні, солярні, лунарні, астральні, календарні, історичні міфи: У 3-х т. / Валерій Войтович (збір.та упоряд.) – Т.: Навчальна книга-Богдан, 2006. – (Серія «Керниця»). – Т. 3: Потойбіччя. – 848 с.
2. Антологія українського жажу / Василь Пахаренко (упоряд., комент., післямова). – К.: Асоціація підтримки української популярної літератури, 2000. – 798 с.
3. Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 27-35.
4. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. – М.: Наука, – 1982. – С. 7-86.
5. Войтович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 392 с.
6. Волостных И. А. Антропоморфная метафора как основной способ экспликации эмоциональных концептов «страх» и «печаль» в русской и французской языковых картинах мира // Вестник Тамбовского государственного технического университета. – 2006. – Т.12. – № 2Б. – С. 534-537.
7. Зайкина С. В. Страх // Антология концептов. – М.: Гнозис, 2007. – С. 183-197.
8. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. – Волгоград: Перемена, 2001. – 494 с.
9. Лакофф Дж. Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-414.
10. Москвин В. П. Классификация русских метафор // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 103-113.
11. Огаркова Г. А. Концепт «кохання» в англо-німеческих метафорах // Проблеми романо-германської філології. Зб. наук. праць. – Ужгород: Патент. – 2002. – С. 52 – 65.
12. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь: Автореф. дис... канд. філол. наук. / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 22 с.
13. Українські народні казки / Микола Зінчук (записав, упоряд. і літ. упоряд.). – Л.: Світ, 2003. – Кн. 1: Казки Гуцульщини. – 384 с.

**МОДЕЛИ ТЕКСТОБРАЗУЮЩИХ МЕТАФОР С КОМПОНЕНТОМ «ПОНЯТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ, ПРАВСТВЕННОЙ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СФЕРЫ»
(на материале текстов русской поэзии)**

В статье исследуются модели текстообразующих метафор со сравниваемыми элементами «понятия эмоциональной, нравственной и интеллектуальной сферы» в русских поэтических текстах. Устанавливаются характерные для отдельных групп лексики направления метафоризации и соответствующие им сравнивающие элементы.

Ключевые слова: метафора, модель, ассоциация, сравниваемые элементы, сравнивающие элементы.

У статті досліджуються моделі текстотвірних з порівнюваними елементами «поняття емоціональної, моральної і інтелектуальної сфери» в російських поетичних текстах. Встановлюються типові для окремих груп лексики напрямки метафоризації і відповідні до них елементи, які порівнюють.

Ключові слова: метафора, модель, асоціація, порівнювані елементи, елементи, які порівнюють.

This article is investigation of metaphoric models with the comparable element «the notion эмоциональные», «the notion of morality» and «the intellectual sphere» in Russian poetic text. Typical directions for separate groups of words of metaphoric transference and the comparing element are described.

Key words: metaphor model, association, the comparable elements, the comparing elements.

Понятие метафорической модели в современной метафорологии является одним из центральных. В её понимании большинство исследователей исходят из понимания метафоры как тропа, основывающегося на единстве двух планов значения: главного и вспомогательного субъектов метафоры (М. Блэк), сравниваемого и сравнивающего (Н. В. Павлович), области источника и области цели (Д. Лакофф). В своём понимании М-модели мы основываемся на учёте тематической принадлежности зоны прибытия (сравниваемого), зоны источника (сравнивающего) и характера смысловой координации обеих зон, т.е. условий, при которых происходит метафорическая проекция. Такая точка зрения в тех или иных вариантах излагается разными авторами. Одно из её подробных обоснований даётся в монографическом исследовании В. Д. Старичёнка [1: 20 – 21].

Исследование проводится на материале текстов русской поэзии XX в., соответствующих критерию метафоричности, т.е. таких, в которых метафорически выраженный смысл выходит на уровень смысловой доминанты. Характер моделированности текстообразующих метафор специально не рассматривался, хотя эта область исследования представляет интерес как для метафорологии, так и для текстovedения. При изучении

метафорического моделирования на уровне текстообразования приходится учитывать, что осмысление сравниваемых объектов здесь может проявляться специфично, поэтому выделяемые на материале текстов модели метафоризации по составу и структуре могут отличаться от тех, которые выделяются в языке безотносительно к отдельно взятым единицам.

Предметом анализа в данной статье являются тексты, основывающиеся на метафорах со сравниваемыми элементами, которые относятся к области эмоциональных, нравственных и интеллектуальных понятий. Анализ показал, что процесс метафоробразования на основе слов из данных тематических групп носит избирательный характер. В группе «эмоциональные состояния человека» доминируют слова боль, печаль, горе, обида, счастье, любовь, нежность, в группе «понятия нравственности» – доброта, злоба, ложь, правда, клевета, в группе «понятия интеллекта» – мысли, думы, мечты, память, воспоминания и др.

Векторы метафорического осмысления названной группы лексики в текстах в большинстве случаев не выпадают из общего русла их метафоризации, хотя здесь возможны приоритеты определённых направлений, их видоизменение, сужение и др., что может приводить к нетривиальным осмыслениям сравниваемых понятий, определяющихся своеобразием авторского мировосприятия.

В результате исследования выяснилось, что сравниваемыми при словах абстрактной семантики часто становятся конкретные понятия. Так, метафорическая ассоциация «чувство, душевное состояние – конкретный предмет» часто предопределяется осмыслением чувства как утраченного. В ряде текстов материализуется издавна существующее в языке представление о несостоявшейся любви как о невозполнимой утрате, равнозначной окончанию жизни. Результатом развёртывания такой ассоциации в тексте Е. Евтушенко «Могила ребёнка» стало появление метафоры «утраченная любовь – могила ребёнка», что обусловило включение в текст фрагмента сценария похорон: Но дважды был заступ мой всажен / под поздние слёзы мои, / а кто не выкапывал сам же / мог «погибшего», илу своей же любви?

В стихотворении Л. Татьяничевой «Любовь отплыла давно...» утраченная любовь изображается как утонувший и погружившийся на дно моря предмет, страница книги: Любовь отплыла давно / И стала, с судьбою не споря, / Страницей, / ушедшей на дно / Спокойного, чистого моря. В семантическую структуру слова любовь, как и слова жизнь включаются семы темпоральности и процессуальности, Это и явилось условием дополнительной метафорической ассоциации: «ушедшая любовь – страница, вырван-ная из книги жизни».

В отмеченную метафорическую модель могут включаться и другие слова со значением чувства, душевного состояния. Ушедшее чувство нежности в стихотворении Л. Мартынова «Нежность» уподобляется некогда оставленной дома дорогой вещи. Это определяет развёртывание текста по сценарию препятывания вещи, не предназначенной для чужих глаз и подлежащей бережному хранению: Но прошу вас, отдайте мне прежнюю нежность. / Унесу на чердак и поставлю во мрак / Там, где мышь поселилась в дырявом штиблете. / Я старинную нежность несну на чердак, / Чтоб её не нашли беспризорные дети. Сходное направление метафоризации в контексте «утраты» находим в тексте Е. Винокорова «Потеря пафоса», где абстрактное понятие также уподобляется конкретному предмету: Как случилось, что пафоса вдруг / Оскудели запасы? / Не запасы урана. И не запасы угля... и далее: Пафос вышел, как в трещинку / Тихо выходит вода.

В числе текстов, относимых к модели «абстрактное – конкретное» немало таких, в которых в качестве сравнивающих выступают слова с общим значением «жилища, строения», ввод которых может обуславливать включение фрагментов сценария строительства. Таков текст стихотворения Л. Татьяничевой «Времянки», в котором недолговременная любовь уподобляется временному жилью: Собрана наспех / времянка-любовь / В обличье её несурзном.

В тексте этого же автора «Стена» жизнь в постоянных обидах предстаёт как возведение стены, в чём усматривается и опора на фразеологизм стена молчания. В этом стихотворении обыграна функция обиды: разъединять, «отгораживать» людей друг от друга, что и предопределяет появление образа стены и сценария её строительства: Из горьких зол, / Больных обид / Построена Стена Молчания и далее: Любовью не было дозволено / Таскать нам эти кирпичи. / А мы носили их. / Носили!

В тексте Н. Матвеевой «Подземелья» представлен пример метафорического осмысления слова подсознание, где в роли сравнивающих используются слова подземелья и подвалы. Такое употребление основывается на актуализации пространственной семы «нахождение внизу», благодаря чему происходит и оживление первоначальной мотивировки сравниваемого. Стремление найти истину путём обращения к подсознанию описывается как поиск вещей в подземелье: Ключи от подземелий подсознанья / Звенят опять на поясе моём. / Сегодня я, заблудшее создание, / Сойду туда с коптящим фонарём.

В модель «абстрактное – конкретное» вписывается и метафорическое осмысление значительной группы текстов) на основе семы «способность хранить, накапливать». В большинстве примеров сравниваемыми элементами выступают слова память, воспоминания и т.п. В результате этого метафоризация понятий духовной сферы может связываться с привлечением лексических элементов копилка, склад, хранилище и т.п.).

Так, в стихотворении Р. Рождественского «Может быть, порыв банальный...» воспоминания сравниваются с вещами, носимыми в мешке.

Осмысление памяти как некоего хранилища материальных предметов находим и в тексте Е. Винокурова «Память»: Она ведь просто вроде магазина / Универсального, / или, вернее, склад, / Где весело навалены на полки / События на многие года.

В таком же направлении развёртывается метафора в стихотворении Б. Слуцкого «Усталость проходит за воскресенье...», где обыграно свойство усталости к постепенному накоплению, что вылилось в её уподобление кускам ткани и, в конечном счёте, – одеялу: старость шьёт из этих кусочков большое лоскутное одеяло, которое светит, но не греет.

Метафорически выраженные смыслы в текстах, сравниваемыми элементами которых являются слова память и воспоминания, развёртываются в направлениях, которые связаны с событиями, производящими тяжёлые впечатления. Текстовые метафоры этого рода можно отнести к субмодели «абстрактные понятия – телесные повреждения». Их образность зачастую основывается на устойчивой ассоциации «память – рана».

Такая метафора занимает центральное место в стихотворении Р. Рождественского «Хочу, чтоб в пожизненной теореме...»: А память, / людей оставляя в покое, / рубцуюсь, / вроде бы заживая, – / болит к непогоде, / болит в непогоде.

Та же ассоциация в ином выражении представлена в стихотворении К. Ваншенкина «Днём укололась душа или грудь...»: Памятью близкой боясь шевельнуть, / Ночью лежал он.

В стихотворении А. Вознесенского «Распрямились года, как вода...» тяжёлые воспоминания описываются как занозы в душе, не устранимые хирургически: чисто вырезал – до нутра. / Аж наружу зияет дыра. / Но заноза осталась.

В эту же модель могут вписываться текстовые метафоры со словом душа, опирающиеся на устойчивую метафорическую связь понятий «душа» и «боль», что можно наблюдать в тексте А. Вознесенского «Затосковала душа, охромела...»: Отговорила душа, отстрадала. / Ноет стыднее болезни дурной... Представление о душевной боли обуславливает актуализацию семантически смежного с болью понятия «рана».

Многие подобные тексты у поэтов второй половины XX в. связаны с раскрытием военной тематики, что определяет привлечение фрагментов соответствующих сценариев. Так, в стихотворении Л. Татьяничевой «Минные поля» находим пример развёртывания ассоциации «воспоминания – мины»: Но, отступая, оставляют войны / Воспоминаний минные поля. / В людских сердцах лежат они незримо. / Их не найдёт искуснейший минёр. Использование в роли сравнивающего слова мины можно рассматривать как расширение семантического поля, связанного с представлениями о тяжести воспоминаний. Мина – это то, что способно убивать или ранить, причинять боль.

Помимо конкретных понятий, не относящихся к миру живого, в функциях сравнивающих могут выступать наименования живых существ: птиц, животных и т.п. В качестве сравниваемых при этом могут выступать слова, достаточно различающиеся семантически (мысли, мечты, воспоминания, совесть, душа, беда, горе и т.п. Одной из базовых ассоциаций в этой серии, вероятно, следует считать устойчивое представление о процессе мечтания как о полёте, стабилизировавшемся в прецедентных текстах мечта – птица, крылатые мечты и т.п. Примером репрезентации этой базовой ассоциации может служить текст В. Брюсова «В горнем свете...» с метафорой мечта – горный орёл.

Как примеры расширения данной ассоциации можно рассматривать метафоры, в которых слова со значением мыслительной деятельности уподобляются летающим насекомым. Так, в тексте стихотворения В. Брюсова «На вечернем асфальте» находим основополагающую на представлении о мыслях как о тревожащих метафору мысли – осы: мысли священные, жальте / жалами медленных ос.

На подобии насекомому основывается метафора мысль – пчела в тексте В. Ходасевича «Трудолюбивою пчелой...», где реализована также функциональная сема «способность накапливаться (и накапливать)»: Трудолюбивою пчелой, / Звеня и грохоча, как лира, / Ты, мысль, повисла в зное мира / над вечной розою – душой

В ряде отмеченных нами текстов метафоры создаются как бы в «противовес» с устойчивым представлением о мечте как находящейся в свободном полёте. В подобных случаях в роли сравнивающих используются наименования нелетающих существ, преимущественно домашних животных. Так, в тексте В. Брюсова «В ответ» – использована метафора мечта – вол (Вперёд, мечта, мой верный вол!), где подчёркнута созидательная роль мечты и тяжесть труда мыслителя.

По контрасту с «полётом» строится и метафора в стихотворении Е. Винокурова «Нет, не гордое паренье...», в котором вдохновенье уподобляется ящерице по свойству неожиданно приходиться и «не даваться в руки»: Ящерица вдохновенья / Ускользнёт, оставив хвост...

В тексте А. Вознесенского «Затосковала душа, охромела...» в роли центральной используется метафора душа – лошадь. Такое употребление обусловлено представлением о душе как о тоскующей и бунтующей: Затосковала душа, охромела, / позапропала -- / не взять под узды! ... / Волки, Ирония и Измена, \ Режьте её, санитары души. Мысль об избавлении души от «хромоты» находит в данном тексте продолжение в фрагменте ситуации, связанной с преследованием лошади волками.

На метафоре, сравнивающим элементом которой является наименование домашнего животного, строится и текст Л. Мартынова «Бык воспоминаний». Такое сочетание можно рассматривать как развёртывающее звено метафоры поля памяти (т.е. события прошлого), не способное выразить какой-либо образный смысл самостоятельно.

К уподоблению животному часто ведёт осмысление исходного понятия в отрицательном контексте. Обычно это касается понятий нравственности, которые вызывают осуждение (лживость, уступчивость, клевета, притворство и т.п.). Так, в тексте В. Цыбина «Уступки» данные понятия характеризуются как некие вредные насекомые либо змеи (Строка к строке / года легли. / Но где-то в промежутке / мне тихо в душу напоззли, сплели гнездо / уступки).

В стихотворении А. Вознесенского «Хамелеонья душа» неприглядная характеристика двуличия, лживости и притворства выливается в ряд анималистических метафор, подчёркивающих сосуществование в хамелеоньей душе пристойной «поверхности» и истинной сути: Твоя душа – трусливый кот домашний, / хотя вокруг пантерой глядишь. / Ты за мышами носишься бумажными, / чьи тени погромней верблюдищ...; Твоя душа – бездарная пичуга, / завилующая соловью...; Твоя душа – прилудный старый заяц, испробовавший браги, как на грех...

Подобного рода метафоры часто имеют своей основой прецедентные тексты. В последней из приведенных цитат А. Вознесенского можно усмотреть влияние фразеологизмов храбрый заяц, заяц во хмелю и т.п.

То же можно сказать о текстах, в которых в роли сравнивающего используется слово собака. В тексте Б. Слуцкого «Совесть, как домашняя собака...» показан разлад человека, боящегося сказать правду в лицо, с собственной совестью. Основой метафоры в данном тексте является мысль о рабской преданности собаки своему хозяину: Совесть, как домашняя собака, / не хочет своего кусать...; Накормлена и смиренная она. / Домашняя. На своего не бросится...

Метафора душа – собака в тексте Е. Евтушенко «Нет ничего на свете хрупче...» основывается на представлении о душе как свободолобивой: Душа – дворовая собака, / устав от всяких шумных драк, / мечтает, подлая, однако, / о вольном обществе собак. / Мечтает о великолепье / канавы, свалки городской / душа, поддержанная цепью, / хотя бы самой золотой.

Метафорическое уподобление абстрактных понятий животным может основываться на парном принципе, т.е. когда двум сопоставляемым или противопоставляемым понятиям приписываются различные сравнивающие. Так, например, текст Л. Мартынова «Обыденность, в глазах твоих страданье...» строится на контрасте обыденности и непредвиденности, при этом первая уподобляется дворняге, ищущей конуру, а вторая – хищным зверям: А Непредвиденность – другое дело! / Ошейника вовек бы не надела / Такая львица, ярая тигрица. / не даст она захлопнуться, закрыться.

По такому же типу строится текст Я. Козловского «В птичке колибри рубиногорлой...» в метафорическом ключе раскрываются такие противоположные качества души, как возвышенность, окрылённость, с одной стороны, и агрессивность либо трусость – с другой. Это находит выражение в ряде метафор, уподобляющих душу разным птицам: Все мы рождаемся с птицей в душе. / Ловчие птицы и певчие птицы / В душах гнездятся у нас / Или птицы. Головы прячущие под хвосты / И никогда не взлетавшие в небо.

При словах с абстрактными значениями, содержащих в своей семантике семы процессуальности, возможно употребление в роли сравнивающих понятий морской стихии.

Примеры метафорического осмысления интеллектуальных понятий в контексте реалий моря находим у В. Брюсова в стихотворении «Ночное одиночество», где мечта предстаёт как чёлн, кинутый в беспредельность.

В стихотворении этого же автора «И небо, и серое море» думы предстают как успокаивающиеся в безбрежности волны. В обоих случаях усматривается влияние имеющей архетипический характер устойчивой ассоциации «жизнь – плавание», поскольку жизненный процесс и мыслительный процесс оказываются смежными: первое отражается во втором.

Уподобление явлений чувственной сферы морю может обуславливаться и влиянием стабильной ассоциации «нарастание чувств – увеличение уровня воды, разлив. Подобную метафору находим в тексте Б. Слуцкого «Необходимость горя», где наделяется своеобразным величием и широтой: Только горе обширно, как море, / и, как небо над ним, высоко, / и, в конце концов, только горе / переносится нами легко.

Уподобление понятий интеллекта реалиям водной стихии может быть и в известной степени случайным, выходящим из русла регулярных направлений метафоризации. Так, метафора сознание – рябь ручья в тексте Б.Слуцкого «Улучшение анкет» предопределена устойчивым представлением о сознании как об отражении и связана с осмыслением сознания, искажающего действительность: Сознание отражало бытие / но также искажало и коверкало, – как рябь ручья, а вовсе не как зеркало, что честно дело делает / своё.

Если одни сравнивающие элементы при абстрактных наименованиях отмеченных семантических групп используются регулярно, то другие – достаточно редко, хотя они и могут принадлежать к семантическим сферам, постоянно пополняющим метафорические ресурсы языка, например, растительный мир, небесные светила и т.п. Например, в стихотворении С. Ботвинника «Ржавые листья летят с дубов...» уходящая любовь характеризуется как опадание листьев: Ржавые листья летят с дубов / На мокрый асфальт дорог... / Уносится с нами наша любовь – / а кто бы подумать мог?

Наименования реалий растительного мира создают план сравнивающего и в тексте Л. Татьяничевой «Зёрна обиды в прах истолчите...», где обыгранна способность обиды возрастать, «разрастаться»: Не дайте ростком зацепиться обиде / И вырасти в сердце / Колочим кустом. / На этом кусте все-то ягоды горьки... В тексте В. Ходасевича «Душа» представление о душе как «охладевшей» находит проявление в метафоре, где в роли сравнивающего элемента выступает наименование небесного светила: Душа моя – как полная луна, / Холодная и ясная она. / На высоте горит себе, горит – / И слёз моих она не осушит.

Предпринятое исследование позволяет сделать выводы о том, что метафорическое развёртывание смысла в текстах, где в роли сравниваемых выступают слова, обозначающие понятия нравственной, эмоциональной интеллектуальной сферы, имеет

моделированный характер и осуществляется в русле определённых направлений, которые определяют выбор сравниваемых элементов и моделирование изображаемого по определённым сценариям. В большинстве случаев в роли сравнивающих выступают наименования конкретных предметов (строений, сооружений, предметов быта). Достаточно распространённую группу составляют также тексты, где абстрактные понятия уподобляются представителям фауны.

Для отдельных групп слов рассматриваемой семантической области существуют специфические направления метафоризации, что во многом определяется особенностями их семантической структуры и влиянием стабильных метафорических ассоциаций. Например, общая направленность ассоциаций при метафорическом осмыслении понятий душевного состояния и нравственности зависит от характера их оценочной семантики (мелиоративности либо пейоративности).

Характер метафоризации слов рассматриваемой области в текстах определяется традиционными ракурсами их рассмотрения. Например, чувства, эмоции часто характеризуются как утраченные, охладевшие или, напротив, – как накапливающиеся в избытке.

Слова, включающиеся в семантически различающиеся группы (например, понятия чувственной сферы и понятия интеллекта), могут осмысливаться в сходных направлениях и иметь одни и те же наборы сравнивающих, что можно объяснить семантической «иррадиацией».

ЛИТЕРАТУРА

1. Старычонак В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў: манаграфія / В. Д. Старычонак. – Мінск: БДУ, 2007. – 190 с.

УДК 811.112.2'42Г

*Знаць О. Ф.
(Львів, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНТАКТИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ КОНТРАСТУ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ (на матеріалах новел Й. В. Гете)

Прості речення відносяться до найменших синтаксичних структур, що містять будь-яке повідомлення. Проблему простих речень слід розглядати з позиції включення їх у складніші структури у зв'язку з тим, що прості речення лише слугують утворенню контрасту, будучи носіями його складових.

Ключові слова: *просте речення, синтаксична структура, семантика, контраст, повтор.*

Простые предложения относятся к наименьшим синтаксическим структурам, которые содержат какое-либо сообщение. Проблему простых предложений следует

© Знаць О. Ф., 2009

рассматривать с позиции включения их у более сложные структуры в связи с тем, что простые предложения лишь служат созданию контраста, будучи носителями его составляющих.

Ключевые слова: простое предложение, синтаксическая структура, семантика, контраст, повтор.

Simple sentences belong to the smallest syntactic structures bearing some information. The problem of simple sentences should be analyzed from the position of including them into more complex structures, which is explained by the fact that simple sentences are employed to create contrast being the bearers of its components.

Key words: simple sentence, syntactic structure, semantics, contrast, repetition.

Просте речення як граматична категорія має свої ознаки, що відмежовують його від інших синтаксичних утворень, які подібні щодо нього за своїми функціями, іноді також і за своєю будовою, але відрізняються своїми граматичними ознаками, можливостями та умовами щодо їх прояву [1: 541]. Речення – одиниця синтаксичного рівня мовної системи, яка є інваріантом конкретних мовленнєвих висловлювань і характеризується комунікативною, змістовною й інтонаційною завершеністю [2: 517]. Первинною, а саме основною функцією речення є комунікативна, тобто функція повідомлення, надання інформації про певний факт, або подію. Просте речення вирізняється таким типом синтаксичної структури, який при лексичному наповненні є повідомленням, або фактом якої-небудь події.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten»: «Die traurige Augenblicke des Loslösens und Scheidens wurden sehr lebhaft empfunden. Mit den letzten Kästchen und Schachteln verschwand alle Hoffnung» [7: 23] обидва прості речення об'єднані єдиною темою – *Loslösens und Scheidens*; *die traurige Augenblicke* першого речення завершуються групою слів другого – *verschwand alle Hoffnung* – динаміка почуттів діючих осіб підсилюється життєвими обставинами – *Mit den letzten Kästchen und Schachteln* – та сприймається ще більш контрастно у контексті з попередніми подіями.

Просте речення містить категорії об'єктивної модальності синтаксичного часу та відповідними засобами вираження. Обидві ці категорії не існують ізольовано, вони утворюють єдність – категорію предикативності, що присутня у кожному реченні та є його граматичним значенням. Категорії синтаксичного часу та об'єктивної модальності виявляють себе у системі протиставлення. Структурна схема речення може змінюватися для вираження різних об'єктивно-модальних значень. Прості речення є самостійною синтаксичною одиницею повідомлення, причому граматичним значенням є їх предикативність, у той час як форма являє собою мінімальну структурну схему, яка обумовлена контекстом, тобто ситуацією, що склалася. Специфічною рисою семантики простих речень є те, що вони позначають дійсність, що має здійснитись: необхідну, можливу, або неможливу, бажану, або ні, таку, що можна сприйняти або відмовитись – все це міститься у структурній схемі речення.

Значення речення може змінюватися у залежності від його контекстуального наповнення, причому просте речення несе функцію самостійного повідомлення. Однак, це не є його єдиною ознакою. Просте речення несе в собі тему, у той час, як наступне просте

являє собою рему і таким чином будучи незалежними, тобто самостійними реченнями по відношенню одне до одного, вони створюють єдиний простір, що слугує контрастним утворенням, коли треба протиставити статичні та динамічні дії, зміну емоційного стану людини. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Der Mann von fünfzig Jahren»: «*Es ist keine Vermutung, es ist Gewißheit. Das Nähere sollst du nach und nach vernehmen*» [7: 234], де перше речення – *Es ist keine Vermutung*, *es ist Gewißheit* – є констатацією подій, темою, у той час як друге – *Das Nähere sollst du nach und nach vernehmen* – є логічним продовженням попереднього, новою інформацією – ремою. Протиставлення першого *keine Vermutung* – *es ist Gewißheit* логічно співставляються з наступною інформацією іншого речення – *das Nähere... nach und nach vernehmen*. Динамічний центр речення – слова у реченні розташовано в залежності від його актуального членування. У нейтральному реченні тема як правило передує ремі. Протиставлення теми та реми у простих реченнях є протиставленням вже відомого та нового, однак бувають і порушення, якщо це відповідає задуму автора твору (у нашому випадку новели). Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: «*Seht mich alten Kerl einmal an! Betrachtet, wie ich mich erhalten habe!*» [7: 238]: перше речення – *Seht mich alten Kerl einmal an* – не протиставляється другому – *Betrachtet, wie ich mich erhalten habe*, а є логічним розвитком попереднього незважаючи на те, що містять контрастні співставлення – *alten Kerl* та *erhalten geliebt* та паралельні структури – *seht mich* – *betrachte, wie ich mich...* Варіанти речень складають особливу систему форм, котрі можна віднести до комунікативних, що виражають різного роду актуальну інформацію.

Вирізняються стилістично нейтральні та експресивні комунікативні форми, що можуть нести у собі будь-яке значення суб'єктивне, або об'єктивне, нейтральне, або протиставне. Протиставне значення впливає з будь-якої мінімальної пари слів-синонімів, або простих речень, що їх містять. Нашим завданням є виявлення набору цих диференційних ознак. Семантичні ознаки мовних одиниць можуть бути по-різному представлені та мати різну ступінь близькості по відношенню один до одного. Ці ознаки мовної семантики слід віднести до семантичного поля, що містить у собі поняття центр-периферія, визнає наявність поступових переходів, безперервного розгортання семантичних ознак, що розглядаються нами з позиції різного роду протиставлень, як складових контрасту.

Дослідник Богданов В. В. пропонує різні терміни для визначення змісту речення та його організації, такі як «семантична структура», «базова внутрішня, або глибинна структура» [3: 3]. Прості речення у даній статті будуть розглядатись нами з позицій семантичної структури, яка містить системи опозиції, або протиставлень, що слугують утворенню контрасту. Унаслідок протиставлення виділяються диференційні ознаки у простих реченнях, котрі сприяють зображенню динаміки подій.

Події, факти або ситуації не відбивають особливої субстанції світу, котра ніби займає домінуюче положення у реальній дійсності. Події – це лише відображення того факту, що будь-яка річ існує у сукупності своїх властивостей по відношенню до інших предметів. Властивості та відношення речей є тією передумовою, що є підґрунтям для створення ситуацій, або подій, якими можна виразити словом, або цілим реченням [3: 34].

Включення речення у текст має забезпечуватись певними засобами. Найбільш розповсюдженим з них є повтор у реченні будь-якої частини попереднього тексту. Повтор може бути повним, модифікованим, або анафоричним [3: 181]. Іншим важливим засобом

зв'язку речень у тексті є порядок лінійного слідування та взаємодії синтаксичної структури речення з синтаксисом тексту, слід відмітити, що ця взаємодія цілком ґрунтується на семантичному фундаменті, у якому кожне речення займає лише йому притаманну позицію. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Die wunderlichen Nachbarskinder»: «*Bei ihr hingegen sah es ganz anders aus. Sie sehien sich wie aus einem Traum erwacht*» [7: 143]. Динамічне зображення Й. В. Гете використовує для представлення зовнішніх подій, як відбиток дійсності – *Bei ihr hingegen sah es ganz anders aus* – **гострих, тонких, психологічних замальовок та внутрішнього емоційного стану персонажу** – *Sie sehien sich wie aus einem Traum erwacht*. Динамічне зображення містить у собі елементи не лише аналізу, але й синтезу. Все це веде до контрастних утворень, що виникають унаслідок певних трансформацій, котрі об'єднують мовні елементи в образні структури.

Речення є одиницею мовного процесу з точки зору змістовного наповнення, коли ряд лексичних та граматичних значень налягають одні на одних, утворюючи перспективні багаточисельні значення. Адмоні **В. Г. відносить лексичні значення до стрижневих, надаючи їм визначального значення** [4: 56]. Він відносить систему граматичних значень речення до надзвичайно складного механізму, де взаємодіють багато напрямків, які є частинами ще більш розгорнутої комунікації, пов'язаної з ситуацією, що відтворилася, або мала утворитися. Реальною поверхневою структурою речення вважає, автор є його форма, його лексико-морфологічний склад, ритм, інтонація. До реальної, глибинної структури речення він відносить його типи, що йдуть за тим аспектом, коли речення незалежне від впливу контексту, ситуації – та взагалі не належить до комунікативно-граматичних категорій. Дослідник пропонує узагальнений тип будь-якого речення, коли підмет представлено як предмет, то присудок як процес, що йде від нього [4: 63].

Кожне елементарне речення виражає той чи інший зв'язок подій об'єктивної дійсності. Прості речення не обмежуються лише одним відношенням, вони пов'язані з іншими предметами та явищами. Розгортання речення та контексту разом зі ситуацією, що утворилася, взаємопов'язані та взаємозалежні. Кожне слово речення вступає зі сусідніми словами у певні зв'язки, сукупність яких складає структуру речення. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Der Mann von fünfzig Jahren»: «*Einige Zeit vor Tische ließ man die Männer allein. Nicht ohne Bewunderung, ja gewissermaßen mit Erstaunen hatte der Major das äußere Behaben seines alten Freundes im ganzen und einzelnen betrachtet*» [7: 237]: перше речення *Einige Zeit vor Tische ließ man die Männer allein* слугує фоном для подальшого розгортання подій, контрастних утворень другого речення – *im ganzen und einzelnen betrachtet* – спрямованих на одну діючу особу – *sein alter Freund*. Синтаксичний зв'язок необхідний для вираження певної думки, без нього неможливо передати будь-яке повідомлення. Власне синтаксичний зв'язок дозволяє реченню бути як, каже Л. Теньєр, «живим організмом і власне в ньому полягає його життєва сила» [5: 23]. **Побудова речення – це передусім встановлення синтаксичних зв'язків між його членами.** Дослідник відносить синтаксичні зв'язки до основи всього структурного синтаксису. Структурний порядок слів – це порядок, у якому встановлюються синтаксичні зв'язки, якими керує динамічне впорядкування, що визначає методи організації статичних елементів у нашій свідомості, дозволяє цим елементам функціонувати у складі речення, саме він керує внутрішньою формою мови [5: 61].

Прості речення, з одного боку, являють собою синтаксичні форми, є відносно самостійними, у той же час вони належать до складнішої єдності, яка визначається гнучкістю, рухомістю та залежністю від сусідніх частин речень та цілого. Окреме, ізольоване від контексту речення, визначене як самостійне, як правило неповне за своїм змістом, не завершене, воно набуває свого змісту лише у сукупності речень, у контексті. Завершені речення об'єднуються не лише за змістом, але й синтаксично. Синтаксичний зв'язок між завершеними самостійними реченнями відбувається у їх структурній відповідності, відбиває їх логічний зв'язок. Прості речення мають як правило наступну структуру – початок думки, що формує його тему, середню частину – розвиток думки, теми та кінець – своєрідну композиційну крапку, котра не роз'єднує речення, а лише слугує заміною сполучників, які заважали б у даному випадку стрункості композиції. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: «*Auch mit der Kleidung und ihrer Sauberkeit war er nicht zufrieden. Da sollten sich immer noch Fasern auf dem Rock und noch Staub auf den Stiefeln finden*» [7: 235]. *Kleidung und ihrer Sauberkeit* у попередньому реченні контрастують з *Staub auf den Stiefeln* у другому, говорячи про зміну у психологічному стані персонажу. Крапка у даному випадку не підводить підсумок мікротемі, але надає можливість розвивати подальшу думку письменника, як у змістовному, так і у синтаксичному плані. Тісний зв'язок між реченнями відбувається завдяки паралельним структурам, які сприяють здійсненню різноманітних тематичних змін у вигляді співставлень, протиставлень та тотожностей. Контрастно пов'язані речення мають повну структуру, композицію. Прості речення, що входять до складу цього утворення відіграють не тотожну роль. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Josephgeschichte»: «*Die drei Kinder besetzten den untern Raum des Tisches. Eine alte Magd brachte ein wohlzubereitetes Essen*» [7: 172]. *Die drei Kinder* першого контрастують з *alte Magd* наступного, утворюючи певну ситуацію, образ. Більш самостійним, на наш погляд, є перше речення – початок, яке слугує синтаксичним та змістовним центром, визначає подальший розвиток думки автора. Важливу роль відіграє і наступне речення, яке підкреслює з допомогою визначених синтаксичних засобів завершеність дії.

Вирізняються три основні типи речень: динамічні, модальні та розповідні, основним засобом зв'язку у цих реченнях є їх структурна відповідність. Паралельний зв'язок є співставленням, коли завдяки лексичному наповненню може відбуватись співставлення, або протиставлення. Тип зв'язку відбиває характер руху думки письменника у суміжних реченнях. Те, що зв'язок між реченнями має синтаксичний характер свідчить можливість варіативного лексичного наповнення структурно співставних паралельних речень. Контраст співставних речень не лише посилює дієвість, експресивність мови, але передусім підкреслює змістовні відносини між реченнями, слугує їх зв'язку, об'єднанню у більшу мовну одиницю.

Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Der Mann von fünfzig Jahren»: «*Durch diese Einzelheiten jedoch kam man über das Bedenkliche des Augenblicks hinaus. Für Hilarien freilich blieb die Ähnlichkeit des jugendlichen Vaterbildes mit der frischen Lebensgegenwart des Sohnes unheimlich, ja bedrängend*» [7: 275], де тема попереднього речення слугує розкриттю теми наступного, коли Hilarien помічає спільні риси між портретом молодого батька та його сином – *Ähnlichkeit des jugendlichen Vaterbildes mit der frischen Lebensgegenwart des Sohnes*.

До особливого виду серед паралельних структур відносно розповідні, у котрих відбуваються процеси, що змінюють один одного, вони ніби розташовані у просторі та у часі, паралельні один щодо одного. *Розповідні речення* вирізняються серед інших своїми синтаксичними особливостями. Головна їх риса – оповідний характер, вони слугують опису подій, що змінюють одна одну, дії, або явищ, котрі можуть бути віднесені до минулого, або майбутнього, що об'єднані змістовно. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Josephgeschichte»: «*Die Kirche war der Mutter und dem Sohn geweiht. Sie ist schon seit mehreren Jahrhunderten zerstört*» [7: 172]. *Оповідні речення* розкривають тісно пов'язані між собою події, явища об'єктивного світу або спогади про давно минулі часи. Речення вирізняються динамікою, але динамікою не безпосередньою, а композиційно обумовленою, не тематико-морфологічною, але сюжетно-синтаксичною. Оповідні речення створюють синтаксичну та змістовну перспективу, називають дії, що відбувалися, наслідок яких розкривається надалі у серії наступних паралельних речень. Як правило, синтаксичний паралелізм підсилюється лексичним, зв'язок між першим та наступним реченнями не лише паралельний, але й контрастно-паралельний, причому контрастність досягається завдяки лексиці. Слід відмітити, що зв'язок між контрастно-паралельними реченнями дуже тісний. Реченням, що містять паралельні структури, притаманний подібний порядок слів, однотиповість структур, спрямованість на один об'єкт, або об'єкти, що змістовно пов'язані. Лексична повторюваність сприяє мовній експресії. Завдяки паралельним структурам у реченнях виникає єдність, що пов'язана з одним об'єктом, ця єдність може носити контактний, або дистантний характер. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете «Die neue Melusine»: «*Nun waren wir das glücklichste Paar von der Welt. Wir baten einander weckselseitig um Verzeihung und wußten selbst nicht recht warum*» [7: 309]. Мовна експресія цього прикладу відбувається завдяки лексичним повторам – *waren wir* першого речення та *wir baten* наступного, *das glücklichste Paar von der Welt ma einander um Verzeihung bitten*.

Т. І. Сильман звертає увагу на те, що між реченнями, що розташовані безпосередньо одне біля одного виникає не лише один тип зв'язку, але два, або декілька [6: 20]. Якість та кількість синтаксичних зв'язків між реченнями впливає на характер цих речень як самостійних синтаксичних одиниць. Чим більше речення взаємопов'язані, тим менше самостійними являють себе семантично. На її думку, прозі Й. В. Гете притаманний внутрішній зв'язок у реченнях, у той час як зв'язки між реченнями не є найбільш суттєві. На наш, погляд прийом контрасту, який є типовим для творчості письменника, надає можливість підсилити цей зв'язок як у плані структури, так і лексики. У тій чи іншій формі, у тій чи іншій мірі повторити попереднє речення у цілому, або окремі його частини – означає закріпити, підкреслити взаємодію обох цих речень, зробити їх змістовний зв'язок не лише внутрішньо необхідним, але й матеріально відчутним [6: 69].

До найпростішого засобу зв'язку між реченнями належить повтор окремих слів, групи слів, завдяки чому слово повторюючись, слугує лексичному зв'язку між реченнями, надаючи можливість розвитку теми – мотиву твору. Лексичні повтори більш вдалі, аніж займенникові, коли розвивається не лише одна тема, але декілька. Лексичні повтори застосовуються також у тих випадках, коли слово повторюється не відразу, а лише на відстані двох-трьох речень. Займенникові повтори забезпечують повну ідентичність

даного конкретного явища. Займенники у порівнянні з лексичним повтором додають повідомленню точності, уникають зайвої емоційності. Лексичний повтор забезпечує лише повтор загального поняття.

У художньому тексті лексичні та займенникові повтори забезпечують подальший рух сюжету. Перехід від одних повторів до інших означає переключення від одного сюжетного мотиву до іншого, у той час як паралельний рух двох лексичних повторів свідчить про переплетення двох або більше сюжетних мотивів [6: 71].

Слід відмітити, що лексичні повтори менше за інших засобів поєднання у реченнях використовуються письменником, у них більш присутній елемент випадковості, відсутня проекція на минуле та майбутнє, що більш притаманне займенниковим повторам. Більші можливості у цьому плані мають займенникові зв'язки, які вирізняються від лексичних більш визначеним включенням елементів попереднього речення у наступне, оскільки займенник містить у собі поряд з функцією зв'язку функцію повтору. Займенник більш точно повторює попереднє слово, однак йому не притаманно підтримувати його значення протягом багатьох речень, крім тих випадків, коли мова йде про паралельні структури. Займенники мають властивість вказувати на попередню ситуацію, у сукупності з лексичним та синтаксичним повтором сприяти утворенню контрасту.

Синтаксис простих речень у новелах Й. В. Гете визначається широкими експресивними можливостями, він безпосередньо пов'язаний з його семантикою, стає виразною ознакою його стилю, виконуючи художні наміри та завдання автора, стає джерелом подальшого руху та розвитку сюжету. Прості речення, пов'язані між собою явищем контрасту, як правило, бувають тісно взаємопов'язані змістовно та синтаксично, висловлюють більш повно по відношенню до кожного окремого речення розвиток думки письменника, утворюючи логічну єдність.

ЛІТЕРАТУРА

1. ГРСЛЯ: Грамматика современного русского языка /Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
2. Саліванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: ЛГУ, 1977. – 204 с.
4. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка: система отношений и система построения. – Л.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
6. Сильман Т. М. Проблемы синтаксической стилистики. – Л.: Просвещение, 1967. – 152 с.
7. Goethe J. W. Novellen. – Berlin: Verlag der Nation, 1983. – 426 S.

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІАЛЬНИХ ОЗНАК ТЕКСТУ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду джерел формування категоріальних ознак військового тексту, за даними наукової літератури, у фаховій сфері офіційної україномовної комунікації. Для військових текстів, крім сталих ознак, що є обов'язковими для будь-якого тексту, властиві специфічні характеристики. Останні визначаються в результаті аналізу структурно-граматичної організації, внутрішньої телеології військового тексту і формуються під впливом специфічних факторів сфери функціонування тексту.

Ключові слова: *військовий текст, категоріальні ознаки, військова сфера, україномовна комунікативна діяльність.*

Статья посвящена рассмотрению источников формирования категориальных признаков военного текста, по данным научной литературы в профессиональной сфере военной украиноязычной коммуникации. Военные тексты, кроме постоянных признаков, обязательных для любого текста, обладают и специфическими характеристиками. Последние определяются в результате анализа структурно-грамматической организации, внутренней телеологии военного текста и формируются под влиянием специфических факторов сферы функционирования текста.

Ключевые слова: *военный текст, категориальные признаки, военная сфера, украиноязычная коммуникативная деятельность.*

The Sources of forming of the categorical signs of the military texts in the profesional official Ukraine communication was studied on the sciense literature.

Military texts have exept constant obligatory for the any texts specific characteristics. They was significate as a result of the analysis by structure-grammatic organisation inside theleology of the military text and influential specific factors of the sphere text's function.

Key words: *military texts, categorical signs, military sphere, Ukraine communicationactivity.*

Поняття «текст» (від лат. *textum* – *тканина, сплетіння, поєднання, зв'язок, побудова*) дістало статус одного з магістральних у сучасному мовознавстві, орієнтованому на співіснування синергетичної єдності наукових дисциплін. Внаслідок такої взаємодії саме мовний і стилістичний аналіз текстів набуває значення символічного ключа до пізнання ступеня духовності національної культури [1: 544-545].

Культура в її зв'язках із субкультурами становить систему головних цінностей суспільства, представлених у його історії, віросповіданні, філософії, правовій, побутовій і політичній моралі, художніх уподобаннях, наукових здобутках, і віддзеркалених різнорівневими елементами граматичної структури текстів. Це – святиня народу, присутня, перш за все, у національній мові, що розглядається під різними кутами мінливої парадигми наукових поглядів [2: 46-51; 3: 286].

Саме мовну спільність називають найсуттєвішим складником нації, більш суттєвим, ніж спільність культури та історичної долі народу [4: 384-387]. Поряд із цим існують фактори, дія яких ускладнює діалектичну єдність національної мови. Одним із важелів її додаткової і своєрідної диференціації, сутність якої виявляється у способах різнобічного використання загальнонаціонального мовного матеріалу, є професійна неоднорідність суспільства. Вплив цього чинника у текстах, віднесених до певної суспільно-державної сфери мовної комунікації, виявляється на ступені відбору відповідного мовного матеріалу із спільного мовного фонду згідно з метою комунікативного процесу, зумовлюючи, значною мірою, композицію та внутрішню телеологію тексту [5: 13-18]. При цьому основні характеристики фахового субстрату набувають значення першорядних критеріїв достовірності відбору.

Проблема визначення формату, в якому давно існує у мовознавстві поняття «текст» одержує нові дефініції за його належністю до певного типу відповідної галузі мовної комунікації, є гостро **актуальною** і знаходиться у тісному взаємозумовленому зв'язку із питаннями щодо категоріальних характеристик тексту: як тих, що набули канонічності, так і специфічних. Військові тексти складають **об'єкт** нашого дослідження, **мета** якого полягає у з'ясуванні шляхів поповнення набору традиційних ознак, притаманних поняттю «текст» у його широкому розумінні, за рахунок специфічних особливостей, набутих під впливом характерних імпульсів військової комунікативної сфери.

Текстам, що репрезентують мовну діяльність спільнот, зокрема, богословських, дипломатичних, правознавчих, спортивних і інших, утворених внаслідок професійної стратифікації суспільства, присвячено численні наукові студії [6; 7; 8; 9; 10]. Як свідчить доступна література, військові тексти, що задовольняють потреби професійного спілкування військового соціуму на українському автохтонному ґрунті, досі недостатньо досліджені у якості складників цілісної підсистеми військової україномовної комунікації. Так, до розгляду залучались тексти із архівів (листи, ділові папери, акти), фахові тексти, спеціальні енциклопедичні видання з історії України та війська, які містять дані відносно неперервності української військової справи в соціолінгвістичному контексті. Проте, слід зазначити, що піддавались вони науковим розвідкам переважно в аспекті творення військових терміносистем на основі загальних і спеціальних термінологічних закономірностей, аналізу назв військових звань і посад, етимології військової термінологіки, розвитку жаргонної лексики і фразеології [11; 12; 13; 14: 61-68; 148-160].

Основні ж напрямки комплексного вивчення властивостей військового тексту базуються на тому факті, що ця знакова одиниця мови є частиною функціонального ряду подібних одиниць, об'єднаного за наявністю певних спільних елементів. З іншого боку, як і кожна знакова одиниця мови, текст містить диференціальні елементи, що дають змогу розрізняти цю одиницю у складі мовного ряду і передавати її власний, неповторний характер [15: 18-19].

Сталі елементи комплексу синтагматико-парадигматичних категорійних ознак у військових текстах представлені формальними характеристиками: попри розбіжності трактування, ним повинен відповідати будь-який текст. Так, обов'язковими текстовими рисами вважають взаємопов'язаність складових частин, **вербальний спосіб вираження інформації, письмовий модус існування та наявність паперових носіїв для фіксації зв'язної**

мови [16: 266]. Але слід мати на увазі, що вербальний простір українських Збройних Сил складають неоднорідні тексти, тому для їх систематизації вживаються різні критерії.

Групування військових текстів здійснюється як відносно існуючих галузей військових знань і видів розпорядчої та виконавчої діяльності Збройних Сил, так і відносно матеріального характеру текстових носіїв – папір, фото- кіноплівки (пластини), магнітні стрічки (із звуковою інформацією включно), перфокарти, блоки пам'яті комп'ютерів, на магнітні диски, дискети і т.п. Очевидно, що для окреслення поняття «військовий текст» наведених показників недостатньо, крім того, не всі з них коректні, оскільки не можуть бути застосовані відносно альтернативних способів подання інформації (зокрема, табличних, кіно-, фото-, фонотекстів, шифрованих текстів тощо) [17: 527].

У подальших розробках на перший план основних ознак тексту з боку його структурно-семантичної будови виступає *зв'язність*. Цю якість іноді теоретично роз'єднують на дві окремі властивості – *зв'язність і цілісність*, або *ціліснооформленість*: «текст – об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність» [18: 406]. Характеристики зв'язності і цілісності розглядаються дослідниками в якості зовнішньої і внутрішньої структурних ознак тексту.

Втім таке розмежування можливе лише з аналітичною метою, оскільки в реальних процесах породження тексту зв'язність виступає варіантом реалізації цілісності, для вираження якої застосовуються формальні граматичні засоби. Текст, перш за все, має сутність продукту мовлення і реалізується лише за допомогою реальних мовних форм. Тобто текст утворюється як цілісність виключно мовними засобами, у самій програмі існування яких закладена спроможність передавати цілісний зв'язний зміст. Тому він повинен мати характеристики внутрішньої та зовнішньої зв'язності і ціліснооформленості не лише по відношенню до комунікативної ситуації, а, перш за все, відносно власне мовної конституції [19: 78, 83-85].

У ході вітчизняних досліджень протягом останніх десятиліть комплекс обов'язкових характеристик тексту поповнюється також за рахунок *розкладання категорії зв'язності на різні диференційні ознаки* залежно від методики наукового підходу. Так, виділяючи *логічну зв'язність*, дослідники вказують на причинно-наслідкові відношення між елементами тексту, які виявляються в індуктивному та дедуктивному його розгортанні. В аспекті *асоціативної зв'язності* першорядну роль відіграють домінантні теми, ключові слова, суміжна сполучуваність, метафоричні тропи, риторичні фігури синтаксичного паралелізму. Забезпечення *композиційно-структурної зв'язності* здійснюється на основі граматичних зв'язків між реченнями із врахуванням їх певної послідовності і належить дійктичним компонентам (прислівникам, сполучникам, займенникам) [20: 222-223].

Значну роль для унормування базових текстових категорій відіграють характеристики *змістової і структурної завершеності і відношення автора до змісту*. «Таким чином, текст становить сукупність речень, що пов'язані і змістом (у кожному наступному реченні використана попередня інформація), і лексико-граматичними засобами (узгодження форм часу і способів дієслів, використання займенників, споріднених чи синонімічних дієслів тощо). Зв'язки між реченнями в тексті можуть бути контактні й дистантні» [21: 303]. Проте категорійний статус цієї ознаки залишається у мовознавстві

дискусійним, оскільки не всі тексти є завершеними через відкритість фіналу, серійність і т.ін. [3: 153].

Визнання того, що на процеси творення тексту справляють значний вплив такі фактори як його загальний контекст і ролі учасників комунікації, вносить зміни в наукові концепції. У напрямку до ключового співвідношення між мовнокомунікативними і граматичними характеристиками текстова лінгвістика виходить за межі речення й мовної системи до сфери мовлення, на функціонально-комунікативний рівень тексту. Це дозволило встановити основні текстові категорії *модальності, референційності, предикативності* та мовностилістичні засоби їх вираження. Крім того, мовні ознаки текстів встановлюються згідно з інтенціональним та рецептивним аспектами, або, користуючись іншою термінологією, адресантним та адресатним векторами, з урахуванням етнолінгвістичної специфічності соціокомунікативних чинників впливу [20: 221-222].

Лінгвістика другої половини ХХ століття позначена ствердженням фундаментальних засад аналізу текстів, який спирається на міждисциплінарні інтереси, і стрімким розвитком комунікативного синтаксису невідокремлено від динамічної теорії тексту. У руслі ідей багатоаспектного, комплексного дослідження мови тексти розглядаються як вербальний спосіб життєдіяльності людини і реалізації її особистості, перш за все на професійних теренах [22: 11-12]. Військовому тексту відводиться роль основного компонента специфічного спілкування, розрахованого на взаємодію кількісно і якісно регламентованих військових підрозділів ієрархічно структурованого озброєного колективу, що становить армію, у процесах фахової діяльності.

Розглядаючи процеси творення тексту невідривно від простору його функціонування та авторської задачі, слід мати на увазі, що автор, або адресант, у військових текстах завжди позиціонується як частина концепту «армія». У мовно-комунікативній тканині військового тексту він, як правило, представлений партитивом. Саме цією особливістю зумовлено у військових текстах сталість значень темпоративної функції, яка реалізується переважно у граматичних показниках 1, 2 особи однини і актуального теперішнього часу. Текст тлумачиться «передусім як фрагмент конкретної суспільно-соціальної дійсності з визначеними локально-темпоральними межами, заданими соціальним змістом, ціннісними орієнтаціями, прагматичними настановами та мовно-комунікативною компетенцією представників певної спільноти або сфери суспільної діяльності» [20: 224].

У такому ракурсі на перший план аналізу військового тексту поряд із функціональним і структурно-граматичним підходами виступають супровідні фактори і діючі складові мовної комунікації, зокрема, соціально-професійні чинники, просторово-часові координати, інтенційні, прагматичні показники, які спричиняють конструктивний вплив на творення і функціонування тексту [20: 284].

Слід також підкреслити, що реалії мовного буття розширили загальні межі поняття «текст». Звужене розуміння тексту, засвідчене у текстологічних працях минулого століття вживанням щодо нього словосполучення «письмовий текст», дозволяло відносити до кола мовних явищ, окресленого цим концептом, лише форми письмового мовлення, залишаючи осторонь усні форми через їх спонтанність. Проте, вірогідно, первісні форми існування мовного матеріалу були усними, лише згодом встановилися спеціальні знакові системи, за допомогою яких мовлення фіксувалось писемним шляхом. Не виключено,

що деякі конститутивні характеристики тексту, від яких залежить його композиція, зароджувались саме в усних формах, а потім закріплювались на письмі [23: 7]. Це припущення підтверджується наявністю істотних жанрових різновидів і суттєвих функцій усного мовлення у військовій комунікативній сфері, стабільність якої забезпечується суворою регламентацією усіх видів мовної діяльності на всіх рівнях субординації. Усталеність, чітко окреслена підпорядкованість ієрархічних рівнів, беззаперечне виконання професійних функцій проєктуються на відповідні сегменти синтаксичної організації військових текстів.

Отже, очевидно, що адекватне співвідношення категоріальних текстових характеристик і мовних засобів їх репрезентації у військовому тексті, що є складною мовною одиницею, забезпечене і мовними закономірностями, і широким контекстом. При цьому індикатор на шкалі наукового аналізу поступово зміщується в бік зовнішніх зв'язків тексту, оскільки спроби суто формального дослідження мовних явищ виявляються неспроможними для інтерпретації військових текстів як знакових посередників у процесах фахового військового спілкування [3: 286]. Подібні спроби, орієнтовані на пояснення закономірностей мовного об'єкту виключно через внутрішні властивості мови, ґрунтуються на принципі іманентності і криють небезпеку дегуманізації мовознавства [23: 8-9].

Різновекторний аналіз військових текстів, орієнтуючись на типові у кожному конкретному випадку аналізу ознаки структурного, змістового, композиційного й комунікативного характеру, дає змогу встановити їх місце серед інших текстів у загальній мовній системі.

Синтагматичний аспект аналізу відображає мовні елементи та правила їхнього використання, які набули усталеності в результаті історичного перебігу тривалої мовної практики. Вони є самодостатніми, вивіреними, і внаслідок взаємозв'язків із регулярно відтворюваними ситуаціями фахового спілкування, містять внутрішню енергію, здатну викликати й спрямовувати необхідні дії військових комунікантів.

У процесі ретельного дослідження структурно-граматичної організації, синтаксичних і комунікативних сегментів військового тексту, співвіднесення його з іншими текстами, що мають аналогічні характеристики, своєрідного «переклику» тотожних мовних ознак і мовленнєвих прийомів чітко виступають контури *внутрішньої телеології* військового тексту. Реалізація телеологічних настанов тексту перебуває у прямій залежності від застосованих мовних засобів, оскільки мотивація їх вибору узгоджується зі стратегією і тактикою комунікативних процесів як під час війни, так і в мирний період діяльності армії. Тому виявлення мотивації мовних засобів у їх кінцевому результаті – військовому тексті – поряд із дескрипцією, класифікацією компонентів тексту та статарним вивченням дефінітивного тексту, тісно пов'язане із висвітленням інтенції адресанта, якою і зумовлюється варіативність вибору цих засобів у тексті [22: 212; 26: 70-71].

Слід зауважити, що розглянута з цих позицій побудова військових текстів відзначається *лаконічністю* форм, які, водночас, передбачають семантичну і змістову насиченість інформацією. У простих синтаксичних конструкціях, здебільшого непоширених або малопоширених реалізується об'ємний зміст специфічного характеру: військові тексти на всіх рівнях субординації є продуктом мовнокомунікативної діяльності або з підготовки до бою, або з ведення безпосередніх бойових дій.

Кожен текст, зберігаючи загальні родові ознаки і структурні особливості виду, позначений і своєрідними рисами. На їх формування впливають як граматичні характеристики

мовного матеріалу, так і комунікативні чинники, що діють у спеціалізованій військовій сфері застосування. Це дає підстави говорити про відкритість сфери військової вербальної комунікації для змін несистемного характеру. Завдяки закладеним у них можливостям і формуються *індивідуальні для військової сфери структурно-композиційні форми* текстів, наприклад: *команди*, актуалізовані в усному і писемному мовленні; *написи на бойових знаменах; назви бойових машин; формули мовного етикету*.

У зв'язку з неодноплановістю виявів текстових категорій першорядним стає питання про оптимальний обсяг військового тексту. Тобто, до якого граничного формату може добігати дроблення структурно-композиційної форми, щоб втілити з максимальною наочністю специфіку граматичних, функціональних, комунікативних категоріальних характеристик тексту. Офіційні військові тексти можуть відповідати не лише сукупності висловлень і надфразних єдностей, але й сполучі, висловленню, слову, якщо ці одиниці несуть цілісну інформацію, яка відповідає певній прагматичній ситуації [3: 600]. Крім того, мовна практика свідчить, що у військовій комунікативній сфері відзначається стала тенденція взаємопереходу і взаємодії одиниць різних лінгвістичних рівнів. Причому, навіть у випадках збігу в одній одиниці кількох рівнів, ці одиниці не отожднюються, а представляють різні аспекти мовного членування і виконують роль засобів організації тексту. Зокрема, у межах жанрового різновиду військових команд, тексти можуть і за структурою, і за семантикою збігатися як із реченням, так зі словосполученням, зі словоформою, з лексемою, і, навіть, з морфемою (у випадках поділу команди на дві семантично й синтаксично рівноцінні частини – розпорядчу й виконавчу).

Таким чином, виходячи з даних, одержаних внаслідок аналізу наукових джерел, можна говорити про те, що військові тексти, як усної, так і писемної форми, відповідають категоріальним ознакам, властивим поняттю «текст», попри неоднозначність його тлумачення в мовознавчій літературі. Ці характеристики встановлено у ході наукових досліджень на різних етапах розвитку лінгвістики тексту.

Поряд з цим, військові тексти відзначаються диференціальними рисами, сформованими під впливом мовних і своєрідних комунікативних чинників, які діють у середовищі військового офіційного спілкування. Головним фактором що впливає на адекватне функціонування військової мовнокомунікативної сфери, є основоположний принцип управління військовими силами у режимі on-line шляхом усталеного застосування мовних засобів, підданих професійно вмотивованому відбору. Цей принцип зумовлює закономірності побудови військових текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Филология //Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 800 с.
2. Лихачев Д. С. Великое наследие. Классические произведения литературы Древней Руси. – 2-е изд. – М.: Наука, 1979 – 360 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.

4. Мова – народ /Упоряд. О. Тихий; післяслово О. Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.
5. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолінгвістика. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 348 с.
6. Християнство і українська мова: Матеріали наукової конференції (Київ, 5-6 жовтня 2000 року). – Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії. – 514 с.
7. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): Автореф. дисс... канд. філол. наук. – К., 2002. – 21 с.
8. Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – К., 1994. – 16 с.
9. Професійна мова юриста. – Харків, 2002. – 208 с.
10. Янків І. Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів. – Львів: Львівський державний інститут фізичної культури, 2000. – 198 с.
11. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов). – Автореф. дисс. ... доктора філол. наук. – К., 1996. – 48 с.
12. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997. – 21 с.
13. Яремко Я. П. Формування української військової термінології. – Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Дрогобич, 1997. – 16 с.
14. Ритми сучасної філології / До 50-річчя професора Т. А. Космеди: Збірник наукових статей. – Львів: ПАІС, 2007. – 359 с.
15. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики. – М., 2002. – Цит. за Костич Л. М. Основні засади функціональної граматики: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 79 с.
16. Короткий глумачний словник української мови: Уклад.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та інші; Відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К.: Рад. школа, 1978. – 296 с.
17. Военный энциклопедический словарь. – Редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. – 1664 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
19. Бисмалиева М. К. О понятиях «текст» и «дискурс» // Филологические науки. – 1999. – № 2. – С.72-81.
20. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: Підручник; За ред. Л. І. Мацько, 2-ге вид., випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
21. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
22. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
23. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: АТ «ОКО», 1996. – 416 с.

24. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, 2004. – 336 с.

УДК 811.35'322.6

Туркия Т. Р.
(Тбилиси, Грузия)

ФИЛЛЕРЫ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В докладе рассматриваются лингвистические процессы, отражающие заполнения пауз в тексте. В международных исследованиях их называют филлерами. Это тот случай, когда в тексте пауза заполнена звуком или звуками. Появление в языке таких «заполнителей» не спонтанно, а они подчинены определённой логике и правилам. В грузинском языке в роли филлеров, наряду со звуками, могут выступать слова и словосочетания (филлеры-звуки, местоимения, частицы, междометия, на письме – многоточия и т.д.).

Ключевые слова: филлеры, звуки, заполнители, пауза, текст, слова

The process of learning the second language considering the degree of the language proficiency brings fillers into speech. It is noteworthy that the speech pauses during the application of the second language imposed by the fluency obstacles (because of the insufficient proficiency in the second language) bring the tendency of filling the pause with vocalization and with this paves the way of using fillers into Georgian in our case.

The role of filling elements is also important in such practical fields as translation and computer translation, as we think that fillers are characteristic not only to the oral communication but also with written language.

Anyway, the social functions of fillers are to a long extent activated in the written texts (e.g. in political texts); I think that the question of written language fillers deserve special interest for investigation. The conventionality that expands the role of fillers from the text divider to the discourse maker has been successfully applied by the computer «language», where symbols containing words with their lack of grammatical expression come to resemble to fillers.

Key words: fillers, text, paus, language, grammatical

В грузинском языке до сих пор не исследованы процессы заполнения пауз в тексте – т.н. филлеры (букв. заполнители), хотя западные языковедческие школы уже давно изучают эту проблему. В лингвистических словарях филлеры квалифицируются как «заполнители пустоты в устной, разговорной речи». Это тот случай, когда в тексте пауза между словами заполнена звуком или звуками. Обычно, в речевом потоке говорящий запинаяется в поиске подходящего слова, но эта заминка не является абсолютной. Говорящий старается заполнить промежуток псевдословом или звуком, который имитирует начало нового слова или удлинняет последний слог предыдущего слова и этим симулирует непрерывность речевого потока. Как выясняется, эти «заполнения паузы» не случайны,

ибо они подчиняются определённым правилам и логике, которые можно установить путём лингвистического анализа. В некотором смысле филлеры универсальны, т.к. во многих языках можно найти схожие звуки-филлеры. Однако в их роли часто выступают не только звуки (в основном, гласные), но и слова и словосочетания (хотя, в этом случае говорить об универсалиях сложнее).

В грузинском языке наблюдаются филлеры следующего типа:

а) филлеры-звуки (напр., заполнение паузы т.н. иррациональным гласным (с) путём его удлинения или повторения; повторение согласного, которым может начинаться произносимое слово (mmm..., sss... и т.д.). Часты случаи удлинения гласного или согласного в конце первого слова или в начале последующего;

б) указательные местоимения (напр., isa...! i...! ср. русс.: эээ..., эхот...!);

в) междометия: uuu! vai! uime! (русс.: ой!);

г) частицы: ho! ki!, ara! hooda! (ср. русс.: да! нне!);

д) слова-филлеры: bicho! kaco! gemis! (русск.: слыш...!);

е) фразеологические филлеры: shen k'har chemi batoni! ragha bevri gavagrzeloz! shen ni momikvdebi! (русс.: пятое, десятое! ну, что ещё сказать! и т.д.);

ё) филлеры, характерные жаргону (в основном заимствованные из русского языка): imena! kargoche! vabshche! (русс.: именно! короче! вообще!) и др.

ж) филлером может служить в письменном тексте – многоточие, а в устной речи – пауза, которые выражают только лишь молчание, а молчание, как известно, тоже может быть содержательным (как говорит – поёт: «молчание звенит...»).

Появление филлера в тексте имеет определённую психолингвистическую основу:

1. Когда человек, не зная как заполнить паузу и чтобы выиграть время, непрерывным потоком, певуче, произносит те или иные звуки (специфические для того или иного языка);

2. Когда говорящий пытается подобрать нужное слово и с пропевом произносит начальные звуки или звуки предполагаемого слова;

3. Когда говорящий пытается выбрать подходящее слово, удлиняя последний слог предыдущего слова;

4. Когда говорящий пытается использовать т.н. необременённую семантикой лексику для заполнения длинной паузы, чтобы придать разговору непринуждённость и продолжительность;

5. Когда в диалоге один из собеседников решает согласиться с или нет;

6. Когда используемые филлеры часто становятся характерными для определённой личности и превращаются в постоянный атрибут его разговорной речи (этим часто пользуются писатели, создавая колорит манеры разговора своих персонажей).

Именно так в грузинском языке сохранились многие филлеры, которые по сей день не потеряли связь со своим персонажем (напр., известны т.н. слова-филлеры «луарсабовские») (Луарсаб Таткаридзе – знаменитый персонаж рассказа Ильи Чавчавадзе «Человек ли он?!») или т.н. слова-филлеры Джако (персонажа романа Михаила Джавахишвили).

Филлеры постоянно появляются и исчезают. В наши дни, когда языковые контакты необычайно широки и интенсивны, появляются многие филлеры иноязычного происхождения. Однако, надо заметить, что при заимствовании иноязычных слов или

звуковых элементов грузинская речевая практика им придаёт сильно изменённую звуковую фактуру.

Исследуемый нами материал показывает, что в грузинском языке филлеры могут проявиться соответственно некоторым социальным группам, где они используются как внутригрупповые идентификаторы.

В современном обществе проблема изучения второго языка в некотором смысле тоже связана с процессом заполнения звуков. Заполнители появляются там, где языковая компетенция говорящего соприкасается с определёнными трудностями. В поисках подходящего слова говорящий не на родном языке обычно иностранном прононсом, протяжно произносит какой-то иноязычный звук, подсознательно имитируя компетентность в данном иностранном языке. Интересно, что заполнение филлером речевой паузы в последнее время стало модным в речи молодых сотрудников грузинского телевидения. К сожалению, объяснить это можно только тем, что речь современной журналистики обнищала. К филлерам чаще всего прибегают, чтобы «прикрыть оголённую фразу, хоть каким-то звуковым покрывалом».

Очень важно определение характера и роли филлеров в такой практической сфере, как перевод (и машинный в том числе (компьютерный), поскольку они встречаются не только в устной речи, но и на письме. Кстати, надо заметить, что социальная функция филлеров в письменной речи также очень актуальна (напр., при толковании политических текстов). Наиболее интересной нам видится та условность, которую прекрасно использует компьютерный «язык», когда символы, содержащие в себе слова, своей грамматической безликостью стали похожими на филлеры (напр., Интернет создал такие условные экспрессивные условности, как lol _ «хохот»; brb _ «скоро вернусь»; ttyl _ «поговорим позже» и т.д.). Это расширяет возможности филлеров в целом – от механического дробителя текста до дискурсного маркера.

Причины, обуславливающие появление филлеров (кроме социальных или социолингвистических), заключаются в процессах фонотактики и дискурсных особенностей грузинского языка, а также индивидуальности артикуляции говорящего и др. Поверхностное отношение к данному вопросу выражено в грамматической безфункциональности филлеров, ибо по этой, на наш взгляд, ошибочной логике ни одна структура грамматики не считает их своим объектом исследования; они не включаются ни в фонетику, ни в морфологию, ни в синтаксис; т.е. филлеры полностью игнорированы, как составляющие текста.

Мы считаем, что филлеры отдельно (вне текста) лингвистически непременно должны изучаться, а текстуально – должны изучаться с позиции дискурса. С этой точки зрения филлеры представляют собой дискурсный маркер, ибо обозначают границу в диалоге (или в монологе) – границу специфическую, особенную для каждого языка.

Несмотря на то, что филлеры в основном используются в паузе для заполнения речевого дефицита (напр., заикание во время теле или радио интервью, во время политического выступления и дипломатического раута и под.) согласно статистике они составляют 20% от всех составляющих разговорного текста.

Современные научные исследования показывают, что такие речевые отклонения, которые не связаны с врождёнными речевыми дефектами, в тексте могут выражать

эмоциональность и напряжённость. В грузинском есть фразеологизмы типа «от удивления раскрыл рот», «у него пропал язык», «не смог произнести слова», «искал слова», «онемел» и т.д. Ставится вопрос – что это за молчание?.. – полная тишина или тишина – филлер? молчание – или филлер? Думается, здесь мы имеем дело именно с филлерами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dressler, W. U. & Dziubalska-Kolaczyk, K. 1997. Contributions from the acquisition of Polish phonology and morphology to theoretical Linguistics. *Language and its ecology: Essays in memory of Einar Haugen*, ed. by S. Eliasson & E. H. Jahr. New York: Mouton de Gruyter. 379-399.
2. Dressler, W. U. & Karpf, A. 1995. The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition. *Yearbook of Morphology 1994*, ed. by G. Booij and J. v. Marle. 99-122. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
3. Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
4. Cameron, Deborah. 1999. «Discourse and Gender.» Lecture at New York University, Department of Linguistics. April 13, 1999.
5. Schiffrin, Deborah. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Maryam Bakht-Rofheart, Stefan Benus, Renée Blake, Sabrina Cooper, Meredith Josey, Erika Solyom, «I have three words for you...: *Whatever* as a discourse marker».
7. Ann Peters, *Filler Syllables: What Is Their Status In Emerging Grammar?* Department of Linguistics, University of Hawai'i, 1890 East-West Road, Rm 569. Honolulu, HI 96822, USA, Abstract.

**ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ПРИСЛІВ'ІВ ТА АФОРИЗМІВ
ЯК ТЕКСТОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ**

*«В московском шуме человек слышней», – подумал Клим, и ему было приятно,
что слова сложились как пословица*
(М. Горький. Жизнь Клима Самгина. Ч. 1. Гл. 3)

Перетворення вільних словосполучень у фразеологізми засвідчує семантичні процеси образного узагальнення і становить лінгвістичний експеримент. Складається система фразеологічних концептів, які утворюють метамову і мають універсальні властивості.

Ключові слова: образне узагальнення, сюжет, універсалізм, вільне словосполучення, ідіоматизація, дескриптор, метамова.

The transformation of free collocations in idioms bears witness of the process of imaginative generalization and can be regarded as a kind of linguistic experiment. A system of phraseological concepts emerges that creates metalinguistic system and reveals universal properties.

Key words: imaginative generalization, plot, universalism, free collocation, idiomatization, descriptor, metalanguage

Цінність фразеології для когнітивної лінгвістики зумовлена, зокрема, тим, що тут особливо наочно простежуються семантичні процеси, оскільки фразеологічний фонд оновлюється значно швидше, ніж лексичний. Будь-яке вільне словосполучення може за відповідних умов зазнати семантичного переходу і перетворитися на стале, а відтак і розглядатися як рудимент фразеологізму. Такі переходи відбуваються постійно, починаючи з елементарних словосполучень, де денотат або словникове значення перетворюється на концепт або смисл висловлювання. Так, денотат «блакить»/«блакитний» стає синекдохою, позначаючи «ціле замість частини» (totum pro parte) у словосполученнях «блакитний небосхил» або «блакитна далечінь», оскільки суміжні слова обмежують обсяг даного поняття. Такі перетворення дозволяють твердити про пріоритет перейменування над найменуванням у сфері фразеології (на противагу лексиці), а витворення фразеологізмів розглядати як своєрідний експеримент з текстотворення.

Водночас процес перетворення вільних словосполучень на ідіоми, в якому розгортаються семантичні переходи, досить жорстко детермінований, оскільки самі вільні словосполучення насправді обмежені, а, за висловом В. І. Теркулова, «реєстр цих сочетаний определяется особенностями семантики главного слова» [12: 84], дозволяючи їх тлумачити як «поширення» («распространение», за В. В. Виноградовим) ключового слова. Цю ситуацію описав ще півсторіччя тому львівський дослідник С. В. Кротевич,

показавши, зокрема, що у випадку однорідних членів речення у словосполученні «между пояснительными словами и господствующим (стержневым) членом устанавливается не параллельная зависимость, ... а последовательная, многоступенная, то есть такая зависимость, когда только ближайшее из определяющих слов относится к господствующему члену непосредственно, а другие, предшествующие ему, относятся уже к целому сочетанию» [5: 26]. – як, приміром, у фразі «немногие рано опавшие дубовые листья». Це давнє спостереження здобуло нещодавна підтримку: цитований В. І. Теркулов зазначив, що «в отличие от идиоматизированных словосочетаний ... , которые действительно имеют цельное значение, не выводимое из значений их компонентов, свободные словосочетания объемно реализуют значения только главного слова», одержавши висновок, що «... прав, на наш взгляд, Е.В. Кротевич, который утверждал, что свободное словосочетание эквивалентно слову» [12: 88]. Такий підхід дозволяє зосередити увагу саме на ідіоматизації «вільних» словосполучень як на центральній ланці семантичних процесів формування фразеологічних концептів та на своєрідному експериментальному випробуванні можливостей слова.

Перехід від денотату до концепту як початкова ланка низки семантичних зсувів особливо рельєфно простежується в так званих малих жанрах фольклору (прислів'я, загадки, замовляння), де внаслідок алегоричної природи текстів виникає ефект мультиплікації тропів, що відповідає згаданий «багатоступеневій залежності» С. В. Кротевича [18]. Водночас питання про висвітлення фабулістики цих жанрів, на противагу, зокрема, сюжетам оповідної прози, насамперед казкової, залишається відкритим. Пропоновані досі спроби систематики виявилися невдалими, оскільки передбачали підпорядкування матеріалу наперед витвореним штучним класифікаційним схемам. Навпаки, традиційні способи впорядкування матеріалу за ключовими словами здобувають «нового дихання» в перспективі когнітивної лінгвістики. Основу тут становить мінімалізм текстів, внаслідок чого метамова опису їх фабулістики, на противагу, зокрема, метамові опису казок, наближається до мови самих описуваних текстів [16: 78], а дескриптори метамови звичайно становлять омоніми «поширень» ключових слів. Інакше кажучи, ключові слова постають як омонімічні пари елементів текстів і дескрипторів метамови.

В такому разі властива фольклору варіативність текстів постає як вияв текстоутворювального експериментування. Коли метамова описує інваріанти фабульних мотивів фразеології, то варіанти текстів становлять випробування фразеологічних засобів стосовно їх адекватності виразу цих мотивів. Наприклад, у варіантах прислів'я «*заїхала баба в пень та й стояла цілий день, прийшов Іван, відчепив, та й тим біду зачепив*», «*поїхала баба в ліс без підтоки, без коліс, як зап'яла сухий пень, то стояла цілий день*», «*зачепився за пень і стоїть цілий день*» постає ситуативний синонімічний ряд (так званий гендіадес) «чіплятися / заїхати / зап'ятися» у значенні 'зупинитися', а інваріантними визначниками мікросюжету цього вислову стає дієслівна пара (перетворена заміною на гіперніми) [зачіпившись стояти] → [зупинившись знерухоміти] що несе сенс алегорії паралізування діяльності невдалими вчинками або перешкодами. Відповідно, реалізація фабульних інваріантів спирається на перифрастичну техніку, а відношення дескрипторів метамови до текстових варіантів може розглядатися в площині заміни імен перифрастичними зворотами. Ця обставина пояснює міграційні властивості текстів, які витворюються та

відтворюються ситуативно, зумовлюючи потенційну придатність оказіональних словосполучень ставати сталими фразеологізмами.

Свідчення такого міграціонізму становить насамперед феномен ептонімії, досліджений Л. П. Дядечко. Добре відомо, що фонд прислів'їв значною мірою складається з фольклоризованих висловів, – так званих «крилатих слів» або ептонімів, а перекладені, асимільовані чужомовні вирази насправді являють собою пристосовані для відтворення відповідного змісту фразеологічні засоби власної мови. Міграціонізм фразеологічних текстів, зумовлений перифрастичною технікою, дає можливість для побудови дескрипторів звертатися до прийомів трансформаційної граматики. Використання таких прийомів засвідчує Л. П. Дядечко, наводячи як приклад один з крилатих висловів Ф. Достоєвського: «Идея о пролитой слезинке безвинного ребенка сейчас уже приобретает более или менее различную форму, так что вполне вероятно закрепление в узусе соответствующего именного – *слезинка, пролитая одним невинным ребенком – или глагольного – *(не) стоит слезинки безвинного ребенка – словосочетания» [2: 185]. Вочевидь, такі перетворення можуть служити не лише реконструкції шляхів проникнення ептонімів до фразеологічного фонду, але і відтворення тих метамовних інваріантів, які реалізуються у варіантах конкретних текстів, та побудови відповідних дескрипторів з трансформації наявних в описуваних текстах словосполучень. Ми вже відзначали, що продуктивними способами перетворення тут можна вважати виділення таксисів для складнопідрядних речень та нексусів (за О. Єсперсеном) або «вузлів» (за Л. Теньєром) для простих речень [17]. У такий спосіб забезпечується субстантивація словосполучень, перетворених на дескриптори, що дозволяє поводитися з ними як з іменами.

В свою чергу, витворений в процесі ідіоматизації вільних словосполучень сенс відзначається багатозначністю («згущення думки», за О. О. Потєбнею) та водночас недомовленістю – ексцесом (надлишком) інформації та її дефіцитом. Через це афористичні висловлювання функціонують також як формули згортання інших сюжетів (зокрема, байкових) для подальшого розгортання (ампліфікації) як за рахунок витлумачення акумульованих сенсів, так і доповнення невимовного.

Зокрема, йдеться про згортання сюжетів у прислів'ях. Це означає, що в афористиці містяться концепти, які потенційно розгортаються в цілі фабули. Наприклад, словосполучення [синій птах] або [зів'яле листя] постають в контексті опису відповідних творів як окреслення провідних предметів, але з урахуванням їх збігу з назвами цих творів вони тягнуть за собою своєрідний смисловий шлейф, пов'язаний з їхніми сюжетами. Саме зосередження переносних сенсів в подібних словосполученнях робить обсяг відповідних понять значно більшим від обсягу того, що отримали б від дослівного прочитання.

Таке зростання поняттєвого обсягу у концептів порівняно з вихідними словосполученнями визначає можливості їх перетлумачення. Семантична місткість концептів значно вища від вихідних словосполучень, забезпечуючи можливості згортання в них сюжетів. Зростання поняттєвого обсягу означає не що інше, як узагальнення. Однак таке узагальнення здійснюється не за рахунок абстрагування, а на основі семантичних переходів, ініційованих перетворенням значення в сенс, тобто це узагальнення образне. Саме наявність такого неабстрагованого образного узагальнення становить визначальну ознаку афористики, відрізняючи її від оказіональних вільних словосполучень.

Відомо, приміром, наскільки зріс поняттєвий обсяг банального метеорологічного повідомлення «*над цілою країною безхмарний небосхил*», після того як воно було використано в ролі пароля іспанських фалангістів і увібрало цілий масив історичних сенсів, а відтак перетворилося на афоризм. Образне узагальнення та, відповідно, зростання поняттєвого обсягу афористичних висловлювань виявляється в семантичній характеристиці відповідних концептів, описаних дескрипторами, виведеними з фразеологічних словосполучень.

Значення семантичні особливості афористики пояснюють роль опису їх концептів для систематики сюжетів. Саме врахування специфіки відповідних концептів дозволяє простежити відмінності поміж окремими фабулами. Значення концептів для уточнення сюжетних мотивів тексту можна проілюструвати шуканням еквівалентів різномовних прислів'їв. Так, для латинського *clara pacta clara faciunt amicos* 'ясні угоди створюють ясных друзів' подаються як еквіваленти «*лік дружбі не шкочить*» = «*счет дружбе не помеха*» [14]. Однак спільну семантичну ланку тут становить лише думка про можливість раціоналізації стосунків, проте в латинському прислів'ї не випадкове повторення епітету 'ясний', сенс якого не тотожний ідеям обрахунків у слов'янських прислів'ях (стосовно «друзів» цей епітет, зокрема, означає 'вірні, надійні друзі'). Тому можна тут розрізняти два концепти та, відповідно, два сюжети – [claritas ractorum et amicorum] та [обрахунки в дружбі].

В свою чергу, призначення образних узагальнень афористики для згортання сюжетів дозволяє зосередити увагу ще на одному аспекті її концептів. Якщо, за лаконічним формулюванням В. Шкловського, «сюжет, прежде всего – это найденное противоречие» [15: 188], то для концептів, які його згортають, особливе значення прибирають парадоксальні словосполучення. Ця парадоксальність в процесі ідіоматизації виявляється не стільки як сполучення несполучальних слів (тобто протиставлення лексичної атракції лексичній валентності), скільки у придбанні незвичайних властивостей звичайними словосполученнями: прикладом може служити пушкінське «*народ безмолствует*».

Взагалі потенційна придатність будь-якого вільного словосполучення ставати ідіоматичним виразом ґрунтується вочевидь на витворенні таких ситуацій, коли стає неминучим розширення його поняттєвого обсягу та виникнення образного узагальнення.

Нарешті, підсумовуючи роль образного узагальнення в афористиці, слід звернути увагу на перифрастичні звороти як відповідники концептів. Перифрастичною технікою забезпечується не лише опис концептів через витворення дескрипторів у граматичних трансформаціях, але й само їх формування на основі зіткнення лексичних значень у словосполученнях. Водночас слід зазначити, що існує цілий корпус текстів, які становлять канонічний репертуар перифрастичних виразів. Це – загадки, формули яких можуть розглядатися як готові концепти.

Зокрема, щойно зазначена парадоксальність концептів у загадках виявляється в тому, що відповідні перифрастичні вирази часто фіксують суперечення. Ця особливість, зокрема, стилізується в літературних загадках, наприклад, у Дж. Страпароли, де йдеться про землю та зернину: «*Рожден отец мой матерью моею / Убив его, она опять рождает*» [11: 353]. Ще один парадоксальний концепт [народження власної матері] подано в загадці про кригу та воду: «*родить мати дівку, а дівка матір*». Парадоксальність виявляється і в широкому використанні негативних дефініцій за формулою [А без Б]: приміром,

«човен» окреслюється перифрастичним виразом [іхати без слідів], «сонце» – [палити без полум'я], «промінь» – [не вимести з хати].

Дуже промовисте окреслення для імені «орач» пропонує загадка *«Временами рассеваю – временами собираю, Сам съят бываю и других кормлю»* [3: № 1255]. Концепт [час збирати / розкидати] дивовижно збігається з відомою формулою Еклезіаста («час збирати каміння і час розкидати»). Концепт [обертаючись грубшати] для позначення «веретена» у загадці *«чим більше вертеться, тим грубіше становиться»* [4: № 2248] відкриває витлумачення цього предмету як магічного знаряддя часу, що уподібнюється дереву, на якому також з плином часу нарощуються річні кільця. Концепт [робити без їжі] становить ознаку механічних приладів, зокрема – найдавнішого серед них, млина: *«І роботу робить, і їсти не просить», «Живу я од вітра й води, сам не їм, а тобі їсти даю»* [4: № 2366, 2370]. Концепт [неможливість зійтися] характеризує ситуації, де пара предметів – очі, береги ріки, стеля та підлога і т. ін. – постійно присутні, але водночас відмежовані дистанцією («Два братця через грядку смотрят, да не сойдутся» [3: № 1836] – «очі»). Про універсальність таких ситуацій може свідчити, приміром, відомий далекосхідний міф про небесні Ткалю та Пастуха, що ототожнювалися з зірками Вега та Альтаір [6: 73].

Саме перифрастичні вирази становлять основу для опису концептів прислів'їв. Так, прислів'я *«диво як сито, а чудо як решето»* або російське *«чудеса в решете»* з концептом [диво як решітка] дозволяє витлумачення з урахуванням магічного призначення самого решета: у ще одному вислові *«решетом свету nanoшено»* зафіксовано використання цього предмета як своєрідного прототипу перфораційних окулярів та камери – обскури. Приміром, у німецьких оповіданнях про блазнів Шільдбургерів фігурує мотив побудови будинка без вікон, куди потім наносять світло решетом. Ще одне свідчення подібного «світлового» використання решета подає гумореска С. Руданського «Сама учить», де дівчина пропонує козакові *«ситом накрити»* курку, аби та не перешкождала їхнім забавам. Концепт [милість сили], наявний у прислів'ях *«як нема сили, то й світ не милий», «своя сила кожному мила», «силування – не милування»*, становить своєрідний оксюморон. І

Інші свідчення перетлумачення такого концепту дають, приміром, осетинські прислів'я *«сильный плакать не умеет»* та *«силу побеждает мужество»* [7: осет., № 313, 311]. Метафоричний концепт [урвати терпець], виділений з прислів'я *«терпець як мотузок: тягнеться та урветься»* вмотивовується наявним у тексті проміжним *tertium comparationis* «мотузок». Очевидний сенс метафори – визначення граничних умов учинків. Прислів'я *«дай серцю волю – заведе в неволю»* дає підставу виділити концепт [ведуче серце], що фіксує конфлікт розуму та почуття.

Дуже істотно, що такі перифрастичні вирази мають універсальний характер. Саме їх метамовна природа визначає можливість перекладу і перетлумачення прислів'їв з однієї мови на іншу та асиміляції утворених фразеологізмів до власної мовної картини світу. Так, приміром, про універсальність концепту [тримати] язик за зубами = мовчання свідчить арабське прислів'я *«найкращий звичай – тримати язик за зубами»* [7: араб., № 296]. Мотив сліпої фортуни засвідчений концептом [багатство як муха] в грузинському прислів'ї *«богатство слепо, оно словно муха: то на навоз садится, то на розу»* [7: груз., № 11].

Майже дослівний відповідник латинському *dum spiro spero* становить татарське *«есть душа – есть надежда»* [7: татар., №150]. Варіант виразу [расхлебывать кашу]

подає пуштунське прислів'я «*кашу быстро не остудишь*» [7: пушту, № 89]. Подібні свідчення універсализму концептів дають підставу відносити їх до метамови поряд з казковими сюжетами. Систематику цих концептів слід вважати перспективним завданням пареміології.

На протигагу відособленим «малим жанрам», функціонування афористики в оповідному контексті ставить додаткову проблему розшарування висловлювань за інформаційною місткістю. Відповідно, постає додаткове завдання виявлення тих висловлювань, які здобувають статус потенційних афоризмів (сентенцій), що можуть в майбутньому відособитися від прервинного контексту і почати існувати як ептоніми (крилаті вислови) та перетворитися на прислів'я. А. П. Чехов у листі до М. П. Чехової від 11.05.1887 р. ставить поряд два зовні не пов'язані речення: «*Пахнет акацией. Людмила Павловна растолстела...*». Думается, промовиста деталь стосовна акації тут з'явилася не випадково: навіть мимоволі письменник визнає, що не запах привернув його увагу, коли переходить від нього до характеристики вигляду своєї родички (дружини М. Є. Чехова). Можна казати про появу концепту [запах акації], сенс якого, певна річ, аж ніяк не окреслюється межами обсягу семантичного поля чуттєвих вражень та рослинного світу.

Так само у романі Д. Г. Лоуренса «Сини й коханці» деталь, зовні не вмотивована і вставлена в текст оповіді, виявляється потенційним афоризмом. У розділі 12, після того, як герой розпрощався з Міріам і пішов з Кларою, згадавши принагідно, що це «*gave him pleasure to go off... with this other handsome woman*», і перед тим, як зазначити, що тепер «*Clara's hand lay warm and inert in his own*», автор впроваджує зовні ніби то цілком сторонню деталь: «*There was scent of damp leaves in the darkness*». Яке відношення до описуваних подій має згадка про «запах вологого листа в темряві»? Зрозуміло, що тут виступає алегоричне узагальнення, тож цей вислів має всі підстави перетворитися на усталений афоризм.

Для виявлення подібних потенційних сентенцій в суцільному тексті слід враховувати, що вони несуть призначення аргументації того, про що ведеться оповідь. Афоризми виникають в оповідному контексті як аргументи для обґрунтування тверджень, цим саме й зумовлене зростання поняттєвої місткості відповідних висловлювань. Промовисті приклади таких претворень okazional'них висловлювань у потенційні афоризми на основі їх використання в якості аргументів знаходимо в романі нобелівської лауреатки Перл Бак (Pearl Buck) «Насіння дракона» (Dragon's seeds), присвяченого подіям громадянської війни в Китаї 1930-х років. Так, втішаючи втікача, одна з персонажів висловлюється: «*The sea is very far away, and even the river is far enough*». Однак тут йдеться про фронт, а не про море, тому й концепти водяних просторів постають як образне узагальнення.

В іншому місці, розповідаючи, як військо було кинуте напризволяще, авторка додає коментар: «... *rulers anywhere are always the first to fly, and the people must stay behind to be steadfast*». Це висловлювання витримано цілком в дусі поточної думки тогочасної публіцистики, де загальником був концепт [втікачі проводирі]. Для порівняння наведемо цитату з книги популяризатора науки К. Фламмаріона, який так само відтворює ідею втечі верхівки першою в іншому контексті (подаємо за тогочасною орфографією): «*Утопнувшая в крови Парижская коммуна 1871 года, в то время, как ее главныя вожди бежали за границу, оставив под разстрел массу бедняков, поддерживавших их дело ради хлеба насущнаго, зарыла в одну обшюю яму тысячи трупов этих бедняков*» [13: 470]. Мабуть,

ще один варіант, цього разу як інверсію, такого ж концепту [втеча верхів] знаходимо у відомому іронічному епітонії О. Твардовського («Про солдата – сироту»): *«Города сдают солдаты / Генералы их берут»*.

З очевидних причин особливо виразно аргументація як чинник витворення афористики виявляється у драмі, де персонажі завжди вдаються до образних узагальнень для обґрунтування своїх вчинків. Водночас для висвітлення побудови афористики на основі перифрастичної техніки особливо корисними видаються перекладні тексти. Промовісті приклади тут демонструє переклад «Медеї» Еврипіда, здійснений Б. Теном. Перша драма, в якій доля поступається місцем пристрастям, демонструє в ключових репліках аргументацію зовні безглуздих вчинків. Показово, що переклад давньогрецького оригіналу постає також як перефразування і пристосування фразеологічного фонду власної мови. Так, завершення монологу Медеї з 1-го епізоду (рядки 407-409) *«... Як всі жінки / У добрім ділі завжди безпорадні ми / А на лихе – нема митця мудрішого»* знаходить відповідники у мізогінічних прислів'ях, наприклад, *«куда черт не поспеет, туда бабу пошлет»*. Останні перед екסодом рядки хору (1291-1292) *«о скільки несеш ти людям мук, / Журбою сповнене ложе кохання»* становить варіант втілення концепту [муки кохання]. Останні перед жахливим вчинком слова Медеї про своїх дітей (1269-1250) *«... хоч уб'єш, любити їх / Не перестанеш»*, що наче випереджають на тисячоліття відомий рефрен з «Балади Редінгської в'язниці» О. Уайльда, реалізують універсальний концепт [вбивство коханого].

Огляд подібних прикладів підводить до думки, що перспективним завданням когнітивної лінгвістики було б дослідження концептів тих образних узагальнень, які засвідчені афористикою як у малих жанрах фольклору та літератури, так і в суцільних оповідних текстах та драматичних діалогах. Виявлення афоризмів як аргументів оповіді дозволяє відокремлювати їх та зіставляти з фольклорними прислів'ями або літературними сентенціями. Ідіоматизація вільних словосполучень, що лежить в основі формування образних узагальнень, становить невпинно здійснюваний експеримент з мовою як знаряддям мислення. Обстеження цього процесу дало б можливість скласти уявлення про систему фразеологічних концептів як універсальну, метамовну підсистему, яка відмінно інтерпретується в окремих мовних картинах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. Пословицы русского народа. – М.: Гослитиздат, 1957 – 992 с.
2. Дядечко Л.П. «Крылатый слова звук» или русская эптология. – К., 2006 – 336 с.
3. Загадки русского народа. Сост. Д. Н. Садовников. – М.: Изд. Московского университета, 1960 – 336 с.
4. Загадки. Упорядкування... І. П. Березовського. Київ: Втд. АН УРСР, 1062 – (Українська народна творчість) – 512 с.
5. Кротович Е. В. Словосочетание как строительный материал предложения. – Львов: Издательство Львовского университета, 1956 – (Львовский гос. университет им. Ив.Франко. Заочное отделение) – 38 с.
6. Малявин В. В. Китайцы. / Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Годовой цикл. – М.: Наука, 1989 – с. 19-104.

7. Пословицы и поговорки народов Востока. Сост. Ю. Э. Брегель. – М.: Изд. Восточной литературы, 1961 – 736 с.
8. Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков. Издание подготовили М. Я. Мельц, В. В. Митрофанова, Г. Г. Шаповалова. – М., Л.: Изд. АН СССР, 1961 – (АН СССР. Институт русской литературы (Пушкинский дом). Памятники русского фольклора) – 292 с.
9. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упорядник М. М. Пазяк – К.: Наукова думка, 1990. – 528 с.
10. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упорядник М. М. Пазяк – К.: Наукова думка, 1991 – (Українська народна творчість) – 440 с.
11. Страпарола Дж.. Приятные ночи. М.: Наука, 1978 – 448 с.
12. Теркулов В. И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. Горловка, 2007 – (Горловский гос. ппедагогич. Институт иностранных языков) – 240 с.
13. Фламарион К. Атмосфера. Популярная метеорология. Паер. К. ЕК. Толстой. СПб.: Изд. Нового Журнала Иностранной Литературы. Типография А. С. Суворина, 1900 – 508 с.
14. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки. – К.: Вища школа, 1990 – 438 с.
15. Шкловский В. О теории прозы. М.: Сроветский писатель, 1983 – 384 с.
16. Юдкін-Ріпун І. М. Фоносемантика парних словосполучень у пареміології // Слов'янський збірник. – Одеса, 2006. – № 12 – С. 75-86.
17. Юдкін-Ріпун І. Н. Глагольная идиоматика пословиц в этимологическом и про-содическом аспектах // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах Материалы 5-й международной научной конференции. Гоель, 2007 – (Гомельский гос. университет им. Ф. Скорины) – С. 83-87.
18. Юдкін-Ріпун І. Н. Языковая картина мира по данным паремииологии. // Питанні мастацтвазнауства, етнології і фалькларыстыкі. – Вып. 3. – Ч. 2. Мінск: Права і эканоміка, 2007 – С. 310 – 312.

УДК 81'373.72

Венжинович Н. Ф.
(Ужгород, Україна)

ТЕМАТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статья посвящена одному из актуальнейших вопросов современного языкознания – исследованию фразеологического богатства украинского языка. Собранный из лексикографических источников материал автор изучает, поделив его на тридцать тематических групп, которые отображают практически весь спектр жизни и деятельности украинцев в их отношениях с окружающим миром.

© Венжинович Н. Ф., 2009

Ключевые слова: фразеологизм, стратификация, тематическая группа, отношения с окружающим миром, национально-языковая картина мира, культурный компонент фразеологического значения.

The article focuses on one of the most topical issues of modern linguistics – the study of phraseological stock of Ukrainian. The material, collected from lexicographical sources, was under detailed analysis within the thirty thematic groups found by the author. They practically reflect the whole scope of life and activities of Ukrainians in their relations with the world around.

Key words: phraseologism, stratification, thematic group, the relation with the world around, national-language world model, a cultural component of phraseological meaning.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вчені прагнуть до цілісного всеохоплюючого пізнання, до перетину різних наук через розуміння того, що пояснення мови неможливе без залучення наукового потенціалу різних галузей знань [1; 7]. Початок ХХІ століття ознаменований підвищеним інтересом до глибинних процесів, що відбуваються в мозку людини, коли вона намагається осягнути себе, своє існування серед собі подібних, осягнути результати її взаємодії з навколишнім середовищем. Нині написано ряд мовознавчих праць, у яких висвітлюються різні аспекти людського буття [8; 11]. Особливе місце займають праці, в яких учені намагаються цілісно дослідити результати взаємодії людини з навколишнім світом, її звичаї, традиції, культуру, мовні засоби вираження почуттів, емоцій тощо [12; 15]. Протягом багатотисячолітнього існування людина витворила величезну кількість образних висловів, які всією сукупністю утворюють фразеологічну картину світу – цілу систему образних уявлень людини про світ і її місце в ньому. Про фразеологізми написано нині чимало [16; 28 тощо], але комплексно, усе образне багатство української мови ще не було предметом спеціального розгляду з точки зору пізнання світу. Питання про місце й роль стійких виразів у системі мови і нині залишається дискусійним. Як вважає В. І. Крепель, фразеологічна номінація покликана експресивно, образно, емоційно та/або оцінно репрезентувати позамовну реальність, використовуючи при цьому комплексні мовні знаки ускладненої семантики з частковим або повним переосмисленням компонентного складу – фразеологізми [18: 43].

На думку В. Д. Ужченка, фразеологізми відображають національну картину світу або всім словокомплексом, зокрема при називанні обрядів, прикмет, ворожіння, побутових ситуацій, або виразно маркованими складниками фразеологічних одиниць [28: 282]. Фразеологізми наділені великим культурно-національним потенціалом. Сучасна літературна мова включає лише частину фразеологічного багатства української мови. Фразеологізми формувалися як віддзеркалення повсякденних побутових турбот, соціальних взаємовідносин людей, їх вірувань, звичаїв, обрядів тощо. Ми ставимо собі за мету зафіксувати практично всі фразеологізми української мови у лексикографічних джерелах, поділити їх на відповідні тематичні групи. У запропонованій статті проілюструємо окремими прикладами вживання образних висловів в українській мові. Матеріал для дослідження відібрано з Фразеологічного словника української мови [29].

1. Властивості, якості людини

Позитивна характеристика:

як *Адам і Єва в раю*, зі словом *невинний* – морально чистий; нехитрий, наївний; *аристократ духу* – людина високого інтелектуального розвитку; *вірний собі* – який завжди дотримується власних принципів, поглядів, переконань, звичок тощо; *кулаком вола вб'є* – дуже сильний; *хоч у вухо бгай (клади)* – дуже лагідний, покірний, податливий.

2. Властивості, якості людини

Негативна характеристика:

аж у роті чорно у кого, кому- хто-небудь дуже злий, лютий; *ні шість ні п'ять* – ніякий, дуже посередній; *продажна шкура* – той, хто зраджує кого, що-небудь; *як хрін у (під) ніс* – надзвичайно неприємний; *язик як лопатень (лопата, помело, млин) у кого* – хто-небудь дуже балакучий, любить говорити багато зайвого, непотрібного.

3. Дії, вчинки, поведінка людини

Позитивна характеристика:

не схиляти, не схилити прапора (зброї) – не здаватися, не капітулювати; *тримати, витримати марку* – керуватися певними нормами поведінки, правилами для збереження своєї репутації, гідності і т.ін.; *тримати господа бога за бороду* – досягти чогось особливого, надзвичайного, вимріяного, використовувати слушну нагоду не втратити якоїсь можливості; *ходити за плугом* – обробляти землю; *за гаряче й студене хапати, ухопити* – усе робити, ні від якої роботи не відмовлятися.

4. Дії, вчинки, поведінка людини

Негативна характеристика:

палець об палець не ударити – зовсім нічого не зробити для досягнення чого-небудь; *ховатися, сховатися в куці (по куцах)* – уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь; *ходити манівцями* – поводити себе, діяти неправильно, не так, як треба, збочувати; *і шапка не горить на кому* – хто-небудь не має совісті, діє безсоромно; *по чарці* – випити спиртне.

5. Діяльність особи чи неособи в її стосунках із будь-ким

Позитивна характеристика:

уклонятися, уклонитися до землі кому – виражати пошану до кого-небудь; *уколупати, улупити б свого серця* – бути готовим все віддати, нічого не пожаліти заради когось; *ухопити очима кого, що* – побачити, помітити; *аж за очі хапати* – вабити, вражати своєю красою, яскравістю кольорів; *хід конем* – дії або прийом, спрямовані на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій.

6. Діяльність особи чи неособи в її стосунках із будь-ким

Негативна характеристика:

луку шкребти з кого – експлуатувати кого-небудь; *на шії у кого, чий* – на чиєму-небудь утриманні, під чиєюсь опікою; *цвікати (цвікати, цвірінкати) в вічі (в очі) кому* – дорікати, докоряти кому-небудь чимсь; *частувати березовою кашею кого* – бити кого-небудь; *штовхати в прірву (в безодню) кого* – діями, вчинками доводити кого-небудь до небажаних, трагічних наслідків або до загибелі.

7. Позначення мисленневої діяльності:

сушити собі голову (мозок) над чим-ким – напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем; напружено згадувати кого-що-небудь; *тримати (тримати (держати) в голові (в умі) що* – постійно пам'ятати що-небудь, не

забувати чогось; *і не тямка кому* – хто-небудь не здогадується про щось, не може зрозуміти чого-небудь; *стриміти гвіздом, цвяхом, цвяшком в голові* (в пам'яті, у мозку і т. ін.) – постійно з'являтися, поставати в пам'яті, свідомості (про образи, думки тощо); *спадати, приходити, спливати* і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку) кому – хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимось.

8. Позначення мовленнєвої діяльності

Позитивна характеристика:

сідлати, осідлати свого коня (коника) – починати розмову на улюблену тему або діяти випробуваними методами, прийомами і т. ін.; *казати хоч слово* – обізватися, заговорити до кого-небудь; *розказати, відкрити якусь таємницю; золоті слова* – уживається для підкреслення слушності, вчасності, доречності висловленого; *живе слово* – усне повідомлення безпосередньо кому-небудь; *ласкаве (тепле) слово* – доброзичливе, прихильне висловлювання з пестливими словами або приємна розмова.

9. Позначення мовленнєвої діяльності

Негативна характеристика:

травити баланду – говорити про щось другорядне, навмисне маскувати суть справи; *точити (справляти) брехні (побрехеньки)* – вести пусті, беззмістовні розмови, марнувати час; *схрецюються, схрестилися списи (мечі, багнети і т.ін.)* – хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимсь; *міцне слово* – груба лайка.

10. Фізичний, емоційно-фізичний стан особи:

ятрити (роз'ятрювати, розтрудожджувати, розворушувати і т.ін.) незагойну, давню рану в серці, в душі – викликати важкі спогади, переживання; *цемить на душі у кого* – хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; кому-небудь неспокійно, гірко, тривожно; *аж шкура (шкіра) терпне у кого, на кому* – кого-небудь охоплює почуття великого страху.

11. Стан особи, що характеризується зовнішніми проявами:

умиватися (рідко митися), умитися слізьми, слюзою – гірко, невтішно плакати; *слізці сватають* – хто-небудь хоче спати; *аж слина з рота котиться, покотилася, потекла, набігла* – кому-небудь дуже хочеться з'їсти, випити щось, або хто-небудь передчуває насолоду від чогось смачного, апетитного.

12. Перехід із одного стану в інший особи, предмета:

уступити в закон – одружуватися, вінчатися з ким-небудь; *хміль розбирає, розібрав кого* – хто-небудь починає п'яніти; *спастися (сплисти) з розуму* – збожеволіти.

13. Стан предмета, явища:

як у дурного на хаті – неохайний (про зачіску); *на риб'ячому (риб'ячій) хутрі* – який погано гріє; *як (мов, ніби і т. ін.) на тебе, на мене, на його та ін. шитий* – добре припасований (про одяг, взуття).

14. Якість, ознака дії, спосіб дії:

як цупак на скорорідці – дуже сильно, надзвичайно; *під шумок* – використовуючи якусь нагоду або потай від інших; *шукати вчорашнього дня* – марно сподіватися повернути те, чого вже нема; *зустрічати у штики* – вороже, недружелюбно; *в одну шкуру* – настирливо, невідступно, дуже вимогливо.

15. Час дії:

ще й чорти навкулачки не б'ються – дуже рано; *з самого сповитка (сповиточка)* – з ранніх років, з віку немовляти; *під дурного хату* – невідомо куди (про адресу); *на шапкозбирання* – наприкінці чого-небудь, запізно; *поки (доки) й світу й сонця* – ніколи; весь час, вічно.

16. Місце, напрям дії:

казкове царство – дивовижно гарне місце з незвичайними рослинним та тваринним світом; *у чорта на рогах (на запічку)* – дуже далеко, у далекому або небезпечному місці; *у хвості* – у кінці чогось, позаду всіх; *на всі чотири* – навколо, навкруги.

17. Причина дії:

ось де собака заритий – саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь; *ні пройти ні проїхати* – не можна дістатися куди-небудь через погану ґрунтову дорогу; *ні сіло ні впало* – без будь-якої причини, безпідставно, невідомо чому.

18. Умова дії:

у такому разі – за цих обставин, умов; *є де розгорнутися* – наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності; *щоб там не було* – за будь-яких обставин, неодмінно; *на чім би не стало* – за будь-яких умов, незважаючи ні на які перепони, труднощі, обов'язково.

19. Мета дії:

на честь кого, чого – для вираження поваги, пошани кому, чому-небудь, для підтвердження визнання когось, чогось і т.ін.; *для (здля, ради і т. ін.) красного слова* – щоб справити враження, викликати певний ефект); *пустити, пускати червоного півня* – підпалити що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти; *курам, курці, людям на сміх* – щоб викликати глузування.

20. Кількість:

до чорта – (до господи, до хріна) – дуже багато; *чортове число, чортова дюжина* – тринадцять; *цифра кругленька* – досить велика кількість чого-небудь або значна сума; *як сміття* – дуже багато; *із заячий хвіст* – дуже мало; *як украсти* – дуже мало; *і хоч би на сміх* – уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь.

21. Ставлення того, хто говорить до висловлюваної думки: *не до тебе* – це не стосується присутнього при розмові або того, до кого звертаються; *відкрилися очі кому на кого* – хтось позбувся помилкової думки про кого-, що-небудь, хибного сприймання чогось; *метати (розкидати, розсипати*

бісер свиням (перед свиньми) – марно говорити, доводити щось тому, хто не може збагнути, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть; *про мене* – байдуже з погляду того, хто говорить, не вважає на що-небудь той, хто говорить.

22. Вираження почуттів, емоцій

Позитивні емоції:

оце я розумію! – уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, схвалення чого-небудь, заохочення до чогось; *чорти не схопили кого* – хто-небудь живий, не вмер; з ким-небудь нічого не трапилося.

23. Вираження почуттів, емоцій

Негативні емоції:

щоб я провалився! (сказився, луснув і т. ін.) – уживається як категоричне запевнення в чому-небудь, підтвердження чогось; *плював я на кого-, що-* – уживається для вираження

нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось, чогось; *чорт (дідько нечистий, нечиста сила) несе* – уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу кудись.

24. Вітання при зустрічі, прощанні, добрі побажання:

чолом тобі (вам) – форма шанобливого вітання при зустрічі; *хліб та сіль!* – уживається як традиційне привітання до кого-небудь під час їди з побажанням доброго апетиту; *скільки літ, скільки зим!* – уживається як привітання і вираження радості від зустрічі з тим, кого давно не бачили; *сім футів під кілем* – усталена форма побажання успіху, удачі; *з роси та з води вам* – уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя; *ні пуху ні пера!* – усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі; *боже поможи, помагай!* – уживається як побажання успіхів у роботі або в якійсь справі; *маю честь* – уживається як шаноблива форма при звертанні до когось, у розмові з кимось; *хай Мати Божжа милує, прощає, боронить, помилує* – уживається для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя, щоб було все добре; *з богом, Парасю* – уживається як побажання – можеш іти; *ваш (твій) покірний слуга* – усталена форма переважно ввічливого закінчення розмови; *оставайся здоров!* – уживається як усталена форма прощання з ким-, чим-небудь.

25. Прохання, люб'язність, вибачення:

даруйте на слові – уживається як стала форма вибачення; *бити чолом кому, перед ким* – просити кого-небудь про щось; *грішним ділом* – уживається як визнання власної чи чийєї провини, допущеної помилки, як форма вибачення (вибачайте, перепрошую).

26. Фразеологічні звороти, які служать для зв'язку висловлювання в одне ціле:

ще (іще) б – уживається для підтвердження чого-небудь, тільки так, а не інакше; само собою; *чого доброго* – може статися, може бути, можливо (переважно при припущенні небажаного наслідку); *чия візьме* – хто переможе; *чим же не* – уживається в риторичних запитаннях для підтвердження чогось; *на черзі дня* – як першочергове завдання.

27. Назви абстрактних понять:

темне царство – відсталість, неуцтво, неосвіченість; *крокодилячі сльози* – удаване, нещире співчуття хитрої, підступної людини; *сон рябої кобили* – нісенітниця, безглуздя, дурниця; *тіньові (темні) сторони* – недоліки, негативні, супровідні явища; *хомут на шиї (на шию)* – кабала, залежність; *сонне царство, царство сну* – тиша, спокій, безмовність, коли всі сплять; *чуття ліктя* – взаємна підтримка, вірність у дружбі, товаришуванні.

28. Назви предметів різного призначення:

червона юшка – кров; *на чай* – гроші як винагорода за дрібні послуги (офіціантові, швейцарові тощо); *тяжкий хліб* – заробітки, здобуті тяжкою працею, великими зусиллями; *легкий хліб* – засоби для існування, здобуті без труднощів, без особливих зусиль; *проханий хліб, прошений, ласкавий хліб, шматок* – милостиня; *Іванова хата* – в'язниця.

29. Характеристика особи за віком, видом діяльності, матеріальним становищем:

без шеляга за душею – який зовсім не має грошей, бідний; *велика цяця*, іронічне – особа, що займає високу посаду або має великий вплив; *невелика цяця*, іронічне – особа, що не займає високої посади, не має ніякого впливу; *у цвіті літ* – молодий, у розквіті фізичних і духовних сил; *під стіл пішки ходити*, іронічне – бути дуже малим, малою дитиною.

30. Зовнішній вигляд людини:

шість на дев'ять – дуже товстий (про людину); *хребет чухати через живіт* – бути дуже худим; *як, мов, неначе чорт сім кіп гороху змолотив* – хто-небудь має виспини або шрами від них; *як маків цвіт* – гарний, вродливий; *Христя в намисті* – неохайно, без смаку вдягнена дівчина або жінка; *одна тільки тінь залишилася* – хто-небудь дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд; *в (при) тілі* – не худий, в міру повний (про людину).

Отже, у народній мудрості, зокрема в українській фразеології відображено цілі згустки менталітету, що формувався протягом тривалого часу. У стійких виразах сформована особлива «підмова», в якій в усталеній формі зберігаються уявлення етносу про світ, культурна та історико-міфологічна інтерпретація дійсності та внутрішнього досвіду народу. Підґрунтям фразеоутворення є головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді звички відповідну реакцію, щоб використати її у ситуаціях того самого типу. Цілком погоджуємося з дослідниками у тому, що фразеологізми репрезентують переважно еталони народного світогляду, повсякденно-емпіричний, історичний та культурний досвід мовного колективу, пов'язаний з його традиціями. Проведене нами дослідження підтверджує цю думку. Новий підхід до аналізу семантики й форми фразеологізмів і процесів їхнього породження – асоціативно-образний – стає суттєвим доповненням традиційного синтаксичного аналізу. Методика когнітивно-ономасіологічного аналізу ґрунтується на теоретичному доробку психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, словотвору, лінгвістичної семантики тощо. Фразеологічні вирази виникають у процесі структурування інформації про життя людини та його основні властивості. Обсяг змісту стійких виразів містить відомості не тільки про об'єктивний стан речей у житті, зокрема, матеріальне становище, якісна і кількісна характеристика життя, особисте і

суспільне життя та ін., а й відомості про уявлювані світи – потойбічне життя, підземний світ, небесний світ, стан речей у цих світах [17:16].

Для самого процесу фразеологізації найбільше значення мають ситуативний, культурний та психологічний контексти. Актуалізуючись комбіновано, фразеологічні складники спричиняють семантичну деривацію – появу нових лексико-семантичних варіантів – та надають їй можливість для метафоричної, метонімічної номінації. Фразеологізми є компонентами культури, одночасно вони зберігають інформацію про ментальність, звичайно в закодованій формі містять відомості про матеріальне життя й духовні орієнтири етносу.

Для концептуального, культурологічного вивчення історії фразеологічних одиниць необхідні фонові знання. Культурно-національний компонент фразеологічних одиниць, їх фонові частина й конотація впливають не тільки на розвиток образності, а й на вибір у процесі мовного спілкування. Когнітивно-ономасіологічний аналіз фразеологізму полягає в цілісному баченні усіх його поєднань, взаємопереходів, відгалужень, у способах його входження в ментальний світ, допомагає визначити місце фразеологізму в культурно-національній картині світу. Знакова інтерпретація вільних сполук і фразеологізмів уможливує процеси перекодування мережі культури, яка відбивається в етнос відомості. Ці процеси визначають перехід знаків одного культурного коду до іншого, опосередкований здатністю мислення, відчуттів та образів до аналогізації, що фіксується

в мовній метафоризації. Зібраний і опрацьований нами фактичний матеріал стане надійним джерелом для продовження досліджень у сучасному руслі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Д. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С. 34-69.
3. Барабуля А. М. Конотативні компоненти лексичної семантики як параметр міжмовного зіставлення (на матеріалі української та англійської мов): Автореф. дис. ...канд.філол.наук: 10.02.17. – К., 2007. – 19 с.
4. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке// Языковая личность: культурные концепты: Сб.науч.тр. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
5. Карасик В. И. Языковой круг. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Нерознак В.П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины// Язык.Поэтика. Перевод: Сб. науч. тр. – М.: Наука, 1996. – С.132-156.
7. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.
8. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж, 1995. – 156 с.
9. Балашова С. С. Лінгвокультурний концепт як одиниця дослідження// Сучасні дослідження іноземної філології: Зб. наук. праць. – Ужгород: ПП Підголицин П. Ю. – Вип.4. – 2006. – С.332-340.
10. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук// Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 23-35.
11. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 21 с.
12. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. – К.: Наук. думка, 1989. – 134 с.
13. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні// Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т.6. – С. 129-144.
14. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
15. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену// Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук.праць. – К., 2002. – С. 462-470.
16. Венжинович Н. Ф. Основні проблеми дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці// Лінгвістичні студії: Зб.наук. праць. – Вип.15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 339-346.
17. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концепт життя в українській фраземіці: Автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
18. Крепель В. И. Роль внутрішньої форми у процесі утворення фразеологізмів // Мовознавство. – 1989. – №3(135). – С. 43-49.
19. Левченко О. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

20. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: Автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.01. – Донецьк, 2001. – 18 с.
21. Мокиєнко В. М. Протиріччя фразеології та її динаміка: Автореф. дис. ... д-ра філол.наук: 10.02.03. – Ленінград, 1976. – 32 с.
22. Покровська Е. М. Фразеологічні одиниці зі значенням психічного стану людини в російській мові (в зіставленні з українською): Автореф. дис. ... канд.філол.наук: 10.02.15. – К., 1987. – 20 с.
23. Пономаренко В. Є. Конотативна, сигніфікативна та структурна характеристика англійських, російських та українських фразеологізмів// Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: Константа, 2005. – № 649. – С. 101-105.
24. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії: Автореф. дис. ... д-ра філол.наук: 10.02.01; 10.02.02. – Дніпропетровськ, 1997. – 50 с.
25. Савицький В. М. Основи общей теорії ідиоматики. – М.: Гнозис, 2006. – 208 с.
26. Скрипник Л. Г. Сучасна українська літературна мова: У 5кн. / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – Кн. 4: Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1973. – С.333-436.
27. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу»// Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб.наук.праць. – Запоріжжя, 2006. – С.146-151.
28. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
29. Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1098 с.

УДК 811.162.1: 811.111

Пузевич Т. В.
(Гродно, Беларусь)

К ВОПРОСУ О ВЫЯВЛЕНИИ СТЕПЕНИ ИДИМАТИЧНОСТИ ТЕРМИНОВ-ФРАЗЕМ

В статті представлено методика виявлення ступені ідиоматичності термінів-фразем (термінологічних словосочетаній). При класифікації термінів-фразем в аспекті семантичної слитності використано формальний метод виявлення своєї ідиоматичності, запропонований І. А. Мельчуком, який отримав ряд уточнень, пов'язаних з специфікою аналізу термінологічних позначень.

Ключевые слова: юридическая терминология, термин-фразема, идиоматичность.

The method of revealing the degree of idiomaticity of term-phasemes (terminological word-combinations) has been presented in the article. The classification of term-phasemes in the aspect of semantic unity of their components has been based on the formal method of revealing idiomaticity, introduced by I. Melchuk. Melchuk's method has been specified for the purpose of terminological unit analysis.

© Пузевич Т. В., 2009

Key words: *legal terminology, term-phrase, idiomaticity.*

Вопрос о включении терминологических словосочетаний в состав фразеологии ставится во многих работах как по фразеологии, так и по терминологии [1: 132; 2: 53; 3: 270-271; 4: 71]. Большинство исследователей сходятся во мнении, что термины не следует исключать из фразеологического фонда языка. Разногласия вызывает вопрос о том, все ли терминологические словосочетания следует относить к фразеологии или только обороты, в значительной мере семантически неразложимые. Решение этого вопроса во многом зависит от того, как решается исследователем вопрос об объеме фразеологии в целом. Ряд исследователей в состав фразеологии включает все воспроизводимые составные термины [4: 71; 5: 112; 6: 7; 7: 65]. Основным аргументом в пользу такого решения является воспроизводимость и относительная устойчивость подобных оборотов, что обуславливает их функционирование в готовом виде.

Ряд авторов исключает термины из состава фразеологии на основании отсутствия у терминов свойства экспрессивности [8: 215; 9: 108]. По мнению Б. А. Плотнокова, «термины свойством фразеологичности не обладают. Составные термины, которые отдельными языковедами включаются в область фразеологии, неэкспрессивны, и этим отличаются от собственно фразеологизмов» [9: 108]. Некоторые исследователи, считая неотъемлемым свойством фразеологизмов их образность и семантическую неразложимость, выводят за пределы фразеологии те терминологические словосочетания, которые не обладают данными характеристиками [10: 105]. А. В. Кунин предлагает компромиссный подход: он считает, что «целесообразно оставить в качестве объекта изучения фразеологии только технические обороты как с буквальным, так и с полностью или частично переосмысленным значением, не образующиеся по порождающей модели переменного словосочетания, например, *black box* техн. ‘черный ящик’» [11: 27].

Мы придерживаемся широкой трактовки объема фразеологии, согласно которой фразеологическим оборотом является «воспроизводимая в готовом виде языковая единица, состоящая из двух или более ударных компонентов словного характера, фиксированная (то есть постоянная) по своему значению, составу и структуре» [4: 71]. Терминам-фраземам (терминам-словосочетаниям) присущи все выделяемые характеристики фразеологических оборотов. Так, воспроизводимость термина в готовом виде является одним из критериев разграничения термина-словосочетания и свободного сочетания терминов. Фиксированность значения в терминологии носит более жесткий характер, чем в общем языке. Точность и определенность значения термина является неотъемлемым признаком, а также требованием, предъявляемым к терминологии [12: 77-79]. Указание на четкую фиксированность значения содержится в ряде дефиниций самого понятия «термин» (см., например, [13: 8]). Соотношение составного термина с одним понятием предопределяет фиксированность его состава и структуры: «Прямое, логически оправданное отношение термина к обозначаемому им предмету или понятию создает неразрывность фразовой структуры, делает соответствующую словесную группу эквивалентом слова» [1: 155].

Объектом данного исследования являются термины-фраземы уголовного-процессуального законодательства Республики Беларусь (далее УПЗ РБ) и США. Белорусский материал представлен терминами на русском языке. В Беларуси белорусский и

русский язык имеют одинаковый юридический статус государственных языков, однако большинство законов, регулирующих уголовно-процессуальную сферу, в том числе Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (далее УПК РБ), приняты на русском языке.

Исходя из выше изложенных положений, мы включаем в состав фразеологии все неоднословные термины УПЗ, независимо от степени их переосмысленности. Наличие и степень переосмысленности термина-фраземы является критерием выделения в составе УПЗ РБ и США групп терминов, различных по степени семантической слитности.

В основу деления терминов-фразем УПЗ с точки зрения семантической слитности положена классификация, разработанная применительно к русскому языку В. В. Виноградовым [1] и дополненная Н. М. Шанским [4]. В соответствии с данной классификацией фразеологизмы делятся на следующие группы: фразеологические сращения и фразеологические единства (идиоматичные обороты) и фразеологические сочетания и фразеологические выражения (неидиоматичные обороты). При классификации терминов-фразем в аспекте семантической слитности использован формальный метод выявления свойства идиоматичности, предложенный И. А. Мельчуком [14: 75-78]. В соответствии с данным методом термин-фразема является идиоматичным, если в его состав входит хотя бы один компонент, которому в данном обороте приписывается неузуальное (несловарное) значение.

В порядке демонстрации метода рассмотрим термин *физическое лицо*, который определяется как «субъект гражданского права, обладающий гражданской правоспособностью и обязанностями; отдельный гражданин [...], в отличие от юридического лица, являющегося коллективным образованием» [15: 671]. В составе фраземы компонент *лицо* употреблен в узуальном, но вторичном, метонимически производном значении 'отдельный человек в обществе; индивидуум' [16 (2): 191]. Использование в юридической терминологии существительного *лицо* в значении 'субъект права' восходит к традициям римского права. Компонент *persōna* 'личность, лицо' входит в целый ряд латинских фразем, вошедших в международный терминологический фонд, как, например, *persona non grata* 'нежелательное лицо'. Терминоэлемент *лицо* активно используется при образовании терминов-фразем УПЗ РБ: *должностное лицо; лицо без гражданства; лицо, совершившее общественно опасное деяние*. В термине *физическое лицо* компонент *лицо* несет основную смысловую нагрузку 'отдельный индивид, являющийся субъектом права'. Прилагательное *физический* 'относящийся к организму человека' [16 (4): 562-563] в составе фраземы формально указывает на то, что *физическим лицом* является человек как живой организм, однако данная сема не эксплицируется в дефиниции термина, так как непосредственно входит в семантику компонента *лицо*. Следовательно, при образовании термина имеет место явление нестандартного сочетания сем, которое является одним из признаков идиоматичности. Такое употребление прилагательного *физический* становится возможным при условии противопоставления в системе терминов *физическое лицо* и *юридическое лицо* как отдельного человека и организации. Таким образом, в составе фраземы *физическое лицо* компонент *физический* не имеет самостоятельного значения, поэтому можно говорить только о значимости данного компонента в целом при условии противопоставления с компонентом *юридический* в составе термина *юридическое лицо*.

Метод И. А. Мельчука разрабатывался для определения степени идиоматичности фразеологизмов общего языка и применительно к терминологии требует ряда уточнений. Сам автор указывал на зависимость принятого критерия идиоматичности от выбора словаря, допуская возможность такого словаря, в котором «каждому слову приписаны все возможные переводные эквиваленты, в том числе – сугубо «идиоматичные»» [14: 75]. Однако при условии существования подобного словаря, «отнесение сочетаний к идиоматичным или к неидиоматичным будет резко противоречить естественному представлению об идиоматичности» [14: 76].

Применение формального метода определения степени идиоматичности предполагает сопоставление значения лексемы в составе термина-фраземы и ее узуального значения. При установлении узуального значения прилагательных, которые чаще всего выступают в качестве определяющих компонентов фразем, приходится обращаться к их толкованиям в неспециальных словарях, в силу принятой в лексикографии практики дефинирования в терминологических словарях только существительных и субстантивных словосочетаний. В том случае, если компонент фраземы не имеет юридического определения и является термином только в составе фраземы, имеет место специализация значения лексемы. Неспециальное значение лексемы и ее значение в составе термина-фраземы отличаются количеством сем. Так, в общем языке прилагательное *вещественный* имеет значение ‘материальный, телесный, физический, предметный’ [16 (1: 160)]. В теории доказательственного права под вещественными понимаются доказательства, которые «представляют не словесное или иное кодовое (цифровое, графическое и т.п.) описание обстоятельств, имеющих значение для дела, а материальные предметы со следами и признаками, сохранившимися к моменту производства по делу» [17: 634; см. также 18: ст. 96]. Таким образом, вещественные доказательства имеют материальную, предметную природу. Лексема *вещественный* сохраняет свое неспециальное значение в составе термина-фраземы. Однако в семантику данной лексемы включаются дополнительные семы, то есть имеет место не переосмысление, а специализация компонента словосочетания. В пользу неидиоматичности данного оборота свидетельствует тот факт, что признак предметности, материальности кладется в основу номинации данного вида доказательств в английском и немецком языках (ср. *physical evidence* ‘вещественное доказательство’, где *physical* ‘физический, материальный, вещественный’; *sachliches Beweismittel* ‘вещественное доказательство’, где *sachlich* ‘вещественный, материальный, реальный’). В составе термина-фраземы нетерминологический компонент сохраняет свое основное значение, таким способом обеспечивается относительная понятность и доступность термина для неспециалиста, что особенно важно для юридической терминологии.

В лингвистических исследованиях имеются различные мнения по поводу степени идиоматичности терминов-фразем, в состав которых входят нетерминологические компоненты. Так, в работе О. А. Макарихиной под идиоматичностью составных терминов понимается «наличие дополнительных семантических компонентов в определении термина, не отраженных в его структуре» [19: 44]. Таким образом, идиоматичными являются все фраземы, в состав которых входят общенаучные термины и неспециальные слова, значение которых уточняется (специализируется) в составе оборота. Неидиоматичными признаются фраземы, в которых все компоненты являются

терминами. Однако при таком подходе идиоматичными следует признать абсолютное большинство терминов УПЗ РБ и США.

Мы придерживаемся точки зрения, согласно которой фразема является идиоматичной, если значение неспециального компонента не эксплицируется в дефиниции фраземы, то есть специальное значение компонента и его узуальное нетерминологическое значение на синхронном срезе не имеют общих сем. Так, по УПК РБ термин *частная жалоба* определяется как ‘жалоба на определение суда первой инстанции и постановление суда, не вступившие в законную силу’ [18: ст. 6]. Значение компонента *частный* раскрывается в энциклопедическом словаре, где имеется указание на то, что *частная жалоба* «приносится не на решение суда по основному вопросу дела (например, в уголовном процессе – о виновности или невиновности подсудимого), а на судебные действия или решения по какому-либо отдельному вопросу» [15: 690]. В составе фраземы имела место специализация лексемы *частный* в узуальном значении ‘отдельный’ в отличие от целого, общего [16 (4: 654-655)]. Фраземе *частная жалоба* противопоставлена в терминосистеме фразема *кассационная жалоба*, которая приносится на приговор, не вступивший в законную силу [18: ст. 6]. Семантическая оппозиция «основной – отдельный» не эксплицируется определяющими компонентами *кассационный – частный* и раскрывается в расширенном, энциклопедическом толковании терминов *кассационная жалоба* и *частная жалоба* (такая же ситуация имеется при сопоставлении терминов *кассационный протест – частный протест*). В случае, если семантика неузуального компонента не входит в дефиницию термина-фраземы (то есть в синхронии не отражает существенных признаков понятия), можно говорить об идиоматичности данного термина. Исходя из законодательного определения термина *частная жалоба*, компоненту *частная* приписывается неузуальное значение ‘такая, которая подается на определение суда первой инстанции и постановление суда, не вступившие в законную силу’ [18: ст. 6]. Однако в ряде терминов-фразем компонент *частный* сохраняет узуальное значение ‘касающийся отдельного лица (лиц)’ [16 (4: 654-655)] (например, *частный обвинитель*).

Анализ семантики неспециальных компонентов терминов-фразем показывает, что узуальное значение компонента входит в семантику фраземы в качестве дифференциальной семы. Данная сема может входить в ядро значения термина и эксплицироваться в дефиниции (так, в определении термина *вещественные доказательства* в качестве родового выступает понятие предмета) или находится на периферии (как в терминах *частная жалоба* и *частный протест*). В случае, если узуальное значение компонента не входит в качестве дифференциальной семы в семантику фраземы, то есть компоненту приписывается узкоспециальное значение, не имеющее с узуальным общих сем, термин следует признать идиоматичным. Обращение к расширенному энциклопедическому толкованию для установления семантики компонента является, по сути, этимологическим анализом и свидетельствует лишь о том, что какой-то признак был положен в основу номинации, однако в синхронии данный признак не является существенным, поэтому и не входит в дефиницию термина.

Таким образом, на основании исследования терминологии УПЗ РБ и США с точки зрения семантической слитности были выявлены следующие классы терминов-фразем: 1) неидиоматичные термины: фразеологические выражения (*суд надзорной инстанции*,

search warrant ‘ордер на обыск’) и фразеологические сочетания (*явка с повинной*, *peremptory challenge* ‘отвод без указания причины’) 2) идиоматичные термины: мотивированные фразеологические единства (*прямые убытки*, *fruits of crime* досл. ‘плоды преступления’, ‘материальные объекты, приобретенные посредством и в результате совершения преступления’) и немотивированные фразеологические сращения (*очная ставка*). Порядок расположения выделенных классов соответствует уменьшению их продуктивности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке [1947] // Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140–161.
2. Никулина Е. А. Лингвистическая компетенция и концепция терминологических фразеологизмов // Вестник Московского государственного университета. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 52–59.
3. Федулenkova Т. Н., Ширяева Ю. Я. О взаимоотношениях между фразеологией и терминологией в языке для специальных целей // Языки профессиональной коммуникации: материалы Международ. науч. конф., Челябинск, 21–22 окт. 2003 г. / Челябин. гос. ун-т; редкол.: Е.И. Голованова [и др.]. – Челябинск, 2003. – С. 267–271.
4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 192 с.
5. Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения). – Пермь: Изд. Перм. ун-та, 1974. – 243 с.
6. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
7. Тер-Минасова С. Г. Словоупотребление в научно-лингвистическом и дидактическом аспектах. – М.: Высшая школа, 1981. – 144 с.
8. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
9. Плотников Б. А. Основы семасиологии. – Минск: Высшая школа, 1984. – 223 с.
10. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. – 208 с.
11. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 380 с.
12. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии (вопросы теории и методики). – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
13. Марусенко М. А. Об основном понятии терминоведения – научно-техническом термине // Научно-техническая информация. – 1981. – № 8. – С. 5–11.
14. Мельчук И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность» // Вопросы языкознания. – 1960. – № 4. – С. 73–80.
15. Большой юридический энциклопедический словарь / Сост. А. Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2003. – 720 с.
16. Словарь русского языка: в 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1985–1988.

17. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н. В. Жогин. – М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: Текст Кодекса по состоянию на 20 марта 2003 г. – Минск: Амалфея, 2003. – 384 с.
19. Макарихина О. А. Мотивированность и идиоматичность терминов // Термины в языке и речи: Сборник / Отв. ред. Б. Н. Головин. – Горький: Горьков. гос. ун-т, 1984. – С. 41–47.

УДК 811.161.2'373.7

Савченко Л. В.
(Сімферополь, Україна)

УКРАЇНЬСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ МАКРОЕТНОКОНЦЕПТУ «ТРАДИЦІЯ»: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Фразеологія будь-якої мови – нецінний мовний спадок, багатоаспектний засіб, який відображає національну культуру. Саме через етнографію, культуру народу у фразеологічних одиницях (ФО) відобразилася духовна культура народу, його суспільний уклад, родинні та побутові взаємини між людьми, вірування, звичаї та обряди, які були відповідною нормою чи правилом. Фразеологічні одиниці є знаками, які віддзеркалюють національну культуру комплексно. Як відомо, прототипи – потенціальні фразеологізми, які лежать в їх основі, відображають реальні особливості побуту, традицій, історії етносів. Умовно всі «концепти, відображені в прототипах можна поділити на два класи – концепти екстралінгвістичного і лінгвістичного планів, чи контекстів» [3: 14]. Концепти вивчаються з точки зору філософії, психології, культурології, літературознавства, лінгвістики. У наукових працях на позначення концепту вживаються такі терміни: стереотип, гештальт, фрейд, лексичне значення, художня дефініція, пропозиція тощо [див. 1: 35; 2: 56; 6: 28; 11: 36; 12: 256].

Концепт – одиниця етнокультури, у якому поєднується семантика слова з досвідом певного етносу. Він складається з багатьох макроетноконцептів і мікроетноконцептів. У системі духовної картини світу українського народу, на нашу думку, базовим є макроетноконцепт «традиція». Він має розгалужену структуру і включає три основних поля мікроетноконцептів «громадські традиції», «календарно-обрядові традиції» і «родинні традиції», які в свою чергу складаються з багатьох мікрополів мікроетноконцептів, кожне з яких включає два і більше синонімічних ряди.

Отже, в нашому розумінні структура макроетноконцепту «традиція» має таку схему:

а) поле мікроетноконцептів «громадські традиції» → мікрополе мікроетноконцептів «правила етикету» – мікрополе мікроетноконцептів «морально-етичні норми поведінки» – мікрополе мікроетноконцептів «форми дозвілля» – мікрополе мікроетноконцептів «звичаї громади» – мікрополе мікроетноконцептів «звичаєве право»;

© Савченко Л. В., 2009

б) поле мікроетноконцептів ‘календарно-обрядові традиції’ → мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди зимового циклу’ – мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди весняного циклу’ – мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди літнього циклу’ – мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди осіннього циклу’;

в) поля мікроетноконцептів ‘родинні традиції’ → мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди народження’ – мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди весілля’ – мікрополе мікроетноконцептів ‘обряди похорону’.

Мета статті проаналізувати культурно марковані ФО, які охоплені полем макроетноконцепту ‘традиція’, і подані в словникових статтях лексикографічних і фольклорних праць XIX – поч. XX ст., виявити мікроетноконцепти тих ФО, які й досі функціонують у мовленні та фіксуються у словниках, визначити їх лінгвокультурологічну основу, тобто ту ситуацію, обрядодію, звичай чи вірування, що стала мотивуючою базою для виникнення низки українських ФО.

Поле мікроетноконцептів ‘громадські традиції’.

I. Мікрополе мікроетноконцептів ‘правила етикету’. Виділяємо групи ФО на позначення: 1) *форм привітання*: дай Боже щісты! дай Боже! Дькуємо за слово добре. Дай Боже й вам! [Фр., 1, 75]; дай Боже щасливу годину [Фр., 1, 368]; дай Боже з калачом [Фр., 1, 350]; добрый день або повоженіє доброе [Жит., 20]; щоб тебе у жито головою [Гр., 1, 301]; будь здорова з животом [Гр., 1, 481]; 2) *форм прощання*: крій Боже; храни Богъ [Котл., 311]; помогай Богъ [Закр., 165]; щаслива ти дорога [Фр., 3, 348]; щіслива ти дорога [Фр., 2, 41]; 3) *форм побажання*: хай Господь милує. Боже сохрани [Гр., 1, 318]; дай Боже, аби все було гоже [Фр., 3, 389]; 4) *форм подяки*: спасеть же Біг тебе [Гр., 1, 60]; спасибі Богу [Ном., 441]; спасибіг вам [Фр., 3, 154]; 5) *форм поздоровлення*: дай Боже щастя і грошей десять (і сто ринцьких) [Фр., 1, 350]; аби ладом, аби миром [Фр., 2, 332]; 6) *форм пробачення*: вибачайте на сім слові [Гр., 1, 144]; 7) *форм переконання*: чесне ваше слово [Фр., 3, 120]; 8) *форм запрошення*: загостіт, коли ласка ваші [Фр., 2, 440]. Мотивуючими компонентами при творенні одиниць мовного етикету зафіксовано мікроетноконцепти: Бог, слово, вечір, день, дорога, ласка.

II. Мікрополе мікроетноконцептів ‘морально-етичні норми поведінки’. Подаємо групи ФО на позначення: 1) *позбавлення цнотливості дівчини*: красоти в вінку не носить [Ном., 379]; вінок загубити [Фр., 1, 228]; загубити вінок [Гр., 1, 239]; и по горихы не ходила, а запаску загубыла [Ком., 83]; побралысь десь вь заячому холодку [Ком., 83]; пидь вербою бровы загубыла [Ком., 24]; калину ламати [Гр., 2, 210]; росчесав ій косу до віця [Ном., 391]; закосичила ся дівка [Верх., 28]; покритися з ким [Гр., 2, 16]; зкозачила сі дівка [Фр., 2, 188]; 2) *покарання дівчини за втрату честі*: водити под югу (ярмо) [РФВ, 251]; покрити голову хусткою; вести на купу; выдтати пелену [Гр., 1, 231]; бити шнуром від дзонів; будеш ти ще від великого дзвона посторонкам брати [Фр., 1, 548]; 3) *народження позашлюбної дитини та покарання за безчестя*: самосійка дитина [Ном., 392]; безкорвайний син [Ном., 392]; в зріх упасти [Ониш., 1, 193]; то, вже по дівці: втели голова по саму коса [Фр., 3, 575]; 4) *невірності в подружніх стосунках, зради*: усковчивь у гречку [Зін., 249]; душа вь нѣго спати ходить [Закр., 160]; пішла душа по руках [Ном., 392]; скочила через міст з молодшим [Ком., 83]; побігла з Лиськом [Ком., 83]; голова в квытахъ, та ноги в репьяхахъ [Ком., 23]; на зальоти, барвінку рвати

[Ум., 915]; *винь здалеку бачить червонную запаску* [Б.-Н., 146]; *сягнути в чужу гряду* [Гр., 1, 334]; 5) *не засвідченого громадою та церквою шлюбу: на виру жыты* [Ком., 83]; *на смѣтью шлюбъ бравъ* [Закр., 150]; *на смѣтнику женився* [Ном., 391]; *на гною шлюб брали* [Фр., 1, 350]; *въ кропивѣ шлюбъ бравъ* [Закр., 150]; 6) *щасливого шлюбу. без зради: бути в парі; до пари бути; подь пару быть, парой быть, подь стать быть* [Гр., 3, 96]; *ми с тобою, якъ рыба з водою* [Зін., 233]; *з'єднався, якъ рыба з водою* [Б.-Н., 311]; *ужили ся, какъ рыба съ водою* [Б.-Н., 130]; *ми съ тобою, якъ рыба з водою* [Закр., 180]; *жити як рыба з водою* [Гр., 1, 485]; *найлучша сполка: чоловікъ та жонка* [Закр., 181]; *мужь да жона, то една сатана* [Закр., 179]. Основними компонентами при творенні ФО цього мікрополя зафіксовано мікроетноконцепти: *вінок, пелена, шнур, коса, гріх, барвінок, гречка*.

III. Мікрополе мікроетноконцептів 'форми дозвілля'. Виділяємо групи ФО на позначення: 1) *дитячих ігор: игратъ у Панаса – игратъ въ жмурки* [Котл., 317]; *гуляти в панаса, гуляти в Опанаса* [Б.-Н., 270]; *ханьки мьяти* [Б.-Н., 373]; *дати бурду; бурдюки бити* [Гр., 1, 111]; *сало дерти* [Гр., 4, 97]; *бити шила* [Гр., 1, 58]; *бабки пускати, перевозити бабу* [Гр., 1, 12]; *тісна баба, кісна баба* [Гр., 1, 12]; *скакати діда* [Гр., 4, 130]; *гнути копаниці (санки)* [Фр., 1, 351]; *дати кому слимака облизати* [Фр., 3, 113]; *рака лазити* [Фр., 3, 5]; *загинати сухого вовка* [Гр., 1, 244]; *кашу варити* [Гр., 1, 127]; *заморити діда* [Гр., 2, 68]; 2) *проведення святкових ігор: битися навбитки* [Гр., 1, 58]; *навбитки бити ся* [Ум., 46]; *гріти діда* [7: 143]; *ходити обороза* [Гр., 3, 21]; *козла водити* [Гр., 2, 265]; *водити козу* [Гр., 2, 264]; *ходить з Меланкою* [Гр., 2, 416]; 3) *виконання святкових хороводів: кликати вородай* [17: 140]; *водити тополю (вербу), водіння куста* [4: 234]; *викликати/закликати, виглядати весну* [4: 232]; 4) *виконання танців: вибивати тропака; откалівать трепака* [Гр., 1, 145]; *бити третяка* [Гр., 1, 58]; *барабани вибивали* [Гр., 1, 145]; *садить гайдука* [Котл., 298]; *садити гайдука* [Гр., 4, 95]; *гопак вдарити* [Гр., 1, 309]; 5) *проведення зібрань, свят: дівич вечір; згадала баба дівич вечір* [Гр., 1, 144]; *згадала баба дівич вечір* [Ном., 573]; *бабські свята* [Гр., 1, 15]; *бодай б же я неділеньки святої не дождала; хай я не діжду Пречистої* [Ном., 312]; *товпитися наче каша закопана* [17: 136]. Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *Панас, жмурки, баба, дідо, сало, каша, коза, вовк, слимак, тополя, весна, гопак, гайдук, свято* та ін.

IV. Мікрополе мікроетноконцептів 'звичаї громади'. Фіксуємо групи ФО на позначення: 1) *проведення школярських звичаїв: березова каша; березовым пером выписуваты* [Шейк., 52]; *березовим пером виписувати; дати березової каші; березової дам припарки; уже не їсть березової каші* [Гр., 1, 58]; *березової каші дати* [Фр., 1, 26]; *дали му березової каші* [Фр., 1, 522]; *дати (перепасти, скуштувати) березової каші* [ФСУМ, 367]; *миркати попідвіконню* [Гр., 237]; 2) *виконання звичаїв молоді: топтати рясть; іому вже не топтати рясть* [Б.-Н., 319]; *ходити в биндах* [Шейк, 155]; *дівка у заплітках (у бовтицях)* [Гр., 1, 386]; *оплатитися за свою дівку* [Гр., 3, 58]; *быть въ дѣвчествѣ* [Ум., 224]; *дівчина на відданні* [Гр., 1, 219]; *дівча на самій порі* [Фр., 2, 577]; *сидѣть въ дѣвкахъ* [Б.-Н., 116]; *бодай-с дѣвувала до сивої коси* [Фр., 2, 577]; *ой, щоб менша під корито не підвернула, підверне під корито, під корито схвати* [Ном., 394]; *посадження на коня; замочити свята*; 3) *виконання звичаїв дорослих: полонинський хід* [17: 244]; *женити рака* [4: 237]; *женити комина*, [13: 158]; *гонити шуляка* [4: 236]; *замочувати дійницю*

[13: 158]; *ходіння на воду* [13: 156]; *копати Петра* [13: 174]; *вдовині жнива, вдовиний плуг* [13: 178]; *Юрика налити* [13: 122]; *сповідь діжки* [13: 252]. Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *каша, ряс, коса, корито, дівчина, пара, дівка, кінь, комин, вода, Петро, Юрії*.

І. Мікрополе мікроетноконцептів 'звичаєвого права'. Виділяємо групи ФО на позначення: 1) *покарання за злочин: на горлі карати* [Гр., 2, 220]; *на горло скарати* [Гр., 1, 313]; *горлом дарувати* [Гр., 1, 313]; *карати горлом* [Б.-Н., 104]; 2) *укладення договору домовленості: розгадати кучму; збити кучму; м'яти кучму* [Б.-Н., 202]; *шапками вергнуть видачно, шапки приставили, шапки поставили, ставить шапки зь вердунку* [9: 222]; *клала (метала, кидала) шапку, ставлення шапки, приставити свою шапку* [18: 233]; *зняти з кого шапку; з нього шапки не знімеш* [Б.-Н., 156]; 3) *розкриття злочину злодійства: на злодієві шапка горить* [Б.-Н., 156]; *на злодію шапка горить, а він собі хвать за голову* [Ном., 490]; *на ворони шапка горить* [Бес., 500]; *захватить по горячим сл'їдамъ, на м'їстѣ преступленія; піймати, златати на гарячому вчинку* [Ум., 289]; 4) *досудового слідства, дізнання: и слід пропав (простиз)* [Ном., 123]; *бодай твого сліду не стало; за сьвіжим слідом суди прийшов; збуив ем його слід; і сліди свої заберу відси; і сліду не стало; пішов і сліди за собов забрав* [Фр., 3, 113]; *гонення слідом* [18: 232]. Основними при творенні ФО цього мікрополя є мікроетноконцепти: *горло, шапка, слід, вчинок*.

Поле мікроетноконцептів 'календарно-обрядові традиції'

І. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди зимового циклу'. Визначаємо групи ФО на позначення: 1) *передріздвяних традицій та свят: кликати долю* [17: 123]; *у Варвари так і ніч урвали* [Ном., 62]; *на Миколи, та й николи* [Закр., 182]; *на Миколи тай ніколи* [Ум., 203]; *калити кусати* [Гр., 1, 388]; *провідний тиждень* [Гр., 4, 459]; *бабські проводи* [Гр., 1, 15]; 2) *різдвяних традицій та свят: багатая кутья* [Б.-Н., 48]; *кутя багата; кутя голодна; передати куті меду* [Гр., 2, 333]; *щедрий вечорь* [Б.-Н., 48]; *святий вечір* [Гр., 1, 144]; *вечерю посилати, носити* [Гр., 1, 143]; *абис не дочекав ні Різдва ні Петра, ні дрібоньких сьвет* [Фр., 2, 45]; *не йде до Петра, ино до Роздва* [Закр., 186]; *чекати до першої звїзди* [Фр., 2, 168]; 3) *хреценських традицій та свят: нема що вь коляду укласти* [Закр., 187]; *розстрілювати коляду, проганяти вовків* [17: 131]; *голодна кутя* [Гр., 1, 303]; *проганяти кутю* [Піск, 215]; 4) *традицій великого посту: жиливий, чистий (тиждень) понеділок* [Гр., 1, 484]; *полоскати рот* [17: 134]; *полощуть зуби* [Гр., 3, 287]; *ходім зуби пополокати* [Фр., 2, 215]; *горло полокати* [Фр., 1, 422]; *пополокати в роті (зуби, горло)* [ФСУМ, 676]; *не все котові масниця* [Ном., 255]; *масна неділя* [Гр., 1, 408]; *сирний тиждень* [17: 137]; *говіти на вилах* [Гр., 1, 166]. Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *Варвара, Микола, доля, кутя, коляда, вечір, Різдво, масниця, горло (зуби), вовк, тиждень, жиливий, сирний*.

ІІ. Мікрополе мікроетноконцептів 'обрядів весняного циклу'. Фіксуємо групи ФО на позначення: 1) *традицій вербного тижня: вербний тиждень, білий тиждень* [Гр., 4, 260]; *шутковий (квітний, бечковий) тиждень* [17: 136]; *вербна (шуткова, квітна, бечкова) неділя – шуткова неділя* [Гр., 4, 520]; 2) *передвеликодних традицій: чистий четвер* [Гр., 1, 408]; *чистий (білий, страсний, живний, жильний) четвер* [17: 137]; *задушний день, родительская суббота* [Гр., 2, 37]; *Великодень*

мертвих [17: 137]; *навський Великодень, мавський Великодень, мертвецький Великодень* [Гр., 2, 474]; *прощальна вечеря* [17: 138]; 3) *великодніх традицій: дороге яечко къ Великодню* [Закр., 160]; *шити-білити – завтра Великодень* [Гр., 1, 65]; *дочекався Грицько гречаної паски* [Закр., 160]; *без дурньи и паска сі не освѣтит* [Фр., 2, 59]; *дай ворогови хліба, як псу свѣченої паски* [Фр., 1, 259]; *дочека ся гречаної паски* [Фр., 2, 45]; 4) *післявеликодніх традицій: провідний (понеділок, вівторок, неділя)* [17: 141]; *волочиний понеділок* [4: 234]; *обливанний понеділок* [Гр., 3, 14]; *нести калача, їхати з калачем* [13: 107]; *на Юра-Ивана, на рахманській (брахманській) Великодень* [Закр., 184]; *Рахманський Великодень* [Гр., 1, 131]; *Рахманські краї* [17: 141]; 5) *травневих свят: на Юра, якъ ракъ свисне* [Закр., 184]; *іде му як з роси, з води; і з роси із води і з усьої лободи* [Фр., 1, 247]; *дай ти Боже з води-роси, з гіля-подвіря* [Фр., 2, 521]; *перезнати на росу кого; божя роса* [Гр., 4, 65]; *з роси та з води* [ФСУМ, 762]. Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *вербний, квітний, чистий, Великодень, паска, калач, дні тижня, вода, роса.*

III. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди літнього циклу'. Подаємо групи ФО на позначення: 1) *троїцьких свят: дідова (дідівна, задушна, Зелена) субота* [17: 146]; *бода-с не дожив свѣитої (зеленої) неділі* [Фр., 2, 24]; *зелені свята* [Піск., 107]; *зелені свята; зелена неділя* [Гр., 2, 148]; *кривий день* [17: 147]; 2) *купальських свят: зелений (кличальний, русальний) тиждень* [17: 147]; *кличальна неділя* [Піск., 107]; *русальна неділя (тиждень)* [Гр., 1, 131]; *русальні розигри, русальний великодень* [Гр., 3, 116]; *гря-на неділя* [Гр., 1, 334]; *сухий четверг* [Гр., 4, 232]; *кличальна субота; кличальна неділя; клечані святки* [Гр., 2, 250]; *русалчин Великодень* [Гр., 1, 131]; *заворожувати долю; заворожувати собі красу* [4: 237]; 3) *літніх обрядових свят: глечики полоскати* [Гр., 1, 288]; *не все то въ середу Петра* [Закр., 160]; *не все то Петра в середу* [Ном., 256]; *захотѣло му ся въ Петровку змерзлого* [Закр., 165]; *забажалося в Петрівку мерзлого* [Ном., 256]; *громові свята, празники* [Гр., 1, 330]; *громовий день* [17: 152]. Мотивуючими при творенні ФО є мікроетноконцепти: *дні тижня, зелена, русальна, кличальна, Великодень, Петрівка, свята, день, доля, краса.*

IV. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди осіннього циклу'. Виділяємо групи ФО на позначення: 1) *серпневих свят: кывайть головою, якъ кобыла въ Спасівку* [Бес., 499]; *молода дівка, якъ у Спасовку яглиця* [Закр., 179]; *говори до неї, а въ неї Маковей* [Закр., 152]; *лядська борода* [Гр., 1, 87]; *кидять Спасу бороду* [Заб., 695]; *ля'цка борода; спасова борода* [Шейк., 89-90]; *завивати бороду* [17: 155]; *на коньській Великодень* [Закр., 181]; 2) *осінніх свят: засидіти вечір* [17: 157]; *волочити колодку* [Б.-Н., 189]; *колоду волочити* [Піск., 110]; *справляти колодку* [7: 84]; *підбивати/підбити колодочки* [ФСУМ, 630], *у колодочки, у пір'я вбитися* [Гр., 306]; *волочити колодку, віддавати колодку* [Гр., 2, 271]; *в'язати колодку* [17: 159]; *Колодієві (похрестини, смерть, похорони)* [17: 134]. Основними при творенні ФО цього мікрополя є мікроетноконцепти: *Спасівка, Маковей, борода, Великодень, вечір, колодка, Колодієві.*

Поля мікроетноконцептів 'родинні традиції'.

I. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди народження'. Фіксуємо групи ФО на позначення: 1) *передпологового періоду жінки: нарядити дитину* [Гр., 2, 518]; *знайти дитину* [Гр., 2, 171]; *важка жінка* [Гр., 1, 122]; *бути вповні (уповні)* [Гр., 4, 346]; *бути*

у *вазі* [Гр., 1, 120]; *зайшла жінка в тьбиж* [Фр., 2, 149]; *вже рушила значити* [Фр., 2, 208]; *зматчила сї наша дівонька* [Фр., 2, 199]; *мати за поясом* [Ониш., 2, 130]; *зайти в тяготу* [Ониш., 2, 209]; у *поважному стані* [СФУМ, 690]; 2) *власне пологових звичаїв, народження дитини: знайти в капусті (горосі, кропиві); лелека (бузько) приніс; цигани принесли (підкинули); у печуроцьці родився* [Павл., 82]; *винь народився в' сорочки* [Б.-Н., 335]; *в чепці уродився* [Закр., 150]; *винь крій пички родився* [Б.-Н., 283]; у *запінчок/в йалік піте* [Корз., 121; 185]; *під таков зівдов уродив ся* [Фр., 2, 168]; *народитися під щасливою зіркою* [СФУМ, 425]; *в нещасливу годину родив ся* [Фр., 2, 446]; *найти дитину* [Гр., 2, 531]; *повивальна баба* [Піск., 8]; *баба сповитуха, баба пупорізка* [Гр., 1, 13]; *вибабити дітей* [Гр., 1, 144]; *злити на руки* [17: 219]; *росте як з води; як скупаний у воді* [Фр., 1, 249]; *іого мати купала в' юбиці* [Б.-Н., 410]; *силь тоби в' вичи; соль тебѣ вѣ глаза* [Б.-Н., 83]; 3) *псляпологових звичаїв, хрестин дитини: подержати до хреста* [Гр., 3, 240]; у *хрест увести; у хрест увійти* [Гр., 4, 413]; *прохані (стрічані) куми* [Гр., 2, 323]; *відкупні куми* [Гр., 1, 216]; *дурний його піп хрестив* [Фр., 2, 66]; *дурні тебе куми тримали* [Фр., 2, 66]; *полоскати повивач* [СФУМ, 539]; *з повивача; з повиточку* [СФУМ, 525]; *сиди за піччю, та кашу їж* [Ном., 176]; *і я дурно каші не їв; ще багато каші з їси* [Фр., 2, 248]; *а годен ти горнець чиру вїсти* [Фр., 1, 365]; *в Божу крижму вписати ся* [Фр., 2, 309]; *імйа робити* [Ониш., 1, 328]. Досліджуване мікрополе ФО характеризується такими мікроетноконцептами: *лелека, капуста, дитина, жінка, баба, цигани, куми, пояс, сорочка, повивач, крижма, сіль, зірка, вода, хрест, ім'я*.

II. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди весілля'. Визначаємо групи ФО на позначення: 1) *обрядів передвесільного циклу: почесний хліб* [Гр., 3, 392]; *хліб обмінити* [Гр., 3, 18]; *поклонився пані-матці хлібом* [Гр., 3, 273]; *старостів засилати* [Гр., 2, 94]; *бзати коровай* [Верх., 84]; *зібзати коровай* [Гр., 2, 152]; *розглядати пичи* [Б.-Н., 283]; *годи, дѣвко, печи колупати* [Закр., 153]; *макогонь облизавѣ* [Закр., 178]; *та й ти там халявки полік; присмалювать литки, халявки* [Ном., 397]; *халявки смалити (присмалювати, пекти)* [Гр., 4, 385]; *звївъ гарбуза; дати гарбуза* [Б.-Н., 95]; *гарбуза печеного піднесли; наївся печеного гарбуза* [Закр., 152]; *взяв (втяв, схопив, дістав, потяг, притяг, иззів) гарбуз; коли б вам гарбуз не покотився* [Ном., 398]; *накляєть нось; утерти нось* [Ум., 481]; 2) *власне весільних обрядів і традицій: сорочку викупляти* [Гр., 1, 166]; *посадний батько* [Гр., 3, 357]; *бити чолом за двором* [Гр., 4, 468]; *взяв на шлюбѣ* [Б.-Н., 399]; *отдавать, отдать заміж* [Гр., 1, 155]; *на рушнику стати* [Ум., 540]; *підходити під князівський вінець* [Гр., 2, 258]; *вести до віця* [СФУМ, 59]; *заводити на посад (молоду)* [Гр., 1, 20]; *купувати молоду* [Карп., 110]; *покривати, скривати молоду; покривати, скривати косу* [Гр., 3, 277]; *підсмалювати молоду, смалити молоду* [17: 225]; [10: 49]; *обсївати молодого (поїзжан)* [Гр., 3, 27]; *дарувати молодих* [16: 150]; *торгування брами* [17: 224]; *косу (коси) розплїтати (розплести), волосся розплести; зав'язати (дівочу) косу (хустку)* [СФУМ, 240]; *йти за косою* [Гр., 2, 53]; *зав'язати голову* [Гр., 2, 23]; *куда кумови до коровай* [Закр., 174]; *сходи сї, роде (люде), коровай сї крає* [Фр., 2, 295]; *йти на коровай* [Карп., 81]; *розрізати коровай* [16: 150]; *рубати тополю* [10: 116]; 3) *обрядів і традицій післявесільного циклу: викупати пояси* [Шейк., 166]; *підзулювати молоду* [Гр., 3, 164]; *палю забивати* [Гр., 3, 90]; *виправляти дочку* [Гр., 1, 179]; *вином отправлѣти, оправити*

віно, вінувати жінку [14: 229]; *бути у всені* [14: 139]; *з віном дівці не сидіти* [Ном., 398]; *віно або вовк з'їсть, або згине само* [Фр., 1, 222]; *висватати віно* [Оннш., 1, 108]; *одрізана скиба від хліба... вже її не притулиш; відрізана скибка до хліба не пристане; раз хліба одрізав* [Ном., 398]; *безпосажна дівка* [Гр., 1, 179]; *зводити молодих* [Гр., 2, 134]; *покривати, скривати молоду* [Гр., 3, 277]; *пропивати батька* [Гр., 2, 134]; *відбути, відгуляти весілля* [Гр., 1, 142]; *розхідний борщ* [17: 226]; *дати куницю* [Ном., 99]. Продуктивними при творенні ФО аналізованого мікрополя є мікроетноконцепти: *хліб, коровай, гарбуз, тополя, піч, коса, вінець, рушник, пояс, весілля, молода, посаг, куниця*.

III. Мікрополе мікроетноконцептів 'обряди похорону'. Подаємо групи ФО на позначення: 1) *передсмертних уявлень, підготовки до похорону: до гробової дошки ти не забуду* [Фр., 2, 45]; *либонь до гробової дошки щастя не дочекався* [Ном., 372]; *наймя зараз на дошку положать* [Фр., 2, 46]; *а щоб тебе в німі дошки положили* [Гр., 2, 567]; *щоб тебе положили на лаву* [Ном., 194]; *а щоб мене до вечора на лаву положили* [Ном., 313]; *а щоб мене до вечора посеред хати побачили* [Ном., 313]; *щоб тебе очеретиною зміряли* [Гр., 3, 81]; *вигісати рушник на балку* [4: 248]; *щоб ти зозулі не чув* [Гр., 2, 176]; *урвалась му нитка* [Фр., 2, 449]; *Бог би ти віку урвав* [Фр., 1, 216]; *увірвати (урвати) нитку* [СФУМ, 910]; *доля увірвала нитку* [ФСУМ, 261]; *погасла зірка; згас як свічка* [Фр., 2, 169]; 2) *похоронів людини: щоб тя волами возили* [Фр., 1, 222]; *бодай тебе волами возили* [Ном., 195]; *на санях сидіти* [8: 35]; *щоб/бодай подзвонилося* [Гр., 3, 240]; *дзвонять по душі* [Ном., 369]; *вже по нім віддзвонили тай переклепали* [Фр., 1, 207]; *в гіркий кулак заплакати* [Фр., 2, 549]; *в гіркий череп заплачеш* [Фр., 1, 330]; *щоб тебе на марах винесло* [Ном., 194]; *на марах поїхати* [Парт., 7]; *щоб тебе ніп не ховав* [Ном., 191]; *щоб тебе поховали на ростаннях* [Ном., 194]; *маком сісти* [Гр., 2, 397]; 3) *поминальних обрядодій, післяпохоронних вірувань: щоб ти в сирицю вбився* [Ном., 194]; *він сі вже в землю дивит* [Фр., 2, 180]; *пішов землю їсти (грзисти)* [Фр., 2, 181]; *бодай мене сира землі вкрила* [Фр., 2, 180]; *із сирою землею повинчатися* [СФУМ, 525]; *щоб тебе сира земля пожерла* [Ном., 194]; *земля бы го святая не приймила* [Закр., 165]; *бодай го съвіята землі не прийняла; аби мі съвіята землі не носила* [Фр., 2, 180]; *най му буде земля пером* [Фр., 2, 181]; *щоб тобою вібило на латер землю съвятую* [Фр., 2, 182]; *вродила мама, що не прийма й яма* [Закр., 150]; *скоро вже коржики будуть* [Ном., 369]; *холодний обід; жалібний стіл* [17: 228]; *щоб тобі дубовий хрест* [Ном., 194]; *він той день держит* [Фр., 1, 536]; *перемивати/перемити кісточки (кістки)* [СФУМ, 496]; *вibrати ся до Закопаного* [Фр., 2, 150]. Мотивуючими компонентами при творенні ФО є мікроетноконцепти: *дошка, лава, нари, очеретина, мак, сани, воли, нитка, рушник, коржик, свічка, земля, яма, череп, кістки*.

Отже, базовий макроетноконцепт 'традиція' містить понад двохсот ФО, етимологічною підставою виникнення яких стали обряди, звичаї, вірування українського народу. Найчисленнішими серед них є мікрополя мікроетноконцептів на позначення 'обрядів весільного циклу', 'післяпохоронних вірувань', 'обрядів зимового циклу', 'обрядів весняного циклу' та 'громадських звичаїв'. Аналіз фразеологічного матеріалу дає можливість стверджувати, що найбільш продуктивними є такі мікроетноконцепти ФО, як *рушник, земля,*

Великдень, вінець, коса, дні тижня, молода, дівчина, шапка, каша тощо. Більшість цих компонентів є символічними поняттями для українського народу, а отже й не випадково саме ці лексеми виявилися активними компонентами в структурі ФО української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. София-Логос. Словарь. – К., 2001. – 461 с.
2. Баронин А. С. Этническая психология. – К., 2000. – 264 с.
3. Белозерова Ф. М. Прототипы фразеологических единиц в языковой картине мира // Фразеологизм: семантика и формы: Сб-к статей, посвященный юбилею В. А. Лебединской / Отв. ред. Н. Б. Усачева. – Курган: Изд-во Курганского государственного университета, 2001. – С. 14-15.
4. Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. С. А. Макарчука – Львів: Світ, 1994.
5. Забылин М. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. – М. – Репринтное воспроизведение издания 1880 года. – Симферополь: Таврида, 1992. – 607 с.
6. Іващенко В. Компоненти змістової структури концепту як одиниці етнокультури // Українська мова. – № 4. – 2004. – С. 18-28.
7. Історія української культури: У 2 т. / Ред. Б. Є. Патон; НАН України. – К.: Наук. думка, 2001.
8. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
9. Коломієць Л. І., Майборода А. В. Про деякі словосполучення, що розглядаються в рукописних працях О.О. Потєбні // Мовознавство і літературознавство: Зб. вибр. праць педінститутів. – К.: Рад. шк., 1964. – С. 220-234.
10. Кононенко В. І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
11. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М., 2001. – 208 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
14. Словник староукраїнської мови: У 2 т. / Уклад. Д. Г. Гринчишина та ін. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
15. Русский филологический вестник. – 1880. – Вып. 1. – Кн. 1. – Т. 3.
16. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу». Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя, 2006. – С. 146-152.
17. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С.П. Павлюка; Передмова М. Г. Жулинського. – 3-тє вид., випр. – К.: Знання, 2006. – 568 с.
18. Яковлів А. Українське право / Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. – С. 230-236.

ДЖЕРЕЛА

- Бес.** – Бессараба И. В. Пословицы, поговорки, присловья, сравнения и проч., записанные въ посадѣ Новой-Прагѣ и въ поселкѣ Батезманѣ Александрійскаго уѣзда // Материалы для этнографіи Херсонской губерніи. – Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1916. – Т. 94. – № 4. – С. 489-519.
- Б.-Н.** – Білецький-Носенко П. П. Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго языка / Підготував В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 422 с.
- Верх.** – Верхратський Ів. Знадоби до словаря южнорусскаго. Написав Иван Верхратский. – У Львові: З печатні Товариства имен. Шевченка під зарядом Фр. Сарницікого, 1877. – 88 с.
- Гр.** – Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х т. / Зібрала ред. журн. «Кіевская старина», упоряд. із дод. власного матеріалу Б.Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
- Закр.** – Закревський М. В. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки // Старосвітській бандуриста. – М., 1860. – Кн. II. – С. 139 – 230.
- Зін.** – Зіновіїв К. Приповѣсти [або те(ж) прислов'я] посполитые // Вірші. Приповісті посполиті. Підг. тексту І. П. Чепіги / Відп. ред. В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 211-260.
- Жит.** – Житетцкій П. Г. Синонима славеноросская // Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніем словаря книжной малорусскаго рѣчи по рукописи XVII вѣка. – Кіевъ: Типографія Т. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – 102 с.
- Карп.** – Карпенко Ю. О. та ін. Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971. – Вип. 1. – 100 с.
- Ком.** – Комаров М. Нова збирка народних малоруських прыказокъ, прысливвьвъ, помовокъ, загадокъ и замовлянь. – Одесса: Типо-литографія Е. И. Фесенко, 1890. – 125 с.
- Корз.** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во «Наука», 1997. – С. 62-270.
- Котл.** – Котляревский И. П. Собраніе малороссійскихъ словъ, содержащихся в «Энеиде» // Полное собраніе сочиненій на малороссійскомъ языке. – Кіевъ и Одесса: Изданіе книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.
- Ном.** – Номис М. Українські приказки, прислів'я та таке інше. – СПб, 1864. – 304 с.
- Ониш.** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говорів: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 1. – 504 с.
- Павл.** – Павловський О. П. Фразы, пословицы и приговорки Малороссійскія // Грамматика малороссійскаго наречія. – СПб, 1818. – С. 78-86.
- Парт.** – Партицький О. Нѣмецко-руссійскій словарь: У 2 т. – Lemberg, 1867. – Т. I (A-L). – 95 с.; Т. II (L-Z). – 93 с.
- Писк.** – Пискунов Ф. Словникъ живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівшанъ Россійської і Австрійсько-Венгерської цесарії. Составиль Ф. Пискуновъ. – Кіевъ: типографія Е. Я. Федорова, 1882. – Изданіе второе, испр. и значительно пополненное. – 304 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

- Ум. – М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український. – Державне видавництво України, 1925. – Передрукування (Берлін). – 1149 с.
- Фр. – Франко Ів. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. 1-3. – Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 1901-1910.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. 1-2.
- Шейк. – Шейковський К. Опыт южнорусскаго словаря: Въ четырехъ томахъ. – Томъ первый: А-З. – Выпускъ первый: А-Б. – Киевъ: Въ типографіи И. и А. Давиденко, 1861. – 224 с.

УДК 811.16:811.163.2'373.7:316.346.2

Арефьєва Н. Г.
(Одеса, Україна)

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА БОЛГАРСЬКИХ СТЕРЕОТИПІВ МАСКУЛІННОСТІ (на матеріалі фразеології та пареміології)

У статті розглядаються болгарські фразеологічні одиниці, спрямовані на позначення стереотипів маскулінності. Виділяються найбільш характерні риси осіб чоловічої статі. Отримані дані зіставляються з матеріалом в інших слов'янських мовах (українській, російській, польській). З'ясовується національна своєрідність стереотипів маскулінності, експлікованих болгарським фразеологічним фондом.

Ключові слова: *гендерний стереотип, маскулінність, фразеологічна одиниця.*

В данной статье рассматриваются болгарские фразеологические единицы, репрезентующие стереотипы маскулинности. Выделяются наиболее характерные черты, свойственные лицам мужского пола. Полученные данные сопоставляются с фразеологизмами других славянских языков (украинским, русским, польским). Определяется национальное своеобразие стереотипов маскулинности, эксплицированных болгарским фразеологическим фондом.

Ключевые слова: *гендерный стереотип, маскулинность, фразеологическая единица.*

The article deals with the Bulgarian phraseological units which reflect masculinity stereotypes. The features of a man are elicited and compared with other Slavic languages (Ukrainian, Russian, Polish). The national originality of masculinity stereotypes which are represented by the Bulgarian phraseological fund is exposed.

Key words: *gender stereotype, masculinity, phraseological unit.*

Останнім часом у вітчизняній лінгвістиці на вістрі актуальності опинились гендерні дослідження в межах слов'янських та неслов'янських мов (О. Бессонова, А. Мартинюк, С. Бондаренко, О. Таран та ін.), у тому числі найменш розроблений напрямок цієї проблеми – дослідження гендерної фразеології.

© Арефьєва Н. Г., 2009

Одним з головних і найактуальніших векторів вивчення фразеології в українській лінгвістиці є простеження «відбитків» культури народу, тобто його традицій, обрядів, міфів тощо у процесах стереотипізації уявлень етносу про людину та оточуючий її світ і виявлення ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих фразеологічним фондом мови [3: 8]. Оскільки гендерна фразеологія якраз і віддзеркалює один з найважливіших і найоб'ємніших прошарків національної культури – концептосферу фемінінності та маскуліності, дослідження національної специфіки, репрезентованої в межах цих глобальних екстралінгвістичних категорій, доцільно вважати досить перспективними.

Метою даної статті є визначення найбільш вагомих гендерних стереотипів, зокрема стереотипів маскуліності, тобто уявлень та пресупозицій, пов'язаних із особою чоловічої статі, закріплених у фразеологічному фонді болгарської мови.

Перш за все, зауважимо, що квантитативний аналіз болгарських ФО за матеріалами словника К. Нічевої свідчить про різноплановість репрезентації категорій маскуліності / фемінінності. Так, наприклад, фразеологізми, що містять у своєму складі чоловіче ім'я, становлять 64 одиниці, із жіночим – 21. Навіть при поверховому порівнянні ФО на позначення осіб чоловічої / жіночої статі стає очевидною імплікація національного світогляду, зумовленого патріархальним устроєм суспільства.

Так, лексема «мъжки» як партонім болгарських фразеологізмів має виключно позитивне забарвлення, оскільки отожднюється із поняттями «правильний», «вірний», «такий, як треба» (прислівник «мъжки» у вторинному переносному значенні означає «сильно, міцно, мужньо» [5: 329]), тобто є сигніфікатом «бажаного еталону» у різноманітних аспектах, про що яскраво свідчить порівняльний аналіз з ідіомами, що містять лексичний компонент «женски». Порівняймо значення фразеологізмів *Мъжско момче* – ‘разг. настоящий парень’ [7: 341]; *Мъжка рука* – ‘мужская рука’ [7: 341] – символ сили, честі, гідності (Н. А.); *Работя мъжки* – ‘работать, как надо, работать, засучив рукава’ [7: 341] та *Женска вяра* – ‘За изразяване пренебрежително отношение към жена или нещо, извършено от жена, което и е присъщо, характерно’ [8 (1: 313)]; *Женски ум (акул)* – ‘разг. женский (бабий) ум’ [7: 204]; *На женска кола не се качвай (също не се вози)* – ‘разг. бабьему уму не доверяй’ [7: 204] або *Женско царство* – ‘бабье царство’ [7: 204] та *Женска работа* – ‘разг. женские (също бабьи) дела’ [7: 204].

Практично всі ФО, спрямовані на позначення чоловіків через «жіночі» характеристики (ім'я, соціальний стан, риси характеру, зовнішність або навіть партонім «женски» – втілення стереотипних жіночих якостей), імплікують досить високий рівень негативної, іноді іронічної конотації та відрізняються яскраво вираженою національною своєрідністю, оскільки не мають відповідних еквівалентів в інших слов'янських мовах. Метафоричне переосмислення таких понять, як «хвіст» (опашка) та інших у поєднанні з лексичним компонентом «женски» додає конотативних значень насмішкватості та зневаги:

Мазна Гана – ‘разг. ирон. подлиза, лъстец, подхалим, угодник, сахар-медович’ [7: 319];

С женско сърце – ‘За мъж – страхлив’ [8 (2: 292)];

Женска богородица – ‘Диал. Подигр. Мъж, който обича да приказва с жените, да ги задява’ [8 (1: 313)];

Женска тетка – ‘Подигр. Мъж, който цял ден седи в къщи’ [8 (1: 313)];

Женско подкрепало та *Женска опашка* – ‘Диал. Подигр. Приведен зет’ [8 (1: 313)];

Женски дойно, Женски калец та Женски Райо – ‘Диал. Подигр. Мъж, който проявява интерес и се меси в работите на жените’ [8 (1: 313)].

Пейоративне значення «залежність чоловіка від власної дружини, його слабкість та несамостійність» є універсальним міжмовним інваріантом. Негативне ставлення до таких чоловіків фіксують фразеологізми інших мов, однак болгарські ФО, представлені як рецептивно (чоловік – об’єкт характеристики), так і інтроспективно (чоловік – суб’єкт характеристики), відрізняються національною специфікою. Пор.:

Ще играе кобилищата [игра кобилищата] – ‘Диал. За мъж – ще ме бие жена ми, ще ям бой от жена си (жена ми ме би, ядох бой от жена си). *Като се прибереш от кръчмата пиян, ще играе кобилищата.* Още: **Ще играе метлата [игра метлата]** /в 1 знач./’ [8 (2: 519)];

Ще ми закачат забрадка връз капата – ‘Диал. За мъж, който живеє в дома на жена си – няма да ме почитає, няма да бѣда зачитан’ [8 (2: 521)];

Женски Пейо – ‘разг. муж под башмаком жены; муж, помогающий своей жене в домашних делах’ [7: 204];

Намирам се под чехъл (под чехъл съм) – ‘Шег. За мъж – намирам се в пълно подчиненіе на жена си, за всичко я слухам’ [8 (1: 146)];

Жената ми възсяда като кон – ‘Диал. За съпруг – командуван съм в къщи (от жена си)’ [8 (1: 313)] та **Жена ми налага калпака, Жена ми носи капата** у тому ж значенні [8 (1: 313)];

Седя (стоя) до полата на жена си – ‘держаться за юбку жены, сидеть у бабы под подолом’ та укр. **Бути у дружини під н’ятою**; рос. **Быть у жены под. каблуком**; пол. **Być (siedzieć) pod pantoflem** (пер. бути під башмаком); пол. **pantoflarz** – ‘шутл. муж, находящийся у жены под башмаком’ [6 (2: 13)]; англ. **Be tied to one’s wife’s apron strings** (пер. бути прив’язаним до фартуха своєї дружини); лат. **Uxori nubere suae** (пер. бути дружиною у своєї дружини).

Значну міру осуду та їдкої іронії репрезентують болгарські ФО із партонімом «мамин», де пейоратив спрямований на виявлення традиційно жіночих якостей у чоловіків. Даний мотив знаходимо в інших слов’янських мовах. Пор.:

Мамин (майчин) син (синче) – ‘пренебр. 1. Разглезен, разхайтен човек (обикн. младеж), който не умеє да се справя с трудностите в живота. *Мамин син, едно легло не може да оправи, всичко чака наготово.* 2. Синковец, нехранимайко. *Тоя мамин син се криє в Лалювите развалини. Ще го издебне и с един удар ще го смачка. К. Петканов, Дамяновата челяд’* [8 (1: 572)]; **Мамино дитенце** – ‘Пренебр. Разглезен, разхайтен човек (обикн. младеж), който не умеє да се справи с трудностите в живота’ [8 (1: 572)] та укр. **Мамин (матусин) синок, Мамій**; рос. **Маменькин сынок**; польск. **Maminsynek**. У даній групі національно-культурною специфікою відзначається болгарське фразеологічне сполучення **Мамин (синко) Гъргалчо** – ‘Диал. Подигр. Употребява се, когато някой страда за бъдещи, не случили беди’, в основі якого лежить народна казка, згідно з якою донька селянина, яка несла батькові на поле шось поснідати, сіла перепочити у дорозі та розплакалася, голосячи «Ох, Гъргалчо, Гъргалчо», тому що уявила собі, як колись народить дитину на ім’я Гергалчо, який випадково загине від сокири, що начебто впаде на нього [8 (1: 572)].

Досить специфічною є група болгарських ФО на позначення осіб чоловічої статі залежно від їхнього сімейного стану. При цьому імплікується соціальне схвалення одруженого

чоловіка, тоді як неодружений чоловік викликає співчуття, оскільки порівнюється з опаленим пнем та іншими негативними символами. Пор.:

Обърсал (отрил, ожулил) ми е губера гурелите – ‘Диал. Женен съм, не съм ерген’ [8 (2: 18)] (досл. килимом мені витерли гній на очах);

Огорял пън – ‘Диал. Самичък, неженен човек’ [8 (2: 18)];

Опален пън – ‘Диал. 1. Калугер. 2. Семейство без рожба’ [8 (2: 25)] (пер. монах; бездітна сім’я).

Фразеологічна одиниця **Сламенен вдовец** – ‘Шег. Мъж, чиято съпруга временно отсъствува’ [8 (2: 313)] експлікує універсальний гендерний стереотип, який знаходимо у фразеологічному фонді інших мов (укр. **Солом’яний вдовець**; рос. **Соломенный вдовец**; пол. **Ślotniany wdowiec**). Усі вищезазначені фразеологізми також містять у собі конотативне значення насмішкватості та іронії.

Донайбільш репрезентативних груп болгарських ФО, які, на нашу думку, відрізняються культурно-національною специфікою, відноситься група на позначення батьківства. Батьківство у болгарській мовній картині світу, як і материнство, вербалізується за допомогою двох провідних мотивів. По-перше, це – ідеалізація батьківського образу, який постає як втілення найсвятішого і пов’язаний із законами Всесвіту, тобто має космогонічне значення: (**Ти (за) баща, ти (за) майка** – «Употребява се при настоятелна молба към някого за помощ и подкрепа. – *Ванка, ти баща, ти майка! Помогни ми! Инна изчезна.* Р. Иларионов, Любов от пръв поглед» [8 (2: 396)]; ‘разг. будь другом, будь отцом родным, на тебя вся надежда, на тебя, как на каменую гору надеюсь’ [7: 47]).

Другий мотив є наслідком першого, оскільки імплікує негативне ставлення до порушення цих законів (**Иска/поиска баща си и майка си** – ‘разг. заламывать/заломить неслыханную цену; требовать/потребовать невозможного’ [7: 47]; **Продавам/продам майка си (баща си) за пара (пари)** – ‘разг. за деньги готов на всё, мать родную за деньги готов продать’ [7: 418]; **Продавам/продам (и) баща си и майка си** – ‘разг. не пожалеть отца – матери’ [7: 47]; ‘Неодобр. Не се спирам пред нищо за постигане на целта си, като си служа и с непозволені методи; безскрупулен съм’ [8 (2: 215)]; **Ти ли си най-умния на баща си < и на майка си>** – «Ирон. Употребява се като реплика за изразяване на несъгласие с някого, който е направил неприемливо за другия предложение или е изказал несъстоятелно мнение. – *От боядисаните 20 яйца 10 са за мене? – Ти ли си най-умния на баща си?* [8 (2: 398)]).

Незважаючи на той факт, що подібні фразеологічні одиниці крім лексичного компонента «баща» (батько) часто містять у своєму складі партонім «майка» (мати), дані концепти не є опозицією у даному випадку, а, навпаки, на підґрунті тотожності складають концептосферу батьківства, де протилежним концептом виявляється концепт «діти». Деякі фразеологізми імплікують мотив ототожнювання концептів «батьки/діти» в межах концептосфери батьківства: **Какъвто бащата, таквиз и децата** (пер. які батьки, такі й діти). Схожий мотив знаходимо в інших слов’янських мовах. Пор.: укр. **Яке коріння, таке й насіння**; **Яка мати, така й доня**; рос. **Каков батька, таковы и детки**; **Какие корешки, такие и детки, какие родители, такие и детки**; польск. **Jaка matka, така córka**. Незважаючи на вербальну маркованість тотожності понять «батьки» / «діти», лексеми розташовуються у порядку природного зв’язку між поняттями: спочатку «батьки», потім «діти».

Заслугове уваги факт репрезентації стереотипів маскулінності крізь призму стосунків із жіночою статтю. Більша частина болгарських фразеологізмів вербалізує типову діяльність чоловіків стосовно жіночого реципієнта, тобто тут можна говорити про те, яке місце гендерні проєкції займають не тільки в мовній, а і в ціннісній картині світу болгарського лінгвосоціуму. Пор.:

Ходя по жени – ‘За мъж – развратнича. – *Кажи де, кажи! По жени ли ходи, или е комарджия? Л. Станев, Поглед от хълма*’ [8 (2: 494)];

Хвърлям/хвърля се серкмето а харен гьол – ‘Диал. Намирам си жена от богата фамилия’ [8 (2: 487)];

Суча мустак (мустаците си) – в значенні ‘Самост. И на (към) някоя. За мъж – заглеждам някоя жена и се стремя да и покажа, че я харесвам (обикн. придружено с характерно движение на ръката при мустаците). *Волно или неволно, селякът, като всички божи хора, извърташе очи и сучеше мустак на хубавите булки. Ив. Хаджийски, Бит и душевност на нашия народ*’ [8 (2: 365)];

По тънката част съм – ‘За мъж – обичам да задирям жените. – *Другарко...оце утре ще ви донеса пъстърва... – Ясно, ти си по тънката част – подразни ме един. Бива ли я? К. Краев, Опасност*’ [8 (2: 170)];

Господ не е скитач, ами събирач – ‘Употребява се, когато добър мъж се ожени за неспокосна жена’ [8 (1: 238)];

Вземам/взема от улицата някого – в значенні ‘Оженвам се за някого, който е бил крайне беден или е бил с лошо поведение, неморално (обикн. за жена). *Взех я, дето се вика, от улицата, дадох и име и общественно положение. Зах. Петров, Под чехъл*’ [8 (1: 139)];

Слаб ми е ангела – в значенні ‘За мъж – имам слабост към жените, лесно се увличам по жени. – *Ах, Ирина! Чудно момиче! – Нали? – Усещам, нещо ме гъделичкача вече в сърцето...знаеш, ангела ми е много слаб. Ст. Л. Костов, Мъжемразка*’ [8 (2: 301)].

Стереотипні зовнішні характеристики маскулінності також представлені болгарською фразеосистемою, де перевага надається великим на зріст, міцної статури чоловікам (*Планина мъж* – ‘великан, человек ростом под потолок’ [7: 432]), тоді як відсутність еталонних «чоловічих» характеристик заслугове на іронічне ставлення. Пор.: *Оскубали му са мустаците на стамбул капия* – ‘Диал. Ирон. Кьосе’ [8 (2: 32)]) та *Ял на дяволска софра* – ‘Диал. Кьосе е’ [8 (2: 538)], що у перекладі на українську мову означає «чоловік, у якого не ростуть борода та вуса».

У даній статі ми торкнулися лише основних найбільш вагомих, на наш погляд, стереотипних уявлень про характеристики маскулінності в руслі статевої дихотомії.

Отже, враховуючи наведені приклади, ми дійшли наступних висновків:

1. стереотипи маскулінності широко представлені болгарським фразеологічним фондом;

2. серед болгарських ФО, спрямованих на позначення стереотипів маскулінності, визначаються як **рецептивні**, тобто такі, що оцінюють чоловіків з загальнолюдської або жіночої точки зору (*Женско подкрепало; Огорял пњи*), так і **інтроспективні** ФО, що містять самооцінку та самоусвідомлення чоловіків (*Жена ми възсяда като кон; Под чехъл съм*);

3. фразеологізми із партонімом «мъжки» мають позитивне забарвлення та імплікують значення «бажаного еталону», тобто свідчать про домінування чоловічого у дихотомії чоловіче /жіноче (*Мъжка рука; Мъжко момче; Работя мъжки*);

4. фразеологізми на позначення осіб чоловічої статі через жіночі характеристики мають виключно пейоративне значення (*Женска тетка; Женски Пейо; Женска богородица*);

5. болгарські фразеологізми на позначення стереотипів маскулінності імплікують негативне ставлення суспільства до чоловіків, які виявляють риси несамостійності, залежності від будь-якого жіночого начала (матері, дружини тощо) (*Мамин син; Седя до полата на жена си*);

6. болгарським фразеологічним фондом імплікується позитивне ставлення до одружених чоловіків, які домінують у сімейній ієрархії (нег. ірон. *Седя (стоя) до полата на жена си*), тоді як вербалізація поняття «неодружений чоловік» має конотативне значення «той, хто викликає співчуття та жалість» (*Опален пън*);

7. чоловік у ролі батька постає елементом універсальної космогонічної категорії, що містить у собі ознаки божественного начала і отожднюється з материнством;

8. більшість болгарських ФО на позначення типової діяльності чоловіків репрезентує стереотипи маскулінності відносно жіночого реципієнта, тобто жінка у даних ФО постає як об'єкт дії, а чоловік – як суб'єкт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбань В. В., Яроцкая Г. С. Универсальное и идиоэтническое в славянской фразеологии // Слов'янський збірник. – Одеса, 1998. – Вип. V. – С.48-51.
2. Кирилина А. В. Гендер: Лингвистические аспекты. – М., 1999.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Ч., 2004.
4. Черданцева Т. З. Идиоматика и культура // Вопросы языкознания:
5. Российская Академия наук. – М., 1996. – №1. – С.58-70.
6. Болгарско-русский словарь / Сост. С. Б. Бернштейн. – М., 1986.
7. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь: В 2 т. – М. – В., 1980.
8. Кошелев А. К., Леонидова М. А. Болгарско-русский фразеологический словарь. – М. – С., 1974.
9. Ничева К. Фразеологичен речник на българския език. – С., 1975.
10. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К., 1999.

**ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ
ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ МОВИ**

У статті розглядається образ міжгендерних стосунків у лужицькому суспільстві та їх відображення у фразеології верхньолужицької мови. Образ чоловіка та жінки у суспільстві аналізується з боку рис характеру та інтелекту, притаманних кожній статі та їх позицій у суспільстві. Для дослідження обиралися вирази з фразеологічних та пареміологічних збірок

Ключові слова: *фразеологізм, мовна картина світу, гендер, риси характеру та інтелекту, позиція у суспільстві.*

The article deals with the reflection of gender relationship in upper Sorbian phraseology. The features of intellect and character and the position in family and society of woman and man are analyzed in the article. The main sources for the article were phraseological and paremiological dictionaries of upper Sorbian language.

Key-words: *phraseological unit, language world-picture, gender, features of intellect and character.*

В останні десятиліття ХХ ст. посилилась увага до вивчення гендерних проблем у суспільстві. Серед причин цього можна виділити зміщення ролей чоловіка та жінки у суспільстві та зміна розподілу праці між ними. Сучасні лінгвісти також цікавляться проблемами гендеру і статі з точки зору мови. Тому серед проблем мовознавства можна сьогодні побачити дослідження відбитків гендерних стереотипів у мові на різних її рівнях.

Під гендером розуміємо набір інтелектуальних рис та рис характеру, притаманних представникам тієї чи іншої статі (на відміну від поняття «стать», яке включає в себе набір фізіологічних рис, притаманних чоловікові або жінці). Малодослідженою залишається на сьогодні проблема вивчення гендерних стосунків та стереотипів на матеріалі мови, зокрема на матеріалі фразеології. Пропонована стаття ставить собі за мету розглянути образ гендерних стосунків у картині світу представників найменшого слов'янського народу – лужицьких сербів. Дослідження мовної картини світу цього народу в останні роки лише починається. Основними дослідниками фразеологізмів верхньолужицької мови на сьогодні є А. Івченко [2, 3], Л. Васильєва [1] С. Волькова [7], І. Кузнєцова [4], О. Савка [5, 6] тощо. У цей час роботи, так чи інакше пов'язані з вивченням гендерних стереотипів на матеріалі верхньолужицької фразеології у сучасному українському мовознавстві фактично відсутні.

Виходячи з актуальності теми дослідження, у пропонованій роботі спробуємо вирішити такі завдання:

1. Визначити кількісне співвідношення представлення чоловічих та жіночих гендерних ознак у верхньолужицькій фразеології.

2. Дослідити, які інтелектуальні особливості та риси характеру притаманні у картині світу лужицьких сербів чоловікові, а які жінці.

3. Відтворити типовий образ чоловіка та жінки у свідомості лужицьких сербів, особливості їхнього інтелекту, характеру та їхні ролі у суспільному житті.

Аналіз образу інтелектуальних властивостей та рис характеру у верхньолужицькій фразеології дав змогу побачити цікаву закономірність: з одного боку, існують вирази на позначення рис характеру та інтелекту, які можуть бути притаманними будь-якому членові лужицького суспільства незалежно від статі. З іншого боку, можна побачити фразеологізми на позначення рис характеру та інтелекту, які можуть бути притаманними лише чоловіку або лише жінці. Іншими словами у верхньолужицькій мові є гендерно нейтральні: *tupa hlowa* – ‘дурний (як чоловік, так і жінка)’, *lišku za nadrami měc* – ‘нещирий, фальшивий (може бути як чоловік, так і жінка)’, *hlupu, zo mohł slomu chmutač (žrač)* – ‘дурний, нерозумний (як про чоловіка, так і про жінку)’ та гендерно марковані фразеологізми: *wulki kaž Goliath* – ‘великий, кремезний’ (лише чоловік, кремезна жінка у верхньолужицькій фразеології з Голіафом не порівнюється), *falšna kaž kóčka* – ‘лицемірна, нещира’ (лише жінка, нещирий та фальшивий чоловік у верхньолужицькій фразеології з кішкою не порівнюється, на позначення лицемірної поведінки чоловіка лужицькі серби використовують фразеологізм *falšny kaž kusaty kón*). Звичайно, що фразеологізми на зразок *bortu zhubić* – ‘втратити свою невинність’, *Dobriek Hanka* – ‘дівчина з добрим характером’ було б взагалі нелогічно використовувати стосовно чоловіка, зважаючи на їхню внутрішню форму: у першому випадку компонентом фразеологізму є назва жіночого весільного одягу, другий вираз складається з імені та прізвища лужицької дівчини. З другого боку, абсолютно неможливо використати фразеологізм *holči dótk* – ‘бабій’ стосовно жінки. Розглянемо детальніше, як виглядає типовий чоловік та жінка у картині світу лужичан, та які риси характеру, інтелекту та суспільні ролі їм притаманні.

Риси характеру та інтелекту. Верхньолужицька фразеологія подає такий набір позитивних та негативних рис характеру, притаманний жінці. Цими рисами є: нещирість: *falšna kaž kóčka* – ‘фальшива, нещира’, вередливість: *wjerčata kaž chorhojčka na třěše* – ‘вередлива жінка’. Характерною особливістю жіночого інтелекту, як показує верхньолужицька фразеологія, є коротка пам’ять і як результат забудькуватість: *zabyčiwa kaž kóčka* – ‘забудькувата жінка’. Фразеологізми *falšna kaž kóčka* та *zabyčiwa kaž kóčka* мотивовані, на нашу думку, специфікою поведінки цієї тварини, яка нагадує лужичанам поведінку жінки. Зазначимо принагідно, що з кішкою лужичани порівнюють також зовнішність худорлявої жінки: *sucha kaž kóčka* – ‘суха, худа’ (про жінку). Характерною особливістю жіночої статі у свідомості лужичан є також любов до солодкого: *chlóšćica kaž česka koza* – ‘солодкоїжка (про жінку)’. У той час, коли про риси характеру та інтелекту, які зустрічаються у жінок у верхньолужицькій фразеології є досить велика інформація, фразеологізми на позначення суто чоловічих або таких, які дуже часто бувають у чоловіків рис характеру та інтелекту фактично відсутні. Лише один фразеологізм: *wětrikec hólcy* – ‘вітер’ є мотивований, на нашу думку, тим, що вітру лужицькі серби приписують волелюбність, типову рису характеру чоловіків, особливо молодого віку.

Позиція у суспільстві та у сім’ї. Усе життя лужицької жінки можна поділити на життя до заміжжя та після нього. До заміжжя лужичани цінують дівочу цноту: *póccíwa kaž*

pastyrska hwězda – ‘чиста, невинна’ (про дівчину). Втрата дівчиною невинності до заміжжя сприймається лужичанами негативно: *bortu zhubić* – втратити невинність до заміжжя, *bortu ztorhnyć* – ‘позбавити невинності до заміжжя’. Основною і найважливішою подією у житті лужицької дівчини є її заміжжя, яке має відбутися до певного терміну, поки вона молода та не втратила здатність народжувати дитину: *zrala, kaž Michalka husyca* – ‘дівчина, давно готова до заміжжя’. Інформації про те, коли краще одружуватися чоловікові, у верхньолужицькій фразеології не знаходимо. Єдиним фразеологізмом на позначення втрати невинності, який можна використати у мовленні як стосовно жінки, так і стосовно чоловіка, є *róscíwy kaž šesnaćelětny* у значенні ‘такий/така, що вже давно втратив/втратила свою невинність’. Наведений фразеологізм дає нам уявлення про те, у якому віці приблизно традиційно одружувалися лужицькі серби. Згадані два фразеологізми *bortu ztorhnyć* та *bortu zhubić*, а також вирази *serbska chodźić* – ‘носити національний лужицький жіночий одяг’ та *němska chodźić* – ‘не носити національний одяг, одягатися згідно з сучасною модою’ свідчать про те, що у свідомості носіїв верхньолужицької мови справжня лужицька жінка постає у національному одязі, на відміну від чоловіка, про особливості національного одягу якого у верхньолужицькій фразеології інформації не знаходимо. Єдиним класичним елементом чоловічого гардеробу є у картині світу лужичан штани, які, як вже зазначалося у попередніх розділах, є водночас і символом його влади у суспільстві, а особливо у сім’ї. Ситуацію, коли штани одягає жінка лужицькі серби вважають ненормальною, а іноді і комічною. При цьому вона дістає лідерство у сімейних стосунках, що суперечить лужицьким традиціям: *w cholowach chodźić* – ‘мати владу у сім’ї’ (про жінку), *cholowy předać* – ‘позбутися влади у сім’ї на користь жінки’ (про чоловіка).

У верхньолужицькій фразеології є образи легендарних прототипів чоловіка та жінки: Адама та Єви. Усі жінки у картині світу лужицьких сербів походять від Єви, тому жінок лужичани називають жартівливо Євиною шляхтою: *Jěwina šlecht* – ‘жінки’. Гріхопадіння Єви лужичани засуджують: *chować kaž Jěwa za kěrkom* – ‘приховувати свій сором’, а також наголошують на тому, що Єва ходила оголеною: *Jěwiny kostym* – ‘відсутність одягу на людині’. Про те, що усі чоловіки походять від Адама, у верхньолужицьких фразеологізмах інформація відсутня. Відсутня також будь-яка інформація про поведінку чи гріхопадіння Адама або про його зовнішній вигляд.

Зробивши аналіз гендерно маркованої фразеології верхньолужицької мови, приходимо до висновків:

Більшість верхньолужицьких фразеологізмів на позначення рис характеру та інтелекту гендерної маркованості не мають. Якщо ж вона присутня, це вказує на те, що ця риса характеру або інтелекту є або притаманною виключно чоловікові чи жінці, або особливо часто проявляється у представників певної статі, або ж зовнішнє вираження цієї риси є відмінним залежно від гендеру (прикладом цього є фразеологізми *falšna kaž kóčka* та *zabyćiw* *kaž kóčka*, у яких зовнішній вияв вказаних рис характеру у жінок є дещо інакшим, ніж у чоловіків).

У верхньолужицькій фразеології спостерігається значна гендерна асиметрія у бік жіночого начала. Це означає, що при наявності великої кількості фразеологізмів, у яких відображено психологію та суспільну роль жінки, аналогічних фразеологізмів, у яких би було відображено психічні особливості та суспільну роль чоловіка, є значно менше. Причиною

цього вважаємо те, що в основу творення верхньолужицьких фразеологізмів було покладено психологію чоловіка як суб'єкта. Суб'єкт сприймає світ за законами своєї психології. Жінка на підсвідомому рівні сприймається чоловіком як його протилежність, чоловік не може до кінця зрозуміти її психології, а тому і у мові жінку, власне, показано як протилежність чоловікові.

Фразеологія подає цікаві культурні аспекти стосунків між чоловіком та жінкою у лужицькому суспільстві. Для жінок у їхньому житті дуже важливим моментом є заміжжя та створення сім'ї ще у молодому віці. До цього моменту дівчині необхідно зберігати свою невинність. Про вік, коли найкраще облаштувати своє сімейне гніздо чоловікові, верхньолужицька фразеологія інформації не подає, що означає, на нашу думку, що для чоловіка цей вік не є настільки принциповим і має, очевидно, більший часовий діапазон. У ієрархії сімейних відносин жінка традиційно не є головуючою особою, поступаючись цим місцем чоловікові, але трапляються випадки, коли чоловік та жінка міняються сімейними ролями. У картині світу лужицьких сербів справжня лужичанка є вбраною у національний одяг. Про національний одяг чоловіків у верхньолужицькій фразеології інформація відсутня. Це, на нашу думку, означає, що саме жінці у лужицькому суспільстві відводиться роль берегині національних та сімейних традицій, тоді як для чоловіка є характерною більша орієнтація на прогрес і більш частотне відлучення від дружини та дітей у пошуках роботи, чого жінка як берегиня дому собі дозволити не може.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва Л. Порівняльний аналіз стійких словосполучень з компонентами чорний і білий у сучасній верхньолужицькій та інших слов'янських мовах//Питання сорабістики, 1999. – С. 196 – 201.
2. Івченко А. Негативна характеристика розумових здібностей людини у фразеології серболужицької та української мов // Проблеми слов'янознавства. Вип. 41. – Львів, 1990. – С. 146 – 148.
3. Івченко А. Вельке С. Верхнелужицкий фразеологический словарь / Hornjoserbski fraseologiski słownik / Obersorbisch Phraseologisches Wörterbuch. – Budyšin: Domowina, 2004. – 572 s.
4. Кузнецова И. Верхнелужицкие устойчивые сравнения с персонажами Библии (на славянском фоне)//Питання сорабістики/за редакцією В. Моторного та Д. Шольце. – Львів; Будишин, 2006. – С. 130. – 136.
5. Савка О. Фразеологія серболужицької, словацької та української мов з біблійним ономастичним компонентом//Lětopis 49 (2002) 1. – S. 131 – 148.
6. Савка О. Статус біблійного ономастичного компонента у фразеології верхньолужицької, словацької та української мов // Питання сорабістики / за ред. В. Моторного та Д. Шольце. – Львів: Львівський національний університет, 2000. – С. 74 – 78.
7. Wólkowa S. Hornjoserbska frazeologija a idiomatika // Naša maćerščina 11 / 12. – Budyšin: Domowina, 1999. – S. 110 – 134.

ДЕНОТАТИВНА СПІВІДНЕСЕНІСТЬ ФО З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ (на матеріалі німецької мови)

У розвідці порушується питання денотативної співвіднесеності ФО з фольклорним компонентом німецької мови. Розглядається роль внутрішньої форми ФО у формуванні значення ФО. Шляхом семантичного аналізу ФО з фольклорним компонентом німецької мови досліджується проблема співвіднесеності значення ФО з фольклорним компонентом з денотатом (позначуваням).

Ключові слова: *фразеологічні одиниці з фольклорним компонентом, мовний знак, первинно вільне словосполучення, денотат, денотативна співвіднесеність, внутрішня форма, етнокультурна інформація.*

В статті піднімається вопрос о денотативной соотносённости ФЕ с фольклорным компонентом немецкого языка. Рассматривается роль внутренней формы ФЕ в формировании значения ФЕ. Путем семантического анализа ФЕ с фольклорным компонентом немецкого языка исследуется проблема соотносённости значения ФЕ с фольклорным компонентом с денотатом (обозначаемым).

Ключевые слова: *фразеологические единицы с фольклорным компонентом, языковой знак, первично свободное словосочетание, денотат, денотативная соотносённость, внутренняя форма, этнокультурная информация.*

The question of the denotative correlation of phraseological units with folklore component in the German language is risen in the given article. The role of the inner form of the phraseological unit in the meaning formation of the phraseological unit is highlighted by the author. The problem of correlation of meaning of the phraseological unit with folklore component and its denotatum is investigated by means of semantic analysis of phraseological units with folklore components in German.

Key words: *phraseological unit with folklore component, language sign, initially free word combination, denotatum, denotative correlation, inner form, ethno-cultural information.*

Денотативна співвіднесеність ФО – одна з важливих, але малодосліджених проблем в сучасній германістиці. Вивченню цього питання частково присвячені праці вчених, які розглядали проблеми мовної номінації (А. А. Уфимцева, В. М. Телія, Г. В. Колшанський, В. Г. Гак, Б. М. Ажнюк (національно – культурний аспект), А. В. Кунін та інші). Співвіднесеність ФО з денотатом досліджував та описував А. Г. Назарян у своїй праці «Історія розвитку французької фразеології».

Метою нашої розвідки є виявлення денотативної співвіднесеності ФО німецької мови, які мають у своєму складі фольклорний компонент.

Під денотатом (лат. denotation) ми розуміємо предмет/ предмети [10: 113], або явища об'єктивної дійсності [13: 39], що позначаються даним іменем. Термін ввів у науковий

оббіг А.Черч, який писав, що «денотат – це функція смислу імені..., тобто, якщо є смисл, то цим визначається існування і єдиність денотата» [9].

Денотат фіксується мовним знаком, оскільки є об'єктом чи фрагментом дійсності або ментального світу [10: 112]. У семіотиці денотат розглядають як реально існуючу складову знака (об'єкт) [3]. Не кожен знак має денотат, тому що не кожен знак позначає реальний об'єкт дійсності (*der Engel, der Gott; кентавр, русалка*). Серед емпіричних об'єктів світу відсутні денотати виразів типу «круглий трикутник», «жонатий холостяк» та ін. [5].

Ф. де Соссюр писав про відсутність зв'язку між об'єктом (денотатом) та іменем, що його позначає, до того моменту, доки вони не стануть мовними знаками. Щоб будь-який елемент мовної системи став мовним знаком, він повинен отримати колективом мовців зміст, семантику [11: 47]. Процес знакоутворення в гносеологічному плані – це безперервний процес перетворення фактів дійсності у факти свідомості (в результаті їх пізнання людиною), а отже у факти мовних знаків, які відображають об'єктивний світ [11: 36]. Ш. Баллі зауважив необмежену кількість можливостей поєднання ізольованих мовних знаків між собою та стверджував також наявність зв'язку між означуваним (денотатом) та означенням (іменем) [12: 59].

А. А. Уфимцева розглядає людську мову як матеріально – ідеальне утворення, що має здатність стосовно об'єктивної дійсності відображати й позначати, при цьому процес позначання мовними знаками підпорядкований завданням відображення [11: 36]. Тому процес знакоутворення в гносеологічному плані є безперервним перетворення фактів дійсності у факти свідомості (в результаті їх пізнання), а отже у мовні знаки, які відображають об'єктивний світ. Мовні знаки розглядаються вченими як «не просто назви, етикетки», а як поняття, уявлення, що «одягнуті в мовну форму і стали для носіїв мови сигналами дійсності, засобами дематеріалізації» [11: 37]. Тобто, мовні знаки розглядаються як психофізіологічні сутності, які відбивають об'єктивну дійсність в мові.

Оскільки результат пізнання об'єктивної дійсності відображається в мові, тобто в мовних знаках [11: 38], то це означає, що мовні знаки беруть участь у процесах пізнання (диференціації, інтеграції, ідентифікації предметів, осіб, явищ) людиною світу. Значить, у процесі формування знакового значення беруть участь: людина + процес пізнання (мислення) = мовний знак, тобто мовний знак виникає як результат мисленнєвої діяльності людини у процесі пізнання реального світу. В наш час мало хто сумнівається в тому, що в знакових значеннях представлена «ідеальна форма існування предметного світу, його форм і відношень, розкритих суспільною практикою» [11: 38]. З вищесказаного можна зробити висновок, що процес номінації (називання – віднесеність мовного знаку до позначуваного – денотата) відбувається в процесі пізнання людиною об'єктивного світу.

Процес фразеологізації (номінації засобами ФО) світобачення, культури, духовного життя народу відбувається через потребу створення мовних знаків (ФО) з комунікативною метою, які відображають ментальний світ етноспільноти і позначають денотати, наявні в певній культурі. ФО, як мовні знаки, вербалізують «ті чи інші ситуації» [12: 61] в «термінах не космічних, а в етнічних», які є «джерелом культурної трансмісії» [8] і є зрозумілими та відомими всім носіям мови. Як саме протікає цей процес фразеологізації (створення мовних знаків), залежить від носіїв мови та від можливостей власне мови.

Процес фразеологізації відбувається, тому що мова за своєю природою не має великої кількості засобів вираження, тому що вони обмежені. Мислення в порівнянні з мовою є набагато різноманітнішим, багатшим за своїм змістом зі значно більшою кількістю відтінків значення. З метою заповнення прогалин серед мовних знаків, які не охоплюють всі денотати (або відтінки їхніх значень), використовується вторинна номінація на основі, переважно, метафоризації вже існуючих мовних знаків.

Процес фразеологізації – це формування фразеологічної семантики, яка співвідноситься з позначуванним об'єктом (денотатом) [7: 83]. Фразеологічне значення утворюється в результаті метафоричного переосмислення вільного словосполучення. Цей процес має три етапи: поняття – образне уявлення – денотат [7: 83]. Причинами переосмислень вільних словосполучень можуть бути як внутрішньолінгвальні (евфемізація/ дисфемізація, персоніфікація/ опредмечування та ін.) так і екстралінгвальні (історична зміна денотатів або сприйняття їх соціумом та ін.) чинники.

Семантичний трикутник Огдена – Річардса [2: 19], з якого починається, як правило, розгляд гносеологічних питань семантики, не дає можливості зрозуміти повністю природу семантики ФО, тому що вона набагато складніша ніж лексична семантика. Семантичний трикутник вказує на зв'язок між денотатом та іменем, і на те, що цей зв'язок опосередкований мисленням. Опосередкованість вказаного зв'язку мисленням звертає увагу на антропоцентричний характер природи мовних знаків, ФО зокрема. Всі ФО створені людиною у процесі мовлення і нею ж використовуються як мовні знаки для здійснення комунікації. Ключем до розуміння природи ФО є суб'єктно – об'єктні відношення в історичному ракурсі [11: 61]. Ключем до розуміння семантики ФО з фольклорним компонентом є наявність саме фольклорного компонента, який відображає вищезгадані відношення в історичному розрізі. Онтологічна природа значень ФО свідчить про їхній кумулятивний характер. Фольклор, як відомо, теж володіє кумулятивними властивостями. ФО, як мовний знак, – засіб зберігання й передачі інформації, тому що мова розглядається як інформаційна знакова система [6: 8]. А будь – яка інформація, існуючи в часі і просторі, має проблему зберігання. Цю проблему допомагає вирішувати фольклор, акумулюючи, зберігаючи та транслюючи інформацію з покоління в покоління. Отже, дослідження ФО з фольклорним компонентом дасть можливість розуміння особливостей етнопсихічних процесів, що відображаються в мові, процесів номінації (процесів мислення) та співвіднесеності ФО з денотатами (результатів процесу пізнання світу).

Яким чином ФО має зв'язок з позначуванним об'єктом (денотатом), тобто як саме проявляється денотативне значення ФО? Розглянемо особливості значення ФО. Першим помітив особливості фразеологічної семантики В.Л. Архангельський, який писав, що «фразеологічне значення – це комбінаторне значення в тому розумінні, що воно по-різному детермінується значеннями компонентів ФО, взятих на семантичному рівні» [7: 82]. На думку В.П. Жукова [4: 7] внутрішня форма словосполучення може передбачати семантичний розвиток ФО, але не може бути основною ознакою її значення. Вчений вважає (слідом за О.О.Потебнею), що внутрішня форма ФО це не складова частина фразеологічного значення, а самостійне значення (етимологічне), воно супроводжує актуальне значення ФО. Етимологічне значення ФО – історія виникнення значення ФО, пов'язана з історією етносу, культурою, звичаями, традиціями народу (пояснення автора). Внутрішня

форма ФО відображає, таким чином, життя етноспільноти у історичному розрізі, позначаючи денотати. Внутрішня форма вільного словосполучення бере участь у формуванні внутрішнього образу ФО. Образ, що є основою ФО, фактично передбачає об'єкт позначення (денотат), тому що метафоризоване словосполучення (новоутворена ФО) отримує узагальнено – переносне значення [4: 12], яке виникає на основі «потенційних сем» [1: 6]. Ілюстрацією до сказаного може бути ФО *jemanden im Stich lassen*. У середньовічній Європі поширеним видовищем були лицарські турніри. Ці події супроводжувалися певними правилами, традиціями. Якщо лицар під час поєдинку падав на землю, то він, через важкі обладунки, не міг піднятися самотужки. До нього повинен був підбігти якийсь хлопець, чи чоловік, щоб допомогти підвестися. Якщо ніхто в такій ситуації не допомагав лицарю, це означало, що його покинули напризволяще (адже лежачого подолати легко). Вираз *jemanden im Stich lassen* (досл. *залишити к.-н. під уколom/ ударом*) внаслідок переосмислення (активізації потенційних сем) ввійшов у мову у вигляді ФО *jemanden im Stich lassen* – (розм.) *покинути к. – н. напризволяще; залишити якусь справу (незавершеною)*.

Отже, внутрішня форма ФО, відображаючи елементи матеріального та духовного світу мовців, фіксує співвіднесеність значення з денотатом. Головна інформація, що міститься у внутрішній формі ФО з фольклорним компонентом, пов'язана саме з фольклорним компонентом і, тим самим, тісно пов'язана з параметрами денотації [12: 67].

Імена національно – специфічних (фольклорних) денотатів виступають як компоненти словосполучень, які, внаслідок деактуалізації, утворили ФО. ФО – це первинні вільні словосполучення, які перейшли в категорію ідіом внаслідок метафоризації цілого словосполучення [4: 10]. Причиною метафоризації, на нашу думку, є присутність саме фольклорного компонента, який, втративши своє первинне значення в результаті власного переосмислення (повного, або часткового [1: 6]), сприяв деактуалізації значення цілого словосполучення і перетворив вільне словосполучення на ФО. Деактуалізація, як пише В.П.Жуков, – це семантичне перетворення слова в складову ФО, в його компонент [4: 8]. Переосмислення компонента у складі ФО відбувається з опорою на переносні значення лексеми – компонента з одночасною втратою понятійної семантичної долі (головного значення) [2: 15]. Б.М. Ажнюк пише, що процес переосмислення компонентів ФО, що виникли на основі колишніх вільних словосполучень, відбувається шляхом «актуалізації потенційних сем та погашенні диференційних сем лексем – компонентів ФО» [1: 6].

Фольклорний компонент у складі ФО виконує функцію стержня значення. Він втрачає інтенціональну сему (значення слова як одиниці мови, парадигматики), але отримує натомість екстенціональну сему (значення слова як одиниці мовленнєвого вжитку). Такий процес заміни сем властивий будь – якій мові (рос. – *бить баклуши* (іменник *баклуши* самостійно не вживається); укр. – *починати з азів* (іменник *аз* вийшов із самостійного вжитку); нім. – *Anno Tobak* (*Anno dazumal; anno dunneimals; anno pief*) – (розм., фам.) *за царя Панька (Гороха), з давніх давен* (іменник *Anno* самостійно не вживається, в словниках сучасної німецької мови не зафіксований)). Фольклорний компонент в результаті семантичного перетворення переносить свої ознаки плану змісту (план змісту = значення) [2: 20] у значення ФО [4: 13]. Ці ознаки є визначальними у формуванні значення ФО. «Зміст знака, що засновується на семантичних відношеннях між знаками в

системі мови і в тексті, є вторинним по відношенню до значень. Чим складніший лінгвістичний знак, тим в більшій мірі його значення визначається через його зміст...» [1: 15]. Наприклад, *Allotria treiben* (розм.) *робити щ. – н. для задоволення; робити дурницю*. Іменник *Allotria* (застар. дурниця) в своєму прямому значенні не вживається, а, втративши план змісту, став компонентом ФО, передавши ознаки свого плану змісту значенню ФО. Л.В. Щерба писав, що в план змісту мовного знака входить компонент, що є характерним для етнокультурної спільноти [2: 23]. З огляду на це ми може стверджувати, що завдяки фольклорному компоненту, який, ставши основою (стержнем) ФО, формує значення всього ФО, утворюється новий етносеміотичний (містить етнокультурну інформацію) знак: *Ein fauler Heinz – ледар; Frech wie Oskar – нахаба з нахаб; das Abendmahl darauf nehmen – побожитися в ч.-н., запрягати в ч.-н.* (у середньовіччі звинувачений, провину якого було важко довести, повинен був проковтнути шматок черствого сиру чи хліба. Якщо він робив це легко – не винен, якщо помирав, вдавившись черствим шматком – суд божий. Звичай проведення такого дізнання зник, але словосполучення, переосмислене у ФО, залишилося в мові). *Das kannst du halten (machen) wie (der) Pfarrrer Aßmann – (розм., жарт.) роби, як хочеш* (походить вираз від прізвища гессенського священника Рассмана, який у своїх діях керувався принципом: «роблю, як хочу», а також від прізвища тюрінгського священника Ассмана, який на полюванні вбив зайця біблією). *Ein alter Drachen – (розм., зниж.) немил, жінка з холеричним характером; Animo haben für etw. – (розм., австр.) любити щ.-н.*

У наведених ФО ім'я фольклорного денотата втрачає значення і все фразеологічне навантаження припадає на інший компонент ФО. Значення фольклорного компонента ніби розчиняється у значенні ФО, але без цього імені (імені фольклорного денотата) існувати ФО не може, тому що саме фольклорний компонент співвідносить ФО з денотатом, а сусідній компонент вказує на ознаку денотата: *Hans im Glück – цапличик (Hans – вказує на особу чоловічої статі, im Glück – вказує на ознаку); dumme Trine – дурна жінка (Trine – вказує на особу жіночої статі, dumme – вказує на ознаку); beim Apotheker kaufen – переплатити, заплатити втридорога (kaufen – вказує на дію, beim Apotheker – вказує на ознаку); Bär braunes Fell – (фольк.) Михайло Потапович, ведмедик косолатий (Bär – вказує на казкового персонажа, braunes Fell – вказує на його ознаку); Durch die Blumen sprechen (sagen) – алегорично, манівцями, натяками говорити/ висловлюватись (sprechen (sagen) – вказує на дію, durch die Blumen – вказує на якість).*

Таким чином, ФО з фольклорним компонентом утворюють імпліцитні (містять етнокультурну інформацію) одиниці, які чітко співвідносяться з позначуваним предметом чи явищем, тобто з денотатом, наявним у певній мові.

Існує поняття денотативної лакунарності [1: 16], що означає відсутність деяких денотатів у інших мовах, тому що «виви національно – культурної своєрідності» [1: 16] вагомо різняться. На нашу думку, дослідження ФО саме з фольклорним компонентом дають нам можливість познайомитися з національно – специфічними денотатами та їх вербальними іменами, зафіксованими у ФО.

Таким чином, ми можемо зробити висновок:

1. Денотат фіксується мовним знаком, оскільки є об'єктом чи фрагментом дійсності або ментального світу.

2. Ім'я денотата, виражене ФО, виникає в результаті переосмислення первинно вільного словосполучення.

3. Внутрішня форма первинно вільного словосполучення бере участь у формуванні внутрішнього образу ФО, який передбачає об'єкт позначення (денотат).

4. Фольклорний компонент ФО, шляхом перенесення своїх ознак плану змісту у значення ФО, співвідносить ФО з денотатом.

Царина ФО тісно пов'язана з побутом, релігією, матеріальною та духовною культурою народу, правилами мовного соціуму. Зрозуміти значення ФО керуючись тільки правилами логіки та правилами формування їхнього значення, не враховуючи при цьому ментальні особливості етносу, видається нам не можливим [12: 63 – 64].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Англійські ФО у культурно – етнічному висвітленні. – К.: Наукова думка, 1989. – 134 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
3. Вікіпедія. – Ел. ресурс: <<http://ru.wikipedia.org/wiki>>
4. Жуков В. П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.
5. Ивин А., Никифорович А. Словарь по логике, 1998 г. – Ел. ресурс: <<http://terme.ru/dictionary/193/word>>
6. Кравченко А. В. Естественнаучные аспекты семиозиса// Вопросы языкознания. – № 1.– М., 2000. – С. 3 – 9.
7. Кириллова Н. Н. О денотате фразеологической семантики// Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 82 – 89.
8. Неклюдов С. Ю. Заметки об «исторической памяти» в фольклоре. – Ел. ресурс: <<http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov27.htm>>
9. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов, 1998 г. – Ел. ресурс: <<http://terme.ru/dictionary/175/word/>>
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. – К., 2006. Бібліографія – С. 668 – 688. – 716 с.
11. Уфимцева А. А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 360 с.
12. Черданцева Т. З. Идиоматика и культура// Вопросы языкознания, 1996. № 1. – С. 58 – 70.
13. Neusinger S. Die Lexik der deutschen Gegenwartssprache. W.Fink Verlag: München, 2003. – 304 S.

НЕОЛОГІЧНІ УТВОРЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (за основними семантичними сферами)

У статті розглядається вплив зовнішнього фактору на формування неологізмів та okazіоналізмів у галузі дозвілля та спорту, навколишнього середовища, харчування та охорони здоров'я. Досліджуються засоби творення нових лексичних одиниць за основними семантичними сферами. Лексичні новоутворення (2000-2007рр.) відібрані за сайтами німецької періодики («Spiegel», «Zeit», «Welt», «Süddeutsche Zeitung»).

Ключові слова: неологізми, okazіоналізми, мова.

В статье рассматривается влияние внешнего фактора на формирование неологизмов и okazіонализмов в сферах досуга и спорта, окружающей среды, питания и здравоохранения. Исследуются средства образования новых лексических единиц за основными семантическими сферами. Лексические новообразования (2000-2007рр.) отобраны за сайтами немецкой периодики («Spiegel», «Zeit», «Welt», «Süddeutsche Zeitung»).

Ключевые слова: неологизмы, okazіонализмы, язык.

The article deals with the external factors influence on forming lexically new words in spheres of leisure, sport, environment, food and health care. The investigation was carried out on the material of German newspapers and magazines, such as «Spiegel», «Zeit», «Welt», «Süddeutsche Zeitung».

Key words: new words, occasional words, language.

Виникнення нових слів у мові – процес перманентний. Як свідчать наші дані, німецький вокабуляр продовжує обновлятися й поповнюватися новими одиницями. Це поповнення словникового складу йде не тільки за рахунок запозичень різного роду, але й коштом «внутрішніх ресурсів» мовної системи, словотворчих процесів і переосмислення вже існуючих значень (вторинної номінації). Щоб зберігатися у стані комунікативної придатності, мова повинна постійно перебудовуватися й розвиватися, не гублячи при цьому своєрідності системи. Не кожне нове слово, створене яким-небудь мовцем, закріплюється в мові. Спочатку це слово – okazіоналізм, значення якого жорстко пов'язане з даним контекстом і не сприймається за його межами. Пізніше, при наявності цілого комплексу передумов до цього, слово може поступово закріпитися в мові (лексикалізуватися); на цій стадії воно вже – неологізм, що, позначаючи нові та актуальні явища [2:357], може або остаточно ввійти в лексичну систему, або припинити своє існування.

Такі дослідження є завжди **актуальними**, оскільки мова постійно змінюється та поповнюється новими лексичними одиницями. **Метою** статті є аналіз засобів творення okazіоналізмів та неологізмів за основними семантичними сферами. **Об'єктом** аналізу були 5395 okazіоналізмів та неологізмів 2000-2007 рр. що відбивають нинішні суспільно-економічні, політичні та національно-культурні процеси в Німеччині. Матеріалом дослідження були

оказіоналізми та неологізми відібрані за сайтами німецької періодики (der Spiegel, die Zeit, die Welt, die Süddeutsche Zeitung). У нашому дослідженні ми розглянемо сфери дозвілля та спорту, харчування, охорони здоров'я та навколишнього середовища, охарактеризуємо словотвірну будову нових лексичних одиниць та вплив різних іноземних мов на них. Зупинимося детальніше саме на них.

Дозвілля належить до елементарних життєвих потреб людини та сприяє добровільному підвищенню рівня освіченості, відпочинку та спілкуванню, спорту та розвагам, насолодам життя від літератури й мистецтва, особистим захопленням і туризму, які збагачують людину та сприяють розвитку її особистості. Спорт є важливим чинником активної політики охорони здоров'я. Тому інвестиції у спорт, особливо шкільний, слід розглядати як добрі інвестиції у сферу здоров'я [7].

Ранжування, проведене в порядку зменшення показників, показує, що третє місце займають сфери спорту та дозвілля. Перше та друге місце, за нашими даними, займають сфери техніки та політики. Дана сфера характеризується тим, що в ній уживаються 491 (9,2%) новий лексичний компонент. Цікавим є той факт, що за вживаністю німецькі компоненти майже зрівнюються з англійськими. Отже, зупинимося детальніше на показниках. Нами виявлено 195 (39,7%, *Allroundcarver*) суто англійських запозичень, 91 (18,5%) англійсько-німецьких (*All-Inclusive-Anlage*), 31 (6,3%) німецько-англійських (*Bergwalker*) новоутворень. Загалом у сфері дозвілля 65% okazіоналізмів з англійськими елементами, при чому 20% нових слів складають німецькі компоненти, що свідчить про значний вплив англійської мови на сферу спорту та дозвілля.

Як свідчить опрацьований матеріал, англо-американізми глибоко проникли сьогодні у сферу спорту, і не тільки як нові назви його різних видів, наприклад: *Surfing, Cross-Surfing, Freestyle-Snowboarder, Wheelbarrowfreestyler, Biathlon*; але і як назви престижних змагань, наприклад: *Tournement of Champions* (турнір чемпіонів), *French Open* (першість Франції з тенісу), *Grand-Slam* (Великий шлем).

У наших дослідженнях часто зустрічається англійське слово *fit*. Спочатку цей неологізм стосувався лише доброго фізичного стану спортсмена (*fit sein* – бути в гарній формі), дуже швидко стало використовуватися в ширшому значенні («працевдатний», «кваліфікований»). Це слово вживається досить давно. Його можна зустріти в художній літературі, наприклад: *Jeden Morgen zwölf Minuten Gymnastik macht fit für den ganzen Tag*.

Відомі також лозунги, що спонукають населення до занять спортом: *Mach mit, sei fit!*. На даний момент у Німеччині досить активно піднімається питання щодо спорту, тому зовсім недавно в німецьких телевізійних передачах можна було почути досить цікавий заклик до німецької молоді *fit statt fett!*

Доречно згадати й інший англіцизм із тим самим коренем – слово *Fitness* («відмінна спортивна тренуваність»). З ним вживається багато неологізмів: *Fitnesscenter, FitneЯprogramm, Life-Time-Fitness, FitneЯraum, Wellfitness, FitneЯtest, Fitnessassistent, FitneЯplatz*.

Розглянемо слово вживаного нині неологізму *topfit*. Якщо значення другої частини відоме, то звернемось тепер до його першого компоненту – основи *top*, значення якого – 1) найвищий, максимальний; 2) найголовніший – посилює значення *fit*. Так, наприклад, зі словом *top* організується ряд іменників, в яких воно грає роль посилювача значення,

закладеного в основі. Такі слова часто стосуються спорту (*Topform, Topspieler*), мистецтва (*Top-star, Top-modell*), моди (*Top-Mode, topmodisch*) та ін.

Слово *Top* зустрічається також і як прислівник, пор.: *Muster und Uni zusammen sind top*, і як іменник, що позначає верхню частину жіночого костюма: *Top aus Baumwolle, sommertop*. Сюди ж можна відвести і англіцизм *Top-less* – німецький відповідник *oben ohne* (відкрита верхня частина тіла).

Відносно новими найменуваннями є слова *der Hometrainer* (домашній тренажер) та *Hometraining* (тренування в закритому приміщенні). Наприклад, спортивний жаргонізм *Profi* (спортсмен-професіонал) став з плином часу загальновідомим і літературним в значенні «професіонал»: *Wir haben keine Beweise, daß er noch als Profi bei Gehen mitspielt* [5]. З цим словом почались утворюватись конструкції: *Profiseller, Profishopper, Profitrader*.

Стає відомим і вираз *bigshot*, що використовується в спортивних колах для назви найсильнішого спортсмена (від англ. *big* «великий» і *shot* «ядро для штовхання»).

Слід також зазначити, що 85,1% у словотворенні складають композити (*Circle-Jump, Extrem-Golf, Freeride-Ski*) та мало задіяними є похідні слова (23:4,6%, *boarden, Spaß-springer, Handweitwerfer*), префіксація (9:1,8%, *gepücht, Reboundspiel*), суфіксація (9:1,8%, *Dopingneigung, surfbar*), прості слова (2:0,4%, *Flossi*). Як свідчить проведене дослідження, 4,4% були реченнєві зрощення (*Kick-and-Rusch-Prinzip, Lust-und-Laune-Spiel, Stand-by-Schumacher*) та 1,6% скороченими словами (*Allround-EM, Schiri-TV, Track-WM, Zocker-Schiri*).

На думку Е. В. Розен, соціально-психологічні мотиви, що зумовлюють вибір англо-американського слова в певних комунікативних ситуаціях, мають місце і в мовленнєвій діяльності деяких професійних груп. Багато з нових англо-американських висловів, що застосовуються всередині групової комунікації, відомі лише тільки членам самих груп і широкого розповсюдження не мають, але певна частина їх «виходить» за межі групової комунікації і стає розповсюдженою, відомою. Тенденція щодо широкого вжитку англо-американізмів особливо зростає в останні роки у ФРН. Так, в лексиконі професійних груп льотчиків завдяки англомовній практиці міжнародних перельотів їх багато, наприклад: *airborne* (die Maschine ist airborne – літак знаходиться в повітрі), *Message* (інформація, новина). Офіційно прийняте й *VIP* (very important person – найважливіша персона), *Business-Klasse, Economy-Klasse* (назви класів в пасажирському літаку) [3:45]. Загалом, професійні англіцизми в мовленнєвих контактах працівників авіації не є даниною моди, а, навпаки, зумовлені, наприклад: *checken* (перевірка літака перед стартом), *die Checkliste* (список пасажирів літака), *der Flight* (політ), *Auto-Check-Control, Quick-Check, Voll-Check, Bildungcheck, Flight-Partner* та інші.

Як засвідчує опрацьований матеріал, насичений англо-американізмами професійний лексикон і кінематографістів, наприклад: *das Skript* (сценарій), *Cutter* (монтаж), *Playback* (відтворення запису).

Як було уже зазначено, про англо-американізми в німецькій мові зібрано багато матеріалу, є словники та довідники, опубліковано великі дослідження і короткі замітки. Відношення всіх інтенсивно вживаних англо-американізмів до неологізмів новітнього часу в принципі проблемне, так як одні з них вже були записані в словник іноземних слів ще в 1945 р., а інші епізодично з'являлися раніше. Так достатньо популярне сьогодні слово

die Party = *kleine Veranstaltung* (воно входить до складу численних, більш нових найменувань: *Silvester Party*, *Geburtstagparty*) вже було відоме з літератури, що описувала життя англomовного суспільства. Так, у споминах письменника Клауса Манна про його відвідини Америки в 20-і роки можна зустріти слово *Party* («вечір», «прийом гостей»), причому слово взяте в лапки і пишеться з маленької букви. Отже, зрозуміло, що Клаус Манн вважає його невідомим і чужим словом. Деякі англо-американізмів запозичуються тільки в одному, найбільш актуальному для сучасної культурної або політичної ситуації значенні, інші – в усьому комплексі значень слова в рідній мові [3: 30].

Як відомо, ряд англо-американських професіоналізмів, пов'язаних з так званим показовим «шоу-бізнесом» (*Show-Business*), був сприйнятий молодіжними групами і рідше іншими групами носіїв мови. Давно відоме *Show* (нім. *Schau*) стало базою наступного поповнення вокабуляра як англо-американізмами, так і гібридами – англійськими і німецькими словами: *der Showstar* (*der Star* – зірка), *der Showman*, *das Showgirl* (артист чи артистка в шоу). З основою *Show* створюються композити-гібриди типу *Zweistunden-Show*, *Show-Redakteur*, *Show-Talent*, *Show-Mann*, *Awardshow*, *Castingshowboom*, *Dating-show*, *Televoting-Show*, *Abfrageshow*, *Anruf-Show*, *Daytime-Talk-Show*, *Online-TV-Show*, *Real-Live-Show*, *Show-Talker*, *Sms-Voting-Show*. Слово *Show* може бути використане нині і як нейтральна назва естрадної програми (але часто і жаргівливо, іронічно). Наприклад: *Maria – sie ist eine Anti-Show-Sängerin, sie macht nichts her, sie macht nichts vor, sie ist einfach damit ihrem freundlichen Gesicht* [3].

Гібридне складне слово *Live-Konzert* також прийшло до вокабуляра із професійних лексиконів працівників телебачення і радіо. З компонентом *Live* в значенні «пряма трансляція» утворюються нові слова: *Live-Sendung*, *-Bericht*, *-Reportage*, *Livechat*, *Liveseminar*, *Air-Live-TV-Kanal*, *Live-Event*.

Варто відзначити, що, як і в більшості сфер, 95,9% у даній сфері складають іменники (*Charitylauf*, *Speedskiing*), 2,2% дієслова (*kickboxen*, *scouten*, *gamebreaken*), 1,0% прикметники (*surfbar*, *wettkampf-stabil*) та 0,4% дієприкметники (*gepicht*).

Отже, спираючись на дані наших досліджень, можемо зробити висновок, що проведення вільного часу засвідчує тенденцію сучасних німців до насолоди життям у модернізованому світі.

Як відомо, навколишнє середовище відіграло велику роль у житті людей. Природа і довкілля є життєвою базою для людини. Не лише їх використання, й збереження має бути метою їхньої політики. Кожна людина зобов'язана робити свій внесок у цю справу. Безліч організацій у світі борються за очищення навколишнього середовища, проводячи різноманітні акції, мітинги, конференції, де обговорюються багато різних важливих питань та завдань, які і являються, на нашу думку, одним із джерел нової досліджуваної лексики.

Як показали наші дослідження, сфера навколишнього середовища, характеризується невеликою кількістю нових компонентів – 76 (1,4%). Слід зазначити, майже повну відсутність англійських основ. Нами виявлено лише 3 (3,9%) суто англійські запозичення (*Cut-and-run-Logging*), 4 (5,2%) англо-німецьких (*Streamer-Ereignis*, у реченні: *Zwischen dem 28. und 30. Januar hat ein so genanntes Streamer-Ereignis stattgefunden* [5]) та 5 (6,5%) німецько-англійських okazіоналізмів (*Wind-Offshore-Anlage*, *Vogel-Task-Force*, *Windchill-Wert*, *Cut-and-run-Logging*). Отримані результати показали 71% німецьких

компонентів (*Naturstromerzeugung, Nebenregenbogen: Der Hauptregenbogen ist innen violett und außen rot, beim Nebenregenbogen ist die Farbfolge entgegengesetzt* [4]), що свідчить про незначний вплив англійських запозичень у даній сфері.

Звернемось далі до словотвірних утворень. В ході аналізу ми одержали наступні результати: 55% без сумніву складають складні слова (*Müllverwertungszentrum*) та 31% скорочені слова (*Bioökologie, Biobenzin*). Іноді зустрічалися випадки суфіксації (5:2,4%, *Naturstromerzeugung*), похідних слів (15:7,3%, *Aquafarming*), префіксації (5:2,4%, *Anti-Wegwerf-Kampagne: Niemand verhindert Anti-Wegwerf-Kampagnen des Handels* [6]), реченневих зрощень (4:1,9%, *Cut-and-run-Logging*) та префіксації у поєднанні з суфіксацією (2:0,9% *Lichtverschmutzung*).

Як показали дослідження, численними є іменникові приклади (70:92%). Нами було виявлено 6 (7,8%) прикметників (*ökosauber, exoplanetar, mülltonnenfähig*).

Як бачимо, терміни навколишнього середовища не зазнали, на відміну від інших сфер, помітного зовнішнього впливу, зокрема англійської мови. Німецькі терміни і надалі мають перевагу над американізмами.

Цілком очевидно, що харчування та якісний склад продуктів є показником здорового способу життя. Це поняття розглядається не тільки як засіб ліквідації почуття голоду. Воно включає забезпечення усім верствам населення доступу до споживання якісних продуктів, необхідної кількості вітамінів, що поліпшує стан здоров'я і протидіє природному процесу старіння.

Аналіз отриманий нами, щодо сфери харчування показав меншу кількість іншомовних запозичень – 204 (3,8%). Як свідчать наші підрахунки, у даній сфері утворено 29 (14,2%) слів з англо-німецькими основами (*Power-Getränk, Powerwurst, Slow-Food-Macher, Take-away-Ware, Allroundsaft, Happy-Macher*), 13 (6,3%) німецько-англійськими (*Keksdesigner, Schocko-Flake*) та 23 (11,2%) слова, утворені англійськими словами (*Beautyfood, Cross-Cooking, Ice-Crusher*). 119 (58,3%) слів є суто німецького походження (*Einwegbier, Dampfmumpfer, Fressflasch, Genussberater, Zwischendurchleckerchen*). У сфері харчування мало задіяні реченневі зрощення (4 випадки: *All-you-can-eat-Büffet, No-go-Pill, Take-away-snack, Take-away-Ware*) та абrevіатур (17 випадків: *Acrylamid, Alko-Brause, Bioeisdile, E-Stoff*).

Значно домінують композиції: *Crash-Diät, Biowurst, Cross-Cooking, Vitamin-Treff* та інші.

Як зазначає, наприклад, Е.В.Розен, нерідко можна зустріти престижні англійські слова – найменування гастрономії, використовувани замість «скромних» німецьких:

Neben dem Teewagen mit Porridge, mit gebratenem Fisch, mit Wurst ...

Porridge = Haferbrei

Sie trinken einen «Nierenstein Auflangen Spätlese» und beginnen mit japanischem Crab-Meat.

Crab-Meat = Krablenfleisch

Подібні слова використовуються постійно авторами і з метою створення певного соціального колориту (дорогі ресторани, звички багатих гурманів та ін.) [3: 32].

За даними, отриманими в дослідженні, поодинокими є випадки суфіксації (5:2,4%, *nutrigenetisch*), префіксації (5:2,4%, *Antidurchfallmais*), суфіксація у поєднанні з суфіксацією

(2:0,9%, *besaucen, bioverfügbar*), похідних слів (15:7,3%, *acrylamidfrei, diätfrustriert*) та простих слів (4:1,9%, *Alcopop*).

Як бачимо, переважаюча більшість харчових термінів є німецького походження (63,2%), що певною мірою підтверджує інтенсифікацію харчової індустрії. Основною частиною словотвору є іменники (200:98%), нами виявлено 3 (1,4%) okazionalizmi прикметники та лише 1 (0,4%, *glimmstengeln*) дієслово.

Давно всім відомо, що здоров'я – це елементарна потреба кожної людини та стан організму, при якому організм має можливість виконувати свої життєві функції. Охорона здоров'я – одна з функцій держави, яка несе за собою велику відповідальність. Тому у світовому масштабі охороною здоров'я займається ВООЗ (Всесвітня Організація Охорони Здоров'я). Лише фізично й духовно здорове покоління здатне вижити й успішно конкурувати в сучасному світі. За збереження здоров'я насамперед відповідає кожен зокрема.

Наші дослідження показали 156 (1,4%) нових лексичних одиниць, що увійшли до даної сфери. 12,8% є суто англійськими словами (*Vital-Check, Blackout*), 14,2% англо-німецькими (*Screening-Untersuchung*) та 6,3% німецько-англійськими (*Hirnpower, Nach-Check-Up*). Решта слів, за нашими спостереженнями, містять німецькі елементи (68:43%).

Важливо зазначити, що велику частину новоутворень складають композити (127:81,4%). Як засвідчує опрацьований матеріал, поодинокими є випадки використання похідних слів (*Nikotiner, Blutbanker*), абrevіатур (*biomental, Biomüll-Proben*), префіксації (*bauchnabelbepierct, getapt*); мало задіяними є також реченнєві зрощення (*Drink-and-Drive-Pille*), суфіксація (*gentesten*) та префіксація у поєднанні з суфіксацією (*anti-tumorial*).

Цікавим є той факт, що 95,5% є іменниками, 3,2% прикметниками (*wellnessbewusst*), 0,6% дієсловами (*gentesten*). Нами виявлено лише 2 (1,2%) дієприкметника (*unterangepasst*).

Аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що через деякий час англійські основи мають можливість зрівнятися з німецькими. Враховуючи швидку тенденцію до англійських запозичень у сучасній німецькій мові, ми будемо уже у найближчому майбутньому досліджувати більшість англо-американських запозичень.

У перспективі слід опрацювати також інші семантичні сфери з метою аналізу нових лексичних одиниць, які щоденно з'являються у сучасній німецькій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 6 Aufl. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2006. – 2017 S.
2. Огуй О. Д. Лексикологія німецької мови. *Lexikologie der deutschen Sprache: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.* – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416.
3. Розен Е. В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке. – М.: Изд-во «Менеджер», 2000. – 192 с.
4. www.rp-online.de
5. www.spiegel.de

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті йдеться про проблеми розмежування сталих словосполучень з дієслівним компонентом у німецькій мові від вільних словосполучень та фразеологічних одиниць. Для висвітлення цього питання розроблено критерії дефініції сталого словосполучення з дієслівним компонентом, подано позицію німецьких мовознавців щодо трактування зазначеної проблеми, зроблено висновки, які віддзеркалені в подальшій схемі.

Ключові слова: *стале словосполучення з дієслівним компонентом, вільне слово-сполучення, фразеологічна одиниця, функціональне дієслово, іменна частина, граматикизація, лексикалізація.*

The article deals with the problems of distinguishing fixed collocations with the verbal component in the German language from free word combinations and phraseological units. For the purpose of covering this issue the criteria for the definition of fixed collocations with the verbal component, there has been given the treatment of this problem by German linguists, the conclusions, which have their schematic reflection, have been drawn.

Key words: *fixed collocation with the verbal component, free word combination, phraseological unit, functional word, grammaticalization, lexicalization.*

У дослідженні сталих словосполучень з дієслівним компонентом є два традиційні основні напрямки:

1. Проблема розмежування сталих словосполучень з дієслівним компонентом.

2. Опис семантичних ознак сталих словосполучень з дієслівним компонентом, які насамперед стосуються проблеми виду.

Стале словосполучення з дієслівним компонентом (ССЗДК, Funktionsverbgefüge) у німецькій мові складається з функціонального дієслова (ФД, Funktionsverb) та іменної частини (здебільшого – це іменник у знахідному відмінку або прийменникова група), що разом становлять семантичну єдність і виконують у реченні функцію підмета. Ця семантична єдність виражається також у тому, що ССЗДК можна перефразувати відповідним за значенням повнозначним дієсловом (Vollverb) або прикметником зі зв'язкою, котрі мають той самий корінь, що й іменник у ССЗДК:

Deutschland will sich, genauso wie es die neue französische Regierung für sich in Anspruch nimmt, künftig nicht mehr an die strengen Vorgaben und Vereinbarungen halten [1: 100].

→ *Deutschland will sich, genauso wie es die neue französische Regierung für sich **beansprucht**, künftig nicht mehr an die strengen Vorgaben und Vereinbarungen halten.*

*Arbeitslose, kinderreiche Familien, Alleinerziehende und Ausländer **geraten** bedeutend öfter **in Armut** als andere Bevölkerungsgruppen [2].*

→ *Arbeitslose, kinderreiche Familien, Alleinerziehende und Ausländer **werden** bedeutend öfter **arm** als andere Bevölkerungsgruppen.*

Функціональні дієслова у ССЗДК, повністю або частково втративши своє лексичне значення, виконують граматичну функцію експонента дієслівних категорій (акціональності, стану, модальності). Значення присудка перемістилося в іменникові члени ССЗДК, що є абстрактними іменниками, похідними від дієслів або прикметників, і за своїм лексичним значенням дорівнюють відповідним базовим дієсловом або прикметникам.

Хоча вербальні лексеми, що є функціональними дієсловами у ССЗДК, можуть траплятися і в інших контекстах як повнозначні дієслова, у ССЗДК, як ФД, вони зменшили свій семантичний потенціал, втратили своє лексичне значення і стали граматичними (як допоміжні дієслова) словами:

Sie bringt uns eine Zeitung. (Повнозначне дієслово, переміщення)

Sie bringt die Wohnung in Ordnung. (ФД, відсутність переміщення)

Грамафікалізація функціонального дієслова відповідає лексикалізація всього ССЗДК. Не зважаючи на цю лексикалізацію, ССЗДК не можна ототожнювати з «фразеологічними одиницями», що також становлять семантичну єдність, зміст якої не є сумою її складових елементів і найчастіше можуть бути перефразованими іншою лексемою. (*Jmdm. ins Wort fallen*, тобто *jmdn. in der Rede unterbrechen*).

У цій статті аналізуємо питання розмежування ССЗДК від вільних словосполучень (*zur Veranstaltung kommen*), а також від фразеологічних єдностей (*ans Tageslicht kommen*). Під вільними словосполученнями розуміють: «Смислове і граматичне об'єднання двох або кількох повнозначних слів (головного слова і залежної словоформи), пов'язаних між собою підрядним зв'язком» [3: 272]. Фразеологічна одиниця – це лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові [4: 324].

Вільні словосполучення та ідіоматичні звороти становлять суміжні поняття з ССЗДК. Чітке розмежування в перехідних та граничних межах є проблематичним, оскільки можуть збігатися характеристики деяких дієслівних сполучень, як ідіоми і водночас, як ССЗДК (*in Kauf nehmen*) або, як вільне сполучення і ССЗДК (*Reue empfinden*). Фівегер вважає фразеологічні звороти та сталі словосполучення, тобто ССЗДК паралексемами і таким чином відмежує їх від вільних словосполучень [5: 299]. Під паралексемами розуміють лексичні одиниці, елементи яких становлять семантичну єдність, при чому значення цієї єдності не випливає із зачень її складових частин. ССЗДК, як паралексеми, мають, на відміну від фразеологічних єдностей, незначну семантичну стійкість. У межах групи ССЗДК «є різні ступені стабільності», пише Фівегер [6: 302]. На розрізнення Фівегера між паралексемами та вільними дієслівним сполученнями опирається Гельбіг [7: 275].

Про серединне розташування ССзДК між вільними словосполученнями та фразеологічними єдностями говорять також багато авторів, пор.: Фон Поленц (1963), Даніельс (1963), Штютцель (1965), Герінгер (1968), Енгелен (1968), Шіппан (1969), Фікс (1976), Бар (1977), Блохвітц (1980), Гіндердаель (1980), Гутмахер (1980), Фляйшер (1982/1997), Von Yuan (1986), Шеман (1988), Детгес (1996) та інші.

Автори одноставно трактують ССзДК, погоджуючись, що вони посідають середню позицію між вільними словосполученнями та ідіоматичними зворотами. Але думки мовознавців розходяться в питанні, на основі яких ознак повинно відбуватись розмежування. Число критеріїв, які також лежать на різних площинах (морфологічній, синтаксичній, семантичній), коливається (залежно від автора) між трьома та шістнадцятьма.

Гельбіг бере до уваги дослідження інших авторів і визначає 16 «критеріїв для визначення ССзДК» [8: 276].

1. Іменник в ССзДК (IC) є абстрактним, утвореним від дієслова або прикметника, іменником, пор.: *Er brachte seine Papiere in Ordnung. Er kommt in Verlegenheit.*

2. ССзДК може бути у більшості випадків перефразованим відповідним дієсловом (Vollverb) або зв'язкою + прикметник, пор.:

Er brachte seine Papiere in Ordnung.

→ *Er ordnete seine Papiere.*

Er kommt in Verlegenheit.

→ *Er wird verlegen.*

3. Функціональне дієслово в ССзДК, як правило, не можна замінити іншим, схожим за значенням дієсловом, пор.:

Er setzte das Kind in Schrecken.

**Er legte/stellte/führte/begleitete das Kind in Schrecken.*

4. ФД та IC утворюють комутаційні ряди, пор.:

<i>in Abhängigkeit</i>	<i>bringen</i>	<i>Aufnahme</i>	<i>finden</i>
in Abhängigkeit	halten	Brücksichtigung	finden
in Abhängigkeit	kommen	Unterstützung	finden
in Abhängigkeit	gelangen	den Tod	finden
in Abhängigkeit	geraten	Anwendung	finden
in Abhängigkeit	sein	Erwähnung	finden

5. IC в ССзДК не можуть бути замінені займенником, пор.: *Er gab dem Kind Antwort.* **Er gab sie dem Kind.* Але: *Er nimmt die Verhandlungen [...] auf. Er nimmt sie auf.*

6. До IC не можна поставити питання, пор.: *Er setzt das Kind in Schrecken.* **Wohin setzt er das Kind?* Але: *Er nimmt die Verhandlungen [...] auf. Was nimmt er auf?*

7. Вживання артикля перед IC чітко визначене: нульовий артикль або означений артикль, що поєднаний з прийменником, пор.: *Die neue Technik findet Anwendung.* **Die neue Technik findet eine/die Anwendung.* *Der Lehrer brachte die Angelegenheit zur Sprache.* **Der Lehrer brachte die Angelegenheit zu der/zu einer Sprache.* Але: *Wir haben ihn auf den/einen Gedanken gebracht.*

8. Протиставлення числа відсутнє в IC, що входить до ССзДК, пор.: *Wir bringen die Angelegenheit zur Sprache.* **Wir bringen die Angelegenheit zu den Sprachen.* Але: *Wir stellen ihm eine Frage/Fragen.*

9. У так званих акузативних ССзДК, які складаються з ФД та іменника у знахідному відмінку, обмежена можливість утворення пасиву і таким чином обмежена і властивість ІС бути підметом в пасивному реченні, пор.: *Die Herstellungstechnik erfuh eine Vereinfachung. *Eine Vereinfachung wurde von der Herstellungstechnik erfahren.* Але: *Er gab uns den Vorzug. Uns wurde Vorzug gegeben.*

10. Можливість розширити ІС прикметником є вкрай обмеженою, пор.: **Wir nehmen schnelle Aufstellung.* Але: *Er hatte große (schreckliche) Angst.*

11. Можливість розширити ІС означальним реченням є вкрай обмеженою, пор.: **die Kenntnis, die er genommen hat.* Але: *die Anerkennung, die das Theaterstück gefunden hat.*

12. У ССзДК з прийменниковим ІС заперечення відбувається за допомогою *nicht* (як заперечення речення перед прийменниковим ІС), а не за допомогою *kein* (як заперечення слова), у ССзДК з іменником у знахідному відмінку, як правило (якщо в незапереченому реченні є нульовий артикль) за допомогою *nicht* або *kein* (без суттєвих змін у значенні): *Er setzte die Maschine nicht in Betrieb. *Er setzte die Maschine in keinen Betrieb. *Er setzte die Maschine in Betrieb nicht.* Але: *Wir stellen uns keine Fragen.*

13. Якщо ССзДК є в безсполучниковому реченні, то ФД та ІС не можна розділяти запереченням *nicht*, пор.: **Er sagte, daß dies in Frage nicht kommt. Er sagte, daß dies nicht in Frage kommt.*

14. ІС в ССзДК є обов'язковим елементом. Усунення ІС з ССзДК призводить або до граматично неправильних речень, пор.: *Das Verfahren kommt zur Anwendung. *Das Verfahren kommt,* або до зміни значення: *Er bringt die Arbeit zum Abschluß. Er bringt die Arbeit.*

15. Коли повнозначне дієслово (Vollverb) стає ФД, відповідна лексема не тільки втрачає своє початкове лексичне значення, а й свою валентність. У ССзДК констатують валентні відношення, які кількісно та якісно відрізняються від валентних відносин такого ж повнозначного дієслова.

16. Відповідно до факту, що в межах ССзДК не ФД, а ІС є носієм лексичного значення, ІС є носієм валентності в реченні. Інші додатки та обставини в реченні залежать не прямо від ФД, а від ІС і лише через цей ІС – від загального ССзДК: *Wir nehmen Einfluß auf seine Entwicklung.*

Гельбиг указує також на те, що названі критерії не всі лежать на одній площині. Він пише: «1-ий – 4-ий критерії впливають найбільш безпосередньо із суті ССзДК, 5-ий і 6-ий є синтаксичним рефлексом семантичних властивостей ССзДК, від 7-го до 9-го йдеться швидше про морфологічні обмеження, в 10-му і 11-му – про різні види «модифікованості», у 12-му і 13-му – про місце розташування, від 14-го до 16-го – про валентні властивості» [9: 173]. Гельбиг окреслює межі застосування цих критеріїв, показуючи, що одні і ті ж ССзДК можуть по різному реагувати на різні розмежувальні тести.

Гельбиг констатує, що переглянувши межі цих критеріїв, різні автори роблять відмінні висновки. Один висновок звучить: «Зменшити тези критеріїв, сподіваючись отримати цим самим чистий і гомогенний клас ССзДК, котрі можна однозначно і

точно відмежувати від вільних словосполучень» [7: 279; 9: 175]. Інший висновок, який випливає з різних властивостей окремих ССЗДК за використання різних критеріїв каже, «що у ССЗДК не йдеться про цілком гомогенний клас, що радше потрібно брати до уваги різні ступені семантичної стабільності у межах ССЗДК» [7; 9]. Гельбіг підтримав другий варіант, оскільки, на його думку, другий висновок підтверджує, що мова не «є автономною системою», а такою, що постійно розвивається і змінюється. Для ССЗДК Гельбіг сформулював «законність розвитку від вільних словосполучень до ССЗДК» [7; 9]. Під законністю розвитку, яка спостерігається в ССЗДК, розуміють: розвиток зростаючої стабілізації відповідних сполучень, процес зростаючої граматикизації ФД з одного боку і зростаючої лексикалізації ССЗДК з іншого боку: при цьому дієслова розвиваються від лексем (повнозначних дієслів) до граем (допоміжних дієслів). Процесу граматикизації ФД відповідає процес лексикалізації цілого ССЗДК. Наскільки вищого ступеня граматикизації досягають ФД, настільки зростає міцність та семантична стабільність ССЗДК [9: 175].

На основі сказаного можна підсумувати, що критерії розмежування між ССЗДК та вербальними фразеолексемами повинні розпочинатися, як з іменника, так і з дієслова. Стосовно іменника, у багатьох наукових працях утверджується думка, що вони є абстрактними, вербальними або прикметниковими дериватами, носіями валентності і, як правило, в системі мови паралельно існує похідне дієслово або прикметник із тим самим значенням, що й іменник. На противагу цьому, іменники у фразеологічних зворотах є більш конкретними. Як і ССЗДК, фразеологізми можна часто перефразувати дієсловом, проте іменник і відповідне дієслово у ССЗДК мають споріднений корінь, іменник у фразеологізмі та дієслово-парафраза не мають одного і того ж кореня:

ССЗДК *Zum Abschluss bringen* (*Abschluss* – абстрактний іменник, дієслово-парафраза із таким самим значенням *abschliessen*)

Фразеологізм *Unter den Hammer kommen* (*Hammer* – конкретний іменник, дієслово-парафраза *versteigern*).

Проте також дихотомія «конкретність – абстрактність» не дає чіткого розмежування, оскільки вирішуючи питання, чи є іменник конкретним, чи абстрактним, можуть виникати спірні випадки. Також перевірка на можливість перефразування наштовхується на свої межі, коли ССЗДК або фразеологізми не можуть бути перефразовані дієсловом.

У проблемі пошуку критеріїв розмежування ССЗДК та фразеологізмів дієслова відіграють таку ж важливу роль, як і іменники. Основне початкове значення дієслова походить з області «рух» або «зміна власності», проте у межах ССЗДК характеризується великою кількістю семем. Основним критерієм приналежності словосполучення до ССЗДК слугує в першу чергу здатність до утворення дієслівних рядів, які можуть замінити один одних і бути в опозиціях:

Zur Sprache bringen – zur Sprache kommen,
In Abhängigkeit sein/bleiben/sich befinden.

Дієслово у ССЗДК є передусім носієм граматичних категорій, а також акціональних сем. Таким чином ССЗДК характеризуються тим, що вони є носіями семантичних

компонентів: каузативності (kausativ), інхоативності (inchoativ), дуративності (durativ) та пасивності (passiv):

Das Schiff ist in Gefahr. (durativ)

Das Schiff kommt in Gefahr. (inchoativ)

Er bringt das Schiff in Gefahr. (causativ)

Das Stück gelangte zur Aufführung. (passiv)

Над питанням розмежування ССзДК та вільних словосполучень, а також Kollokationen працювали такі мовознавці, як Енгелен (1968), Гюнтер/Папе (1976), Бар (1977), Гельбіг (1979), Гутмахер (1980), Yuan (1986), ф. Поленц (1989), Детгес (1996). Ці автори наголошують, що ФД та іменникова група у ССзДК настільки тісно взаємопов'язані, що їх необхідно розглядати, як лексичну єдність, яка є носієм валентності і є у реченні присудком. У той час, як вільні словосполучення характеризуються предикативно-актантною структурою. Номінальна ж група в межах ССзДК не має статусу актанта внаслідок її семантичної нерозчленованості і тому до неї не можна ні поставити питання, ні замінити займенником. Ця властивість вимальовується, таким чином, як така, що притаманна ССзДК і відрізняє їх від вільних словосполучень дієслова та іменника. А також від іменниково-дієслівних колокацій.

У ф. Поленца можна побачити ще два важливих критерії: по-перше, до ССзДК він зараховує лише ті, дієслова яких містять семи дуративний, інхоативний, каузативний і/або пасивний; по-друге сполучення з дієслова та іменника в знахідному відмінку є лише тоді ССзДК, коли синтагму не можна переробити в пасивний стан [10: 172].

Таким чином, ССзДК можна відмежувати від вільних словосполучень та іменниково-дієслівних колокацій за наступними трьома критеріями:

1. До іменника не можна поставити питання і його не можна замінити займенником.

2. Синтагми типу дієслово + іменник в знахідному відмінку не можна перетворити в пасивний стан.

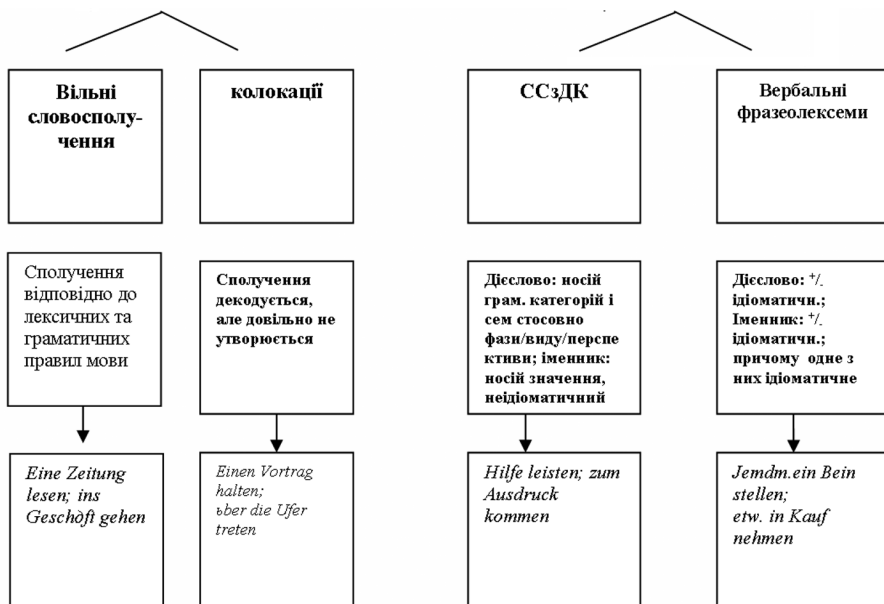
3. У значенні дієслова є щонайменше одна акціональна ознака доконаності, недоконаності, каузативності, пасивності.

Дієслівно-іменникові відношення на рівні синтагматики можна наглядно показати таким чином: доцільно протиставити дієслово, як носія валентності в сполучі з іменником-актантом сполученню дієслова з іменником, як єдиного носія валентності (табл.).

У питанні розмежування знову підтвердилось усвідомлення, що лише у дуже рідкісних випадках є сталі межі. Типовими є швидше плинні переходи, наявність яких вказує на те, що тут (також і в ССзДК) відбуваються процеси розвитку мови. Критерії дефіції ССзДК, чітке розмежування предмета дослідження є часто надто складним, оскільки ССзДК є результатом взаємодії лексичної та граматичної семантики компонентів ССзДК.

Дієслово = носій валентності
Іменник = актант

Дієслово + іменник = носій валентності

ЛІТЕРАТУРА

1. Lust auf leichtes Geld // Der Spiegel. – 2002. – № 44. – С. 100 – 103.
2. http://www.schader-stiftung.de/gesellschaft_wandel Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Viehweger D. Probleme der semantischen Analyse. – Berlin, 1977. – 299 с. // Цит. за: Rösch O. Untersuchungen zu passivwertigen Funktionsverbgefügen im Deutschen der Gegenwart. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1994. – 20 с.
5. Viehweger D. Probleme der semantischen Analyse. – Berlin, 1977. – 299 с. // Цит. за: Rösch O. Untersuchungen zu passivwertigen Funktionsverbgefügen im Deutschen der Gegenwart. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1994. – 20 с.
6. Helbig G. Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen // Daf. – 1979. – № 16. – С. 273 – 285.
7. Helbig G. Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen // Daf. – 1979. – № 16. – С. 273 – 285.

8. Helbig G. Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen // Studien zur deutschen Syntax. – Leipzig, 1984. – T.1. – С. 163-188.
9. Polenz P. Funktionsverben, Funktionsverbgefüge und Verwandtes. Vorschläge zur satzsemantischen Lexikographie // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – Berlin, 1987. – № 5. – С. 169 – 189.

УДК 811.112.2'373.7

Петрочук О. В.
(Киев, Украина)

МЕХАНИЗМ ОБРАЗОВАНИЯ МЕЛИОРАТИВНО-ЭМОТИВНОГО ОЦЕНОЧНОГО КОМПОНЕНТА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье рассматривается проблема образования мелиоративно-эмотивного оценочного компонента фразеологических единиц. Указывается, что в результате отождествления плана содержания лексических прототипов формируется позитивно-эмотивный оценочный компонент фразеологизмов, фундаментом для которого служит оценка различного вида. Отождествление плана выражения происходит только в случае уподобления ситуации и предмета.

Ключевые слова: оценка, мелиоративно-эмотивный компонент, фразеологизм

У статті розглядається питання утворення мелиоративно-эмотивного оцінного компонента фразеологічної семантики. У результаті ототожнення плану змісту лексичних прототипів формується позитивно-эмотивний оцінний компонент фразеологізмів, фундаментом для якого слугує оцінка різного виду. Ототожнення плану вираження відбувається у випадку уподібнення ситуації та предмету.

Ключові слова: оцінка, мелиоративно-эмотивний компонент, фразеологізм

The article is devoted to the problem of meliorative evaluative semantics of the phraseological compound in German language. Under consideration is meliorative evaluative component and its functioning in formation of semantics of evaluative positive phraseological units.

Key words: evaluation, meliorative evaluative component, phraseological units

В последние годы лингвистическая наука характеризуется повышенным вниманием к семантике языковых единиц. Сегодня исследователей в большей степени интересует не формальная, а внутренняя сторона языковых знаков – собственно значение. Актуальность, заявленной темы определяется недостаточной разработкой проблемы механизмов образования мелиоративно-эмотивного оценочного компонента фразеологических единиц.

Цель исследования – обосновать и продемонстрировать формирование позитивно-эмотивных оценочных сем фразеологического значения благодаря лексико-семантическому отождествлению.

Главным пунктом преобразований при формировании фразеологической семантики является полная или частичная транспозиция структур лексических прототипов.

© Петрочук О. В., 2009

Прототипы – представления о типичном объекте реального мира, в котором выделяются существенные – **essential** – для данного представления и обычные – **characteristic** (не существенные – О.П.) детали [1:51 – 59]. Значения прототипов возникают в результате практической деятельности, когда индивид познаёт предметы, свойства, явления и отношения между ними. В процессе познания окружающего мира происходит выделение определённых объектов и называние их благодаря какому-нибудь признаку. Характеристики предметов внешнего мира разнообразны и разносторонни. Выделенные объекты могут наделяться такими свойствами, которых они реально не имеют [2]. Для настоящего исследования важно, что лексические прототипы способны заключать в себе информацию об оценочном отношении со стороны членов языкового коллектива к обозначаемому объекту, которое относится или к существенным (основным) или к несущественным (периферийным) признакам исходного объекта. Предметы и свойства внешнего мира, которые уже выделены, названы и оценены, продолжают оставаться объектами познания членами языкового коллектива, вследствие чего, определённые признаки и оценки, выделяемые как существенные, становятся несущественными и, наоборот, – несущественные характеристики способны переходить в существенные. Указанные обстоятельства свидетельствуют о том, что отношение со стороны общества к выделенному и названному объекту может изменяться, что приводит к расширению или сужению семантики, к явлениям энантиосемии и полисемии, позитивизации или негативизации значения и т.п.

Необходимо подчеркнуть, что первостепенным аспектом анализа фразеологических значений является выявление сем [3:49]. Сема классифицируется как минимальная единица плана содержания, соотносимая с соответствующими единицами плана выражения в синтагматическом ряду и призвана отражать определённый признак предмета. Семы – это микроэлементы значения, обозначающие реальные или воображаемые признаки денотатов [4:187]. Таким образом, во фразеологических единицах сосредоточен целый комплекс сем, которые связаны между собой определёнными отношениями: архисемы (общие семы родового значения), дифференциальные семы видового значения и потенциальные семы, отражающие побочные характеристики обозначаемого объекта [5]. Именно это обстоятельство позволяет говорить о том, что значения способны вступать в различные отношения друг с другом.

Семантика лексических прототипов находится в прямой зависимости от выявления их естественных связей и от приписывания им какого-либо количества несущественных признаков, в зависимости от потребностей и задач индивидов. Образование мелиоративно-эмотивных оценочных фразеологизмов освещает вопрос о передаче только позитивной или предметно-логической и позитивной информации о конкретном объекте. Формирование фразеологических единиц происходит благодаря нарушению логических связей между исходными значениями лексических прототипов. Объединение слов или словосочетаний на таких условиях основывается не на связях, которые уже установились между объектами внешнего мира, а на подобию их формы, денотатов, сигнификатов или определённых общих сем, как основных, так и периферийных, т.е. между определёнными возникают несвойственные последним нелогические отношения. Следует обратить внимание на то, что при вступлении исходных лексем в новые типы отношений в момент

образования мелиоративно-эмотивных оценочных фразеологических единиц на первый план выдвигается вопрос об усилении или выделении позитивной оценочности и введении данного компонента в систему основных сем новообразованных единиц [6:107]. Одним из таких новых типов отношений является лексико-семантическое отождествление.

Лексико-семантическое отождествление представляет собой определённое переосмысление, которое, являясь одним из способов отражения действительности в сознании человека, связано с воспроизведением особенностей отражаемых предметов на основе установления связи между ними [4]. Особенность данного процесса при образовании положительно-эмотивных оценочных фразеологизмов заключается в том, что в результате семантической перестройки образовавшееся фразеологическое значение – становится выразителем мелиоративно-эмотивного оценочного компонента. Характерной чертой отождествления является агглютинация сем сравниваемых объектов, а именно: выбирается план выражения одного знака, а план содержания – другого. Вследствие отсутствия совпадения части основных сем предметно-логического значения происходит деактуализация последних и замена их потенциальными.

Уподобление значений базируется на различных основаниях. Благодатной почвой может служить единство определённого количества категориальных сем. Интересен в данном отношении фразеологизм *mein bestes Stück* = *lobender Ausdruck für ein Tier oder einen Menschen*, *Kosewort* [7:813], который характеризуется мелиоративно-эмотивной оценкой. Рассмотрим, в результате каких изменений она образовалась. Значение имени существительного *«das Stück»* представлено следующими семами: **КС** – ‘Gegenstand’; **СК1** – ‘Nichtlebewesen’; **СК2** – ‘Konkreta’; **СК3** – ‘Gattungsname’; **СК4** – ‘Individualname’; **ОПЛС** – ‘ein Teil eines großen Ganzen’; **ПС** – ‘eine einzelne Gegenstand, der für j-n einen besonderen Wert hat’ [8:994].

В процессе отождествления значений *«das Stück»* и *«der Mensch»* происходит деактуализация **основной предметно-логической семы, место которой занимает потенциальная, ‘ein einzelner Gegenstand, der für j-n einen besonderen Wert hat’**. Кроме того, в данном случае наблюдается и изменения в грамматическом плане: субкатегориальная сема ‘неодушевлённость’ заменяется грамматической семой ‘одушевлённость’. Иметь особую ценность, значимость – это и «хорошо», и «приятно» – значит положительная эмотивная оценка. Анализируемая фразеологическая единица имеет в своём составе компонент *«bestes»*, характеризующийся семой рациональной оценки в «чистом» виде, так как *«best»* – превосходная степень от *«gut»*, а более позитивной рационально-оценочной единицы на момент исследования не существует. Принимая во внимание, что позитивно-эмотивное оценочное значение фразеологизма *«mein bestes Stück»* формируется благодаря оценочным семам лексических прототипов, при котором в *«bestes»* это основная сема, а в *«Stück»* – потенциальная, можно сделать следующее заключение: положительная эмотивная оценочность представленного фразеологизма формируется на базе рациональной оценки.

Одним из условий оценочного отождествления выступает присутствие позитивно оценочного отношения к предмету со стороны общества. Данное явление ярко демонстрирует анализ фразеологических единиц: *flotte Mieze* = *lebenslustiges Mädchen* [9:535], *steile Mieze* = *nettes Mädchen* [7:535], *flotter Käfer* = *hübsches, lebenslustiges Mädchen*

[7:386] и т. д. Предпосылкой переосмысления *Käfer* в результате отождествления с *Mädchen* служит позитивная эмоциональная оценка объекта (*Käfer*) со стороны общества: *'mit dem Käfer verbindet man die Vorstellung des Kleinen, auch des Niedlichen und des Munteren. Beliebt ist Marienkäfer wegen seiner roten Farbe und Zutraulichkeit.'* [7:386]. Для настоящего исследования важным фактором является присутствие потенциальной семы – *'die Vorstellung des Niedlichen'*, которая фиксирует положительно-эмотивную оценку обозначаемого объекта со стороны языкового коллектива. Существенные семы имени существительного *«Käfer»* располагаются в следующей последовательности: **КС** – ‘Gegenstand’; **СК1** – ‘Lebewesen’; **СК2** – ‘Tier’; **СК3** – ‘Gattungsname’; **СК4** – ‘Individualbezeichnung’; **ОПЛС** – ‘ein Insekt, das in vielen Farben vorkommt’.

Благодаря механизму переосмысления часть категориальных сем видоизменяется, основная предметно-логическая сема нейтрализуется, а её место занимает потенциальная сема, основанная только на позитивном эмоциональном отношении общества к исходному объекту. Лексический прототип *floht = nett* характеризуется эмоционально-положительной оценкой как основной семой. Следовательно, положительно-эмотивная оценка анализируемого фразеологизма основывается на мелиоративной эмотивной оценки лексических прототипов. По аналогии представленного значения сформировалась семантика фразеологических сочетаний: *schnicker Brummer = gutgekleidetes, hübsches Mädchen*[7:136], *kesse Fliege = nettes Mädchen* [7:243] (*schnicker = hübsch* [7:734], *kess (keß) = reizend, fein, nett* [7:408]).

Причиной оценочного отождествления может служить сложившееся со стороны социума позитивное отношение не только к одному, но и к обоим уподобляемым объектам. Так, например, в *Spitzenklasse sein = hervorragende, unbetrieblende Leistungen zeigen* [7:734] отождествлению подвергаются имена существительные *«Spitzenklasse»* и *«Leistungen»*. Обнаруживается, что в *«Leistungen»* – ‘положительная оценка результатов труда’ – является потенциальной оценочно-эмоциональной семой *‘hervorragende Leistungen’* [8:546], а в *«Spitzenklasse»* – данная сема является основной предметно-логической [8:646, 7:734]. Под влиянием действия исследуемого механизма лексико-семантического преобразования потенциальная сема переходит в разряд основных, и фразеологическая единица выражает позитивную оценочно-эмотивную характеристику обозначаемого объекта. Перестройка значения в рассматриваемом примере не затрагивает грамматические семы. Подобное преобразование наблюдается в значении фразеологических единиц: *j-m Laune machen = j-m Spaß machen*[7:487]; *bei Laune sein = in fröhlicher Stimmung sein* [9:438], *das macht mir Laune = das macht mir Spaß* [7:487], *j-n bei Laune halten ugs = jn in guter Stimmung halten* [9:438].

Процесс уподобления антонимических значений всегда носит оценочный характер, так как за такими знаками уже стоят общественно закреплённые оценки.

Так, например, *toller Knopf = lebenslustiger Mann*, 19. Jh. [7:438], *Knopf = grober Mann*, 15./16. Jh [7:437] – выражает отрицательную рациональную оценку, которая относится к существенным признакам лексического прототипа. Анализ сем обнаруживает, что значение *«toll»* выражает позитивн-эмотивную оценку *toll = bewundernswert, sehr schön; ein-drucksvoll* [7:839], *toll = prima, super* [8:1024]. В результате перестройки семантики отрицательная рациональная оценка послужила основанием для положительно-эмотивной

оценки исходного объекта. Состоялось отождествление противоположных признаков, а именно: сема отрицательной оценки нейтрализовалась, освободившееся место заняли положительно-эмотивные оценочные семы противоположного значения и, в итоге, образовавшееся значение характеризуется мелиоративно-эмотивным оценочным содержанием. Аналогично – *goldiges Aas* = *Kosewort für ein Mädchen* [7:1].

Фразеологизм *großes Biest* = *berühmter Mann* [7:106] как и предшествующие примеры демонстрирует позитивно-эмотивную оценку. Однако здесь изучаемая категория зиждется на эмотивной отрицательной оценке, в виду того, что *Biest gespr, pej* = *verwendet für eine Person, Tier, das man ärgert* [8:175] – это ярко выраженное отрицательное отношение. Лексический прототип *groß* = *wichtig, bedeutend* [8: 448] – положительная эмотивная оценка объекта. Таким образом, результатом действия заявленного механизма преобразования явилось формирование на основе сем пейоративно-эмотивной оценки мелиоративно-эмотивного оценочного значения.

Переосмыслимыми противоположными семами могут выступать оценочные потенциальные семы. Рассмотрим следующий фразеологизм *vornehme Tour* = *vornehmes großzügiges Verhalten* [7:843]. Основная предметно-логическая сема в «*Tour*» – это «*eine bestimmte Vorgehensweise, mit der j-d etw erreichen will*» [8:1027]; потенциальной семой выступает «*mst unangenehme Vorgehensweise*» – отрицательная эмотивная оценка. В значении «*Verhalten*» – характеристика «*positive Art und Weise wie ein Mensch in verschiedenen Situationen handelt oder reagiert*» – положительная эмотивная оценка принадлежит к потенциальным семам. Под воздействием описанного механизма преобразования не основные семы исходных лексических прототипов подвергаются отождествлению и, в итоге, сема пейоративной эмотивной оценки заменяется позитивной эмотивной и фразеологическая единица представляет мелиоративно-эмотивную оценку. Положительная оценочность фразеологических единиц возникает также как следствие отождествления значений находящихся в отношении противоречия. В содержательном плане это выражается в том, что сопоставляемые значения являются видами одного и того же рода и одно значение содержит указание на конкретные признаки, а другое – отрицает эти признаки. Однако замена исходных оценочных признаков не наблюдается. С точки зрения плана выражения, анализируемые фразеологизмы отличаются употреблением частицы *nicht/kein* перед фразеологизмом, который выражает противоречивый признак. Например: *kein Kind von Traurigkeit sein* = *ein fröhliches Naturell haben* [9:383] – *Kind von Traurigkeit sein* – отрицательная эмотивная оценка. Благодаря отрицанию отрицательной оценки во фразеологизме *kein Kind von Traurigkeit sein* образуется положительная эмотивная оценка. К таким фразеологизмам относятся также выражения: *sich nicht lumpen lassen* = *großzügig sein* [9:465]; *kein Freund von Traurigkeit sein* = *lebensfroh sein, es ist kein Falsch an j-m geh* = *j-d ist ehrlich, untadelig* [9:193].

Формирование мелиоративно-эмотивного оценочного компонента фразеологических единиц может основываться на лексико-семантическом отождествлении в результате аналогии по смежности или причинно-следственной связи. Суть указанного процесса состоит в том, что уподобляемые значения имеют общие основные семы, которые препятствуют актуализации потенциальных сем, поэтому полной деактуализации существенных признаков не наблюдается. Положительно-оценочное переосмысление в таких условиях

возникает за счёт отождествления лексем, имеющих одинаковые позитивно-оценочные семы, входящие в состав основных. Например, в *bei jm (mit etw) Glück haben* = *bei jm (mit etw) Erfolg haben* [9:266] – отождествление происходит на базе общей семы позитивной оценки. **Erfolg** = *das positive Ergebnis, das man haben wollte* [8:306] – положительная эмотивная оценка; **Glück** = *günstige Umstände oder erfreuliche Zufälle....., die einem einen persönlichen Erfolg bringen* [8:438] – мелиоративная эмотивная оценка. Употребление **Glück** вместо **Erfolg** способствует интенсификации позитивной оценочно-эмотивной характеристики и увеличению значимости последней в общей структуре фразеологической семантики. К данной категории относятся фразеологические единицы: **Triumphe feiern** = *sehr große Erfolg haben* [9:738]; **j-m ein Volksfest sein** = *j-m ein großes Vergnügen bereiten* [9: 769]; **sein gutes haben** = *eine positive Seite haben* [9: 289].

Употребление конкретных существительных вместо абстрактных определяет замену семантической структуры объекта отождествления, которая заключается в выдвигании на первый план определённого мелиоративно-эмотивного оценочного признака и дезорганизация сем, выражающих иные характеристики. Выделяются такие оценочные свойства, которые имеют позитивное оценочное отношение со стороны социума: **für etw eine Ader haben** = *für etw Talent haben* [7: 19]; **Ader** = *eine Art Rohr oder Leitung (Arterie oder Vene) im Körper von Menschen..., in der das Blut fließt* [8: 25] – конкретное существительное. **Talent** = *die angeborene Fähigkeit zu guten oder sehr guten Leistungen ...*[8: 1008] – абстрактное наименование, в значение которого закреплена рациональная позитивная оценка со стороны общества к наличию данного качества у человека. В процессе отождествления все существенные семы конкретного существительного нейтрализуются и освобождают место для сем абстрактного наименования. Образуется фразеологическая единица **für etw eine Ader haben**, выражающая рациональную позитивную оценку признака. Важно, что в зависимости от контекста или намерения говорящего, данный фразеологизм может выражать положительно-эмотивную оценку, в виду того, что «иметь талант» – это и «хорошо» и, следовательно, может быть «приятно». В последнем случае основой позитивно-эмотивной оценки служит рациональная оценка всего фразеологизма.

Позитивно-эмотивная оценочность может формироваться благодаря отождествлению плана выражения. Данное явление обеспечивается присутствием в языке знаков, представляющих разные значения, однако, имеющих одинаковую или похожую форму. Уподобление в такой ситуации происходит на базе только формальных признаков, что и приводит к полной деактуализации предметно-логических сем. Одним из примеров уподобления плана выражения, а не плана содержания как демонстрировали все выше изложенные примеры, является отождествление ситуации и предмета: **das bringt's!** = *Hervorragend!* [7:132]; **das ist alles dran!** = *(das ist) vorzüglich!* [7: 174]; **das ist etwas!** = *(das ist) eindrucksvoll!* [7: 215]. Данные фразеологизмы являются показателем того, что в процессе эволюции языковой системы они полностью или частично утратили мотивационную связь и показателем отождествления выступает лексема **das**. В указанных выражениях **das** относится к конкретно взятой ситуации. Итогом перестройки семантической структуры является передвижение положительно-эмотивных оценочных сем в разряд основных и однозначному мелиоративно-эмотивному оценочному содержанию фразеологической единице.

Таким образом, исследование механизма формирования мелиоративно-эмотивного оценочного компонента фразеологизмов позволяет сделать заключение о том, что в процессе отождествления плана содержания лексических прототипов формируется позитивно-эмотивный оценочный компонент фразеологической семантики. Характерной чертой указанного механизма преобразования является единство определённого количества категориальных сем, выражение антонимических признаков, наличие отношения противоречия, а также присутствие общих основных сем лексических прототипов. Результаты исследования демонстрируют, что позитивный-эмотивный оценочный компонент фразеологического значения формируется на базе рационально-позитивной оценки, позитивно-эмотивной, негативно-рациональной и негативно-эмотивной оценки. Отождествление плана выражения происходит только в случае уподобления ситуации и предмета. Позитивно-эмотивный оценочный компонент здесь формируется благодаря схожести формальных признаков объектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мостовая А. Д. Гиперонимы класса и гиперонимы свойства // Язык и когнитивная деятельность. – М., 1989. – С. 20-36.
2. Ченкин А. Семантика в когнитивной лингвистике // Фундаментальные направления современной американской лингвистики (Сборник обзоров) / Под ред. А. А. Кибрика, И. М.Кобозевой и И. А. Секириной. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 340-369.
3. Федорюк А. В. Функционально-прагматические аспекты фразеологических интенсификаторов в современном английском языке. Дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Иркутск, 2001. – 213 с.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. Для ин-тов и фак. Иностр. яз. – 2-е изд., перераб./ А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, Дубна: Изд. Центр «Феникс», 1996. – 381 с.
5. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. – М.:Наука, 1972. – С. 367 – 395.
6. Гамзюк Н. В. Эмотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови). – Вид. центр Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2000. – 256 с.
7. Küpper. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Lizenzausgabe für Polen «REA» S. J. Warszawa 1996. – 964 S.
8. Langenscheidt. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 2003.– 1253 S.
9. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten – 2., verarbeitete und aktualisierte Ausgabe. Wörterbuch der deutschen Ideomatik. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: DUDENVERLAG, 2002.– 864 S.

СЦЕНАРІЙ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (З НЕГАТИВНОЮ ОЦІННІСТЮ) У СОМАТИЧНІЙ ФРАЗЕОМІЦІ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ

Розглядається відображення і концептуалізація аксіологічно негативно маркованих сценаріїв поведінки людини у соматичних фразеологізмах сучасної японської мови.

Ключові слова: *соматизми, соматичні фразеологізми, сценарії поведінки, фразеосемантичне поле, мовна картина світу, фразеологічна картина світу.*

The article deals with the issue of representation and conceptualization of axiological negative marking human behaviours in somatic phraseological units of Japanese.

Key words: *somatizm, somatic phraseological units, scenario of behaviour, fraseosemantic field, verbal picture of the world, phraseological picture of the world.*

У сучасному мовознавстві окрім мовної картини світу розглядається як її складова фразеологічна картина світу. Фразеологізми як одиниці природної мови презентують певну культурну семантику і тим самим виконують функцію «вербалізованих знаків мови культури» [1: 23]. Дослідження і опис механізмів, на основі яких відбувається взаємодія фразеологізмів з семантикою культурних кодів, проливає світло на етнічну логіку, яка визначає особливості наївної культурно-мовної картини світу.

Вивчення фразеологічної картини світу, як і розробка теорії укладання фразеологічних словників ідеографічного типу, є предметом фразеологічної ідеографії. Серед основних категорій, якими оперує ця галузь сучасного мовознавства, є фразеосемантичне поле – «сукупність фразеологічних одиниць, що об'єднуються спільною семантичною ознакою і відображають поняттєву, предметну та функціональну подібність позначуваних явищ» [2:105]. Ідеографічний аналіз фразеології вважається найбільш перспективним саме на прикладі фразеосемантичних полів.

Фразеологізми із соматичним компонентами формують різні фразеосемантичні поля. Предметом даної розвідки є фразео- семантичні поля поведінки людини, «донорськими концептосферами» [3:41] яких слугують соматизми. З огляду на рамки статті, розглядається лише специфіка відображення і концептуалізації аксіологічно негативно маркованих сценаріїв поведінки людини у соматичних фразеологізмах сучасної японської мови.

Способом мовного кодування уявлень у свідомості носіїв мови про деяку ситуацію є образна гештальт-структура, яка сприймається як прототип ситуації. З'ясування асоціативно-образних рис гештальт-структури, що корелює з відповідними сценаріями дії, поведінки людини, а також символів, включених в основу фразеологізмів, які номінують ці сценарії, дає власне можливість виявити культурний компонент мовної картини світу.

Сфера міжособистісних стосунків

В основі сценарію **обману, нещирості, хитрості** лежить ідея маніпулятивної дії на суб'єкт. Замовчування інформації уявляється як створення перешкод для органів почуттів, зокрема покриття, закриття якогось органу 歯を着せる ha ni nuno wo kiseru (досл. надягнути тканину на зуби) 'говорити неширо'.

Лукавство, приховування власних думок і інтересів номінує фразеологізм 舌を二枚に使う shita wo nimai ni tsukau (досл. язик використовувати подвійно, використовувати два язика) 'бути лицемірним, дворушничати'. Та ситуація, коли на словах людина улеслива, а в душі виношує зло, приховує вороже ставлення, передається виразом 口に蜜あり腹に剣あり kuchi ni mitsu ari hara ni ken ari (досл. на устах – мед, в животі – клинок). Невідповідність думок словам засвідчують і менш експресивно насичені вирази 口と腹は違う kuchi to hara ha chigau (досл. рот і живіт різняться) 口は口心は心 kuchi ha kuchi kokoro ha kokoro (досл. рот – це рот, а серце – це серце, або ж слова – це слова, а почуття – це почуття) тобто, 'не все, що є на серці, висловлюється на словах'.

Ситуації, що в українській мові номінується як 'заговорювати зуби', відповідає япоський вираз 舌の先でごまかす shita no saki de gomakasu (досл. обдурювати кінчиком язика). Значення 'збити з пантелику, заморочити голову' в японській мові передається і фразеологізмом 口三味線に乗せる kuchi shamisen ni noseru (досл. посадити (когось) на сямісен¹ рота).

Створення оманливого зорового враження номінується виразом 目を欺く me wo azamuku (досл. обдурювати очі).

З виразом 鼻毛を抜く hanage wo nuku (досл. висмикувати волосинки з носу) 'обдурити когось' корелює вираз 鼻毛を読める hanage wo yomeru (досл. волосинки в носі прочитуються) 'пошитися в дурні'. Тобто, волосинки в носі аналогізується з потаємними думками, намірами, які треба приховувати від когось.

Те, що в японській мовній картині світу ніс уявляється як орган, в якому приховуються потаємні плани, засвідчує і вираз 鼻を明かす hana wo akasu (досл. прояснити, з'ясувати носа) 'перехитрувати когось, розгадати чийсь плани'. Містилицем потаємних думок виступає також і живіт 腹を探る hara wo saguru (досл. прощупувати живіт) 'випитувати наміри, настрої когось'.

Сценарій **невмілого приховування недоліків, помилок** концептуалізується як ситуація, при якій людина ховає голову 頭を隠して尻隠さず atama wo kakushite shiri kakusazu (досл. заховати голову, виставити зад) 'заховати голову в пісок'.

В основі фразеологізму 揚げ足を取る ageashi wo togu (досл. ловити підняту ногу), що номінує ситуацію **ловити на помилках** лежить, очевидно, жестова номінація, запозичена з техніки бойових мистецтв.

У фразеологічній номінації ситуації **привласнення грошей, незаконного збагачення** використовується предикат концептуальної сфери сільського господарства 肥やす koyasu 'вносити добрива': 腹を肥やす hara wo koyasu (досл.удобрювати, відгодовувати живіт) 'набивати собі кишені'. У виразі 頭をはねる atama wo haneru (досл.відрубати голову) 'привласнити гроші, робити незаконні побори' соматизм голова виступає метафорою наживи, збагачення, матеріальної вигоди

¹ музичний триструнний інструмент

Сценарій скарг на когось представлений фразеологізмами із соматичним компонентом 尻 shiri 'сідниці', що є ядром великої кількості метафоричних ти фразеологічних найменувань, узуально зафіксованих у лексикографічних джерелах. Зокрема, 尻を持ち込む shiri wo mochikomu (досл.приносити зад) 'скаржитися', 尻を持って行く shiri wo motte iku (досл.йти, тримаючи зад) 'скаржитися'.

Ситуація **розірвання стосунків** аналогізується з розрізанням рук 手を切る te wo kiru (досл.розрізати руки) 'припинити спілкування', 'розірвати стосунки', а також з 'не ступанням' ноги 足が止まる ashi ga tomaru (досл. ноги зупинилися), 足を抜く ashi wo nuku (досл. висмикнути ногу) 'перестати десь бувати', 'припинити спілкування'.

Сценарії агресивних вчинків, поведінки щодо адресата

Каузатія драгтивності, **дратування когось** передається фразеологізмом 歯を浮かす ha wo ukasu (досл.розхитувати зуби, примушувати зуби рухатися) 'діяти на нерви, нервувати, дратувати когось'.

В основі образної гештальт-структури **приниження, образи когось** лежить або ідея забруднення 顔に泥を塗る kao ni dogo wo nuru (досл.намазати болото на обличчя) 'змішати когось з брудом'; 顔を汚す kao wo yogosu (досл.забруднити обличчя) 'зганьбити, принизити когось', або поняття нанесення тілесних ушкоджень 肺腑をえぐる haifu wo eguru (досл.колупати легені) 'образити, задіти за живе'; 顔をつぶす kao wo tsubusu (досл.давити обличчя) 'ображати, змушувати ніяковіти когось'.

Спричинення страждань аналогізується з розриванням, розбиванням органів 腸を掻きむしる harawata wo kakimushiru (досл.рвати кишки) 'рвати комусь серце'; 腸を断つ harawata wo tatsu (досл.різати кишки) 'розбити комусь серце'.

Значення пригнічувати когось, тримати в підпорядкуванні в японській фразеосистемі передається такими одиницями 頭を押さえる atama wo osaeru (досл.давити голову) 'тримати когось в підпорядкуванні', 'тримати когось в руках'; 尻に敷く shiri ni shiku (досл.підстилати під зад) 'тримати когось під каблучком'.

Звільнити з роботи в японській мовній картині світу концептуалізується як сценарій ушкодження голови, шиї 首を切る kubi wo kiru (досл.різати голову, шию); 首にする kubi ni suru (досл.зробити головою).

Пантонімічний вираз 手を下ろす te o orosu (досл. опустити руки) крім прямого і ряду переносних значень може, актуалізуючи негативну конотацію вектора напрямку, означати і **вбити**.

Оцінка манери поведінки людини у соціумі.

Зухвала поведінка в японській мові, як і в багатьох інших мовах, пов'язується з жестовим рухом голови угору 頭が高い atama ga takai (досл. голова висока) 'бути пихатим, зарозумілим'; 鼻が高い hana ga takai (досл. ніс високий) 'дерти носа; 鼻を高くする hana wo takaku suru (досл.робити ніс високим) 'дерти носа'. Крім голови, на таку поведінку вказує і високе, у порівнянні з нормою, положення інших частин тіла, зокрема, 腰が高い koshi ga takai (досл.поперек високий) 'бути зарозумілим'.

У фразеологізмах, що номінують зухвалу поведінку, часто використовуються предикати інших концептосфер. Наприклад, предикат あしろう ashirau, що у нез'язаних словосполученнях має значення: 1) обходитися (з кимось); 2) приймати, обслуговувати (гостей); 3) поратися з; 4) прикрашати (напр., торт); 5) акомпанувати, у поєднанні з соматизмами

нідборіддя, *ніс* утворює фразеологізми на позначення пихатості, зухвалості 顎であしらう *ago de ashirau* (досл. спілкуватися з кимось підборіддям) ‘задирати ніс’; 鼻であしらう *hana de ashirau* (досл. спілкуватися з кимось носом) ‘дерти носа’; 鼻の先であしらう *hana no saki de ashirau* (досл. спілкуватися кінчиком носа) ‘ставитися з презирством’.

Підборіддя може уподібнюватися черпаку 顎をしゃくる *ago wo shakuru* (досл. зачерпувати підборіддям) ‘задирати ніс’; обличчя – до ножа 面で人を切る *tsura de hito wo kiru* (досл. різати людей фізіономією) ‘поводити себе зухвало, пихато’.

Позначенням зухвалою поведінки є і жестова номінація 胸をそらせる (そらす) *mune wo sorasegu (sorasu)* (досл. розпрямити груди) ‘проявляти зверхність’.

Зверхність може виявлятися і в манері ходи 肩で風を切つて歩く *kata de kaze wo kitte aruku* (досл. йти, розтинаючи вітер плечима) ‘йти з поважним, гордовитим виглядом’.

В основі гештальт-структури ситуації позбавлення пихи, гордовитості лежить ідея ушкодження органу, що відображає таке ставлення, 鼻を折る *hana wo ogu* (досл. зламати носа); 鼻柱をくじく *hanabashira wo kujiku* (досл. розбити перенісся) ‘поставити когось на місце, збити пиху’; 面の皮をはいてやる *tsura no kawa wo haideyaru* (досл. здерти шкіру з фізіономії) ‘показати когось у справжньому світлі, поставити когось на місце, збити пиху’.

Порівняно невелика кількість експресивно навантажених фразеологізмів, що номінують **поведінку скромності, самоприниження**, засвідчує, на нашу думку, те, що в японській мовній свідомості така поведінка уважається швидше нормативною. Вектор жестового руху, що є прототипом інтегрального змісту виразу, протилежний до розглянутого вище сценарію зарозумілості 頭を下げる *atama wo sagegu* (досл. гнути голову) ‘гнути голову перед кимось, принижуватися, запобігати’.

Сценарій **жадібності, захланної поведінки** номінується фразеологізмом ために火をともし *tsume ni hi wo tomosu* (досл. запалювати нігті), у внутрішній формі якого лежить жестова номінація «хапати, загрибати до себе», український відповідник ‘руки загребуші’.

У фразеологізмах, що позначають **втручання у чужі справи**, соматичний компонент аналогізується з чимось гострим 頭を突つ込む *atama wo tsukkomu* (досл. вштовхнути голову); 鼻を突つ込む *hana wo tsukkomu* ‘встромляти носа’. Вираз 手を出す *te wo dasu* (досл. виставляти руку) є полісемічним. Крім значення ‘втручання у чужі справи’ може означати ‘спробувати щось зробити, братися першому до чогось’.

Сценарій **абсурдної, нелогічної поведінки** представлений фразеологізмом 踵で頭痛をいたむ *kakato de dzutsuu wo itamu* (доосл. почувати головний біль у п’ятах) ‘починати не з того кінця справу’, ‘робити щось навиворіт’.

Лукавство, удавання чогось передається виразами з ядерним компонентом 顔 kao ‘обличчя’, наприклад, 知らない顔をする *kae wo suru* (досл. робити обличчя незнаючого) ‘робити вигляд, що не знаєш’. В основі фразеологізму 口を拭う *kuchi wo nuguu* (досл. витирати рот) ‘прикидатися невинним’ прототипічна ситуація швидкого витирання рота після їжі з метою приховати цей факт.

На завершення треба сказати, що рамки статті визначили обмеження зазначеної в заголовку статті теми певним сегментом. Подальшого аналізу та висвітлення, на нашу думку, вимагає специфіка концептуалізації в соматичній фраземіці інших аспектів діяльності людини, що дасть можливість представити більш повну картину і зробити відповідні висновки щодо соматичного коду в японській мовній картині світу.

Результати даної розвідки можуть знайти практичне застосування в процесі вивчення та викладання японської мови як іноземної, а також в межах курсів «Лексикологія та лексикографія японської мови» й «Теорії та практики перекладу». Результати дослідження можуть бути корисними також в лексикографічній практиці при укладанні словників активного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Телия В. М. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры /Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13-24.
2. Мізін К. І. Компаративна фразеологія: Монографія – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології. Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. Київ – Черкаси: Брама, 2004. – 275 с.
4. Большой японско-русский словарь. В 2-х т. Под ред. Н. И. Конрада. – М.: Советская энциклопедия, 1970.
5. Быкова С. А. Японско-русский фразеологический словарь. М.: Муравей-Гайд, 2000. – 266 с.
6. 成語林. 故事ことわざ慣用句. 東京 OBUNSHA 1 9 9 2
7. 立川昭二. からだことば. 東京 2 0 0 0
8. 江口克彦 からだ言葉の事典 東京、1 9 9 5
9. 佐竹隆三. 腹と胸. 「身体言語」ものしり辞典. 東京、1 9 8 4

УДК 801.61-81:1

Кубрак И. С.
(Горловка, Украина)

АНГЛИЙСКИЕ СОМАТИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ-ИДИОМЫ В ЛИНГВО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМ ОСВЕЩЕНИИ

У статті досліджується проблема ролі соматизмів у формуванні концептуальних метафор. Соматизми розглядаються як концепти культури, що впливають на формування значення і смислу метафоричної фразеології. До процесу номінації залучені усі структурні компоненти метафори, які, як і соматизми, впливають на процес вербалізації понять сфери емоцій, почуттів поведінки людини – представника нації. Соматичні фразеологізми-ідіоми є носієм лінгво-культурної спадщини етносу.

Ключові слова: соматизми, концептуальна метафора, фразеологізми-ідіоми, вербалізація понять, значення, концепт, смисл.

The article deals with the problem of somatic role in structuring the metaphorical idiomatic phraseology. Somatic elements in the structure of the phraseological units are considered to be

© Кубрак И. С., 2009

the bearers of English national culture. Their creative power influences the formation of a new meaning of content, semantics and new concepts. Somatic metaphorical phraseology taking part in the process of nomination verbalizes new notions of extra-linguistic sphere such as emotions, sense, behaviour of a person as stereotypes characteristic of English national culture.

Key words: *somatic elements, metaphorical phraseology, concept, meaning of content, stereotype.*

Комбинация языковых выражений в виде слов и словосочетаний отображает различные концепты и отношения между ними. Вербализованные знания о них, запечатлённые носителями языка в английских фразеологизмах-идиомах, – это «единственный способ выражения концепта» [1: 6-7]. Концепты, эксплицируемые соматическими фразеологизмами-идиомами, рассматриваются лингвистами как код культуры этноса.

Объект исследования – семантика соматических фразеологизмов-идиом.

Предмет исследования – роль соматизмов в формировании смысла метафорической фразеологии, основных концептов, эксплицируемых фразеологизмами-идиомами. Постулат исследования – содержание смысла фразеологизмов-идиом является частью концептуальной системы.

Из сказанного следует, что в сферу анализа вовлечены базовые понятия когнитивной семантики, такие как: значение, смысл, концептуализация, метафоризация, картины мира в их взаимодействии с этнокультурной репрезентацией концептов в языковом знаке – соматических фразеологизмах-идиомах.

В современной антропоцентрической методологии человеку как познающему субъекту – носителю когниций приписывается активная роль в формировании значения фразеологии. Человек формирует значения, а не получает их в готовом виде. Человеку принадлежит активная роль в выборе той или иной идиомы для описания ситуаций и в понимании мотивов этого выбора. Соматические фразеологизмы-идиомы – это вербализованные структуры мышления [2: 18].

Фразеологизмы-идиомы изучают отражённое в них определённое видение мира человеком в метафорическом представлении знаний о мире [3: 92-100] и способы его концептуализации на материале украинского [4], польского [5], английского [6: 102-106; 7: 74-81] языков.

Концептуализация – это процесс познания, заключающийся в способности человека познавать и ориентироваться в окружающем его мире в широком значении этого слова как процесс создания смыслов и концептов об объектах познания и как процесс накопления информации о них [8: 101-102].

Концепты представляют собой те идеальные, абстрактные единицы, смыслы, которыми человек оперирует в процессе мышления. Они отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека и результаты познания им окружающего мира в виде определённых «квантов знания». Отсюда следует, что смысл в процессе порождения фразеологизмов-идиом – это концепт, «выполняющий функцию замещения не столько для образов, единиц перцептивного кода, сколько для элементарных мыслей, т.е. обобщённых образов, включённых в определённую смысловую систему как фрагмент этнокультуры в ментальном мире человека» [1: 6].

Человек мыслит концептами. Анализируя, сравнивая и соединяя разные концепты в процессе мыслительной деятельности, человек формирует новые значения, новые смыслы, новые концепты как результат мышления.

Лингвисты рассматривают концепт как фрагмент этнокультуры в ментальном мире человека [1]. Система концептов украинской культуры запечатлена в монографическом исследовании Е. А. Селивановой [4]. Фундаментальное научное исследование концептов русской культуры безотносительно к фразеологии зарегистрированы в словаре Ю.С. Степанова [9]. Концепты русской культуры в языковом плане представлены как конкретными именами: *слово, хлеб, дом, число*, так и абстрактными: *вечность, грех, страх* и др. В перечне концептов русской культуры отсутствует концепт *неудачник/неудача (failure)*. В английской этнокультуре этот концепт существует, и в языковом аспекте соотносится более чем с 70 фразеологизмами идиомами данной тематики словаря Е. Н. Рентона [10], что свидетельствует о сформировавшемся стереотипе человека, в личностном и социальном плане постоянно теряющем неудачу по жизни.

Участие соматизмов типа *foot, hand, mouth, neck, eye* и др. в создании прототипического образа неудачника (*failure*) составляет в английской языковой культуре (по данным словаря Е.Н. Рентона) всего 7%.

Концепт *failure (неудача/неудачник)* может быть представлен смыслом, соотносящимся с одним именем концепта, например, *унижение*, вербализованным в идиоме *to force someone onto his knees*. Порождение значения этой идиомы *to inflict a humiliating defeat on a person (нанести унижительный, сокрушающий удар* – здесь и далее перевод И.К.) является результатом процесса метафоризации структурных компонентов данной идиомы, что проявляется в языковом плане синтагматическим взаимодействием глагола *to force (заставлять/принуждать)* и зависимого ассоциативного соматизма *knees (колени)*. Сложный характер структурной организации концепта *failure*, соотносящегося с соматической идиоматикой, предполагает, что за ним могут стоять и пониматься знания разной степени абстракции, т.е. представлять различные форматы знания. Концепт *failure* может представлять целую концептуальную структуру, включающую другие концепты, задающие другие степени абстракции [11]. Д. С. Лихачёв пишет, что концепт существует, во-первых, не для самого слова, а для каждого основного (словарного) значения отдельно, во-вторых, концепт – это «алгебраическое выражение значения, которое в языке выполняет функцию замещения неустановленного количества примеров одного и того же типа [12: 3]. Фразеологизм-идиома *to save face* полисемантическая. Её словарное значение *to endure embarrassment by virtue of being defeated / ... having one's error found out*. Смыслы, эксплицируемые данной идиомой, представляют сложную систему концепта *failure* 1) *потерпеть неудачу из-за собственной добродетели/порядочности*; 2) *потерпеть неудачу в связи с допущенными ошибками*.

В языке концепт может быть вербализован отдельным словом, словосочетанием, предложением, целыми текстами. Знать язык, «значит находиться в определённом ментальном состоянии, что равносильно обладанию определённой ментальной структурой, состоящей из системы правил и принципов, которые порождают и соотносят ментальные репрезентации разных типов» [13: 48].

Важнейшей функцией человеческого сознания, лежащей в основе всей познавательной деятельности человека, является функция категоризации. Категориальная система

представления знаний, используемая в методологическом аппарате концептуального анализа фразеологизмов-идиом, включает методики и приёмы пропозиционального анализа и фреймового моделирования структур представления знаний, рассмотрение вербализованных ментальных структур как прототипов [14], исчисление семантических ролей как метаязыка, служащего для описания семантики фразеологизмов-идиом [15: 136-139]. Методологический аппарат концептуального анализа успешно интегрируется с теоретическими наработками семантического синтаксиса [16].

«Образ языка» соматической фразеологии получает новое осмысление в таком его аспекте как номинативное основание фразеологизмов-идиом, их знаковая сущность, мотивация значение, креативная роль метафорической фразеологии в концептуализации мира, культурно-национальная специфика метафоризации как процесс идиомообразования, роль внутренней формы фразеологизмов-идиом в экспликации смыслов и концептов, эмотивность, сознание и эмоции.

Соматические фразеологизмы-идиомы являются экспонентами культурно-национального мировидения и миропонимания. Этническая картина мира – когнитивно ориентирована. Она имплицитно представляет понимание членами этноколлектива «правил жизни», которые диктуются социальными, природными и «надприродными» силами [1]. Значение фразеологизмов-идиом является достоянием языкового сознания, реальным источником информации, работающем как «единица кода культуры». Анна Вежбицкая пишет, что значение соотносится с экстралингвистической действительностью, фактами, ситуациями, состоянием дел в реальном мире носителей английского языка.

Такое понимание проблемы фразеологии базируется на идеях антропоцентризма и методологии когнитивной лингвистики. Знаковую природу фразеологизмов-идиом мы усматриваем в том, что они представляют собой микротексты, в номинативное основание которых, связанное с ситуативным характером обозначаемого, втягиваются при его концептуализации все типы информации, характерные для отображения ситуации в тексте, но представленные во фразеологизмах-идиомах в виде «свертки», готовой к употреблению как текст в тексте [17: 8-9]. Текстовая природа фразеологизмов-идиом типа: *to shoot one's mouth off* = to speak without thinking (говорить не думая.– И.К.); *to bite the hand that feeds one* = to show ingratitude (проявлять неблагодарность.– И.К.); *to skake a leg* = (спешить.– И.К.) придаёт им статус особых языковых знаков и объясняет их приспособленность к функции характеризующей предикации: они служат для указания на факты субъекта, на интенции говорящего и слушающего, которые и являются «вершинами» для значения фразеологизмов-идиом, а фактор объекта обозначения обеспечивает идентификацию того, что является поводом для проявления этих интенций [17: 9].

Метафора, лежащая в основании фразеологизмов-идиом, способна создавать концепты, т.е. вербализовывать понятия, относится к типу концептуальных метафор. Концептуальная соматическая метафора служит для именованя непредметных сущностей «человеческой сфере» для обозначения эмоций, чувств, мыслей, видов деятельности, свойственных человеку, его личностных и социальных отношений, Концептуальные метафоры создают «новую грань класса непредметных сущностей».

Концептуальная соматическая метафора формирует новые концепты, исходя из уже сформированных понятий, например, способности *hand (рука)*, *foot (нога)*, *fingers (паль-*

цев), и др. выполнять различные действия. В сфере их активного влияния могут находиться *money* (деньги), *ground* (земля), *mouth* (рот), *knees* (колени), *fingers* (пальцы) и др. Фразеологизм-идиома: *to burn one's fingers* транслирует сценарий пожара, грозящий человеку опасностью поражения – обжечь *fingers* (пальцы рук). Отсюда аналогия – риск, связанный с опасностью, потерять способность «делать деньги»: *to lose money through foolishness* (терять деньги из-за своей глупости. – И.К.). Смысл, порождаемый идиомой *to burn one's fingers* пополняет концептосферу неудачника (*failure*) концептом *разоруться/разорение* с высокой негативной эмотивностью.

Идиоообразование – это вовлечение сочетаний слов в метафору на основе подобия того смысла, который лежит у истоков номинативного замысла и того, что обозначается сочетанием в его «буквальном» значении, и что к тому же включено в определённую структуру знаний о мире – некоторый сценарий или «фрейм» [18: 74-80]. При концептуализации идиомы, метафоры *to lose money hand over first* (терять деньги из-за своей неопытности, неумения. – И.К.) ведущую роль в выборе компонентов, вовлечённых в процесс метафоризации, играет значение вспомогательных компонентов *money hand over first*. В номинативном основании этих компонентов лежит ситуация: ошибка в пространственной ориентации, приводящая к потере денег. Порождение метафорического комплекса, фразеологизма-идиомы завершается синтагматической связью глагола *to lose* и его ассоциативных зависимых *money hand over first*, что является основанием к вербализации понятия *to lose money very fast and convincingly*, его смысл эксплицируется концептом *разоруться/разорение*. Эти две идиомы-метафоры содержат определённую часть «истины» о неудачнике (*failure*), т.е. отображают действительность, выражают настроение говорящего, эксплицируют смыслы *разорение/разоруться*, сводимые к одному концепту *failure* (неудачник/неудача).

Метафоризация – это процесс такого взаимодействия, в котором участвуют признаки того, что «ищет» имя и того, что сообщает имя, выбранное для номинации [19: 153-170]. Результат такого взаимодействия указанных сущностей и операций с ними приводит к получению нового знания о мире и к языковлению этого мира как результат когнитивной деятельности сознания. Метафорическое переосмысленное значение обретают и сочетания слов с целью наименования новой физический воспринимаемой реалии типа *to have a sweet tooth = to be particularly fond of cakes and confectionary* (рус. сладкоежка. – И.К.), либо метафоризация возбуждает порождение некоторого нового концепта в самом процессе метафорического наименования. Ср. 1) *to have money flowing out of one's ears = to be very rich* (быть баснословно богатым. – И.К.) или 2) *to eye with someone = to agree* (согласиться с кем-либо. – И.К.). Думается, что в акте метафоризации сформировались две новые соматические идиомы и два концепта *богатство* и *согласие* (соответственно), существование которых стало возможным благодаря вербализации национального фонда концептуальной картины мира. Язык окрашивает через систему значений метафорической идиоматики и их ассоциаций концептуальную модель мира в национальные цвета. Язык придаёт ей и собственно человеческую – антропоцентрическую интерпретацию, в которой существенную роль играет и антропометричность, т.е. «соизмеримость» универсума с понятными для «человеческого восприятия» масштабами мира, его образами, эталонами, символами, запечатлёнными системой соматизмов в структуре метафорических фразеологизмов-идиом.

В номинативном основании соматических фразеологизмов-идиом с компонентом *foot* закодировано неприемлемое для здравомыслящего человека поведение. Ноги (*foot*) в этом случае выступают как враждебные существа, теряющие ориентиры в пространстве. Ср.: *to put one's foot in one's mouth*. Порождение этой идиомы происходит за счёт метафорического переноса сценария передвижения в пространстве в сферу коммуникации: *to say smth. foolish* (говорить/сказать глупость. – И.К.). Синонимична ей по значению другая идиома: *to put one's foot in it = to make a foolish mistake* (сделать/допустить непоправимую/глупую ошибку. – И.К.). В обоих случаях эти фразеологизмы-идиомы эксплицируют один смысл, представленный концептом – *совершать ошибку*.

Новые грани влияния соматизмов в процессе метафорического идиоообразования выступают при введении в метафору распространителей с отрицательным значением типа: *cold* (холодный), *wet* (мокрый), *hot* (горячий) и др. Сильное эмоциональное состояние испуг ассоциируется с ситуацией неприятного физического состояния *cold feet* (замерзшие ноги. – И.К.) – замерзших ног. Ср.: *to get cold feet = to be scared*. Смысл концептуальной метафоры представлен концептом – *испуг*. Метафорический эффект фразеологизма-идиомы *to get one's feet wet* влияет на стиль мышления говорящего, способного к метафорическому употреблению этой идиомы, что обусловлено неприятными ассоциациями сценария плохого физического состояния *wet feet* (промокшие ноги.– И.К.), пересекающегося со сферой трудной, тяжёлой работы. Ср.: *to do necessary but unpleasant and manial part of work* (делать нужную, но неприятную рабскую работу. – И.К.). В смысловом плане эта эмотивная метафорическая идиома является результатом вербализации концепта – *унижение*. Концептуализация успешной трудовой деятельности находится под влиянием распространителя *hot* и осмысливается в терминах движения в пространстве за счёт глагола *to go* и его ассоциативных синтагматических зависимых *hot foot*. Ср.: *to go hot foot = to do smth fast* (делать что-то быстро. – И.К.). Смысл идиомы представлен концептом – *быть успешным/успех*.

Источником значения при метафорическом идиоообразовании с соматизмами является не только значение слов компонентов идиомы, а также связанные с ними фреймы и сценарии, в которых отражена внеязыковая сфера. Последняя представлена значением соответствующих ситуаций и способов поведения [20].

Процесс метафоризации идиом с компонентом *hand* (рука) происходит за счёт использования языка одной концептуальной сферы для обозначения другой, как, например, сценарий принятия пищи *to eat out of someone's hand* (есть с рук к-то. – И.К.) служит для обозначения сценария – социальное взаимодействие, связанное с угодничеством и предательством *to be unduly compliant* (быть неблагодарным. – И.К.). Эта концептуальная метафора является результатом вербализации концепта – *предательство*.

Метафорическая идиоматика с соматизмом *hand*, как правило, эксплицирует негативную оценку ситуации за счёт негативной эмотивной аксиологичности чувств и отношений, вызванных, с одной стороны, семантикой предикатов *to eat* (есть/принимать пищу), *to bite* (кусать), *to bind* (связывать), с другой, их ассоциативными зависимыми *hand* (рука), *foot* (нога), *knees* (колени). Рука (*hand*), ассоциируемая в сознании народа с символом власти, в структуре концептуальных метафор выступает как экспликатор раздора и агрессии, что проявляется во всех ипостасях проявления её значения, смысла, концептах.

Ср.: *to bind someone hand and foot = to completely limit a person's freedom to act* (лишить человека свободы действовать.– И.К.); *to bite the hand that feeds one = to show ingratitude* (проявлять неблагодарность.– И.К.); *to tie someone's hands behind his back = to make it impossible for a person to act at all* (лишить человека свободы действия.– И.К.). Негативная эмотивная оценка, транслируемая значением этих метафорических фразеологизмов-идиом, в своём смысловом основании имеет содержание чувство–отношение – *неблагодарность/унижение*.

Язык окрашивает через систему значений концептуальных метафорических идиом и их ассоциаций концептуальную [1] картину мира в национально-культурные цвета.

Научный интерес в рамках когнитивной семантики представляет дальнейшее исследование национально-культурных концептов, возбуждаемых соматизмами и компонентами других тематических групп. Перспективной является проблема анализа синонимии метафорической идиоматики, и в этой связи важным является исследование системы концептов как результат вербализации близких по значению фразеологизмов-идиом. Неотъемлемым в этом аспекте является вопрос анализа метафорических процессов идиообразования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2005. – С.3-19.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии.– Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 110 с.
3. Пириайнен Е. «Область метафорического отображения». Метафора историческая модель (на материале фразеологии западно-мюнстерландского диалекта // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 92-100.
4. Селіванова Е. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). – Київ–Черкаси, 2004. – 275 с.
5. Демьяненко Н. Б. Структурно-семантична характеристика фразеологізмів на позначення ментальних якостей людини (на матеріалі польської мови) // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2001. – Т.4. – № 2. – С.98-104.
6. Кубрак И. С. Фразеологизмы-идиомы как воплощение этноментальных и лингвокультурных аспектов в картинах мира // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія Філологія. – № 631. – Вип. 41. – Харків, 2004. – С.102-106.
7. Кубрак И. С. Концепт failure неудачник/неудача) в зеркале концептуальной и языковой картин мира // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Вип.44. – Черкаси, 2003. – С.74-81.
8. Павиленис Р. И. Проблемы смысла: Современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
9. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 980 с.

10. Renton E. N. A Dictionary of 3800 Picturesque Idiomatic Expressions. – N.Y., A Time Warner Company, 1992. – 528 p.
11. Радзівєвська Т. В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху // Мовознавство. – 1997. – № 4-5.
12. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. Антология. – М.: Academia, 1997. – С.280-287.
13. Chomsky N. Rules and Representations. – Oxford: Basil Black well, 1980.
14. Lakoff Y. Women, Five and Dangerous things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago–London: The University of Chicago Press? 1990.
15. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастиология: Монография. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 347 с.
16. Почепцов Г. Г. Синтагматика английского слова. – К.: Вища школа, 1976. – 136 с.
17. Телия В. Н. Русская фразеология (семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты). – М.: Языки русской культуры, 1990. – 385 с.
18. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.12. Прикладная лингвистика. – М.: Радуга, 1983. – С.74-80.
19. Блэк М. Метафора // Теория метафоры: Сборник / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М.А.Журинской. – М.: Прогресс, 1990. – С.153-170.
20. Гиздаров Г. Г. Когнитивные модели в речевой деятельности. – Алматы, 1997. – С.137-138.

ЭМОТИКОНЫ В ЧАТ-КОММУНИКАЦИИ

Стаття присвячена проблемам економії мовленнєвих зусиль та використанню графічних символів та емотиконів у неформальній чат-комунікації. Розглядаються емотикони, що виконують функцію комунікативних подарунків та також є ефективним та економним засобом виписку емоцій у чат-дискурсі.

Ключові слова: емотикон, чат-комунікація, економія мовленнєвих зусиль, чат-дискурс.

The article deals with the least effort law and the usage of graphic symbols and emoticons in IRC-communication. The author researches emoticons, which function as communicative gifts and are effective and effort-saving means of expressing emotions.

Key words: emoticon, IRC-communication, least-effort law, chat-discourse.

Данная статья посвящена изучению неофициальной, спонтанной чат-коммуникации, которая характеризуется тематически пестрой, слабопорядоченной структурой речевого продукта, не рассчитанного на сколько-нибудь длительное хранение.

Спонтанное фатически мотивированное чат-общение проходит в быстром темпе и вряд ли содержит импульс к формированию развернутых распространенных высказываний. Кроме того, быстро сменяющие друг друга реплики участников полилога предполагают столь же быструю реакцию на них. Общение не останавливается ни на миг, и текст чат-коммуникации постоянно движется по текстовому (экранному) полю, неумолимо приближаясь к верхней кромке, а следовательно, к исчезновению. За время, потраченное чатланином на клавиатурный набор своей реплики (перед тем, как она будет отправлена в общий разговор), ситуация на текстовом поле успевает измениться. Поэтому, чтобы нить разговора не прерывалась, реплика-реакция на чью-то иницилирующую реплику должна появиться на экране не слишком поздно, иначе зрительная дистанция между этими репликами окажется слишком большой, затрудняющей общение. Выражение как положительных так и отрицательных эмоций не должно занимать у чатланина слишком много времени в виду особого «темпоритма» чат-общения [1: 77].

Совершенно очевидно, что в чат-коммуникации экономия речевых усилий и языковая игра часто сопутствуют друг другу. Особенно ярко это сочетание проявляется в таком уникальном явлении чат- и SMS-коммуникации, как эмотиконы, под которыми понимают «последовательность клавиатурных символов, изображающих лицо человека с определенным настроением» [2: 217]. Как пишет М. Барон «эмотиконы создаются комбинацией знаков, иногда цифровых и буквенных символов, имеющихся на клавиатуре, чтобы выразить эмоцию или смысловой оттенок (радость, грусть, оценочность)» [3: 21].

Ч. Харрис уточняет: «чтобы прочитать эмодзи, наклоните голову влево» [4: 77], поскольку линейная последовательность таких пунктуационных знаков, как двоеточие, дефис, закрывающая/открывающая скобка :) или :- (следует трактовать как схематическое изображение улыбающегося или недовольного лица. Это возможно, если читатель мысленно перевернет данный фрагмент знаковой цепочки из горизонтального положения в вертикальное и проинтерпретирует двоеточие как глаза, дефис как нос, а закрывающую/открывающую скобку как губы, сложившиеся в улыбку или недовольную гримасу.

Эмодзи, изображающий улыбающееся лицо, изначально получил название *smiley*, которое стало «часто использоваться в общем (*generic*) значении ‘(любой) эмодзи’ [5]. Русскоязычный аналог термина *smile/smiley* также появился в расширенном, генерализованном значении. Заимствование происходило путем трансформирования (*smailuk*) и калькирования (*улыбочка*). В обоих случаях внутренняя форма термина утрачивается, т.к. смайликами называют все разновидности эмодзи, многие из которых далеки от выражения позитивных эмоций, например: / (скепсис) :-((равнодушие), :-o (удивление), %-((смущение) и т.д.

В русскоязычных сервисах SMS-общения соответствующая опция называется «вставить улыбочку», хотя из набора предлагаемых эмодзи только одна пятая часть (3 из 15) может трактоваться как выражение позитивных эмоций (улыбка или смех), остальные пиктограммы – это изображения сердитого, скучающего, недовольного и т.п. лица.

Эмодзи со времени своего возникновения в 1982 году (их автором считается С. Фалман (*Scott Fahlman*) [3: 21; 5]), во-первых, многократно увеличились количественно, частично трансформировались из набора функционально переориентированных графем (пунктуационные знаки, сложенные в условную картинку) в картинку как таковую. В результате сегодняшний текстовый продукт чат-общения пестрит эмодзи различной степени условности. В чатах функционируют:

а) традиционные «горизонтальные» эмодзи :) , т.е. те, которые нужно мысленно переворачивать в вертикальное положение;

б) более поздние «вертикальные» эмодзи типа ^_^ (удивление);

в) менее условные эмодзи в виде собственно рисунков, изображающих улыбающегося, грустного и т.п. лица: 😊 😞 либо только часть лица: улыбающиеся губы, губы в поцелуе 💋;

г) эмодзи, изображающие не лицо человека, испытывающего эмоцию, но предмет, якобы даримый собеседнику в знак проявления чувств: розочка 🌹 (как знак любви, например), чашка кофе ☕ (как знак заботы);

д) анимационные (движущиеся) пиктограммы.

Так, например, Википедия утверждает, что «полная страница стандартных смайлов содержит 484 смайла и 75% из них движущиеся» [6]. При наличии такого сервиса пользователю достаточно «кликнуть» мышкой на понравившейся ему пиктограмме, и она появляется в его реплике, отправляемой в текстовое пространство. Простота, скорость, смысловая емкость подобного общения достаточно очевидны. Не менее очевидны также размытость и недетализированность содержания передаваемого таким образом сообщения, которое сводится к элементарным высказываниям «Я тебе улыбаюсь», «Я удивлен тем, что сказал», «Ты мне симпатичен, и я шлю тебе поцелуй, розочку, чашку кофе».

Постулаты психолингвистики гласят: «обработка зрительного сигнала требует его смысловой переработки» [7: 257], а также «индивид видит в тексте в первую очередь то, что он ожидает или хочет видеть, на что его нацеливают мотивы, ситуация, акцентирование внимания» [там же: 249]. Из этого делаем вывод, что смысловая переработка зрительного сигнала (в данном случае смайлика) в ситуации фатического, неформального и необязывающего чат-общения удовлетворяет требованиям успешности коммуникации. Адресату достаточно того объема недетализированной эмоционально окрашенной информации, которую он получает, декодируя пиктограмму. В частности Т.В. Ларина утверждает, что «эмоционально-оценочные реплики нацелены не столько на передачу информации, сколько на передачу отношения говорящего к собеседнику, на оказание ему эмоциональной поддержки» [8: 153]. Такие реплики она предлагает называть фатическими эмотивами и трактовать их как «коммуникативные подарки, которыми щедро обмениваются англоязычные коммуниканты» [там же].

Эмотиконы весьма успешно выполняют функцию подобных коммуникативных подарков и служат эффективным и экономным средством выплеска эмоций в чат-дискурсе. Наша выборка свидетельствует, что практически все протоколы содержат большее или меньшее число эмотиконов разной степени технологической сложности.

В силу чисто технических ограничений в протоколах, т.е. на бумажном законосителе фиксируется не все, что имеет место на экране монитора. В частности, технически продвинутые анимационные эмотиконы не регистрируются в протоколах, вместо них появляются условные цифровые обозначения, соответствующие номеру использованного эмотикона из перечня предлагаемых в данном чате. Собственно рисунчатые пиктограммы (розочка, губки, рожица) также не регистрируются в распечатке чат-протоколов. В связи с этим данный раздел нашего исследования базируется на подвыборке, в которой зафиксированы преимущественно наборные эмотиконы.

Среди наборных эмотиконов значительно преобладают традиционные *горизонтальные*, т.е. цепочки графем, складывающиеся в условный рисунок, который следует мысленно перевернуть в вертикальное положение. Значительно меньшую группу составляют *вертикальные* эмотиконы, куда входят изображения лица ^_^ или условные изображения частей тела или предметов, например, квадратная скобка и знак «решетка» изображает чашку кофе]#, зачерненный квадрат и буква Р – **также имитируют изображение чашки** ■Р. Зарегистрированы также и «картинки эротического содержания». К примеру, пиктограмма (___Y___) вставлена в реплику о том, что собеседник целует бюст своей собеседницы, на что она восклицает: «О, господи!»

<shyquietpope>sits in corner and (K)s bratzs (_____Y_____)

<bratztat > omg [9].

Соотношение условных наборных эмотиконов горизонтального и вертикального типов таково: 121 к 16. В целом преобладает выражение позитивных эмоций (86) над негативными (47), небольшая часть эмотиконов выражает удивление (4). За небольшим исключением (5 из 137 условных пиктограмм) эта подвыборка складывается из эмотиконов, изображающих лицо человека (предположительно адресанта) как носителя тех или иных эмоций. Детализация «портрета» сводится к очень условному изображению (в порядке убывания частотности) рта, глаз, носа, бровей. Овал лица в условных

эмодиконах не изображается, он домысливается адресатом. Этим в частности наборные эмодиконы отличаются от пиктографических, где лицо – всегда **кружок** с глазами и ртом.

По свидетельству известного психолога в области эмоций Кэрролла Изарда, существует такая самостоятельная дисциплина, как экспрессивная мимика, начало этой дисциплине положил еще Ч. Дарвин своей работой «Выражение эмоций у человека и животных», вышедшей в свет в 1872 г. [10: 47]. Как пишет К. Изард, «Для того, чтобы проанализировать конкретное выражение лица, исследователи наблюдают за различными его частями (область бровей, область глаз, область бровей и щек и область рта)» [там же: 113].

Как показывает выполненный нами анализ, изображение различных частей лица в эмодиконах, во-первых, неодинаково детализированы, во-вторых, неодинаково функционально нагружены. Безусловным лидером среди выразителей эмоций оказывается такая деталь, как рот. Улыбка (1), хохот (2), недовольство и скепсис (3) адресанта выражается изображением рта:

углы губ подняты :->

рот широко открыт : D : @ : O

углы губ опущены : (:<, губы искривлены : S : / : P : d, губы поджаты «в ниточку» : | = _ =.

Глаза, которые традиционно считаются зеркалом души, в эмодиконах, как правило, остаются, чисто функциональным знаком, помогающим в создании целостного условного обозначения лица :-> :-> (, иногда они «сливаются» в этой функции с обозначением носа =). А по свидетельству А.Г. Аврамовой, в русскоязычных версиях чатов смайлики упрощены еще более, в них оставлены только «закрывающие скобки)))»; которые выражают положительные эмоции, а открывающие (((– отрицательные» [11: 9].

Очевидно, что эмоциональные оттенки мимики значительно труднее передаются *условными* изображениями глаз, чем рта. В эмодиконах используются такие сигналы эмоционального состояния человека как прищуренный глаз (подмигивание) и расширенные от удивления или интереса глаза. Подобные мимические особенности условно изображаются с помощью точки с запятой в горизонтальном смайлике ;-> (хитрая улыбка) и заглавных и/или строчных буквенных графем O_o в горизонтальном эмодиконе, выражающем удивление или повышенное внимание. Очень редко в условно-знаковом изображении лица фигурируют брови, например, удивленная улыбка передается набором символов >:). Нос не выполняет в эмодиконе никакой мимически знаковой функции, поэтому в большинстве случаев он попросту не участвует в строительстве «портрета». Его, как и овал лица, домысливает адресат. Как видим, принцип экономии усилий оказывается ведущим в чат-коммуникации как в использовании вербального, так и паравербального кодов.

Функции эмодиконов в текстовом продукте чат-общения могут быть либо строевыми, либо надстроечными. В первом случае эмодикон равен целому эмоциональному высказыванию (См. пример 1, реплика 199). Во втором случае эмодикон есть вспомогательное средство эмоционального подкрепления вербального сообщения (См. пример 1, реплика 202, а также пример 2) или средство придания экспрессии сказанному, проявление языковой игры (См. пример 3).

Пример 1.

(192) <Starfire> *My best friend is on the fifteenth*

(195) <Flutters> *me best friend was on the 16th*

(196) <Starfire> *was?*

(198) <Flutters> *she died of cancer*

(199) < Max_Terrible >:<

(202) <Starfire> *sorry flutters* : ([12].

Эмоциональная реакция на сообщение о смерти молодой девушки выражается исключительно паравербально (реплика 199) и вербально с паравербальным усилением эмоции печали (реплика 202).

Пример 2.

(3) *waratah*: *how have u been, Appleblossom? Haven't seen u for a while*

(6) *Appleblossom: I'm doing good thankies *waratah* :*)

(8) *waratah*: *that's good, Appleblossom :*) [12].

Пример 3.

Global_Nomad O_O checks around the room... hmmm

Чатланин внимательно «осматривается», чтобы выяснить, что происходит в чате. Судя по скептическому хмыканию, ему не нравится ход беседы.

Завершая анализ эмотиконов в чат-общении еще раз подчеркнем развлекательный характер использования паравербального пиктографического кода, его крайне конвенциональный и обобщенный способ передачи информации, а также краткость как результат компрессирования речевого сигнала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пронина Е. Е. «Живой текст»: четыре стилевых признака Net-мышления // Вестник Московского государственного ун-та. Сер10: Журналистика. – 2006. – № 6. – С.74-80.
2. Лукашенко Н. Г. Засоби графіки у комп'ютерному дизайні текстів інтернет-форумів // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових праць. – Вип. 9. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 212-217.
3. Baron N. S. Language of the Internet. URL: <http://www.american.edu/tesol>
4. Harris Ch. An Internet Education (A Guide to Doing Research on the Internet). – Fullerton: California State University, 1996. – 166 p.
5. Emoticon. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Emoticon>.
6. Smiley. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Smiley>.
7. Залевская А. А. Ведение в психолингвистику. – М.: Российский государственный университет, 2000. – 382 с.
8. Ларина Т. В. Фатические эмотивы и их роль в коммуникации // Эмоции в языке и речи: Сборник научных статей / Под ред. И. А. Шаронова. – М.: РГГУ, 2005. – С. 152-160.
9. UKChatterbox Chat. URL: <http://www.ukchatterbox.com>.

10. Изард К. Э. Психология эмоций. – Спб.: Питер, 2008. – 464 с.
11. Аврамова А. Г. Электронный дискурс в зеркале оппозиции «устный/письменный» // Вестник Московского государственного университета. Сер.19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 3. – С.119-126.
12. Blackforest Chat URL: <http://www.chat27.co.za/chat.php>

УДК 811.133.1'371

*Шкурат А. С.
(Миколаїв, Україна)*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ЕМОЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФРАНЦУЗЬКОМУ АНАЛІТИЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю

У статті розглядається питання репрезентації емоційної інформації у аналітичному інтерв'ю. Матеріалом для аналізу слугує французька мова. Автор розглядає основні структурні особливості побудови висловлювання, що включає емоційно забарвлений компонент. Дослідження визначає закономірності передачі інформації у франкомовному аналітичному інтерв'ю.

Ключові слова: *аналітичне інтерв'ю, комунікація, емоційна інформація, прагматичний аспект, препозиція, постпозиція.*

В статье исследуется проблема репрезентации эмоциональной информации в аналитическом интервью. Материал для анализа – французский язык. Автором рассматриваются основные структурные особенности высказываний содержащих эмоционально окрашенный компонент. Исследование определяет закономерности передачи эмоциональной информации в франкоязычном аналитическом интервью.

Ключевые слова: *аналитическое интервью, коммуникация, эмоциональная информация, прагматический аспект, препозиция, постпозиция.*

The article deals with the problem of emotional information's representation in the analytical interview. The language under the study is French. The author investigates different structural particularities of emotional phrases.

Key words: *analytical interview, communication, emotional information, pragmatic aspect, preposition, postposition.*

Сучасна лінгвістична наука зацікавлена у дослідженні засобів масової інформації, оскільки вони являють собою найбільш повне та яскраве відзеркалення актуального стану мови. Згідно з І. В. Івановою мас-медіа як найважливіший соціальний інститут здатні чутливо відображати еволюцію мовної картини світу, вони слугують активними провідниками мовних нововведень, через які читач сприймає нову інформацію [1: 65]. Звідси слідує, що сучасні засоби масової інформації надають дослідникам можливість не тільки відтворити картину сучасного стану мови, але також відслідкувати тенденції її розвитку.

© Шкурат А. С., 2009

Сьогодні парадигма досліджень мас-медійного дискурсу постійно розширюється, запроваджуються все нові аспекти вивчення даного явища. За словами Л. А. Кудрявцевої вивчення мови засобів масової інформації вже давно виходить за рамки аналізу стилістичних особливостей публіцистичного мовлення, при аналізі мас-медійного дискурсу застосовують багато напрямків: ентолінгвістичний, психолінгвістичний, когнітивний, міжкультурний, маніпуляційний, комунікативний тощо [2: 58; 3: 49]. Виходячи з багатоплановості підходів до мови ЗМІ можна констатувати неоднозначність та комплексність даного явища. Саме це робить засоби масової інформації цікавим та багатим полем для лінгвістичних досліджень. До того ж варто зазначити, що мас-медіа є достатньо новим об'єктом аналізу – лінгвісти почали ним цікавитися лише наприкінці ХХ століття [2: 58].

На нашу думку, одним з актуальних аспектів вивчення мас-медіа можна назвати комунікативний підхід, що дозволяє дослідити закономірності побудови взаємодії між учасниками комунікації та розкрити її маніпулятивний бік. У даному світі також можливі дослідження у сфері інформаційних процесів у мові присвячені аналізу особливостей передачі різних видів семантичної інформації. У даній статті ми маємо на меті з'ясувати деякі аспекти репрезентації емоційної інформації у франкомовному аналітичному інтерв'ю та визначити основні структурні моделі висловлювання, що містить емоційний компонент. Матеріалом для аналізу слугують інтерв'ю, що взяті з французької преси («Libération», «Parismatch», «L'express», «Le monde») різних років видання (2000 – 2007 р.р.).

Вибір матеріалу дослідження зумовлений наступними факторами:

- по-перше, слідом за В. П. Зубом, вважаємо, що жанр інтерв'ю є зараз одним з найпопулярніших у сучасних засобах масової інформації; періодичні видання, радіо та телебачення не можуть обійтися без цього жанру [4]. Згідно з М. М. Лукіною, інтерв'ю посіло своє чільне місце серед інших журналістських жанрів саме завдяки прямій мові джерела, діалогічності, насиченості елементами драматургії, легкості читання [5: 7]. Звідси слідує, що інтерв'ю відповідає сучасним вимогам суспільства, воно є гнучким жанром, що змінюється в залежності від потреб журналіста та читача, а отже, є ефективним засобом передачі інформації;

- по-друге, у інтерв'ю змішуються різні функціональні стилі – науковий, публіцистичний, розмовний – що представляє собою широке поле для дослідження функціонування сучасної мови. Тут, мовлення журналіста та респондента є найбільш наближеним до розмовної мови, присутні різноманітні засоби вираження емоційної інформації;

- по-третє, даний жанр володіє вираженою комунікативною направленістю, представляє взаємодію двох або більше індивідів, що дозволяє також дослідити деякі аспекти комунікативної діяльності людини.

Сам термін «інтерв'ю» набув широкого застосування у сучасній науці. Він використовується багатьма дисциплінами – соціологією, журналістикою, психологією, лінгвістикою, – і, відповідно, має різне смислове наповнення. У контексті лінгвістики ми можемо визначити інтерв'ю як складне інформаційне ціле об'єднане загальною темою, що утворюється внаслідок мовленнєвої взаємодії учасників комунікації, які переслідують певні комунікативні цілі. Слід зауважити, що основна ціль будь-якого інтерв'ю – це отримання нової

інформації з першоджерела, тут інформаційна функція є провідною. Згідно з В. П. Зубом [4], у процесі інтерв'ю журналісту необхідно отримати інформацію і кожна його репліка направлена на вилучення інформації у респондента, репліки якого покликані її передати. Звідси слідує, що у інтерв'ю присутній чіткий розподіл комунікативних ролей – один учасник бесіди, ставлячи запитання, ініціює та направляє розмову (журналіст), а інший, відповідаючи на запитання, надає смислового наповнення розмові. При розгортанні комунікативної взаємодії особлива увага звертається на передачу фактологічної інформації, але, на нашу думку, у інтерв'ю також яскраво представлені і оцінний, прагматичний компонент, тобто даний жанр не лише передає певні дані, а й одночасно вказує на відношення мовця до подій, про які йде мова, впливаючи на їх сприйняття та розуміння.

Нам здається, що особливий інтерес для дослідження закономірностей передачі інформації представляє аналітичне інтерв'ю, яке можна визначити як різновид жанру інтерв'ю, форму інтелектуального спілкування, ціль якого дізнатися про причини та наслідки тієї чи іншої події, проаналізувати їх [6: 162]. У даному виді інтерв'ю комуніканти ставлять перед собою більш складні комунікативні задачі (не тільки отримання інформації, а й її інтелектуальна та емоційна оцінка), і емоційна інформація виступає на рівні з фактологічною. У даному випадку під *емоційною інформацією* ми розуміємо такий вид інформації, що передає відношення відправника до фактологічної інформації та ситуації мовлення.

Як показав аналіз франкомовного аналітичного інтерв'ю, *тематична структура* даного жанру не є однорідною. Здебільшого інтерв'ю складається з декількох мікротем, що є логічно пов'язаними та набувають поступового розвитку по мірі розгортання розмови. Взаємодія між журналістом та респондентом відбувається за допомогою реплік, які характеризуються різною довжиною. Оскільки, у аналітичному інтерв'ю простежується інформаційне переважання респондента (його відповіді займають від 70 % до 90 % тексту), то відповідно, емоційна інформація здебільшого розміщується у його репліках. Але емоційно-забарвленими можуть також бути і висловлювання кореспондента. Емоційна інформація не має певного концентраційного центру, зазвичай вона присутня у кожній з мікротем та розпорошена по структурі всього тексту інтерв'ю. Емоційний компонент не живається незалежно, він здебільшого змішаний з фактологічною інформацією. Але висловлювання, що передають тільки фактологічну інформацію, достатньо часто зустрічаються у аналітичному інтерв'ю.

Загалом у франкомовному аналітичному інтерв'ю емоційна інформація може виражатися за допомогою різних мовних засобів, що дозволяють загострити увагу на певних частинах висловлювання. Оскільки, у інтерв'ю присутній ще й третій суб'єкт мовлення, що непрямо залучається до комунікації (читач) [1: 66], то емоційна інформація у даному випадку виступає у двох аспектах – по-перше, вона виражає відношення комунікантів до предмету розмови і, по-друге, вона впливає на свідомість та емоції потенційного читача. Тут ми можемо говорити про спонукальну, актуалізуючу, маніпулятивну функції емоційної інформації. Емоційно-забарвлені мовні засоби також створюють відповідну атмосферу розмови, роблячи її більш виразною та напруженою.

Емоційна інформація має неоднорідну структуру і може передаватися на різних рівнях мовної системи, бути семантичного чи структурного характеру. На нашу думку, при передачі емоційної інформації задіяні усі рівні мови – фонетичний, лексичний, гра-

матичний, синтаксичний – хоча вони і мають різний рівень інтенсивності та залученості до передачі даного виду інформації.

У франкомовному інтерв'ю емоційна інформація включає також і невербальний компонент. Оскільки у друкованому варіанті неможливо відобразити інтонацію, передавати невербальні емоції співрозмовників, то з даною метою вживаються вставні слова, що подаються у дужках :

– *Que s'est-il passé ?*

– [*Soupir.*] *Il faut se remémorer l'ambiance de l'époque...* (L'express, № 2908, p. 60)

...*Vous êtes une icône pour notre génération (rires).* (Libération, Cinéma à l'affiche, № 8052, p. II)

Як бачимо, вставні слова можуть відображати позитивні та негативні емоції та допомагають кращому розумінню емоційного стану співрозмовника. Дані засоби ми можемо умовно назвати *індикаторами*, тому що вони прямо вказують на емоцію учасника комунікації. Індикатори є схематичними та дещо обмеженими у засобах експресії – вони здатні лише позначити емоцію, але не можуть вказати ступінь інтенсивності тощо. Графічні засоби даного типу є не дуже поширеними, все ж переважають структурні та семантичні прийоми, що мають більш складну структуру та дозволяють передати багатшу палітру емоційного навантаження висловлювання.

Щодо розміщення у структурі репліки, то емоційно забарвлені елементи можуть вживатися самостійно або супроводжувати фактологічну інформацію. Різні види реплік мають неоднакове прагматичне навантаження та по-різному впливають на учасників комунікації.

При самостійному вживанні емоційна інформація відділяється графічно і складає окреме речення: *Cela est choquant.* (Libération, № 8059, p. 20). Зазвичай подібні речення у мовленнєвому ланцюгу графічно виділяються крапками, але інколи вони можуть подаватися у вигляді окличних речень, що підсилює їх актуалізуючі та маніпуляційні функції:

– *Pourquoi êtes-vous réticente par rapport à la féminisation des mots ?*

– *Je n'y suis pas réticente : j'y suis hostile !* (L'Express, p. 14)

– *C'est bon d'être un peuple !* (Libération, № 8055, p. 28)

У структурі аналітичного інтерв'ю можливе виділення висловлювань, які можна назвати *власне емоційними*, бо вони не актуалізують увагу на фактологічній інформації, а переважно ілюструють емоційний стан респондента або його відношення до ситуації. За умов незалежного вживання вони набувають більшого прагматичного навантаження. Через обмежену можливість передавати невербальну інформацію у друкованому варіанті інтерв'ю, емоційні репліки виступають маркером змін настрою та відношення до ситуації мовлення з точки зору позитивної або негативної оцінки:

Pour moi, c'était du choc (Libération, № 8059, p. 2)

C'est saoulant. (Libération, Cinéma à l'affiche, 8052 p. II)

Ce n'est pas normal. (Parismatch p. 61)

Sympa. (Libération, № 8055, p. 28)

Як бачимо емоційні висловлювання можуть мати позитивне чи негативне забарвлення. Вони влучно розкривають відношення респондента до позамовної дійсності. Не зважаючи

на те, що вони виступають у вигляді незалежного речення, дані висловлювання не здатні повноцінно виконувати свою роль поза межами контексту фактологічної інформації. Вони стають насправді значущими лише за умов пов'язаності з усією реплікою.

Структура емоційних висловлювань не є одноманітною. Вони можуть бути максимально короткими, мати еліптичну конструкцію і, складаючись всього з одного оцінного слова, позначати відношення або емоцію.

Sympa. (Libération, № 8055, p. 28)

Деякі оцінні речення мають наступну будову: підмет + дієслово-зв'язка + оцінний предикат:

Il a tort. (Libération, № 8052, p. 2)

J'étais vidée. (Parismatch, №3019, p. 61)

Речення даного виду є більш інформаційно насиченими, бо вони передають не лише дають оцінку, але й вказують на предмет чи особу, якому належить характеристика. Але більшість емоційних висловлювань має описовий характер та складається з декількох речень. Подібний тип емоційно-забарвлених висловлювань призначений для детального опису емоційного стану респондента або передачі ставлення до предмету розмови. Наприклад:

– *Aahh... Je transpire de la moustache, c'est l'émotion. Eh bien, ça fait extrêmement plaisir aussi.* (Libération, № 8055, p. 28)

Варто нагадати, що, на нашу думку, емоційні висловлювання вищезгаданих видів перебувають у залежності від фактологічної інформації, і адекватно сприймаються лише у відповідному контексті. Але існує інший вид висловлювань, де фактологічна інформація подається разом з емоційною. Як показав кількісний аналіз у французькому аналітичному інтерв'ю такі репліки складають більшість (приблизно 90 %). Емоційно-забарвлена частина висловлювання може займати різні позиції у реченні. Наприклад, постпозицію:

– *... Après, moi je suis cruel avec les schpountz, le mec qui dit qu'il est une star, qui s'entraîne dans la salle de bains avec le micro, ceux-là, je les rate pas, c'est une vraie régalade.* (Libération, № 8055, p. 28)

або препозицію:

– *...Le dictionnaire de l'Académie a des quantités de mots nouveaux ! Mais, d'une part, je suis choquée que cela soit par décret gouvernemental et pas par un usage spontané... , et, d'autre part, je suis scandalisée que cela soit fait contrairement aux règles...* (L'Express, № 2908, p. 14)

Постпозиція та препозиція пов'язані з різними моделями репрезентації інформації, та використовуються в залежності від комунікативної ситуації. Перший вид побудови висловлювання акцентує увагу на фактологічній інформації, а емоційна подається лише у вигляді коментарю. У даному випадку для мовця є більш важливим смисловий компонент висловлювання. При використанні препозиції оцінний та емоційний компоненти виходять на перший план, а фактологічна інформація починає сприйматися крізь призму емоцій. У даному випадку, мовець прагне не звернути увагу на подання фактів, а на власне ставлення до них. Препозиція дозволяє вплинути на сприйняття фактологічної інформації, надати їй більшої прагматичної цінності.

Згідно з аналізом фактичного матеріалу ініціююча позиція переважає (близько 75%), що може вказувати на значущість емоційної інформації для суб'єктів мовної комунікації. Для вираження відношення до фактологічної інформації вживаються ввідні конструкції типу «*ce qui est intéressant, je suis heureux que, ce qui m'intéresse, ce qui est choquant, je suis scandalisée que...*» тощо. Вони можуть виражати як схвальне, так і негативне ставлення до певних фактів або до предмету розмови загалом:

Je suis gêné quand je vois cette scène... (Libération, Cinéma à l'affiche, № 8052, p. II)

Au fond, ce qui m'intéresse, c'est d'essayer de me débarrasser du sens (Libération Cinéma à l'affiche, № 8052, p. III)

C'est très précieux que quelqu'un comme lui vous dise une phrase en vous regardant... (Libération, Cinéma à l'affiche, № 8052, p. III)

Ce qui est amusant, c'est qu'en même temps qu'on abrège les mots il y a un pédantisme qui les allonge (L'express, № 2908, p. 14)

Загалом, ввідні конструкції є дуже різноманітними та дозволяють передати багато нюансів оцінного та емоційного типу, здатні передавати як інтелектуальну («*ce qui m'intéresse*»), так і емоціональну оцінку («*ce qui est amusant*»). Конструкції подібного виду є дуже ефективними у передачі відношення до фактів та відповідають первинним цілям аналітичного інтерв'ю.

Як бачимо, емоційна інформація відіграє важливу роль у аналітичному інтерв'ю – вона передає відношення до викладених фактів, а також має здатність впливати на потенційного читача. Даний вид інформації може виражатися різними видами висловлювань (власне емоційні або змішані з фактологічною інформацією), мати репрезентативний або описовий характер. У структурі інтерв'ю присутні також так звані індикатори, що вказують на емоцію, з якою була вимовлена та чи інша репліка. Емоційно забарвлені частини висловлювання можуть займати різні позиції, що впливає на загальне сприйняття інформації. Подальшу перспективу можна вбачати у більш детальному дослідженні репрезентації емоційної інформації у процесі комунікації, а також особливостей її передачі на різних рівнях мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова И. В., Специфика функционирования языковых средств при трансформации публицистического текста из устной формы в письменную (на примере жанра интервью)//Гуманитарные исследования. – 2005. – № 4. – С. 65–71.
2. Кудрявцева Л. О., Дяченко Л. П. та ін., Сучасні аспекти дослідження масмедійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція// Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 58-66.
3. Кудрявцева Л. А., Дяченко Л. П., Черненко А. А., Филатенко И. А., Роль языка средств массовой информации в развитии общенационального языка // Вестник московского университета. Сер. 9. Филология. – 2004. – №5. – С. 49-58.
4. Зуб В. П. Интервью в функционально-стилевом аспекте // Днепрпетровский гос. ун-т: – URL: <http://alumni.iatp.org.ua/publications/files/200404281242364.doc> (24.05.08).

5. Лукина М. М. Технологии интервью. Учебное пособие. – 2-е изд. исп. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 188 с.
6. Ким М. Н. Жанры современной журналистики. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2004. – 355 с.

УДК 800:316

*Деревянко В. Г.
(Брест, Беларусь)*

НАЦИОНАЛЬНОЕ В КОНТЕКСТЕ ВОСПРИЯТИЯ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ

В статті розглядається вплив національних особливостей слухачів на сприйняття ними політичних промов. Національне визначає характер аудитивного сприйняття промови, впливає на її розуміння.

Ключові слова: національні особливості, аудитивне сприйняття, політична промова.

The article deals with the problems of perception and understanding of political public speech by the listeners in the context of their national peculiarities.

Key words: national peculiarities, auditory perception, political public speech..

Национальное – это особая реальность, которая во многом определяет интимно-личностную суть человеческого бытия. Безнационального человека не бывает, так как национальность личности является одной из фундаментальных форм существования индивидуальности. Человеку совершенно необходимо сочетать в своем духовно-нравственном бытии принадлежность к основополагающей общности людей как разумных существ единого мира и в то же время ощущать себя неотделимой частью своего народа, носителем его национальных особенностей. В национальном сконцентрирован огромный социально-исторический, нравственно-психологический, культурно-языковой, а также природно-биологический потенциал развития каждого человека и народа в целом. Дж. Горан заметил, что языковая личность обнаруживает себя в национальном характере [1: 24]. Поскольку национальные особенности играют огромную роль в жизни человека их влияние можно проследить в его речевой деятельности, в частности в слушании.

Проведенные белорусскими учеными исследования восточно-славянского менталитета показывают, что национальное лицо белоруса определяется, прежде всего, такими характеристиками, как гостеприимство, трудолюбие, законопослушание, толерантность, совестливость, сострадание и сердечность [2: 5]. Можно предположить, что данные характеристики накладывают отпечаток не только на общее восприятие мира, но и на восприятие речевых сообщений на иностранном языке.

Мы проанализировали результаты эксперимента, связанного с аудитивным восприятием публичной речи американских и английских политических деятелей реципиентами, для которых английский язык является иностранным. Выполняя задание, которое предполагает составление списков слов, ассоциирующихся с прослушанным текстом, испы-

© Деревянко В. Г., 2009

туемые, в первую очередь отмечали те слова, которые запомнились им больше всего. И хотя публичные речи разнообразны по тематике, следует заметить, что, предложенные испытуемыми, слова определенным образом отражают национальные характеристики, перечисленные выше. У всех реципиентов наблюдается такая национальная характеристика как сострадание, она присутствует в каждой работе. На втором месте находится трудолюбие, за ней следует толерантность. Остальные характеристики расположились соответственно в следующем порядке: совестливость, гостеприимство, законопослушание, сердечность.

Закономерным является тот факт, что все испытуемые, выполнявшие это задание, отметили слова, которые характеризуют положение дел в стране и на данной территории. Все испытуемые остро реагируют на информацию, связанную с загрязнением окружающей среды радиоактивными отходами, их влиянием на здоровье человека. Поскольку жители республики относятся к той категории людей, которая наиболее пострадала от последствий Чернобыльской катастрофы, слова *danger, problem, pollution, nuclear waste, protection, ecology* выделяются реципиентами в любом контексте публичных речей. Установка на прослушивание публичной речи формируется у реципиентов не только под влиянием социокультурной компетенции и знания иностранного языка, но и под влиянием национальных особенностей слушателя, его фоновых знаний.

Таким образом, национальное накладывает отпечаток на характер аудитивного восприятия реципиентов при прослушивании публичных речей на иностранном языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горан Дж. Английский характер. – М.: Прогресс, 1977. – 124 с.
2. Кириенко В. В. Беларусь: выбор пути развития на оси «Восток – Запад»//Человек. Этнос. Территория: Материалы международной научно-практической конференции. Брест: БрГУ. – 1998. – С. 3-7.

УЯВЛЕННЯ ПРО КОХАННЯ МАЙБУТНЬОГО У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФАНТАСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В статтє рассматриваются представления о любви, биологические, социальные и психологические измерения любви воображаемого будущего, представления о любви анатомически, генетически или физиологически измененного человека, любовь в киберпространстве и любовь с нечеловеческими расами инопланетян. Славянские литераторы-авторы фантастической литературы чаще представляют, что для людей будущего любовь будет важнее, чем сегодня; в антиутопических произведениях же «другая любовь» сопровождается уничтожением человечности, а в некоторых утопиях она рассматривается как более полная самореализация людей.

Ключевые слова: фантастика, славянские литературы, любовь, эротика, эротология, человек будущего.

This article presents ideas about biological, social and psychological aspects of the love in possible future, ideas about the love of anatomically, genetically or physiologically changed man, about love in cyberspace and about ideas of the love with non humane race outside of the Earth. Slavic authors of the fantastic literatures represents the more important role of love in the life of man of the future then today; in antiutopian works the «other love» is accompanied by destruction of humanity, and in some utopian texts love presents as chance of more complete self-realization of the man.

Key words: fantastic literature, slavic literatures, love, erotics, erotology, man of the future.

Коли письменники представляють світ почуттів минулих часів, вони переплітають різночасові бачення, тому що автори проєктують на картину минулого особистий свіжий досвід та ідеї свого часу, але також спираються на уяву, яку формують спогади, записи, історичні дослідження, стереотипи та міфи. Письменники ж, які вирішили намалювати емоційний світ майбутнього, вже не можуть перевірити правдивості своїх уявлень. Щоб твори були переконливими для читачів, вони приховують свої сумніви та симулюють упевненість у правдивості картини майбутнього. В описах «іншого», нового, тобто майбутнього, кохання автори враховують (принаймні на етапі задуму) відносно об'єктивні передбачення та прогнози футурологів, а також свої, суб'єктивні думки, які не позбавлені фантазії, мрій, страхів, комплексів, опсесій та інших підсвідомих і несвідомих проявів особистих рис творця.

Кількість та якість змін за умов модернізації сучасного життя дозволяє нам не сумніватися, що кохання вже змінилося й що далі буде змінюватися ще більше. В есе та книгах про сексуальність нової епохи писали Фрейд, Ортега, Евола, Брікнер і

Финкілкрот, Епштейн, Хейм та ін [1-6]. Питання про майбутнє, на які шукають відповідь також письменники фантастичної літератури та їхні читачі, залишаються відкритими аж до здійснення або заперечення представлених у літературних творах ідей. Але деякі поставлені сьогодні питання навіть тоді будуть актуальними: у чому відрізняються, з нашої точки зору, люди сьогодення від людей майбутнього, тобто з точки зору майбутніх людей – люди минулого та їхнього часу? Що у «новому» або «старому коханні», в «іншому коханні» майбутнього залишиться спільним, а що втратиться у порівнянні з сьогодишнім часом? На сторінках науково-фантастичних творів А. Беляєва, Є. Замятіна, С. Лема, А. й Б. Стругацьких, Л. Андерсон, В. Войновича, Л. Горалик й С. Кузнєцова, С. Снегова, С. Лук'яненко, В. Васильєва, З. Стефановича, С. Чурчича, Б. Белана та в текстах літературознавців, які присвятили увагу саме представленню кохання в деяких з наведених творів (Айдачич, Гласенап, Сувин [1; 3; 7]) можна знайти деякі відповіді на зазначені питання та інші цікаві думки про час, який ще не настав. Обсяг статті дає можливість тільки окреслити основні теми та аспекти.

Суспільні обмеження кохання. Погляд фантастів у майбутнє вимагає проєкції сітки суспільних стосунків з відповідними правилами та функціями поведінки, які охоплюють також сферу емоційного та інтимного життя. Обмеження «згори» сильних зв'язків кохання має на меті їхнє упорядкування та їхнє використання для уніфікації й деперсоналізації особистостей. Такою маніпуляцією звільнена психічна енергія кохання перескеровується до влади корисних цілей. У відомому романі першої половини 20 ст. «Ми» російський письменник Євгеній Замятін представив саме таке суспільство майбутнього. У «Єдиній державі», представленій у цьому творі, правила не дозволяють вільної відданості одній коханій. Суспільство, спрямоване на обмеження особистих стосунків, ретельно планує зустрічі одній людині з двома партнерами за наперед розписаним розкладом кохання. Контроль здійснюється за допомогою прозорих, доступних погляду усіх, кімнат. Коли головний герой, D-503, конструктор космічного корабля, закохується в дівчину I, він приховує свою пристрасть до неї, тому що за кожен непередбачений зв'язок та використання часу з незапланованим партнером вони можуть бути покарані. У тлумаченні цього роману літературознавець Дарко Сувин зосереджує увагу на функції бунту в поведінці героїні, яка в історичній перспективі заміни християнського міфу займає місце Сатани, спокуси [7: 36-39]. Розв'язкою роману Замятін песимістично не дає шансів особистому повстанню проти системи влади. Роман Замятіна з критичним натяками на суспільство тотального контролю не був доступним читачам Радянського Союзу, тому антиутопічний зразок обмеження кохання владою не розвивався в літературах радянського періоду, але відобразився на класичних творах західної літератури як «1984» Дж. Орвела.

Володимир Войнович у сатиричній антиутопії «Москва 2042» висміює прихованість сексуального в останні дні комуністичного Москорепу.

Відсутність подружжя та гендерні зміни. Деякі слов'янські письменники у фантастичних творах уявляли, що в майбутньому стосунки між партнерами не будуть формалізовані шлюбом. За їхнім баченням розвитку суспільства, шлюб зникне як непотрібна інституція публічного оголошення вічної вірності. Так шлюб не існує між марсіанами у романі «Червона зірка» («Красная звезда»). Олександр Богданов,

прихильник комуністичних ідей, у творі, написаному до революції та опублікованому 1908 р., представляє марксистські думки про застарілість подружжя у передовому світі марсіан, де вже панує комунізм. У згаданому романі Замятіна «Ми», хоча існують постійні зв'язки, одна особа має декілька партнерів, які змінюються по черзі та за розкладом, визначеним талонами. У, мабуть, найпопулярнішому науково-фантастичному творі радянського періоду, романі Івана Єфремова («Туманность Андромеды») також не існує шлюб.

Щоб збільшити ефективність шлюбу, автомат надає закоханим дозвіл на подружнє життя, враховуючи взаємну згоду партнерів у романі Сергія Снегова «Люди як боги» («Люди как боги», ч. 1).

Розширення сексуального кохання у суспільстві. На початку 20-го століття З. Фрейд та його послідовники відкрили стратегії приховування та перенаправлення сексуального потягу, але їхні відкриття залишалися у вузьких колах багатих та освічених. Загальна еротизація широких верств почала прискорюватися з входженням сексу та еротики в індустрію розваг та реклами, з розширенням здобутків сексуальної та порно революції. Фантастична література зацікавилась можливими результатами майбутнього продовження процесів еротизації суспільства.

У «соціологічно-футурологічній повісті» «Глобальний муравейник» О. Зинов'єв, поєднуючи соціологічний та фікційно-літературний погляд на розвиток західної цивілізації, представляє життя молодого героя, який за можливий успіх має розплатитися (з традиційної точки зору) неморальними вчинками. Сатиричне засудження цивілізації багатого Заходу опирається на змалювання примусової сексуалізації людей. У тому світі новомовою приховується сексуалізація побуту: «розпуста» називається – «сексуальною культурою», «проституція» – «секс-бізнесом», «бордель» – «секс-компанією». При розгляді зміни моральної оцінки вищезгаданих слів видно, що втрачаються негативні значення, а слова, які мали засуджувачий відтінок, отримують позитивну забарвленість. Переворот цінностей призводить до того, що раніше заборонене стає бажаним і навпаки: раніше високо поцінюване вважається відхиленням від нормального. Розповсюджені поняття «секс-концерн», «секс-імперія» підтверджують важливість та повагу до усього, пов'язаного з сексом, та навіюють якості безпечного, солідного, поважного, ґрунтовного. Довгостроковою метою в уявному світі є знищення спонтанності, розірвання зв'язку між коханням та фізіологічним потягом, переведення кохання та сексу в домену юридично-ділових стосунків. Герой підписується під договором з 500 пунктами про сексуальні стосунки під час навчання.

Зловживання сексом у підкоренні людей охоплює і сексуально дорослих, і дітей у процесі виховання. В школах пробуджується й збуджується тілесний потяг, але він не задовольняється, тому що в сексуальному вихованні не існує практики – лише вправи з ляльками. У дорослому віці люди теж не звільняються від контролю та тиску у сфері інтимних зв'язків. Вони майже зобов'язані йти на курси сексуального виховання, тому що це прямо впливає на їхню кар'єру. Таким чином продовженням виховання нібито підтверджується неосвіченість дорослих, що їх принижує. Картина майбутнього світу у творі Зинов'єва спирається на факт сучасного світу голих та розпушених тіл, але письменник в уявленнях ще радикальніше загострює тенденцію сексуалізації життя.

Він пише, що гетеросексуальних пар буде менше, ніж гомосексуальних. Моралістично обгрунтовані передбачення автора показують, що світ кохання буде перенасичений порнографією і примусовою сексуалізацією.

Думки Станіслава Лема з розділу про еротику та секс з книги «Фантастика й футурологія» можна пристосувати до перебільшення використання сексуальності в уявному світі майбутнього. «При дальнішому ‘сниженні’ ми попадаємо в зону, в якій телесність партнера, уже освобожденная в общем от духовности, начинает подвергаться дальнейшей сегментации: уже не он, как соматическое целое, а исключительно его половые свойства играют ведущую роль. При достаточном напряжении подобная концентрация внимания на генитальном аспекте партнера обретает характер патологии в виде фетишистского извращения» [5: 245]. Про еротизацію майбутнього пишуть також С. Лем іронічно-жартівливими сторінками в романі «Футурологічний конгрес» («Конгрес futurologiczny»), «Мир на Землі», Лінор Горалик і Сергій Кузнецов у «Ні» («Нет»), брати Стругацькі у «Жадібні речі століття» та ін.

Еротичні ляльки-роботи. Станіслав Лем у епізоді роману «Мир на Землі» про перенесення гонки озброєння на Місяць розповідає про компанію «Джинандронікс», яка, спеціалізуючись на дистанційно керованих роботах, почала виробляти «s-dolls» – жіночоподібних ляльок для еротичного задоволення. Лем розкаже, що нібито перша серія ляльок не користувалася великим попитом – штучні коханки були занадто розумними та дорогими. Але коли зробили дурнуватих ляльок привабливого вигляду, успіх продажу був шалений. Футурологічно далекоглядний, але і схильний до гумору, Лем далі розвиває до абсурду можливі юридичні суперечки в зв'язках людей з ляльками.

У книзі «Бібліотека 21-го століття», яка містить рецензії на нібито написані книги, Лем опублікував і оповідання «Сексплозія». Еротизація побуту тут представлена через спогади у зв'язку з візитом гостя до закинutoї підвальної кімнати з часів загальної сексуалізації життя. Ляльки, автомати, речі для збудження вироблялися сильними та могутніми компаніями, які отримували величезні прибутки від індустрії еротичних приладів. Панеротизація відкриває вентилі невикористаної людської енергії, а новий пошук спокус призводить до гонки за усе новішими задоволеннями. Висвітлюється зв'язок бізнесу та фізіології й психології, показується зловживання інтересом до еротичного, яке через накручування колективної імагінації та попиту приносить збільшення прибутку.

Примножена ідентичність (кібер-)коханців [6]. У романі «Щоденник Ута» («Utov dnevnik») хорватського письменника Бранка Белана головний герой потрапляє в частину для покарання деперсоналізованого та суворо контрольованого світу. Випадково познайомившись з дівчиною у ліфті, він закохався і мріє її знайти. Отримавши телескоп, яким видно через стіни, він її знаходить і подумки її кохає. При першій зустрічі вони зізнаються у коханні. Герої дізнаються, що їм зробили двійників, і тут відкривається питання: хто з ким зустрічається.

Мері Шеллі (росіянин Олексій Андреев) у творі «2048» малює час, коли комп'ютери присутні у кожній частині життя. «Кіберла» (від англ. «cyber» та «girl») – це дівчина, яка приваблює у віртуальному просторі усіх чоловіків.

У романі Сергія Лук'яненка «Лабіринт віддзеркалення» розповідається про кохання у віртуальному світі Діптауні. На початку Віка є тільки дівчиною, яку Леонід намалював на своєму комп'ютері, без рис знайомої, реальної особи. При нагоді знайомства у віртуальному світі, у віртуальному борделі при першій розмові він її називає Вікою, іменем дівчини зі свого комп'ютерного екрана. У віртуальному світі Діптауна Леонід знайомиться з нею під образами – Мадам та дівчини. Леонід і Віка вносять у віртуальний світ своє його розуміння. Вони приховують свою незалежність від гіпнотичної програми самостійного виходу з віртуальної глибини Діптауна, тому що у віртуальному світі, автор роз'яснює, це означає неконтрольоване та небажане зникання в час близькості. Дайвер Леонід та Віка закохуються один в одного. На кінці твору з'ясовується, що головні герої з'явилися у своєму реальному образі, тому що вони впізнають один одного при зустрічі в аеропорту в Санкт Петербурзі. До цієї зустрічі герої не могли бути переконані в ідентичності партнера, тому що вони могли скористатися відхиленням реального від віртуального образу.

Зоран Стефанович у оповіданні «Вісім картин високої якості» розповідає від імені учасника віртуального світу «Друге життя» про свої стосунки з двома партнерками – дамою та дівчиною у різних просторах. Оповідання має еротичні елементи, а на можливе алегоричне читання тексту натякають останні слова про те, що герої і його народ (я і мій народ) мають довіру до дами.

У світі, утвореному цифровими імпульсами, навіть найдосконаліше намальовані люди існують у віртуальному світі та у світі, звідки ними керують. Питання реальності такого світу поширюється на усі аспекти ідентичності. Традиційна роздвоєність тіла й душі тут вперше з'являється у реальних вимірах, що досліджують також письменники фантастичної літератури. У романі «Гарячий старт» Володимира Васильєва рятівник віртуального світу від хворого владолюбця та його рятівниці Тири у погоні закохуються одне в одного. Коли їм потрібно змінити свій зовнішній вигляд, Тири отримує тіло привабливої блондинки. Це породжує непорозуміння між коханцями, тому що вона звинувачує героя, що ця тимчасова блондинка більше подобається йому, ніж вона сама.

Сергій Лук'яненко у романі «Геном» розглядає тему кохання реальної та віртуальної особи в епізоді про стосунки Едгара, хлопця чудового розуму, який не має тіла, а існує в кришталевому комп'ютері, та дівчини Ким. Не маючи тіла, Едгар не може тілесно почувати, ані виразити кохання, хоча його емоції сильні.

Противагою унікального коханця, замкненого в цифровому просторі, який страждає через відсутність тіла, у «Геномі» представляються також віртуальні пристрої для розваги. Пілот Алекс у цьому творі користується сексуальним імітатором, який йому швидко набридає, а на кораблі – «сексуальним калейдоскопом», грою в якій гравець віртуально створює еротичні ситуації за бажанням і настроєм.

Набагато детальніше та соціально більш обґрунтовано розглядають можливість запису сексуального акту та відчуття «чужих почуттів на своїй шкірі» Лінор Горалик і Сергій Кузнєцов у творі «Ні». Повний запис, «біон», містить малюнки, звуки та почуття порно-«акторів». Питання ідентичності тут відкривається з боку порно-індустрії: біонський запис користується шаленим попитом. У романі «Ні» герої обертаються в колах режисерів, продуцентів, акторів біонської індустрії особливо садистського, заборонено-

го законом напрямку. Патологічні аспекти малюються з боку виробників, поліцейських та користувачів. Розмивання меж між нормальним та ненормальним надає розповіді зовсім чорного забарвлення.

Телепатія та розширення можливостей розуміння та впливу. У романі «Володар світу» («Властелин мира») радянського письменника О. Беляєва властолубний герой Штирнер, залишаючи дослідження рефлексології, вирішує заволодіти світом з допомогою своєї телепатичної сили. Щоб стати володарем світу, йому потрібно багато грошей, тому він вирішує завоювати дівчину, спадкоємицю банкіра.

У відомому романі Станіслава Лема «Солярис» Келвін прилітає на планету Солярис, щоб з'ясувати, чому там відбуваються дива, але і сам потрапляє в ситуації, неможливі на Землі: до нього приходять уже мертва кохана, при чому її візити повторюються навіть після її смертей на цій планеті. Келвін і Гарі переживають знову деякі ситуації з минулого життя. Це ж відбувається з іншими членами місії та їхніми гостями. Келвін розуміє, що усі ці контакти пов'язані з впливом океану Соляриса на ментальні уявлення, який відроджує спогади людей, тому він залишається на планеті, щоб краще зрозуміти такий контакт з невідомим світом.

Письменниця Лора Андерсон вбачає поглиблення емоційних стосунків людей у розширенні психологічного досвіду. У творі «Діти вічності» («Дети вечности») вона пропонує читачській уяві картину середньовіччя та майбутнього, малюючи стосунки чоловіків і жінок, які володіють телепатичним розумінням внутрішнього світу інших людей. Історичним розрізом авторка показує, як колись засуджувана здібність стає цінним та потрібним даром майбутнього. Кохання, і без телепатії, представляє зближення, бажання бути близьким та відкриття до світу коханої людини. Але у фантастично представлених життєвих ситуаціях телепатично обдаровані «еспери» мають розуміти психологічні проблеми та травми інших. Саме тому, що внутрішній світ есперів відкритий, вони, парадоксально, у небезпечних ситуаціях повинні володіти екстрасенсорною технікою ставлення та усунування захисних блоків. Лора Андерсон хотіла дослідити, як у складних ситуаціях одночасного притягування та відрази, іноді близьких звичайним людям, реагували б телепатично обдаровані еспери. Так Крейл, новоприйнятий в еспери хлопець, і дівчина, в яку він закохався, знімають блокади задля повного психологічного єднання, але вершини на кшталт психічного оргазму вони не досягають, тому що хлопець, вирісши в дуже патріархальному середовищі, телепатично розуміє, що дівчина недавно була з іншим чоловіком. З іншою парою історія ще складніша: колись суворий гонитель відьом закохується у свою жертву Аоллу. Вона жахається його самого, а крім того, ненавидить секс, тому що довго примусово страждала, будучи принижуваною проституткою. Але Аолла перемагає недовіру та страх і віддається злиттю з колишнім мучителем, якого покохала.

Російський письменник В'ячеслав Рибаків у романі «Вогнище на вежі» («Очаг на башне») представляє дивовижне кохання талановитого дослідника Симагіна й Асі. Колишній знайомий героя задрить Симагіну і вирішує зруйнувати їхнє щастя, застосувавши проти Симагіна й Асі його пояснення про емоційний спектр та теоретичну можливість використання знань про емоційні склад людини.

Зміна анатомії та фізіології кохання людини. Штучне підсилення фізичних, розумових, фізіологічних та ін. можливостей природної людини пов'язується з ідеями

«трансгуманізму», переконаннями, що людина сьогодні вже застаріла та її потрібно удосконалити з допомогою додатків та технічних засобів. Розширення сексуальних можливостей також розглядалося фантастами та прихильниками «трансгуманізму» як підсилення почуттів та фізіологічних реакцій тілесного кохання з допомогою біо-хімічних або наркотичних препаратів, генетичних втручань, електро або механічних стимуляторів та додатків-приладів. Мотив іншого кохання нової людини присутній і в слов'янських літературах.

У романі «Ні» Лінор Горалік і Сергій Кузнецов у літературній формі показують сексуальне життя майбутнього, а особливу увагу приділяють порно-індустрії. Письменники прогнозують розвиток пластичної хірургії та пов'язане з цим величезне розширення вибору особистої зовнішності. Зміну свого вигляду у представленому світі називають «морфуванням», змінених людей – «морфами», а незмінених – «натуралами». Нововибраний образ зі збільшеною кількістю та величиною органів, органами тварин, зміненим віком, кольором шкіри є втіленням глибинних, прихованих бажань, здійсненням фантазій із закутків підсвідомого. Попит на відмінне підштовхує до пошуків нового, унікального, такого, яке найчастіше виявляється шокуючим. Так змальовується хлопець зі статевим органом в образі двійного рога, переможниця конкурсу з трьома рядами по троє грудей, людина-бобер, люди, схильні до сексу з напівтваринами. Колишній жакливій гротеск та неприйняття не зовсім людського змінюються привабливістю та бажаністю.

Морфи як змінені люди відповідно міняють також риси своєї сексуальної поведінки. Таким чином поняття природного втрачає своє колишнє значення, а напівприродне-напівштучне, трансгуманне стає новим станом інших, змінених людей. Сексуальне незадоволення не задовольняється таким чином, а навпаки все зростає та все менше може бути задоволеним. Замість заспокоєння породжується ще нестриманіше збудження.

У науково-фантастичному романі «Геном» Сергія Лук'яненка космосом літають генетично змінені люди з величезним втручанням до їхнього емоційно-вольового профілю. Батьки вибирають перед зачаттям дитини її спеціалізацію з відповідними майбутніми обмеженнями та надзвичайними здібностями. Усі риси реалізуються після метаморфози, при якій втілюється доля, обрана батьками. Спеціалізацією, з одного боку, надаються іноді навіть надлюдські риси, а з іншого, можуть бути вирізані частини людського світосприйняття, почуттів та поведінки. Пілоти космічних кораблів та слідчі позбавлені можливості кохати людину, тому що це могло б створити загрозу для надійності та безпеки їхньої роботи. Головний герой роману Лук'яненка, пілот Алекс, не може кохати дівчину, яка його полюбила та з якою він навіть одружився, щоб допомогти їй втекти з планети, небезпечної для неї. Для Алекса секс є розвагою без участі емоцій. Коли він говорить дівчині, що отримує задоволення тільки у з'єднанні з кораблем, вона, розуміє, що коханий не може кохати її по-справжньому, але, спеціалізована як гетера вона переконана, що навчить його її любити. Коли Алексу доведеться спробувати речовину, яка тимчасово блокує спеціалізацію, він пізнає почуття, але ці почуття не скеровані до дівчини, а до Дженет – члена екіпажа.

У романі «2048» Мері Шели в епоху кіберсексу бажання кохатися без машини трактується як варварське, а людина, яка має такі бажання сексу без електроніки, – як диwak.

В оповіданні «Груди сну» («Дојка сна») Слободан Чурчич описує майбутнє, коли люди кохаються з допомогою секс-машин та їхніх стимуляторів. Рудокоса красуня Касандра хоче схилити партнера Клона до кохання голими без секс-машини, що його лякає як варварство минулого. Клону соромно за ерекцію, йому дивні запахи тіла, але коханка його бере в обійми та дарує незвідане задоволення.

Кохання з істотами нелюдських рас. У фантастиці багато авторів були переконані, що інопланетяни виглядають як люди. У таких випадках деякі риси інопланетян тільки підкреслювали красу або її відсутність. Але все-таки деякі з авторів представляли жителів інших планет відмінними. Так Лора Андерсон у епізоді твору «Діти вічності» розповідає про жінку з Землі Аоллу, яка прибуває на планету Дорн. Закохавшись у неї, Уш-ш-ш телепатично маніпулює її почуттями, втручаючись в них, літаючи з нею в ущелині Дорна, та змінюючи її ментальний код таким чином, що назавжди прив'язує її до себе. Фантастичне уявлення про іншу фізіологію позаземних істот подано у творі Сергія Снегова «Люди як боги», де представлено шестистатеве кохання.

*

У запропонованому тексті розглянуто деякі твори російських, польських, сербських, хорватських авторів наукової фантастики з описом кохання майбутнього. Згідно з уявленнями цих письменників, кохання відіграватиме важливішу роль у житті майбутнього, ніж сьогодні. Еротичний досвід людей буде розширений за рахунок анатомічних або фізіологічних змін людини, створення наркотичних, фармакологічних підсилювачів, використання кібер та віртуальних коханців. Автори фантастики не виключають також зустрічі з інопланетянами, які мають надлюдські можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ајдачић Д. Тајно и јавно у топографији словенских антиутопија // Антиутопије у словенским књижевностима / Уред. Д. Ајдачић. – Београд, Научно друштво за словенске уметности и културе, 1998. – С. 91-111.
2. Brikner P. Finilkraut A. Novi ljubavni nered. – Beograd: Istraživačko izdavački centar SSOS, 1989.
3. Glasenapp M. Femina astralis – kobiecość w powieściach fantastycznonaukowych Stanisława Lema // Stanisław Lem – pisarz myśliciel człowiek. – Kraków, 2003. – S. 256-275.
4. Эпштейн М. Философия тела. Тульчинский Г. Тело свободы. – СПб.: Алетея, 2006.
5. Лем С. Эротика и секс // Фантастика и футурология. 2. – М.: АСТ, 2004. – С. 240-296.
6. Heim M. The Erotic Ontology of Cyberspace // The Metaphysics of Virtual Reality. – New York, 1993. – P. 82-108. – Ел. ресурс: <http://project.cyberpunk.ru/idb/erotic_ontology_of_cyberspace.html>.
7. Suvin D. Šta preostaje od Zamjatinova *Mi* nakon smene Levijatana: mora li kolektivizam biti protiv naroda // Словенска научна фантастика / Уред. Д. Ајдачић и Бојан Јовић. – Београд: Институт за уметност и књижевност, 2007.

**«ПУШКИНСКИЕ ЭПИГРАФЫ» АРСЕНИЯ ТАРКОВСКОГО
КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ЦЕЛОЕ**

У статті мова йде про жанрову специфіку циклу А. Тарковського «Пушкінські епіграфи». Розглядаються поетологічні константи художнього світу сучасного поета. Проводиться теза відносно інтертекстуальних переживів поезії А. Тарковського й О. Пушкіна, які свідчать, попри наслідування, про переосмислення пушкінського претексту у художній свідомості поета ХХ століття.

Ключові слова: жанр, цикл, принципи циклізації, наслідування.

The article tells about the genre specific of the A. Tarkovskiy series «Pushkin's epigraphs». The poetological constants of the artistic world of the modern poet are being observed. The thesis about the intertextual common features of the poetry of A. Tarkovskiy and O. Pushkin is the leading one here. It shows, without any regards to the inheritance, the reinterpretation of Pushkin's pretext in the artistic consciousness of the 20th century poet.

Key words: genre, series, principle of cycle character, inheritance.

Диалог А. Тарковского с «первым поэтом» России осуществляется на всех этапах творческой биографии поэта ХХ века, этому посвящен один из самых ярких циклов «Пушкинские эпитафии». Цикл «Пушкинские эпитафии» изучен литературоведами с различных позиций: сознательной ориентации А. Тарковского на пушкинский претекст в трактовке темы творчества [1]; как биографическая проекция на творческую судьбу младшего поэта, вплоть до прочтения «верблюдинок и петушков» аллюзиями «на годы молчания и работы «в стол» и, наконец, заслуженную известность» [2]. Исследователями выявляется (по большей части в лингвистическом аспекте) ритмико-интонационная, лексическая, синтаксическая близость пушкинского претекста – стихотворения «Я помню чудное мгновенье» и второго текста из цикла А. Тарковского «Как тот Кавказский Пленник в яме...» [3]. Заметим, что именно это пара вызывает наиболее живой интерес и представлена во всех названных работах. Практически незамеченными остаются остальные стихи, хотя цикл, как известно, это прежде всего художественное целое. Исключение составляет статья Т. Г. Ивлевой, в которой автором поставлена цель «определить внутритекстовую роль эпитафии в цикле Тарковского «Пушкинские эпитафии», вошедшем в сборник «Зимний день» (1980) [4]. Выделяя доминирующие мотивы в пушкинских эпитафиях и сопоставляя их с аналогичными мотивами в текстах А. Тарковского, литературовед приходит к заключению, что рассмотренные как система, пушкинские эпитафии становятся основными вехами «истории души» лирического героя Пушкина: I – «тоска», II – «просветление», III – «сомнение», IV – «обретение», а «спроецированные на духовный опыт другого поэта, эпитафии-мотивы превращаются в рублики развития творческой личности» [4: 175]. Учитывая представленные точки зрения, усложним за-

дачу и рассмотрим цикл А. Тарковского в несколько ином ракурсе: с точки зрения его жанровой природы и как отражение поэтологических взглядов поэта.

Изучение жанровой природы цикла «Пушкинские эпитафии» как «совокупности взаимосвязанных между собой стихотворений, которая способна воплотить целостный взгляд на мир («поэму души», «поэтическую идеологию», «роман» или «трактат» в стихах») [5: 126] позволяет акцентировать в творческом диалоге с «первым поэтом» поэтологические константы А. Тарковского («поэтическую идеологию») и показать как преемственность, так и отличие. Не останавливаясь на таких очевидных признаках циклизации, как авторское заглавие, устойчивость текстов в нескольких изданиях, нумерации, подчеркнем наличие «общей идеи» (А. Михайлов), сквозных слов-образов, семантическую и образную связь частей, особенность композиции, единство лирического субъекта как циклообразующих.

Итак, цикл А. Тарковского «Пушкинские эпитафии» [6: 336-372] состоит из четырех стихотворений, которым предпосланы эпитафии из Пушкина. Следуя композиционной заданности цикла, проследим связь между пушкинским эпитафией из «Зимнего вечера» («Спой мне песню, как синица/ Тихо за морем жила»), а шире – претекстом – и образно-семантической структурой первого стихотворения цикла. Она действительно существует и прослеживается на разных уровнях межтекстовых связей. Например, на лексическом уровне ключевые слова эпитафии «синица», «песня» у А. Тарковского выстраиваются в синонимический ряд: сестрица – душа – птица – синица – бродяжка – певица, объединяясь в едином семантическом поле категориями «тело – душа – творчество». Показательны переклички и на уровне концептуальном. Так, по наблюдениям исследователей, в поэзии А. Тарковского «тело» – центральная категория его художественного мира. Динамика лирического субъекта (как смена ипостасей) находит выражение в разных типах телесности: мифологической (античной) и библейской (классификация С. Аверинцева). Коррелируя, они создают метонимическую форму телесности, в формате которой «сердце» является абсолютом, поскольку, пребывая в границах тела, становится органом духовным – «совесть, душой» [7: 8]. Данный тезис находит подтверждение и в тексте первого стихотворения цикла, в зачине которого тело, перифрастически обозначенное «Божьм ковшем», коррелирует с библейским определением тела «сосудом» (срв.:... очистите себя, носящие сосуды Господни – Ис. 52:11). Во второй строфе, вводящей читателя в душевный мир лирического субъекта, тело названо «ненадежным жильем» и обозначен его центр – «сердце тесное мое», то есть определено «внутреннее пространство». Однако интертекстуальная перекличка с претекстом демонстрирует не только сознательно выбранную автором стратегию, но создает иной модус художественности: у Пушкина, при всей inferнальности внешнего пространства, сохраняется гармония пространства внутреннего. Оно маркировано архетипом Дома, образом старой няни – хранительницы очага, мотивом песни, сопряженный с мотивом мечты о другой жизни – «тихо за морем», пасторальным клише «ветхая лачужка» (срв. «ненадежное жилье» у А. Тарковского), анакреонтическим мотивом дружеского застолья, повторенным дважды: в середине и в финале: «Выпьем с горя; Где же кружка? Сердцу будет веселей». Господствующая в пушкинском претексте эллигическая тональность (защищенность внутреннего пространства, светлая печаль), отражает гармонию человеческого существования, которая по ряду

опозиций диссонирует с текстом А. Тарковского. Во-первых, пушкинский мотив песни о рае «за морем», актуализированный эпиграфом, разворачивается у младшего поэта в принципиально ином ракурсе – трагическом, а «трагическая ситуация есть ситуация избыточной «свободы «я» внутри себя» (гегелевское определение личности) относительно своей роли в миропорядке» [8: 59]. Дисгармония внутренней (душа) и внешней телесности (тело) обусловлена стремлением «отказа от тела» как от некой внешней формы, сковывающей свободу, в том числе и свободу творчества: «Тело может истомиться, / Яду невзначай глотнуть, / И потянешься, как птица, / От меня в обратный путь». Так формируется мотив несвободы, когда для души тело сможет оказаться «клеткой» с закрытыми воротами. Во-вторых, если в мифопоэтической оппозиции «свое – чужое» у А. Пушкина «свое пространство» внутреннего мира положительно маркировано Домом, то у А. Тарковского душа – метонимия творчества – вынуждена обитать в «чужом» пространстве: она бездомная «бродяжка», «синица, для которой корма нет». В третьих, немаловажное значение имеет мотив напитка, вернее, его традиция. Если у А. Пушкина подразумевается античный мотив вина как радости, дружеского застолья, то А. Тарковский в «выборе» напитков сориентирован на евангельскую традицию страстей Господних: «Пой о том, как ты земную / Боль, и соль, и желчь пила, / Как входила в плоть живую / Смертоносная игла». Заметим, в поэтическом мире А.Тарковского образ иглы является ключевым, о чем сигнализирует не столько частотность его использования, сколько его семантика, связанная с трагизмом существования творческой личности. Актуализированная А. Тарковским лексема эпиграфа «спой» становится доминантой в последних строфах, приобретая по сравнению с пушкинским текстом иную – императивную – модальность и трансформируясь в «пой». Мотивную структуру стихотворения составляют мотив души и сердца, мотив крестного пути поэта, реализованный через библейские аллюзии. Трагизм существования творческой личности с ее стремлением к неограниченной свободе заключается в том, что ей приходится творить не «благодаря», а «вопреки»: «Пой, хоть время прекратится, / Пой, на то ты и певица, / Пой, душа, тебя простят». Но только при таком условии возможно настоящее творчество.

Во втором стихотворении цикла («Как тот Кавказский Пленник в яме...») тема творчества претерпевает определенные семантические трансформации. Динамику лирического сюжета цикла А. Тарковского «Пушкинские эпиграфы» определяет общий для претекстов А.Пушкина и текстов современного поэта мотив «духовной нищеты», преображения и возрождения души под влиянием творчества. Поскольку второе стихотворение цикла А.Тарковского «Пушкинские мотивы» достаточно полно проанализировано в научной литературе, мы прежде всего подчеркнем его значение в системе лирического цикла как художественного целого.

Сопоставление с первым стихотворением показывает, что второе наиболее ярко демонстрирует связь с поэзией А.Пушкина посредством прямой цитации («как мимолетное виденье»); реминисценции из стихотворения «Не дай мне Бог сойти с ума»: «И в яму, как на зверя в клетке, / Смотрели сверху на меня» (срв. у Пушкина: «Посадят на цепь дурака /И сквозь решетку, как зверка /Дразнить тебя придут»); интertextуальных перекличек на образно-тематическом уровне с поэмой А. Пушкина «Кавказский пленник». Это мотив духовного сна, охлаждения к творчеству («смертный сон» – «смутно, в полу-

сне», «охладевает к мечтам и лире» – «искусство жалкое», «свистульки»); мотив свободы как доминирующий в обоих произведениях; образ женщины-спасительницы (Черкешенки младой – Музы). Однако диалог двух поэтов приводит к тому, что А. Тарковский выводит «на белый свет» семантику образа, представленную А. Пушкиным подспудно, акцентируя творческое пробуждение, «вдохновение» в противовес любовной теме в претекстах. То есть наблюдается инверсивное переосмысление, когда условно-поэтический образ Музы и соответственно тема творческого возрождения выдвигаются на первый план, выступая циклообразующим инвариантом. В циклообразовании участвуют повторяющиеся слова-сигналы: сердце («леность сердца», «сердечная тревога»), душа, жизнь; мотив несвободы-плена, бездомности-чужбины, реализованный в семантической парадигме тело – яма – клетка.

Что же нового вносит анализируемое стихотворение А. Тарковского в понимание его поэтологических взглядов, отраженных в цикле «Пушкинские эпитафии»? Конечно же, и в нем тема творчества остается циклообразующей и инвариантной, но пушкинский претекст переосмыслен автором с позиций художественного сознания XX века. Как представляется, зачин текста А. Тарковского звучит достаточно иронично. Автор лукаво намекает на «детскость» своих вопросов («Разобрал головоломку»), обыгрывает идеологические и литературные штампы своего времени: «Подскажи хоть ты потомку, / Как на свете надо жить» (срв.: «Слушайте, товарищи потомки»), пародируя настойчивые советы «литературных генералов» учиться у классиков. Ироническая тональность поддерживается «расшифровкой» вопроса о смысле жизни: «Ради неба или ради/ Хлеба и тщеты земной, / Ради сказанных в тетради/ Слов идущему за мной?» – ответ на который лежит на поверхности по сравнению с «безответным» по определению риторическими вопросами А. Пушкина («От меня чего ты хочешь? / Ты зовешь или пророчишь?»). Заметим, у современного автора они прозвучат позже – в завершении лирического сюжета.

Через судьбу пушкинского гения автор «проговаривает» и свою участь: «Боже, правый, неужели /Вслед за ним пройду и я / В жизнь из жизни мимо цели, /Мимо смысла бытия?». Отсюда источник тревоги: услышат ли его потомки? Ведь по сравнению с национальным русским гением он «не стоит и полслова из его черновика». Каково место его творчества в этом «снежном, полном веселости мире»? Не поглотит ли его поэзию «река забвения»? Вдруг все, сотворенное им, пройдет «мимо жизни»? Эти полные трагизма, незащитности и отчаяния вопросы, на которые нет ответа, вряд ли можно назвать «сомнением», коррелирующим мироощущению пушкинского лирического субъекта, как считают исследователи [4: 174]. Ведь А. Пушкин в отличие от своего современника Ф. Тютчева – «экзистенциалиста до экзистенциализма» (В. Баевский) и поэта XX века А. Тарковского сохраняет уверенность в красоте и гармонии человека и мироздания. А. Тарковский же ежеминутно ощущает абсурдность, дисгармоничность бытия и непредсказуемость в будущем личной судьбы и судьбы своего творчества. Вот те обертоны, которые «привнесит» по принципу взаимодополнительности третье стихотворение цикла в лейтмотив творчества.

Показательна еще одна параллель поэтического мира А. Пушкина и А. Тарковского – это вертикаль «земное – небесное», повторяемость которой дает основание считать ее циклообразующим элементом. Следует подчеркнуть, что для художественного сознания

А.Тарковского оппозиция «земное – небесное» – доминантная категория, которая ярко представлена и в цикле «Пушкинские мотивы». Причем в третьем стихотворении соотношение «земное-небесное» формирует у читателя не столько пространственное представление, сколько оценочное, на что настраивает словесный ряд небо – хлеб – тщета. Отметим, что в финале последнего стихотворения цикла слово «хлеб» «избавляется» от «соседства» с негативно окрашенной «тщетой» и становится знаком укорененности в «земном» начале, с которым в поэтическом мире А. Тарковского связаны мотивы надежности, прочности, творческого созидания, исторической и культурной памяти.

Как видим, поэтологическая доминанта цикла реализуется дополнительно и через пушкинский образ поэта – «свободы сеятеля пустынного», восславившего ее в свой «жесточкий век». И в этом А. Тарковский действительно «последний пушкинец» (О. Седакова). Смирненное согласие «влачить свою веригу» в обмен на личную независимость и творческую свободу, заявленное с мудрой ироничностью, сближает его позицию и творчество с пушкинским гением: «Не гадал мой даритель лукавый, /Что вручил мне с подарками право / На прямую свободную речь».

ЛИТЕРАТУРА

1. Зырянов О. В. Лирический интертекст с феноменологической точки зрения // Эволюция форм художественного сознания в русской литературе (опыты феноменологического анализа). Сборник научных трудов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 11-53.
2. Науменко – Порохина А. В. Традиции и новаторство в русской лирической поэзии 1960-1980-х годов. – Симферополь: Крымский архив, 1998. – 244 с.
3. Кузьмина Н. «Как мимолетное виденье»: О пушкинском эпиграфе и вариациях Арсения Тарковского // Русская речь. – 1887. – №3. – С. 48-52.
4. Ивлева Т. Г. Пушкинский эпиграф как мотив в цикле А. Тарковского «Пушкинские эпиграфы» // Проблемы современного пушкиноведения. – Псков, 1999. – С.168-175.
5. Дарвин Н. М. Цикл // Введение в литературоведение: Учеб. пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Элсанек и др.; Под ред. Л. В. Чернец. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2006. – С.124-134.
6. Тарковский А. А. Стихотворения // Вступ. ст. Тарковской М. Арсений Тарковский. Жизнь и творчество. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 480с. – (Всемирная библиотека).
7. Мансков С. А. Поэтический мир А. А. Тарковского (Лирический субъект. Категориальность. Диалог сознаний): Автореф. дис....канд.филол. наук – Самара, 1999. – 16 с.
8. Тюпа В. И. Модусы художественности // Введение в литературоведение: Учеб. пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Элсанек и др.; Под ред. Л. В. Чернец. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2006. – С.52-67.

**«ЛОВУШКА» АКТА РАССКАЗЫВАНИЯ
(на примере романа Э. Бронте «Грозовой перевал»)**

В статье на примере романа Э. Бронте «Грозовой перевал», породившего множество интерпретаций, анализируется «ловушка» акта рассказывания, способная вывести читателя в рефлексивную позицию. «Ловушка» заключается в отсутствии в романе вездесущего и всеведущего повествователя, который бы выступал от лица автора и высказывал точку зрения, совпадающую с позицией «реального» читателя. «Грозовой перевал» ориентирован на «идеального» читателя, который в состоянии «найти» автора в тексте и вступить с ним в диалог посредством отыскания множества смыслов, заключенных в романе.

Проблема взаимоотношений автора и читателя является одной из наиболее актуальных в литературоведении. Она тесно взаимосвязана с задачами интерпретации художественного произведения, адекватности и глубины его истолкования, а также с вопросами читательского восприятия, подразумевающими первичность или вторичность читательского творчества по отношению к авторскому тексту. В первом случае признается полная свобода читателя от автора, от авторской позиции, тогда как во втором случае автор посредством структуры своего произведения «ищет» читателя, способного разгадать суть авторской интенции, вести полноправный диалог.

Однако, далеко не каждый читатель обладает такими способностями. Различают «идеального» читателя, который в состоянии сам повторить авторский путь создания текста, обнаружить в тексте то, что неизвестно даже самому автору. Такой читатель представляет собой верхний предел фактора адресата художественного текста. Нижним пределом фактора адресата является «реальный» читатель, способный выявить только очевидный смысл произведения, который зачастую бывает наименее важен [1].

В свете проблемы «автор – читатель» оправданным представляется рассмотрение романа Э. Бронте «Грозовой перевал», одного из лучших произведений мировой литературы. «Грозовой перевал» обладает множеством смыслов, что порождает нескончаемый поток его интерпретаций. Роман был создан в 1847 году, на закате эпохи романтизма, когда авторская субъективность освободилась от авторитетной традиции (жанровой и стилевой), превратившись, по словам В. Е. Хализева, в «индивидуально-инициативную, личностную и, как никогда ранее, богатую и многоплановую» [2: 55].

Исследователей неоднократно поражало несоответствие личности автора романа – дочери бедного англиканского священника, получившей домашнее воспитание и редко покидавшей стены родного дома, с космической масштабностью созданного ею произведения. «Грозовой перевал» опередил свою эпоху, вызвав почти что неприятие у первых читателей. Однако и в наши дни подобное читательское впечатление о «Грозовом перевале» не

редкость. На наш взгляд, одной из причин такой реакции является отсутствие в романе вездесущего и всеведущего повествователя, который бы выступал от лица автора и высказывал точку зрения, совпадающую с позицией «реального» читателя. Это является своеобразной «ловушкой» для восприятия, способной ввести читателя в заблуждение, дезориентировать его. «Грозовой перевал», являясь «открытым» [3: 21] произведением (где читатель может совместно с автором участвовать в выстраивании смысла), изобилует разнообразными «ловушками».

Цель данной статьи – выявить авторскую идею «Грозового перевала», проследить диалог между автором и читателем, проанализировать «ловушку» акта рассказывания. Для этого необходимо рассмотреть композицию романа (структуру ее формы), выявить «полюса» автора через анализ точек зрения.

«Грозовой перевал» представляет собой «роман в романе», то есть в нем имеются два рассказчика, ведущие свое повествование от первого лица. Читатель попадает в роман «Грозовой перевал» и в поместье Грозовой Перевал вместе с первым рассказчиком Локвудом, арендатором соседней усадьбы «Мыза Скворцов». Первая реакция читателя – Локвуд и есть тот персонаж, за которым скрывается автор. В самом деле: повествование ведется от первого лица, Локвуд описывает поместье и обстановку первого этажа, внешность новых знакомых как документалист или мемуарист (автор «имеет привычку» скрываться за описанием пейзажа, внешности персонажей, обстановки жилища). Однако читатель вынужден отказаться от этого впечатления, как скоро Локвуд в разговоре с хозяином усадьбы мистером Хитклифом предпринимает попытку угадать статус обитателей Грозового Перевала. Ироничные ответы Хитклифа наводят читателя на мысль, что существует какая-то информация о каких-то иных событиях, происходящих или происходивших на Грозовом Перевале. Локвуд, как и читатель, незнаком с ними. Обнаружение Локвудом в старой спальне дневника Кэтрин подтверждает его статус «персонажа-читателя». Сцена, последовавшая после кошмара Локвуда (рыдания Хитклифа по поводу исчезновения призрака), говорит о наличии тайны, загадки, которую необходимо разгадать.

Локвуд возвращается домой на Мызу Скворцов и просит домоправительницу Нелли Дин рассказать историю Хитклифа. Наконец-то, кажется, перед читателем (и Локвудом) предстает человек, который в курсе всех событий и который поможет пролить свет на все «странности» Грозового Перевала. Действительно, Нелли Дин (второй рассказчик романа) излагает историю семей Эрншо, Линтон и найденыша Хитклифа, она – свидетель и непосредственный участник событий, происходивших на протяжении последних тридцати лет. Для «реального» читателя она – человек, который знает «все». Здесь и заключается «ловушка» для читательского восприятия. «Реальный читатель» видит в позиции Нелли Дин позицию автора, безоговорочно принимает ее точку зрения в оценке людей, событий и остается с ней. Безусловно, Нелли Дин достоверна в описании фактов, однако она отнюдь не маска для автора. Для «реального читателя», по сравнению с Локвудом, выражающим внешнюю точку зрения, Нелли Дин выражает точку зрения внутреннюю. Для «идеального» же читателя точка зрения Нелли Дин является внешней, как и точка зрения Локвуда, что открывает возможность увидеть героев романа с иной, внутренней, истинно авторской точки зрения.

Автор вкладывает в уста Нелли Дин следующее выражение: «Мистер Локвуд, вы можете сами судить о всех этих вещах не хуже моего: или вам кажется, что можете, а это все равно» [4: 185]. Эта фраза произносится мимоходом и остается без внимания «реального» читателя. Для Нелли Дин (и подобным ей читателям) *все равно*, если им всего лишь *кажется*, что они могут адекватно оценивать события и персонажей романа. Но это *не все равно* для читателя «идеального». Так, к примеру, безумство Кэтрин рассматривается Нелли Дин как прихоть, причуда, каприз или дурной нрав. Супруг Кэтрин, Эдгар Линтон видит в нем возобновление старой болезни. Это точки зрения заурядных персонажей, соответствующих «реальным» читателям, не способным понять историю Кэтрин и Хитклифа. «Идеальный» читатель понимает, что безумие Кэтрин не просто болезнь или каприз. Это трагедия ее душевного кризиса, который не может быть разрешен.

Любовь Кэтрин и Хитклифа – это символ романтического идеала, символ свободы, над которой, по словам Хитклифа, не властны «ни Бог, ни дьявол». Во главе угла романтического конфликта – свобода выбора личности. Кэтрин делает свой выбор и погибает, не сумев приспособить свою романтическую сущность к миру буржуазной усадьбы. Через историю своих главных героев автор говорит о крушении романтических ценностей из-за надвигающейся беспринципности буржуазного общества [5].

Знаменательно, что сам Локвуд сначала становится на позицию Нелли Дин и безоговорочно доверяет ей («В хорошую я попаду передрагу, если отдам сердце этой молодой особе и дочка окажется вторым изданием своей мамы!» [4: 156]), а затем больше полагается на собственные впечатления: «Вовсе она не кажется такой милой, – подумал я (Локвуд – М.И.), – какую хочет мне ее представить миссис Дин. Красивая, спору нет, но не ангел» [4: 295], «Я бродил вокруг могил под этим добрым небом; смотрел на мотыльков, носившихся в вереске и колокольчиках, прислушивался к мягкому дыханию ветра в траве – и дивился, как это вообразилось людям, что может быть немирным сон у тех, кто спит в этой мирной земле» [4: 334]). Таким образом, Локвуд эволюционирует как читатель, переставая принимать на веру рассказ Нелли Дин. Локвуд предстает в качестве читателя, не только воспринимающего рассказ Нелли Дин, который оформлен в виде текста. Он в буквальном смысле слова читает дневник Кэтрин Эрншо, единственное документальное подтверждение происходивших событий, не окрашенное суждениями Нелли Дин. Кэтрин, таким образом, сама является *автором*, что может натолкнуть читателя на мысль о том, что авторская позиция выражается посредством главных героев. Это, однако, не так. Диалогу автора и читателя способствует неуловимость авторской позиции.

Композиция романа (структура формы) может быть обрисована следующим образом: настоящее время (первый приезд Локвуда на Мызу Скворцов в 1801 году; его второй приезд в 1802 году) представлено повествованием Локвуда (от первого лица), которое в свою очередь является рамкой для повествования Нелли Дин. Повествование Нелли Дин также ведется от первого лица и включает в себя множественные точки зрения, принадлежащие персонажам романа, оформленные в виде прямой речи. Нелли Дин рассказывает о прошлом, которое состоит из двух частей (или историй). Первая история – прошлое Кэтрин Эрншо, вторая история – прошлое ее дочери, Кэтрин Линтон, которое с ходом повествования превращается в настоящее. Истории матери и дочери объединены одним человеком – Хитклифом, который является возлюбленным для первой и свекром для второй.

Особый интерес представляют точки зрения главных героев романа – Кэтрин и Хитклифа, которые являют собой резкий контраст с остальными заурядными персонажами. Это романтические фигуры, обладающие титанической мощью (особенно Хитклиф). Автор никогда не погружается в их сознание, о своей позиции герои заявляют сами. Кэтрин говорит о том, что она и есть Хитклиф, он же называет Кэтрин своей душой, что позволяет рассматривать героев как носителей одной идеи, идеи романтической свободы воли и духа. Но является ли идея главных героев идеей авторской (ведь зачастую автор «говорит» с читателем через своих главных героев [6])?

Главные герои характеризуются другими персонажами, что является особым авторским замыслом. С точки зрения Изабеллы, Эдгара Линтона, Джозефа, даже в оценке самой Кэтрин Хитклиф предстает чудовищем, монстром, охваченным замыслом мести, однозначно отрицательным персонажем. Здесь наблюдается следующий парадокс: несоответствие читательской позиции и позиции главного героя. В большинстве случаев в художественном произведении происходит совпадение авторской и читательской позиции: автор становится на точку зрения того героя, с которым может ассоциировать себя читатель [6] (это, как правило, положительный персонаж). В случае «Грозового перевала» происходит нарушение горизонта ожидания: «реальный» читатель никак не может ассоциировать себя с Хитклифом, в оценке этого «отрицательного» героя он присоединяется к мнению других персонажей. Это еще одна причина того, что «реальный» читатель принимает за автора Нелли Дин, которая является «положительным» (с ее точки зрения) персонажем. Неужели автор стоит на позиции отрицательного героя? Является ли Хитклиф отрицательным героем?

Разумеется, автор не оправдывает жестокие поступки Хитклифа. Дело в том, что они показывают трагедию романтического героя, которую «реальный» читатель не в состоянии осознать. «Идеальный» читатель способен понять, что Хитклиф – жестокий человек, но в то же время человек глубоко несчастный, вызывающий, несмотря на все свои ужасные поступки, *сочувствие*. Его неохотно принимают в новой семье, в которой он, после смерти приемного отца, подвергается унижениям и побоям. Предательство Кэтрин лишает Хитклифа смысла жизни, обрекая на одиночество.

«Реальный» читатель видит лишь то, что лежит на поверхности сюжета: страстную любовь главных героев и жестокую месть, направленную против виноватых и безвинных. Однако любовь и месть вовсе не исчерпывают личности Хитклифа. Он способен горевать об утрате (смерть мистера Эрншо), испытывать симпатию к Нелли Дин и любовь (которую он скрывает от самого себя) к Гэртону. Он привязан к Грозовому Перевалу, где они с Кэтрин выросли, его восхищает и волнует красота убранства Мызы Скворцов. Таким образом, неправомерно говорить о Хитклифе как об абсолютном воплощении зла.

Главные герои «Грозового перевала» служат средством для выражения авторского мироощущения: утраты романтических ценностей в буржуазном обществе. Для автора категории «положительный» – «отрицательный» не выступают в качестве характеристик для героев романа. Право оценивать героев отдано читателю, который делает это с точки зрения своей «реальной» или «идеальной» сущности. Автор же вовлекает своих героев, а наравне с ними и «идеального» читателя, в многоплановую дискуссию (социальную, гендерную, религиозную) и не дает ей однозначного разрешения.

Таким образом, очевидно наличие «ловушки» акта рассказывания в «Грозовом перевале», ориентированного на «идеального» читателя, который в состоянии «найти» автора в тексте и вступить с ним в диалог посредством отыскания множества смыслов, заключенных в романе. Проблематизация романтических ценностей ведет к поляризации точек зрения на историю Кэтрин и Хитклифа. Множественные точки зрения персонажей отличаются неопределенностью, что создает особый эффект воздействия на восприятие читателя: его отношение к главным героям неустойчиво на протяжении всего романа. Это побуждает читателя выстраивать собственную позицию, формировать свою точку зрения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / Н. Н. Михайлов – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.
2. Хализев В. Е. Теория литературы. Учеб. / В. Е. Хализев – М.: Высш. шк., 1999. – 398 с.
3. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко – М.: Симпозиум, 2005. – 507 с.
4. Бронте, Э., Бронте, Э. Грозовой перевал. Агнесс Грэй / Э. Бронте, Э. Бронте – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 512 с.
5. Иоскевич М. М. Романтический конфликт в романе Э. Бронте «Грозовой перевал» / В печати.
6. Успенский Б. А. Поэтика композиции / Б. А. Успенский – М.: Искусство, 1970. – 225 с.

УДК 812.112.2:81'42:81'38

*Шемякіна М. П.
(Київ, Україна)*

ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ (на прикладі драми Ф. Шиллера «Дон Карлос»)

The article deals with the analysis of types of a character's speech in a drama. The attention is paid to the review of some forms of other genres (a prosaic text) – a direct speech construction, an indirect speech construction, an improper-direct speech – in the drama.

Key words: *direct speech, inner speech, outer speech, monologue, dialogue, polilogue.*

В статті аналізуються види речі персонажів в драматичному произведенні, розглядається використання деяких форм інших жанрів (прозаїчного тексту) – конструкцій з прямою реччю, конструкцій з непрямою реччю, несправді прямої речі – в драматичному произведенні.

Ключевые слова: *прямая речь, внутренняя речь, внешняя речь, монолог, диалог, полилог.*

© Шемякіна М. П., 2009

Як відомо, мовлення буває зовнішнім, тобто є перевтіленням у матеріал вихідної мови (звуках, буквах), та внутрішнім, тобто такою, яка існує тільки в свідомості людини. У даній статті ми пропонуємо проаналізувати форми персонажного мовлення, що й складає предмет нашого дослідження.

Центральним елементом структури драматичного твору є конфлікт, який задається персонажами, вибраними автором. Саме вони виступають носіями авторських ідей, виразниками духу часу. Найважливішим засобом характеристики дійових осіб, розкриттям характерів, причин вчинків слугує їхнє пряме мовлення – об'єкт цієї статті – репліки, діалоги, монологи, які є домінуючими серед усіх композиційно-мовленнєвих форм у драматичних творах. У драмі пряме мовлення є єдиним засобом розкриття внутрішнього світу людей та їх взаємовідносин, поясненням їх вчинків. Виключення складають ремарки, які повідомляють про те, де відбувається дія та як поведуть себе зовнішньо дійові особи. Проте чіткого розмежування функцій авторських ремарок та прямого мовлення немає. Частково на пряме мовлення накладаються функції авторського [1: 230]. Метою статті є визначення форм прямого мовлення у драмі та з'ясування їх взаємодії. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити елементи зовнішнього та внутрішнього мовлення персонажів; прослідкувати їх взаємозв'язок та взаємодію. Внутрішнє та зовнішнє мовлення складають мовленнєву партію персонажа, що підсилює зв'язаність тексту та його антропоцентричну направленість – це обумовлює актуальність пропонованої статті. Новизна полягає в тому, що деякі форми інших мовленнєвих жанрів (прозаїчний текст) – конструкції з прямою мовою, конструкції з непрямою мовою, невластне пряма мова – застосовуються до драматичного твору.

М. П. Брандес наголошує на тому, що існує дві форми прямого мовлення: форма вимовленого мовлення (*deklamativ*) та форма внутрішнього монологу (*meditativ*) [2:122].

Крім засобу характеристики мовця форма прямого мовлення використовується у драмі і як прийом наочного розгортання мовленнєвої теми, і як носій основних драматичних моментів. Драматичне мовлення ускладнюється, по-перше, словесно-експресивною напругою, зумовленою прагненням зафіксувати ознаки «емоцій» мовця у вимовленому слові, по-друге, необхідністю бути завжди, як вже визначалося вище, автохарактеристичною для мовця, що компенсує майже повну відсутність елементів оповіді у драмі [3: 18].

Зовнішнє мовлення персонажа являє собою сукупність вимовлених вголос його висловлювань, які мають в тексті функцію самостійних реплік, складають, як вже визначалося, мовленнєву партію персонажу та виконують функцію його мовленнєвої характеристики. При цьому на лексичному, синтаксичному та інтонаційному рівнях зберігаються риси усного розмовного мовлення [4: 238-239].

У драмі характер «художньо-мовленнєвої свідомості», яка є носієм певних форм вираження, залежить від властивостей драматичного мовлення. Принципи її конструювання у драмі, де цей образ подається у дійовому саморозкритті та у безпосередньому співвідношенні з іншими видами мовної свідомості, суттєво відрізняється від організації образів, до яких відносяться монологи та діалоги в прозі [5: 80].

На думку Л. Г. Бабенко, в залежності від способу залучення у текст розрізняються такі конструктивні різновиди зовнішнього мовлення: полілог, діалог, монолог, конструкції з прямою мовою, конструкції з непрямою мовою, невластне пряма мова [4: 239].

Перш ніж розглянути перелічені різновиди зовнішнього мовлення слід звернутися до такого комунікативного явища, як репліка, що у широкому смислі означає будь-яке компактне висловлення персонажа драми. Свого значення репліка набула, коли драма відійшла від монологічної риторики, та коли в ній більш тривким стало мовлення діалогічне [6: 322]. Усі репліки одного персонажа складають його мовленнєву партію. Наприклад:

*DOMINGO: Der König ist gesonnen,
Vor Abend in Madrid noch einzutreffen.
Bereits versammelt sich der Hof. Hab ich die Gnade, Prinz –
CARLOS: Schon gut. Ich werde folgen.
(Domingo geht ab. Nach einem Stillschweigen)
Beweinenswerter Philipp, wie dein Sohn
Beweinenswert! – Schon seh ich deine Seele
Vom giftigen Schlangenbiß des Argwohns bluten,
Dein unglückselger Vorwitz öbereilt
Die fürchterlichste der Entdeckungen,
Und rasen wirst du, wenn du sie gemacht [7:13].*

Висловлення Дон Карлоса є яскравим прикладом відомих реплік а part, тобто слів, які промовляються начебто про себе, які не чують інші дійові особи.

Окрема репліка є складовою діалогічної єдності, яка є компонентом художнього твору та відтворює мовленнєве спілкування персонажів [6:96]. Головна функція діалогу «полягає у відображенні безпосереднього спілкування людей, що населяють художній світ, – персонажів». Тому діалог драми є аналогом усного розмовного мовлення [8:157].

Проте не усякий діалог є драматичним. Типовим драматичним діалогом буде мовлення, яке слугує розкриттю драматизму емоцій або драматизму ситуацій персонажів, які будують таке мовлення. Ознаки мовленнєвого та діалогічного драматизму проявляються: 1) у наявності емоційного осягнення мовних тем; 2) у моментах «відкритого прояву» емоцій, тобто їх автохарактеристики мовцями драми; 3) у підйомі емоцій; 4) у прагненні до подолання перешкод та завершення емоційного малюнка [3: 23].

Драматичний діалог у своєму прагненні до цільності розвитку емоцій, до органічного поєднання побутових причин та психічних наслідків, до чіткого прояву характеру мовця будується особовими прийомami. Механізм діалогу зводиться до комбінації прийомів чергування, зміщення мовних тем. Отже, наступними характеристиками діалогу є:

- зміна тем – коли одна тема викликає іншу, частіше всього за асоціативними признаками;
- підхват теми – коли тема, що розпочалася одним мовцем, розкривається іншим;
- зміщення акцентів теми – коли тема частково зміщується іншими, але протягом всього діалогу залишається єдиною;
- розрив теми – коли почата тема припиняється в якийсь момент, щоб її закінчили в кінці діалогу;
- повернення теми – коли незакінчена тема з'являється (інколи неодноразово) в іншому місці діалогу й завершується;
- зрив теми – коли тема припиняється без завершення [3:24].

Звичайні форми розгляду теми у діалозі: питання-відповідь та підхват. У наведеному вище прикладі розмова між Дон Карлосом та Домінго зображена у вигляді підхвату.

У стилістиці німецької мови виділяють три способи складання діалогу як єдності питання-відповідь:

1) питання та відповідь доповнюють один одного, таким чином складається єдине висловлення про предмет (*Anreicherung des Gegenstandes*);

2) відповідь повертається до першого висловлення та надає йому іншого тлумачення (*Widerspruch*);

3) питання та відповідь пояснюють первісне твердження (*Erörterung*) [9:205].

Монологічне мовлення є більш організованим типом мовлення на відміну від діалогічного, воно не розраховане на словесну реакцію інших. Проте, на думку М. П. Брандес монологічне мовлення «прив'язане до ситуації спілкування», в ньому закладені характеристики того, ким воно вимовляється, та того, до кого воно звернено [9: 120].

Монолог є такою формою текстової репрезентації чужого мовлення, яка дозволяє автору більш відкрито висловити погляди персонажа на конкретну подію, вчинок, передає його знання про світ, його переконання, тому монолог є звичайно міркуванням з конкретного питання [4: 241].

Монологічне мовлення є сполученням логічної послідовності та цільності з емоційним підйомом, що відбивається на його будові. Монологічна цілісність мовлення однієї особи звичайно постає як поглиблена та драматизована автохарактеристика. Монолог створює місця емоційних «вибухів», зав'язує або розв'язує драматичні моменти [3: 24-25]. З іншого боку, він є складовою діалогу, тому має певні риси будови діалогічного мовлення: висловлювання, які випадають із взаємного спілкування, тобто монологічні висловлювання, легко стають складовою діалогічного мовлення.

Потік реплік різних персонажів представлений полілогом. Але ця форма, як вважає В. Д. Девкін, не є своєрідною, тому що її сутність зводиться до декількох перехрещених діалогів [10: 66].

Наприклад: *PARMA. Ist der König zu sprechen?*

ALBA. Nein.

PARMA. Nein? wer ist bei ihm?

FERIA. Marquis von Posa ohne Zweifel?

ALBA. Den erwartet man soeben [7: 180].

Наведений полілог є яскравим прикладом перехрещення діалогу принцу Парми та герцога Альби з реплікою герцога Ферії.

Наступною формою зовнішнього мовлення персонажа є конструкції з прямою мовою, які вказують на учасників мовної діяльності, розкривають зміст мовлення та характеризують саме процес мовлення. Такі конструкції графічно інтерпретують репліки персонажів, які подаються в лапках або виділяються пропозитивним тире, а також відділяються від авторської репліки тире або двокрапкою [4: 242].

HERZOG ALBA (seine Augen funkeln, Triumph ist in seinem Gang. Er eilt auf Domingo zu und umarmt ihn).

Lassen Sie

In allen Kirchen ein Tedeum tönen.

Der Sieg ist unser [7: 182].

У драмі такі конструкції виконують функцію авторської інтерпретації в ремарці до мовлення персонажу.

Конструкції з непрямомовою не такі виразні. Їх функція полягає у відображенні змісту висловлення персонажа в літературно обробленій формі. Це складні речення, де головна частина функціонально є аналогом авторської ремарці, а підрядне речення передає зміст висловлення [4: 244].

Невласне пряма мова у широкому значенні – це двоголосе мовлення, в якій мова автора та героя контаміновані. «У вузькому значенні невласне пряма мова – мовлення невимовлене, медитативне, яке використовується для вираження думок, безпосередніх асоціацій, емоцій тощо» [2: 124]. Л. І. Мацько характеризує невласне пряму мову як стилістичний прийом взаємопроникнення авторської і прямої мови, що й створює враження підслуханих думок [11: 444]. Взагалі такий тип мовлення з'являється у драматичному творі рідко, і лише в авторських ремарках.

Отже, ми розглянули всі форми прояву зовнішнього мовлення та дійшли висновку, що полілог, діалог, монолог – типові композиційно-мовленнєві форми драматичних творів та є головними суттєвими характеристиками драматургічного жанру. Основні функції діалогу та полілогу – створення поліфонічності твору, введення безліч світоглядних точок погляду, вираження різних оцінювальних позицій, а також надання характеристики мовному портрету персонажа.

На розвиток внутрішнього мовлення впливають зовнішні чинники, тобто воно є реакцією на зовнішнє мовлення. На думку нейрофізіологів, воно виникло як результат природного намагання людини пізнати та пояснити світ. Головні характеристики внутрішнього мовлення зумовлені його основною ознакою: на відміну від зовнішнього 1) воно не розраховане на участь в комунікативному акті, 2) воно не спрямоване на адресата для передачі йому інформації, а має самоспрямований характер [8: 170].

Як найбільш суб'єктивна форма внутрішнього мовлення персонажа в художній літературі визначається невимовлена форма монологу – це внутрішній монолог, який є засобом вираження перспективи персонажа. Він представлений, як правило, значним уривком тексту – від одного абзацу до більш ніж дві сторінки. У внутрішньому монолозі відкривається весь світ людини, її моральні та духовні якості. Повну відвертість персонажа забезпечує відсутність свідків та співрозмовників. Наодинці з собою герой аналізує, згадує або планує [8: 174].

Звичайно персонаж висловлюється монологічно в якісь виключно напружені моменти свого життя, така форма висловлення слугує для вираження ідей, які його турбують; монологи можуть розповідати про якісь події або висловлювати роздуми про певні події, проблеми, тощо. Відповідно можливо виділення двох різновидів монологу: оповідний монолог – побудований за структурою форми «оповідь», монолог-«роздум» – в основі якого закономірності композиційно-мовленнєвої форми «роздум» [12: 140].

У «Дон Карлосі» чимало внутрішніх монологів. Для прикладу ми наведемо один: це роздуми принцеси після зустрічі з Дон Карлосом (див. дод. №1). Згідно з законами драматургії – це оповідний монолог, для якого характерне сильне драматичне напруження мовлення, та в якому розкриваються підряд декілька внутрішніх висловлювань.

Внутрішній монолог герою з самим собою є звичайно проблемним та емоційним із специфічними рисами будови, що демонструє наведений внутрішній монолог принцеси (див. дод. №1):

- емоційне виділення теми з опущенням реми: *Nie ohne sie sah mich der Prinz.*
- емоційне виділення реми з опущенням теми: *O, ein Betrug, der ohne Beispiel ist!*
- структурно-інтонаційне розчленування теми й реми як засіб експресії: *Sie liebt! Beim Himmel, diese Heilige empfindet!*
- самостійне синтактико-інтонаційне оформлення актуальної частини: *O, ich Rasende!*
- продуктивність емоційно акцентованого проблемного питання, часто без відповіді (риторичне питання): *Sie also, Sie war gemeint, wo ich so grenzenlos, so warm, so wahr mich angebetet glaubte?*
- продуктивність емоційно експресивних елементів: *Jetzt endlich, jetzt – Wo waren meine Sinne? Jetzt gehen mir die Augen auf.*
- продуктивність однорідних побудов, повторів, градацій: *Wie feurig war nicht sein Kuß! Wie zärtlich drückt er mich, wie zärtlich an sein schlagend Herz!*
- продуктивність експресивно-зabarвлених одиниць: *er glaubt an diesen Riesenschritt der Liebe.*
- активність форми «майбутнього-наміру»: *Ja, recht – das ist ein weg zu seinem Ohre [1:84-86].*

Ще однією формою внутрішнього мовлення є «самітні» монологи (нім. Selbstgespräch – розмова з самим собою) або аутодіалоги, які здійснюють «автокомунікацію» [13: 47] та нерідко виступають як зображене спілкування. Внутрішній монолог на якомусь етапі, як правило, переходить в аутодіалог, де персонаж намагається вирішити сумніви, які його мучать. М. П. Брандес характеризує аутодіалог як: 1) розмова з самим собою, коли мовець задає сам собі питання, сам на них відповідає, сам собі заперечує тощо; 2) відтворення діалогу по особах, приблизно в тому вигляді, як ці репліки вимовлялися реальними партнерами; 3) спрямованість висловлення на конкретного слухача, що переривається його оцінками, побіжними думками [9: 121-122]. Такі монологи вимовляються наодинці або в психологічній ізоляваності носія мовлення від присутніх, що знайшло своє широке застосування у драмі. Таку форму можна чітко прослідкувати майже протягом всього монологу принцеси (див. дод. №1).

Розглянуті форми внутрішнього мовлення вказують на те, що воно завжди егоцентрично, тобто комунікативно не спрямоване. Викладення думок, переживань часто має асоціативний характер, виражає логіку становлення думки. Такому викладенню притаманними є безпосередність та динамізм [9: 121].

Отже, зовнішнє та внутрішнє мовлення створюють єдину мовленнєву партію персонажа, характеризують його через його власну свідомість та мовленнєву систему, взаємо доповнюють одне одного. Схематично розподіл персонажного мовлення у драматичному творі на зовнішнє та внутрішнє можна відобразити наступним чином.

ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ

↓ ЗОВНІШНЄ МОВЛЕННЯ

- ↓
- полілог
- діалог
- монолог
- конструкції з прямою мовою
- конструкції з непрямою мовою

↓ ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ

- ↓
- внутрішній монолог
- аутодіалог
- невласне пряма мова

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильева А. Н. Художественная речь. Курс лекций по стилистике для филологов. Учебное пособие. – М.: Рус.яз., 1983.
2. Брандес М. П. Стилистический анализ (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1971.
3. Вопросы поэтики: Сб. статей Балухатого С. Д. – Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1990.
4. Бабенко Л. Г., Васильев И. Е., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. – Екатеринбург, 2000.
5. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: Наука, 1980.
6. Литературный энциклопедический словарь (Под общей редакцией В. М. Коженикова, П. А. Николаева). – М.: Сов.энц-дия, 1987.
7. Friedrich Schiller. Don Karlos, Infant von Spanien. Ein dramatisches Gedicht. – Goldmann Verlag, 2.Aufgabe. 9/92.
8. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004.
9. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004.
10. Девкин В. Д. Диалог. Немецкая разговорная речь. – М., 1981.
11. Мацько Л. І. та ін. Стилистика української мови: Підручник/Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003.
12. Домашнев А. И. Интерпретация художественного текста. – М.: Просвещение, 1989.
13. Лотман Ю. М. Текст и структура аудитории//Труды по знаковым системам. Уч.зап.Тартуского ун-та. – Тарту, 1977.

ФІЛОСОФІЯ АБСУРДУ У ФОРМУВАННІ АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ ФРАНКОМОВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ-АБСУРДИСТІВ

Стаття присвячена дослідженню авторської картини світу французьких письменників-абсурдистів. Філософія абсурду є базовою в інтерпретації навколишньої дійсності для драматургів Нового Театру. Абсурд у творах антитеатру розглядається як знак, який вимагає нового тлумачення. Автори антип'єс звертаються до абсурду з метою створення власного смислу шляхом відмови або порушення сталих уявлень про навколишній світ.

Ключові слова: філософія абсурду, авторська картина світу, художня картина світу, смисл, реальність, інтерпретація.

Статья посвящена исследованию авторской картины мира французских писателей-абсурдистов. Философия абсурда является базовой в интерпретации окружающей действительности для драматургов Нового театра. Абсурд в произведениях антитеатра рассматривается как знак, требующий новой трактовки. Авторы антипьес обращаются к абсурду с целью создать собственный смысл путем отказа или разрушения уже сложившихся представлений об окружающем мире.

Ключевые слова: философия абсурда, авторская картина мира, художественная картина мира, смысл, реальность, интерпретация.

The article deals with the author's picture of the world in the antiplays. The philosophy of the absurd is basic in the interpretation of the reality for the playwrights of the New Theater. The absurd is studied as the sign which demands a new reading. The authors of the antiplays use the absurd in order to create their own sense destroying common ideas about the reality.

Key words: philosophy of the absurd, author's picture of the world, artistic picture of the world, sense, reality, interpretation.

Увага сучасної лінгвістики звернена до досліджень когнітивних процесів переосмислення людиною навколишнього світу, а особливо до вираження їх у мові. Художні твори є базовим матеріалом для мовознавчих розвідок такого типу. Наша стаття присвячена вивченню авторської картини світу у французьких антип'єсах та способу її відображення, що і визначає її **актуальність**. **Мета** статті – визначити роль філософії абсурду у формуванні індивідуальної картини світу автора художнього тексту антидрами.

У лінгвістиці художній текст розуміється як модель чи картина дійсності, створена автором. **Будь-який текст – модель, образ чи картина світу, породжена автором, яка відображає своєрідність його сприйняття дійсності і бачення світу.** Модель, яку отримуємо в результаті сприйняття та інтерпретації тексту, – це схема, яка відображає спосіб втіленого автором художнього світобачення [1: 51-52]. Автор художнього тексту виступає передусім як носій певного світосприйняття, він виражає свою систему цінностей, яка

включає в себе не лише задум, загальну концепцію твору, але й уявлення та знання про зовнішній світ, картину світу [2: 118]. Крім того, при аналізі із твору вичленовується внутрішня індивідуальна модель світу. Ця модель не існує сама по собі, вона зумовлена загальною моделлю світу певного періоду [3: 5].

У кожному епоху художня картина світу виникає як складний результат чисельних на-шарувань варіантів нестереотипного бачення навколишньої дійсності, її розуміння та оцінки [4: 36].

Авторська картина світу співвідноситься з об'єктивною реальністю, а через неї – з ширшою картиною світу, яка у більшій чи меншій мірі виражена у художньому творі. В одиничному завжди відображається загальне. Однак, художник відтворює це загальне відповідно до своєї індивідуальності. Саме особистість автора визначає вибір художніх прийомів, а також лінгвістичних засобів для створення художньої картини світу [5: 23].

Так, для автора художнього тексту надзвичайно важливо обрати саме ту філософську концепцію та надати їй саме тієї форми, які б найдаліше представляли його думки про навколишню дійсність, його ставлення до неї. Для авторів французьких антип'єс таким способом репрезентації є абсурд, а «театральна форма відкрила можливість не просто обговорювати абсурд, але і наочно його продемонструвати, тобто втілити абсурдність людського існування у сценічній дії, в діалозі, змусивши глядача власними очима побачити реальність, у якій він перебуває» [6: 11].

Здійснивши історичний екскурс сторінками праць дослідників абсурдизму, наголо-симо на цікавому факті, що у древніх грецьких філософів поняття абсурду означало дещо небажане, пов'язане з протилежністю Космосу і гармонії. За своєю сутністю воно було еквівалентом поняттю Хаос. Таким чином абсурд виступав як естетична категорія, яка виражала негативні якості світу і яку протиставляли таким естетичним категоріям, як Прекрасне і Велич, в основі яких міститься позитивна загальнолюдська цінність пред-мету. Крім того, під абсурдом розуміли заперечення базового компоненту раціональності – логіки. Поняття логічного абсурду фіксувало у древніх греків ситуацію суперечності у поведінці та у мовленні [там само].

Через багато століть поняття «абсурд» використовували представники екзистенціалізму, однак вже як атрибутивну характеристику відносин людини зі світом, який постає поз-бавленим смислу і ворожим людській індивідуальності. Філософи цієї течії стверджують, що не варто надавати смислу усьому, що відбувається. Філософське тлумачення абсурду екзистенціалістами полягає в тому, що єдиною істиною, яка дана людині, вважаються стар-ріння та відчай. Єдина віра – в абсурд. Усе інше – хитке і нестійке. Істинна філософія є фі-лософією абсурду і її витoki слід шукати у трагічній ситуації відчаю. Абсурд представляє реакцію на ситуацію відчуження індивідууму, породженого гострими протиріччями між інтересами людини та умовами її існування, втратою життєвого смислу [7].

Смисл – це феномен духовного життя людини, який виражає найіманентнішу якість культурної людини – здатність мислити. Смисли завжди мають свого автора, відзнача-ються глибоко особистісним характером, але одночасно виступають феноменом загаль-нолюдським, універсальним [8].

Варто підкреслити, що полюсом, протилежним смислу, завжди вважався абсурд. Абсурд у багатьох випадках розглядається як знак, який вимагає нової інтерпретації сказаного, на

відміну від негативного його тлумачення як нісенітниці, яке лежить на поверхні. Абсурд, на думку А. Кравець, – згубний для смислу, його існування неприпустиме для комунікантів і взагалі для людини, яка думає. Аналізуючи абсурдне висловлення, інтерпретатор починає звертати увагу на приховані наміри мовця, залежність сказаного від контекстних умов, фоно-вих знань мовця, на відповідність мовленнєвого акту соціокультурним нормам [там само].

Цікаво знати, що Ж. Делез висунув тезу про породження смислу абсурдом. Але вона не підтверджується ні даними лінгвістики, ні творчістю наукових смислів. Ми погоджуємося із А. Кравець у тому, що смисл ініціюється не абсурдом самим по собі, а нашим пошуком цього смислу, який базується на гіпотезі, що всі люди завжди говорять зі смислом. Абсурд у такому разі виступає лише маркером того, що істинний смисл прихований за поверхневою формою абсурду. Таким чином, всупереч Делезу, можна стверджувати, що смисл завжди породжується смислом, виводиться (і цілком раціонально) із початкових смислів, а сам абсурд можна подолати шляхом відновлення вихідного смислу чи реінтерпретації сказаного [там само].

Наголосимо, що поняття «абсурд» не означає повної відсутності сенсу або нісенітницю; його треба трактувати як спробу побудови нового значення шляхом порушення тих чи інших зв'язків у звичній картині світу. До абсурду звертаються з метою створення власного смислу шляхом відмови або порушення сталих уявлень про навколишній світ [9: 157]. Так стереотип про людину як про найдосконалішу істоту на землі руйнується, бо у реальності абсурдизму вона навіть не прирівнюється до тварини:

Pozzo: Les vieux chiens ont plus de dignité (Beckett, AG, 274).

У літературі ідеї абсурду набувають спеціальної форми виразу – розрив логічних зв'язків, з'єднання несумісних речей. Абсурд трактується як намагання побудувати неможливі в реальності референтні ситуації, які порушують традиційні уявлення про світ. Абсурд перевертає стереотипні уявлення про реальність, оперуючи із наївною картиною світу [там само].

Виділяють декілька типів абсурду: нігілістичний абсурд, який не містить навіть мінімальних відомостей про світогляд і філософські імплікації тексту та гри; абсурд як структурний принцип відображення всезагального хаосу, розпаду мови і відсутності чіткого образу людства; сатиричний абсурд, який використовується в окремих формулюваннях та інтризі і достатньо реалістично описує світ [7]. Об'єктом нашого дослідження є драматургічні тексти антип'єс, у яких чітко виражений другий тип абсурду.

Крізь призму поглядів абсурдистів світ – аморфний і характеризується монотонністю і повторюваністю подій у ньому. Реальність, існування розглядаються як хаос. Для абсурдистів домінантною якістю буття є не розвиток, а розпад. Замість драматичної динаміки глядачу відкривається одвічна статика. Розвиток дії та кульмінацію заміняє їхня повна відсутність. Слід зазначити, що у драмі абсурду, зазвичай, немає інтриги і чітко визначених персонажів, у ній панує випадковість, а «фабула» будується виключно навколо проблеми комунікації. Персонажі п'єс позбавлені свого власного обличчя, характеру. Вони – волоцюги, клоуни, маріонетки, і аж ніяк не герої.

Il prend des attitudes de mannequin (ibid., 313).

Людина в антип'єсах прирівнюється до речей побуту, а речі на сцені відіграють таку ж роль, як і персонажі. Герой антидрами – псевдолюдина, яку драматурги намагаються

видати за єдиний правильний образ людського роду. Один із персонажів С.Беккета ніби підсумовує:

Estragon: Les gens sont des cons (ibid., 256).

Антигуманістична сутність подібної драматургії в тому і полягає, що об'єктом уваги Беккета, Йонеско та Адамова є людські слабкості, ті пороки, які оголюються ними не в ім'я боротьби з негативним у людині, не заради викорінювання зла, а з метою абсолютизувати трагікомічний образ людини, яка боркається в абсурдному світі, образ, який, на їхню думку, і є істинним обличчям людини [10: 33]. «Підступність, дурість, невдячність боягузтво, агресивність, скнарність – просто-таки фольклорна енциклопедія розмаїтих підлот, фундаментальних людських дефектів. Саме уособлення негативної постаті» [11: 10].

Критики розглядають геніальність драматургів-абсурдистів як форму безумства, а безумство як адекватну реакцію на наш світ [12]. Однак твори антидрами не є результатом творчого божевілля. Автори антип'єс нічого не вигадували, вони підводили підсумки того, що бачили. Йдеться про надзвичайну естетичну енергію художнього узагальнення у французькій драмі. «Узагальнення, яке переростає вузькі часові межі поставленої драматургом проблеми – у напрямі її розв'язання під усім небом світового досвіду» [11: 9].

Проведене дослідження показало, що філософія абсурду є найефективнішим способом інтерпретації навколишньої дійсності для авторів французької антидрами. Абсурд, що видається на перший погляд безглуздим, створює ефект контрасту зі звичною реальністю, що надає можливість розгледіти і краще зрозуміти навколишню дійсність. Абсурд представляє собою штучну будову, яка дозволяє розширити свідомість, що, в свою чергу, робить можливим у новому світлі побачити звичні речі і усвідомити їх [12]. Твори абсурдизму є цінним та багатим матеріалом для подальших когнітивних розвідок авторської картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутакова Л. О. Проблемы структурирования когнитивной реализации авторского сознания в тексте // Язык. Человек. Картина мира: Мат-лы Всерос. науч. конф. 27.09.2000. / Отв. ред. Одинцова М.П.; Омск. гос. ун-т. – Омск: Изд. ОмГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 51-54.
2. Мельничук О. А., Бушков Т. Ю. Аномальный мир романа Б.Виана «Пена дней» и авторская картина мира // Язык. Человек. Картина мира: Мат-лы Всерос. науч. конф. 27.09.2000. / Отв. ред. Одинцова М. П.; Омск. гос. ун-т. – Омск: Изд. ОмГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 116-119.
3. Торсуева И. Г. Интонация и картина мира художественного текста // Текст как отображение картины мира / Ред. кол. И. Г.Леонтьева (отв. ред.) и др. – М., 1989. – С. 5-11. – (Сб. науч. трудов / МГИ иностр. яз. им. Мориса Тореза. – Вып. 341).
4. Соболев П. В. Художественная картина мира: ценностная значимость // Художественное творчество. – Л.: Наука, 1986. – С. 32-36.
5. Маглакелидзе Ж. Г. Функции числительного в реализации художественной картины мира // Текст как отображение картины мира / Ред. кол. И. Г.Леонтьева (отв. ред.) и др. – М., 1989. – С. 20-36. – (Сб. науч. трудов / МГИ иностр. яз. им. Мориса Тореза. – Вып. 341).

6. Буренина О. Что такое абсурд, или по следам Мартина Эсслина // Абсурд и вокруг: Сб. статей / Отв. ред. О. Буренина. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 7-72.
7. Абсурд. – Ел. ресурс: <<http://arion.ru/wiki/Absurd>>.
8. Кравец А. С. Абсурд как нарушение смысла // Научные доклады. – Ел. ресурс: <<http://ec-dejavu.ru/Absurd-1.html>>.
9. Вороніна К. В. Нонсенс як мовний феномен: історія та перспективи дослідження // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – Вип. 50. – №. 741. – С. 156-159.
10. Проскурникова Т. Б. Французская антидрама (50-60-е гг.). – М.: Высш. шк., 1968. – 103 с.
11. Скуратівський В. Французька драма в нашому столітті (Вступ. ст.) // Французька п'єса ХХ століття: Театральний авангард. – К.: Основи, 1993. – С. 5-15.
12. Колоннзе Дж. Нонсенс как форма комизма // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма. – М.: Индрик, 2007. – С. 254-262.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Beckett AG: Beckett S. En attendant Godot // Théâtre français d'aujourd'hui: В 2-х т. / Сост. и биогр. справки о писателях Л.Зониной. – Т. 1. – М.: Прогресс, 1969. – С. 248-38.

УДК 821.161.1-31 X

Шатова И. Н.
(Запорожье, Украина)

К ВОПРОСУ О СВОЕОБРАЗИИ КАРНАВАЛЬНОГО МИРА ДАНИИЛА ХАРМСА

У статті мова йде про виняткову особливість карнавального світу Д. Хармса – його криптографічну природу. Проаналізовано вплив криптографії та анаграматизму на відомі поетичні та прозові твори Хармса. Доводиться, що криптограми стають одним із засобів карнавалізації, сміхового профанування та викривального пародіювання радянської дійсності 1920 – 30-х рр.

Ключові слова: карнавальний світ, криптографія, анаграми.

The article deals with the special peculiarity of the carnival world of D. Harms – its cryptographic nature. The influence of cryptography and anagrammatism on Harms's poetic and prose works has been analysed. It is being proved that cryptogramms become one of the means of carnivalisation, ridiculous profanation and revealing parody of the soviet reality of 1920 – 30-ies.

Key words: carnival world, cryptography, anagramms.

Замечательный русский писатель-абсурдист 1920 – 30-х гг. Даниил Хармс хорошо известен как автор, творящий в русле традиций игровой, карнавальской культуры. Своєю-

© Шатова И. Н., 2009

бразие карнавалного мира Хармса исследовали Дж. Робертс, А. Г. Герасимова, Н. В. Гладких, Е. Ю. Рог и другие. Рассмотрение звукописи поэтической речи известного «чинаря» выявило, что одним из средств карнавализации, атрибутом игровой стихии его творчества была тайнопись, которая затеняла профанно-смеховые подтексты, прежде всего – антисоветские.

Криптография как проявление карнавала существовала в петербургской поэзии еще до Хармса, к примеру, в 1900-10-е годы поэт-«кларист» Михаил Кузмин создавал стихи, в которых анаграмматическая шифровка имен и слов позволяла реализовать отдельные игровые стратегии автора («Эпилог» к циклу «Прерванная повесть», «Рыба», «Выздоровливающей» и др.) [1]. В начале 1920-х годов вокруг Кузмина сформировалась группа писателей-эмоционалистов, которые продолжили послереволюционную традицию своего старшего друга – составление анаграмм на актуальную политическую тематику. К. Вагинов и Ю. Юркун систематически включали в художественную ткань произведений криптограммы, высмеивающие советских лидеров; скрытый уровень прочтения их творений (как гротескно-комических, так и трагических по своему тону) придавал им карнавалный и вместе с тем обличительный характер [2].

Во второй половине 1920-х годов К. Вагинов вместе с Д. Хармсом, А. Введенским, Н. Заболоцким, И. Бахтеревым участвовал в поэтическом объединении ОБЭРИУ; писатели-обэриуты, в том числе Хармс, поддерживали творческие отношения с М. Кузминым. Выдвигаемая в данной статье гипотеза состоит в том, что обэриуты были знакомы с анаграмматическими экспериментами Вагинова и Кузмина, а природа абсурда в их карнавальном творчестве в некоторой степени обусловлена криптографическими подтекстами. Рассмотрение криптографической и анаграмматической природы карнавала Хармса – основная цель предлагаемого исследования.

Даниил Хармс, как и Кузмин, и Вагинов, всегда был склонен к созданию художественных антропонимов на основании звуковых аналогий, к анаграмматической зашифровке имен. В. Н. Сажин в примечаниях к «Истории Сдыгр Аппр» указывает, что фамилия профессора ТАРТАРЕЛИИна являл собой аллюзию на имя ТАРТАЛЬИ – персонажа комедии К. Гоцци «Принцесса Турандот» [3: 815], в стихотворении «Радость» Хармс, «как нередко бывает у него, трансформирует имя греческого ученого» АФИНЕЯ – АФИЛЕЙ [3: 810], в стихотворении «Фадеев Калдеев и Пепермалдеев» КАЛДЕЕВ схоже с фамилией КИЛЬДЕЕВА – дворника дома на Надеждинской улице, где жил писатель [3: 810], а первый из поэтонимов намекает на писателя А. Фадеева [4].

В своем творчестве для детей Хармс, вовлеченный в игровую стихию, не мог не обратиться к языковым играм, в частности, анаграммам. Особого внимания заслуживает «детское» стихотворение «Врун» (1930), построенное на анаграмматическом принципе: с помощью ключевых слов и созвучий в нем дано указание на то, что в тексте нужно найти и соединить разрозненные фрагменты слов-«отгадок»; так, анаграммы заглавного понятия многократно повторяются в созвучиях рефрена: «*Ну! Ну! Ну! Ну! / Врешь! Врешь! Врешь! Врешь! / .. / просто ерунда!*» (ВРУН, вр...ун, вр...рун). Автор – ведущий игрок стихотворения – задает анаграммированный вопрос: «А вы знаете, что *со?* / А вы знаете, что *ба?* / А вы знаете, что *ки?* / Что собаки-пустолайки / Научились летать?» [5: 629]. Анаграммированных ответов несколько, они скрываются в условиях

стихотворной загадки: «знаете, что ки? / Что собаки-пустолайки / научились летать?» (лет...ётчик, ЛЕТ-ЁТЧИК-ИКИ, лет...чи...ки). Отгадку можно интерпретировать и иначе, назвав популярные летательные средства 1920-х гг.: «научились, точно птицы /.../ рыбы) / точно ястребы летать!» (ИСТРЕБИТЕЛЬ или ист...стреб/и/тель), «пустолайки / научились /.../ это просто ерунда!» (АЭРОП-ЛА-Н или, говоря языком детей, аэроп...ланчики). В следующей строфе вопрошается: «А вы знаете, что на? / А вы знаете, что не? / А вы знаете, что бе? / Что на небе / Вместо солнца / Скоро будет колесо?». Ответ очевиден: «и не знаем ничего /.../ у папы моего /.../ тридцать /.../ вместо солнца /.../ будет колесо? / скоро будет золотое / (не тарелка, / не лепёшка) /.../ ну, еще /.../ а уж если колесо – / это просто ерунда! /.../ часовой» [5: 628-630] (ЭЛЕКТРА-ТРИ-ИЧЕ-ЕСТВО, ЭЛЕКТРАЛАМПОУЧКА, электрола...ампы, электри/ч/еско...ое осв...ещен...ние)

Следующие вопросы подразумевают ответы более серьезные: «А вы знаете, что под? / А вы знаете, что мо? / А вы знаете, что рем? / Что под морем-океаном / часовой стоит с ружьём? /.../ не с метёлкой, / а с заряженным ружьём» – вероятно, здесь зашифровано: под КРЕМЛЁМ, Крем...л...ём. И далее: «А вы знаете, что до? / А вы знаете, что но? / А вы знаете, что са? / Что до носа /.../ не достать» [5: 630] – очевидно, речь идет о политических доносах, на это указывает и название «детского» текста. К такому же выводу приходили и другие его интерпретаторы, о чем скептически сообщила А. Г. Герасимова в статье «Как сделан «Врун» Хармса». Убедительно рассматривая основные темы стихотворения как «набор архетипов «карнавальной» культуры – игрового, вывороченного мира, близкого детскому сознанию», исследовательница отметила: «Разнообразные толкования вызывало последнее сообщение Вруна, вплоть до вряд ли обоснованных подозрений в политическом намеке – для этого предлог превращается в приставку, и возникает криминальное слово «донос» [6]. Мы же услышим здесь и другие криминальные звукообразы: «ну, доехать, / ну, допрыгать /.../ а достать его руками – / это – / просто / ерунда!» [5: 631] (повторы ДО, ОС, созвучия ДОПР, ПРОС, весь контекст, в том числе криптографический, навешают слово допр...опрос). Строки «тарелка /.../ а с заряженным ружьем – / это просто ерунда!» содержат анаграммы аре...рест, АРЕСТ, растре...трел, «не слыхали /.../ научились летать /.../ точно ястребы летать /.../ просто ерунда» (растре...стре...елы, растре...стре...елять).

В свете последних «сюжетов» первый из «детских» игровых вопросов выглядит столь же издевательски: «А вы знаете, что у? / А вы знаете, что па? / А вы знаете, что пы? / Что у папы моего / Было сорок сыновей» [5: 628]. Правильный ответ, вероятно, предполагается следующий: «моего /.../ ровно сорок сыновей!» (Совнарко...м), «просто» (СТО – Совет Труда и Оборона), «под морем-океаном / часовой стоит» (Сов...нарком, СТО). «Папу» тоже обнаружить в тексте не сложно: «летать /.../ не допрыгать /.../ еще туда-сюда, / а достать его руками» (ПРЕД-ДСЕДАТ-АТЕЛЬСЬ Совнаркома), «сорок, / ровно /.../ не как рыбы» (Рыка...ов), «сыновей /.../ не тарелка /.../ а большое колесо!» (Алек...лексей или АЛЕКСЕЙ, Алекс...ей). «Папины» же сыновья – «как птицы, / это просто ерунда!» («птицы»-ПАРТИЙЦЫ), «у папы /.../ не тридцать /.../ сыновей» (па...рти/й/ца, па...рти/ц...ев), «пустолайки /.../ Врешь! Врешь! /.../ большое колесо» (больше...шев...ики). В стихотворении скрыты партийные имена и другого «папы» – генерального секретаря ЦК партии: «ничего, / не слыхали /.../ не тарелка» (генсе...екретарь), «птицы,

не как» (Ц...ека) «у папы /.../ не тридцать» (па...рти), «не слыхали ничего /.../ что ба /.../ собаки-пустолайки / научились летать? / Научились /.../ не достать» (КОБА, К...оба, Стали...ин, Ста...алин, учи...тель).

Можно обнаружить в тексте анаграммы имен и папиных «сыновей», например, заместителя председателя Совнаркома: «туда-сюда /.../ ерунда /.../ ну, как звери /.../ скоро будет золотое» (РУ-УДЗУТА-АК), нового председателя Совнаркома с декабря 1930 г.: «на небе вместо солнца /.../ будет золотое» (М-ОЛОТО-В), «собаки-пустолайки /.../ как ястребы /.../ руками» (КРУ-УПСКА-СКАЯ); председатели ВЧК-ОГПУ-НКВД: «сорок сыновей /.../ здоровенных /.../ пустолайки /.../ не с метелкой, / а с заряженным ружьем» (ДЗЕР-ЗЕРЖЫНС-КИЙ или Дз...зержинской, МЕНЖЫН-ЫНСК-КИЙ) и т.д. Образ часового «с заряженным ружьем» намекает на присутствие именных анаграмм военкомов: «здоровенных /.../ не тридцать /.../ ровно сорок сыновей /.../ просто ерунда! / А вы /.../ под морем-океаном /.../ достать его руками» (взор...ных ВОЕННЫХ ками...саро...ров, коман...анд/и/рав, коман...дир...ров), «не знаем /.../ Ну! / Врешь! /.../ просто ерунда!» (/Ф/рун...нзе), «сыновей. / Было сорок здоровенных /.../ Врешь! Врешь!» (Ворош...ыло...ов или ВОРО-РОШ-ЫЛО-ОВ), «ещё /.../ сорок» (Щё...орс), «не с дубиной, / не /.../ с заряженным» (БУДЁННЫЙ или БУДЁН-ЕННЫ-Й), «ну конечно /.../ не как рыбы» / точно ястребы летать /.../ не тарелка, / не лепешка» (КРЫЛЕНКА, Кры...ленка, КРЫ-ЫЛЕ-ЕНКО) [5: 628-630] и др. Таким образом, под прикрытием детской игровой загадки Хармс создал анаграммы на актуальную политическую тематику.

Другое «детское» стихотворение-«песенка» 1937 г. «Из дома вышел человек...» о путнике, который «шел все прямо и вперед», но однажды «исчез» в «темном лесу» [5: 634-635], тоже оказалось «говорящим». Исчезновением людей в те годы ведало ВЧК-ОГПУ-НКВД: «человек с дубинкой и мешком, / и в дальний путь /.../ и с той поры исчез. / Но если как-нибудь его / случится встретить вам, / тогда» (Че...ка, че...ек...ист, ОГ...ПУ, НКА...ВД). Среди созвучий можно услышать адрес данного ведомства: «из дома /.../ с дубинкой /.../ вошел он /.../ если как-нибудь его / случится встретить» (дважды: Лу...уб/я/нка, ЛУБЯНКА или ДОМ на Б...ольшо...ой Лубя/нк...е). Встретим в тексте и звукообразы зловещих обитателей Лубянки: «из дома /.../ с дубинкой и мешком /.../ однажды на заре /.../ скорей скажите нам» (Дзержын...ержинской, МЕНЖИНСКАЯ), «все вперед /.../ встретить» (Пе...терс), «прямо /.../ вперёд глядел /.../ как-нибудь его /.../ тогда скорей» (Ягод...года, встретить Я...году; первый нарком внутренних дел СССР, третий председатель ОГПУ-ГУГБ, преемник В. Менжинского – вероятно, основной прототип «человека с дубинкой», исчезнувшего в «темном лесу», так как в апреле 1937 г. он был арестован, а в 1938 г. осужден и расстрелян); «на заре /.../ с той поры исчез /.../ встретить» (аре...рест), «в дальний путь / отправился пешком» (от...равил Пешко...ва или от...равился, «отправился» Пешко...в – намек на смерть М. Горького и его сына). Упомянутые в криптографических подтекстах «детской песенки» 1937 г. «народные» комиссары тоже, наряду с Г. Ягодой, могут быть в некоторой степени прообразами исчезнувшего «человека с дубинкой», так как они к тому времени умерли, по официальной версии – в результате болезни, но есть подозрения либо доказательства причастности ВЧК-ОГПУ к их смерти; Я. Петерс был арестован в ноябре 1937 г., а в 1938 г. расстрелян. В этом перечне имен виновников и жертв террора особое место занимает

имя главного зачинщика репрессивных мер 1930-х гг.: «в дальний путь /.../ и с той поры /.../ случится встретить /.../ ни пид, ни спал, / ни спал, ни пид» (Ст...алин).

Рассмотрим далее одну из прозаических миниатюр: «I. Мы лежали на кровати. Она к стенке на горке лежала, а я к столику лежал. Обо мне можно сказать только два слова: торчат уши. Она знала всё. II. Вилка это? или ангел? или сто рублей? Нона это. Вилка мала. Ангел высок. Деньги давно кончились. А Нона – это она. Она одна Нона. Было шесть Нон, и она одна из них. III. Подошла собака в маленькой шапочке. Шаги раздавались и купались. Муха открывала окна. Давайте посмотрим в окно! IV. Нам в окне ничего не видать. Тебе что-нибудь видать? Мне ничего не видать, а тебе? Мне видать лыжи. А кто на лыжах? Солдат на лыжах, и ремень у него через плечо, а сам он не подпоясан» (1930 г.) [5: 299]. Ключом для криптографических контекстов произведения служат фразы «Тебе что-нибудь видать? Мне ничего не видать, а тебе?» и звукообразы: «мы /.../ она /.../ на горке /.../ обо мне» (АНА-НАГР-АМ-МЫ), «вилка мала. Ангел /.../ шаги раздавались /.../ давайте посмотрим в окно! Нам» (КРИПТОГРАММИРОВАНИЕ, АНАГРАММА или АНАГ-АГРА-АММА), «рублей? Нона это /.../ купались» (тайно... ап...ись). Вопрос «Тебе что-нибудь видать?» подсказывает анаграмму «и купались /.../ что-нибудь /.../ видать лыжи /.../ на лыжах, и ремень /.../ не подпоясан» (Куи...уинд... жи Архи...п); ключевые слова намекают на склонность художника к очень темным тонам на его полотнах: «Украинская ночь», «Лунная ночь на Днепре» и др.). Продолжая тему русской живописи рубежа XIX-XX вв., находим такие именные анаграммы: «сто рублей /.../ ангел высок» (В...рубель), «или ангел /.../ вилка мала /.../ из них /.../ купались. Муха» (МИХАИЛ, М/и/ха...аил, М-ИХ-АИЛ), ключевое слово «ангел» указывает на знаменитые картины М. Врубеля «Ангел с кадилом и свечой», «Шестикрылый серафим», или по аналогии – на главную тему творчества живописца – образ его страждущего Демона; «деньги давно кончились» (КОНЧАЛОВСКИЙ), «давайте посмотрим» (Пёт...отр); «в маленькой шапочке /.../ шаги /.../ открывала окна» (Ма...рк Шаг...ал) и т.д.

В рассматриваемой миниатюре отчетливо звучат и коррелируются с контекстом также звукообразы имен художников и писателей из близкого окружения Хармса – тех, кто вместе с ним создавал книги для детей: «торчат уши. Она» (Чар...ушин, художник-иллюстратор книг о животных и детский писатель-анималист, ключевые слова – «ска-зать /.../ торчат уши» содержат анаграмму владельцев длинных ушей: за...й/чатуш/к/и), «рублей? Нона /.../ ангел высок. Деньги /.../ ничего не видать» (Евгени...й); «собака в маленькой шапочке. Шаги раздавались» (МА-АРША-АК, Ма...аршак; контекст намекает на стихотворение «Пудель»), «купались. Муха» (САМУИЛ); «в окне /.../ лыжи. А кто на лыжах?» (Житко...ков), «или сто рублей?» (Бор...ис) и т.д.

Фраза «или сто рублей» позволяет услышать и звукообраз ИСТОРИЯ. Созвучия «Нона это» вызывают фонетические аналогии с одной из «шести Нон» – АНТОН, «высок. Деньги /.../ в окне ничего не видать» (Деник...еникин). Продолжая тему Гражданской войны, выйвим имена и других лидеров Белого движения (ключевые слова – «солдат», «ангел высок»): «на кровати /.../ Ангел высок» (Вран...ангель, ВрАНГЕЛЬ), «кончились /.../ открывала окна /.../ а кто /.../ плечо, а сам» (КО-ОЛЧА-АК, КОРНИЛАВ Лав...р), «вилка это? /.../ деньги давно кончились /.../ в окне ничего» (Кале...един, ЛЮ/дени...енич); «рублей /.../ мала. Ангел высок. Деньги /.../ было шесть /.../ на лыжах, и

ремень у него через плечо» (БЕЛОЕ ВОЙСКО, БЕЛЫЙ ГЕНЕРАЛ, бел...лы...е ГЕНЕРАЛЫ). Еще один уровень прочтения 2-го фрагмента повествует об интервенции в годы Гражданской войны (ключ – «деньги давно кончились»): «сто рублей /.../ высок /.../ было» (бл...ок) «*Нона это /.../ а Нона – это она*» (Антан...анта), «*вилка это? или ангел? или*» (ВЕЛИКОБРИТАНИЯ или АНГЛИЯ), «*или сто рублей? Нона это. Вилка*» (ВЕЛИКОБРИТАНИИ); назван активный сторонник интервенции: «*кончились /.../ ремень у него через плечо*» (Чер...чилль), «*или сто рублей? Нона это. Вилка /.../ шесть Нон и*» (У...инстон или Ви...инстон).

Новым перечнем «шести Нон» стали имена красноармейских командиров («*посмотрим в окно! / Нам в окне*»: ВОИНКОМ, ВОЕНКОМ или ВАЕНКОМ, военк...ом; ключевые слова: «солдат», «ремень у него через плечо» – указание на португепю): «*рублей? Нона /.../ одна Нона. Было /.../ что-нибудь*» (Бу/дённы...й, Будьон...дённы...онн/ы/й), «*сам он не*» (С...емён); «*давно /.../ одна /.../ солдат на лыжах, и ремень*» (Ж...данов Анд...рей), «*на кровати /.../ слова: торчат уши. Она /.../ вилка мала /.../ было шесть*» (ВОР-ОШЫЛ-ЛОВ Кли...м) и др.; «*на горке лежала, а я к столику /.../ одна /.../ шага раздавались /.../ окна. Давайте /.../ на лыжах? Солдат на лыжах*» (ГРАЖДАНСКАЯ, ГРА-АЖДАНСКАЯ вай...на), «*лежали на кровати. Она*» (во...она, на кров...и). Ключевые слова «к стенке», «лежали на кровати /.../ на горке» указывают на раненых и погибших участников братоубийственной бойни.

Следующий «каталог» – верховных комиссаров: «*она к стенке /.../ а я к столику /.../ сказать два слова: торчат уши. Она знала всё /.../ сто рублей /.../ высок*» (СОВЕТСКАЯ ВЛАСТЬ, влас...ть, СТО), «*высок /.../ посмотрим в окно! Нам*» (Со...овнарком), «*вилка это /.../ было шесть*» (больше...эвик), «*мы /.../ на кровати /.../ на горке*» (нарко...мы); ключевыми стали слова «к стенке» (намек на красный террор и Кремлевскую стену), «на горке», «к столику» (указание на принадлежность к высшим эшелонам власти и государственной «кормушке»). Находим именные анаграммы вождя: «*я к столику лежал /.../ рублей? Нона это. Вилка /.../ давно кончились /.../ Нон и она /.../ раздавались /.../ посмотрим*» (Ул...льйано...анов-Лени...ин Влади...мир ИЛЬИЧ), ключевые слова «к стенке на горке лежала» – намек на подмосковные Горки, где лечили Ленина, и захоронение его в Мавзолее у Кремлевской стены («*мы лежали /.../ на горке лежала /.../ ремень*»: Кре...емль, в КРЕ-РЕМ-ЛЕ; «*она знала все /.../ сто рублей? Нона /.../ Нон и она /.../ в маленькой*»: МАВ-АВЗАЛ-ОЛЕЙ Лени...нина). Партийные имена и фамилии других наркомов: «*лежали на /.../ она к стенке /.../ а я к столику /.../ или ангел? или сто рублей?*» (Ст...алин), «*солдат на лыжах*» (с грузинским акцентом: С...талын), «*собака /.../ окна*» (КОБА, Ко...оба); «*в маленькой /.../ в окне*» (МАЛЕНКОВ или Маленко...нков), «*вилка мала. Ангел /.../ деньги давно кончились /.../ нам в окне ничего не видеть /.../ тебе? Мне видеть*» (Ка...аган...г/а/нович, КАГАНОВИЧ, КАМЕНЕВ или Камен...менев), «*вилка это? или ангел? /.../ Нон и она*» (Кали...алини...нин), «*открывала /.../ в окне*» (РЫКАВ, Рык...ков), «*раздавались и купались /.../ посмотрим*» (Томс...ский) и др.

Фраза «она знала все» и слова «к стенке» становятся ключевыми для подтекстов, связанных с деятельностью ВЧК-ОГПУ-НКВД: «*она к стенке на горке /.../ к столику /.../ сказать только два /.../ или сто /.../ собака /.../ шапочке /.../ купались /.../ ничего /.../ ремень у него через плечо*»: (ЗА-АСТЕНК-КИ ЧЕКА или Чек...ка, ОГ...ПУ,

ЭНКА...КАВД, чек...ист); «на кровати /.../ шаги раздавались /.../ а сам он не подпоясан» прочитывается как вра...раги и...зд/е/вались, ра...ас...поясан); такое понимание становится ключевым для характеристики потаенного уровня текста, связанного с деятельностью сотрудников ВЧК-ОГПУ. Здесь указана и фамилия председателя ОГПУ (с 1926 г.), который руководил операциями по уничтожению «классовых врагов»: «мы лежали на кровати /.../ она к стенке /.../ к столику /.../ обо мне можно сказать» (Менжы...нска...ки/й/, Менж/и/нска...ки/й/), «раздавались и купались /.../ мне видать лыжи. А кто на лыжах? Солдат на лыжах, и ремень у него» (МЕН-ЖЫНС-СКИЙ). «Назван» и его предшественник: «мы лежали на кровати /.../ на горке лежала, а я к столику лежал /.../ можно сказать /.../ знала все /.../ шаги раздавались и купались /.../ солдат на лыжах, и ремень у него через плечо» (ЖЕЛЕ-ЗН-Ый /Ф/ЕЛИКС ДЗИР-ЕРЖЫН-СКИЙ; метафора «к стенке на горке лежала» подсказывает, что персонаж криптографического уровня текста погребен на Красной площади у Кремлевской стены).

Результаты исследования показали, что насыщенных тайнописью текстов у Даниила Хармса немало, примеры можно приводить и далее. Криптограммы становятся одним из средств карнавализации, смеховой профанации, обличительного пародирования советской действительности 1920-30-х гг. Криптографическая подоплека произведений Хармса убеждает в том, что художественный мир писателя карнавален по своей природе: ему свойственны, говоря словами М.М. Бахтина, освобождающий характер смеха, сниженность, пародийность, развенчание, бесстрашие, дух «веселой относительности всякого строя, всякой власти и всякого положения (иерархического)» [7: 143], направленность «на смену властей и правд, смену миропорядков» [7: 146].

ЛИТЕРАТУРА

1. Шатова И. Н. Криптография и карнавализация в творчестве Михаила Кузмина // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2007. – № 4. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007 (в печати).
2. Шатова И. Н. Своеобразие карнавалыного мира писателей-эмоционалистов // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2006. – № 4. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2006. – С.13-19.
3. Сажин В. Н. Примечания // Хармс Д. Малое собрание сочинений. – СПб.: Азбука-классика, 2003. – С.805-842.
4. Ревяков И. С. Халдеи, шабаш и амфибрахий (опыт интерпретации одного стихотворения Даниила Хармса) // [http:// xarms.lipetsk.ru/texts/rev02.html](http://xarms.lipetsk.ru/texts/rev02.html)
5. Хармс Д. Малое собрание сочинений. – СПб.: Азбука-классика, 2003. – 864 с.
6. Герасимова А. Как сделан «Врун» Хармса // <http://xarms.lipetsk.ru/texts/geras2.html>
7. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Сов. Россия, 1979. – 318 с.

ОБРАЗ МАТЕРІ В ПРОЗІ А. КАМЮ

У статті розглянуто поетику образу матері в прозі А. Камю. Основну роль у створенні цього образу відіграє часопростір. Мати, яка, як правило, сприймається читачем через свідомість сина, розміщена в хронотопі порогу (М. Бахтін) – в межовому просторі вікна чи на балконі та в перехідний час – ввечері. У цьому хронотопі час завмирає і син переживає екзистенційну кризу, пов'язану з близькістю смерті. Децентрація матері, її відокремленість від буденного світу і дивний зв'язок зі смертю споріднюють її з феноменом Іншого як «доступністю первинної недоступності» (Е. Гуссерль).

Ключові слова: «Інший», образ, поетика, хронотоп порогу, екзистенційна криза.

This article centres on the poetic of the image of the mother in A. Camus' prose. The main role in the creation of this image plays the chronotop. Usually the mother is intentional – seen by her son in the «chronotop of the threshold» (M. Bahtin) concretized in the space of the window and the balcony and in the time of the transition – in the evening. In this chronotop the time is stopped and the son experiences the existential crises connected with the proximity of the death. Such characteristics of the mother as decentralization, estrangement of the routine and strange connection with the death make her related with the phenomenon of the Other as «the accessibility of the initial inaccessibility» (E. Gusserl).

Key words: «Other», image, poetic, chronotop of the threshold, existential crises.

У творчості А. Камю проблема Іншого посідає важливе місце. Цей факт можна пояснити кількома причинами. По-перше, А. Камю як письменник і філософ знаходився у феноменологічно-екзистенціалістській парадигмі, для якої питання Іншого складало одне з основних зацікавлень (згадаймо рефлексії Е. Гуссерля, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті, Е. Левінаса). По-друге, французькому алжирцеві А. Камю було знайоме відчуття некоріненості: співець африканського Середземномор'я він так і не зник до Європи; водночас, будучи французом, він залишився чужим в Алжирі. Це стало особливо відчутно в 50-х роках у зв'язку із загостренням антиколоніальної боротьби і депортацією французьких поселенців. Проте глибинне джерело образної системи інакшості в творчості письменника потрібно шукати в ще більш інтимному досвіді – в його стосунках з матір'ю, образ якої зустрічається майже в кожному творі митця.

У науково-критичній літературі, присвяченій життю і творчості А. Камю, образ матері вже привертав увагу. З доступних нам робіт варто особливо виділити монографії трьох французьких дослідників. О. Тодд у своїй біографії А. Камю відтворив портрет реальної матері письменника – неписьменної, малоговоркої, напівглухої жінки, що втратила чоловіка в Першій світовій війні й жила під тиском власної авторитарної матері, тяжко працюючи прибиральницею в заможних будинках, щоб виростити своїх двох синів [1: 32–47, 49]. Ж. Леві-Валенсі розглянула образ матері в ранній, алжирський, період творчості митця [2: 170–178, 186–190, 207–286, 384–388]. Ж. Сароккі детально проаналізував цей образ

в опозиції до образу батька, на якому і зосереджена основна увага його дослідження «Альбер Камю і пошук батька» [3: 69–74, 134–141, 150–151, 201–208, 342–355]. Новизна нашої статті полягає в тому, що в ній на матеріалі романів «Щаслива смерть», «Чума», «Перша людина», повісті «Сторонній» із залученням есе «Між «так» і «ні»» зроблено спробу встановити закономірності конструювання образу матері та його основні характеристики з опорою на теорію інакшості Е. Гуссерля та методологічну базу, розроблену М. Бахтіним у роботі «Форми часу і хронотопу в романі. Нариси по історичній поетиці».

У творчості А. Камю образ матері від одного тексту до іншого з гідною подиву наполегливістю зберігає ряд констант на поетикальному та ідейно-семантичному рівнях: матір стає атрибутом часопростору порогу, зливається з ним і в такий спосіб конкретизує свою чужість стосовно оточуючого її світу.

За М. Бахтіним, хронотоп порогу тісно пов'язаний з образом Іншого. Науковець зазначає: «Саме слово «поріг» уже в мовленнєвому житті (поруч з реальним значенням) отримало метафоричне значення і сполучалося з моментом перелому в житті, кризи, рішення, що міняє життя (або нерішучості, остраху переступити поріг). У літературі хронотоп порогу завжди метафоричний і символічний, інколи у відкритій, але частіше в імпліцитній формі» [4: 182]. Дослідник відмічає важливість хронотопу порогу в творчості Ф. Достоєвського, різновидами якого (або, словами М. Бахтіна, – «суміжними» хронотопами) є хронотопи сходів, передньої, коридору, що переходять у хронотоп вулиці та площі. Саме тут «відбуваються події криз, падінь, воскресінь, оновлень, прозрінь, рішень, що зумовлюють все життя людини» [4: 183]. Хронотопові порогу відповідає і специфічний час: «Час у цьому хронотопі, по суті, є миттю, що начебто не має тривалості й випадає з нормальної течії біографічного часу» [там само].

Описані російським науковцем прозріння і кризи, притаманні хронотопові порогу, відбуваються не з матір'ю (у творчості письменника вона – одна з тих, кому властива повна тотожність, рівність самій собі), а з сином. Мати в творчості А. Камю – завжди, так би мовити, інтенціональна, тобто сприймається читачем через свідомість сина. Саме для нього вона невіддільна від часопростору порогу – вікна чи балкону – прозора і тонка межа яких не стільки відділяє затишок дому від зовнішнього світу, скільки поєднує їх. Споглядаючи матір у цьому властивому їй хронотопі порогу, син переживає екзистенційну кризу – тривогу від усвідомлення існування смерті – стан, який з особливою пристрастю й частотою на різні лади описували філософи й письменники-екзистенціалісти і який з легкої руки К. Ясперса увійшов у філософський обіг як погранична ситуація.

Стосунки матері й сина в творчості А. Камю, як правило, далекі від гармонійної задоволеності. Французька дослідниця Ж. Леві-Валенсі зазначає, що свою романну творчість письменник відкрив твором «Луї Ренжар» («Louis Raingeard»), написаним під впливом роману Андре де Рішо (André de Richaud) «Біль» («La Douleur»). Ідейно-тематичний центр твору цього маловідомого французького письменника утворюють «складні почуття, що поєднують і роз'єднують матір та її молодого сина, коливаючись між ревностями й ненавистю, між пристрасною любов'ю й розривом» [2: 35]. Так само в незавершеному і приреченому на забуття самим А. Камю романі «Луї Ренжар» велику увагу приділено саме цим неординарним стосункам матері й сина [2: 207–286]. Якщо звернутися до опублікованих як у Франції, так і в Україні перших записних книжок А. Камю, які пись-

менник почав більш-менш регулярно вести з травня 1935 року, то вже на першій сторінці, в першому абзаці читаємо: «Роки, прожиті в злиднях, зумовлюють лад почуттів, у цьому випадку *лад почуттів вичерпується* дивним стосунком сина до матері» [5: 7]. В есе «Між «так» і «ні»» з першої опублікованої в 1937 році збірки «Спід і лице», яку вже зрілий А. Камю оцінював як компактне вмістилище художніх образів своїх подальших творів [6: 14], драматизм цього «дивного стосунку» між двома найближчими людьми передає наративна й часопросторова організація тексту.

Так, повернувшись після роботи в той час, коли ще нікого немає вдома – бабуся пішла за покупками, а діти ще не прийшли зі школи – «жінка впала на стілець і невидячими очима втупилася у щілину між паркетинами. Навколо неї западала ніч, серед якої її мовчання ставало нездоланною скорботою» [6: 24]. У цю мить за нею непомітно спостерігає син. При описі жінки гомодієгетичного оповідача – сина жінки – заступає не включений в історію сторонній наратор: це переключення наративної інстанції має на меті відтворити дистанцію між матір'ю і сином, яку той гостро переживає. Відсторонення жінки передає також категорія граматичного способу: лише за допомогою умовного способу можна описати пережите сином відчуття, настільки воно здається неприродним й інтимним – не призначеним для жодного стороннього ока: «Якби в таку мить увійшов її хлопчик, то помітив би худу постать з кістлявими плечима і завмер: він злякався б. Він почав би багато чого розуміти. Навряд чи усвідомив би він цілком своє існування. Але його плач не допоможе перед дикою тишею. Йому шкода своєї матері, чи це означає любов? Вона ніколи не пестила його, бо просто не вміла. Тож залишилися тільки довгі хвилини, щоб дивитися на неї, почуваючись чужим» [там само]. Посередництво гетеродієгетичного оповідача при описі матері хоча і не є загальною поетикальною особливістю створення образу матері, але відіграє важливу роль в останньому автобіографічному романі А. Камю «Перша людина». У цьому творі протагоніст Жак Кормері – прототип самого письменника – також не здатен безпосередньо наблизитися до своєї, здавалося б, такої примітивної, не писемної і напівглухої матері, яка проте овіяна в свідомості сина ауруо таємничості. Цю виняткову загадковість передає також часопростір – поетикальна константа образу матері в творчості А. Камю.

Більшість епізодів, в яких описано матір, відбуваються в просторі вікна чи балкону – переході між внутрішнім, освоєним простором дому і зовнішнім, чужим простором світу – улюбленому місці перебування матері: вона *«знову втуплювалася в те саме вікно й дивилася на ту саму вулицю, яку споглядала половину свого життя»* [7: 205]. Навіть ліжко матері в її кімнаті, як зазначено в романі «Перша людина», також упирається у вікно [8: 133] – важлива деталь, на жаль, упущена в українському перекладі [7: 209].

Звернення А. Камю до образу вікна вписує його в широкую філософську, літературну і мистецьку традицію: згадаймо образ вікна як втілення ідеї двох світів – матеріальної буденщини й ідеальної безконечності – у романтиків: «Романтичний пейзаж часто розуміється як вікно у безкінечність, крізь яке романтичний герой намагається побачити трансцендентне» [9: 57]. Відголоски концепції двох світів зберігаються в творчості А. Камю. Обернена до вікна магі опозиційна рутинному світу бідняків, що на деякий час залишається позад неї: «... *Палка, внутрішня і невизразна таємниця, в якій плекалася, а відтак за нею поставала звичайна таємниця слабкої усмішки або мовчання матері, коли під вечір*

він заходив до вітальні, де вона сиділа на самоті, не запалюючи гасівниці, даючи темряві змогу мало-помалу заповнити всю кімнату, а сама, обернувшись на якусь ще темнішу і щільнішу масу мороку, задумливо дивилася крізь вікно на пошжавлений, але беззучний для неї рух вулиці, і хлопчик зупинявся тоді на порозі, і серце його стискалося, виповнене безнадійною любов'ю до матері й до того, що в ній уже не належало світові і вульгарній цоденності» [7: 261–262]. Проте це протистояння таємниці та «вульгарної цоденності» позбавлене романтичного бунтарства. Пасивна, напівглуха, мовчазна жінка здатна лише на бездумне споглядання, а для чутливого сина, який спостерігає матір у рамці вікна, жінка покійно зливається із зовнішнім світом, овіяним не романтичною привабливістю, а абсурдною байдужістю – причиною загостреної екзистенційної тривоги сина: «Байдужість цієї дивної матері! Існує тільки велетенська самотність світу, яка стала для мене єдиним мірилом» [6: 25].

Любов матері до споглядання крізь вікно передалася й синові. Рідко який герой А. Камю не зображений чи в отворі вікна, чи на балконі, чи на терасі, словом, на певній висоті. Мерсо з роману «Щаслива смерть» насолоджується алжирською природою і віддаленим містом з перспективи тераси «Будинку перед світом» [10: 77–91] та з вікна збудованого ним помешкання коло моря, в рамці якого він стоїчно зустрічає свою смерть [10: 122–128]. Так само герой післяполудневою недільною порою розважається спогляданням вулиці з балкону й з вікна кімнати, яку колись займала його мати [10: 29–31]. Цю пристрасть спостерігача розділяє і наступний герой А. Камю – Мерсо з повісті «Сторонній». Він також від рання до настання ночі з неймовірним терпінням споглядає з балкона за млявими метаморфозами до найменших дрібниць знайомої йому вулиці [11: 17–19]. У романі «Чума» завжди заклопотаний нескінченною роботою лікар Рійо, і той викроє хвилинку, щоб насолодитися оранською панорамою з тераси будинку старого астматика [12: 233–234]. Саме спогляданням нічного міста з цього місця, де наратор підсумовує свої основні ідеї, і закінчується роман [12: 275–276]. Коло вікна ще в першій частині твору лікар намагається досягнути чуму і виробляє особисту стратегію боротьби з нею [12: 100–101]. Героїня новели «Зрадлива жінка» переживає миттєвості найповнішого буття, спостерігаючи за небом і пустелею з високого форту [13: 356–358]. Звичка героїв А. Камю споглядати світ з висоти – вікна, балкона, тераси – сконденсована і доведена до гротеску в образі головного героя повісті «Падіння»: «Так, я почував себе вільно, тільки коли дерся вгору. Навіть у життєвських дрібницях мені завше хотілося бути вищим за інших. Тролейбусу я віддавав перевагу перед вагонами метро, автобусу перед автомобілем, терасам перед антресолями. Я люблю спортивні літаки, коли над головою розпросторюється небо, а на пароплавах завжди обираю для прогулянок верхню палубу. В горах я тікаю від ущелин, видираюся на плато й перевали. Якщо вже рівнина, то полонина, на менше я не згоден. Аби доля мені судила вибирати собі якесь ремесло, скажімо, токаря чи покрівельника, будьте певні, я обрав би дахи і не побоявся б запаморочення. Труми, льохи, підземелля, гроти, провалля будять у мені жах» [14: 288].

Часопростір вікна, в якому постає матір у прозі А. Камю, має одну важливу характеристику: вікно це передусім вечірне, а отже, має стосунок і до часового порогу – періоду доби між днем і нічною: «Надвечір вона (мати – Т. Б) мала звичку виходити на балкон. Вона сідала на стілець і торкалася губами холодного й солоного заліза балконної огоро-

жі. Вона дивилася на перехожих. Поступово десь іззаду заходила ніч <...> Жінка поринала у бездумне споглядання» [6: 25]. Саме о цій перехідній порі й у цьому перехідному просторі час, як притаманно часопросторові порогу, стає «миттю, що начебто не має тривалості й випадає з нормальної течії біографічного часу» [4: 183]. Цю темпоральну зупинку відчуває син, споглядаючи матір в отворі вікна чи балкону: «Скоро повернеться стара, життя оживе: коло світла від газової лампи, церата, вигуки, голосні слова. Але тепер ця тиша означала зупинку часу, позавимірну мить» [6: 24–25].

Відтак, матір у творчості А. Камю знаходиться переважно за межами яскравого денного світла й світла лампи, яка за Г. Башлярюм, утворює центр помешкання [15: 224]. Її простір – це передусім простір сутінок, віддаленості від центру. Мати, яка зазвичай є стихією будинку, у творах А. Камю займає маргінальну позицію: прибиральниця в багатих будинках, вона і вдома фактично залишається на правах служниці під керівництвом справжньої господині будинку – своєї матері. Деспотична і вольова, вона становить протилежність піддатливій і мовчазній доньці. У романі «Перша людина» саме бабця завжди знаходиться в освітленій частині квартири, більше того, вона виконує ретельно описане оповідачем дійство запалення лампи, яке в дитячій свідомості сина пов'язано з перемогою затишку над тривогою: «Ця тривога перед невідомістю і смертю, яку він завжди відчував, повертаючись із лицю додому, під кінець дня охоплювала його серце з такою ж наглістю, з якою темрява поглинала світло і землю, і тримала дити, доки баба запалювала гасівницю <...>, і його серце повільно розтискалося, мірою того, як омахи світла здіймалися вгору і в кімнаті ставало світліше» [7: 303–304]. Стихія матері навпаки тяжіє до сутінок, а відповідно, й до екзистенційного неспокою: поки хлопчик читає під лампою, а бабця порається на кухні, «мати, забравши стілець з-під світла лампи, сідала взимку біля вікна, а влітку на балконі і спостерігала за рухом трамвайів, авт і перехожих, яких у цю пору ставало все менше і менше» [7: 303]. Можливо, в цих автобіографічних дитячих спогадах письменника слід шукати витоки кольорової гами його творів, де яскраве сонячне світло не завжди однозначно ласкаве й життєдайне (взяти хоча б образ вбивчого сонця в повісті «Сторонній» і в новелі «Відступник, або збентежений дух»), а темрява не така вже й деструктивна (згадаймо темну антресоль – субститут китового черепа – простір перепочинку й потенційного оновлення в новелі «Йона, або художник за роботою»).

Маргінальний простір сутінок стає тлом, на якому мати фактично зливається з хронотопом порогу. Цю тенденцію жінки до мімікрії відмітив один з героїв роману «Чума». Тарру, описуючи в своїх нотатках матір лікаря Рійо, відмічає її здатність «стиратися», «стушовуватися» – якість, що нагадує йому власну мати: «Особливо Тарру підкреслює її незвичайну здатність стушовуватися – (ми дозволили собі внести коректуру в український переклад, в якому, на нашу думку, слово «*effacement*» [16: 250] передано невідповідним виразом – «здатність знічуватися» – і суперечить образу матері в прозі А. Камю – Т. Б.), її звичку висловлюватися тільки найпростішими фразами, як вона полюбляла сидіти коло віконця, що виходить на тиху вуличку, і просиджувати там усі вечори, мирно згорнувши руки на колінах, лець випроставши стан, і все дивилася, аж поки сутінки затоплять кімнату, а сама вона обернеться на чорну тінь, яка лець вирізнятиметься на тлі сірого серпанку, який, поступово згуцуючись, поглине її нерухомий силует; описує легкість, з якою вона снує по квартирі, її доброту, якою промениться вся її істота,

кожен її жест, кожне її слово <...>, і, нарешті, пише він, стара осягає все не розумом, а серцем і, лишаючись у затінку, мовчки, вона уміє бути рівною будь-якому світлу, хай навіть це світло чуми» [12: 254]. Окрім уникання простору світла, а отже, й децентрації, мати в творчості письменника «*стусовується*» через максимальну закритість і редукцію свого недоступного як для сина, так і для будь-кого локусу – «*тісного світа, порожнього і замкненого, де вона метушилася на самоті*» [7: 174]. Герметичності світу матері надає також її внутрішня непроницність: напівглуха й небагатослівна вдова майже не вступає в контакт з навколишнім світом.

Просторова межа, простір децентрації – така позиція матері передається й синові або загалом камюзіанським героям. Тому то й герої А. Камю переважно сімейно не влаштовані, знаходяться осторонь від родинного затишку. На пальцях однієї руку можна перерахувати більш-менш щасливі пари, які в творах письменника здебільшого відіграють роль статистів: подружжя Массонів, на дачу до якого завітали Мерсо і Марі з повісті «Сторонній»; сімейство Каstellів з роману «Чума», яким «*раптово накинуто довга розлука з усією очевидністю показала, що вони жити не можуть одне без одного, і проти цієї несподівано відкритої істини нічого не важила й чума*» [12: 119]; один з головних героїв роману журналіст Рамбер, який пройшов через небезпечні випробування і заслужив на зустріч зі своєю коханою. Опозицію цим парам становлять чисельні герої, які з різних причин переживають розлуку. Патрис Мерсо з роману «Щаслива смерть» надає перевагу аскетичному щастю, не поєднуваному з любов'ю до жінки. Роман Мерсо з Марі в повісті «Сторонній» нагло перериває несподіваний поворот долі. У романі «Чума» лікаря Рійо і його жінку розлучає смерть. Нещасний Гран так і не може дібрати потрібних слів, щоб написати дружині, яка покинула його. Жінка з новели «Зрадлива жінка», яка майже не розлучається з чоловіком, проте відчуває екзистенційну порожнечу їх життя. У новелі «Йона, або Художник за роботою» шлюб протагоніста опиняється під загрозою через нереалізованість митця. Кланманс з повісті «Сторонній» зізнається в своїх садистських стосунках зі слабкою статтю.

Децентрація матері, її пограничне становище між двома світами – між затишком дому і байдужим світом – робить з неї Іншу, що Е. Гуссерль, визначає як «доступність первинної недоступності» [17: 223]. З одного боку, мати є найближчою для сина людиною і по крові, і просторово (знаходиться в одній кімнаті з сином, який спостерігає за нею), а з іншого боку, для сина вона назавжди залишається таємницею попри свою позірну простоту і близькість. Таємниця ця, виражена хронотопом порогу, живиться потужним екзистенційним джерелом – присутністю смерті, яку син постійно відчуває поруч із матір'ю.

Смерть – індивідуальна чи колективна – це та точка відліку, з якої починаються філософування А. Камю, який проте визнає марність будь-якого її логічного пояснення: «Я можу все спростувати в оточуючому світі, який мене обмежує або захоплює, окрім цього хаосу, цього пануючого випадку і цієї божественної рівноваги, яка постає з анархії. Я не знаю, чи закладений у цьому світі зміст, який його перевершує. Але я знаю, що мені цього змісту не збагнути і що нині я не можу його пізнати» [18: 105]. Така апріорна невизначеність смерті зближує її з гуссерлівською концепцією Іншого як присутньої перед нами таємниці, що не піддається розкриттю. Ідея німецького філософа знайшла відгук зокрема в роздумах Е. Левінаса. Останній навіть визначає таємницю Іншого через смерть, тому що її не можливо схопити, пізнати, присвоїти собі: «Смерть – це немож-

ливість того, щоб у мене був проєкт. Приближення смерті означає, що ми вступили в стосунки з тим, що є повністю інше; щось, що несе в собі якість бути іншим і притому не тимчасово, щоб ми могли б ввібрати його в себе в користуванні, – ні, таке щось, саме існування якого полягає в тому, щоб бути іншим. Моя самотність не підтверджується, а розбивається смертю» [19: 75].

В есе «Між «так» і «ні»» письменник зображає матір у наближених до смерті станах – у межових станах між буттям і небуттям – неприємністю й маренням. Вже дорослий син знаходить стару жінку зомлілою на балконі: її налякав незнайомиць, що потайки проник до квартири. Син за порадою лікаря залишився з матір'ю на ніч. В одному ліжку з нею, під одною ковдрою він відчуває сплячу жінку: «Вона ж була неспокійна, стогнала й іноді раптово здригалася» [6: 25], – і сам провалюється у гарячкову дрімоту. Ця ніч, яка б дала чимало поживи для роздумів психоаналітикові, для сина стала незабутнім відкриттям, адже дозволила усвідомити нездолану прірву, що відділяє його від найближчої йому людини: «Тільки пізніше він усвідомив, якими самотніми були вони тієї ночі, одні проти всіх. «Інші» спали, коли вони вдвох знемагали в гарячці. У цьому старому будинку все здавалося порожнім <...> Залишився лише великий сад тиші, який іноді порушували похливі зітхання хворої. Він ще ніколи не почувався так незатишно. Світ розтанув, а з ним і ілюзія, що кожного ранку світ починається знову. Більше нічого не існувало: навчання, амбіції, улюблені страви чи кольори. Нічого, окрім хвороби й смерті, яка, здавалося, огортала його зусібіч <...> Він все ще був огорнутий ніжним і пекучим образом самотності удвох» [6: 26]. «Самотність удвох» – це чи не єдине, що поєднує цю дивну матір із сином. Відчужені один від одного і решти світу гострим відчуттям своєї інакшості, вони водночас споріднені цією чужістю, що походить від загостреного відчуття смерті.

У повісті «Сторонній» нічне перебування з матір'ю повторюється, проте вже не наодинці, а в присутності байдужих мешканців будинку престарілих, і смерть тут не імплікується через наближені до небуття стани, а відразу напряму заявлена: «Сьогодні не стало нені» [11: 7]. До того ж зустріч матері й сина відбувається в локусі, недвозначно пов'язаному зі смертю: мати лежить у морзі в труні. Мерсо, як того вимагає традиція, проводить ніч коло померлої, проте – дивна річ – без якихось вагомих причин відмовляється підняти кришку труни. Деталь ця не є випадковою, про це свідчить і дублювання закритості: в кімнаті знаходиться доглядальниця зі схованим через хворобу обличчям: «Обличчя не було – лише біла пов'язка» [11: 9]. Якщо звернутися до образу матері в інших творах А. Камю, то емоційну стриманість Мерсо, за яку його врешті-решт і буде покарано суспільством, звиклим до усталеного прояву почуттів, можна проінтерпретувати як відмову героя порушувати дистанцію, що завжди розділяла матір і сина, до кінця зберігаючи за нею статус Іншої як «доступності первинної недоступності». Відстань між двома найріднішими людьми здатне подолати лише недвозначне усвідомлення Мерсо своєї близької смерті. Перед стратою він «вперше за довгий-довгий час» згадує матір і відчуває, що байдужість, яку вона втілювала («Байдужість цієї дивної матері!») [6: 25]) стала невід'ємною частиною і його самого (До речі, у цьому ж зізнається герої роману «Перша людина»: «У мене всередині жаска порожнеча, якась байдужість, що доконує мене» [7: 158]). Тепер Мерсо однаково не лише, як раніш, з ким одружитися – з Марі чи з іншою, де жити й працювати – в рідному Алжирі чи в Парижі, але й взагалі жити чи

піти в небуття, адже він примирився з абсурдністю світу – з невідворотним наближенням смерті: *«Так ніби недавній спалах гніву очистив мене від болю, позбавив надії і, споглядаючи це нічне небо, всіяне таємничими знаками і зірками, я вперше відкрив свою душу тихій байдужості світу»* [11: 74]. Погранична ситуація смерті, в якій опинився герой, як ніколи, наблизилася сина до матері, настільки, що тривога, яку він відчуває в її присутності в інших творах А. Камю, у цій повісті зникає.

У романі «Щаслива смерть», що передував написанню повісті «Сторонній», мати також у свідомості сина пов'язана зі смертю. До того ж відчуття це повторюється, адже пережито двома персонажами – центральним героєм – Патрисом Мерсо та епізодичним персонажем – прототипом реального дядька письменника – глухим бондарем Кардона, який винаймає частину квартири Мерсо. На початку книги Мерсо згадує померлу матір, її мученицьку хворобу і похорон. Після її смерті герой перебирається до її кімнати, де, *«добровільно спасувавши перед життям, він терпляче проводив на самоті довгі години, сповненні смутку й співчуття»* [10: 26]. Кімната матері наповнюється смертю, що проникає крізь відчинене вікно, адже під ним знаходиться різниця, звідки постійно піднімається запах крові, який лише вночі здатні побороти аромати помаранчевого цвіту із садку: *«Цілу ніч його кімната й сам він потопали в цих тонких, але негустих пахоцях, і тоді йому здавалося, буцімто він, провісив цілу вічність за межею смерті, нарешті розчухнув вікно в життя»* [10: 27]. Кардона також після смерті матері й втечі своєї сестри фактично поринає в небуття. У занехаяній кімнаті важко знайти ознаки людського. Тут самотній бондар, сумуючи за матір'ю, наче ховається в склеп споминів і бруду, опускається до тваринного існування.

Парадокс образу матері в творчості А. Камю полягає в тому, що в ньому поєднуються два початки – життєдайне і смертоносне: мати, що породила сина, в його свідомості невіддільна від тривожного відчуття смерті. Цей стосунок доведено до крайності в п'єсі «Непорозуміння», де мати в невіданні вбиває свого сина. В есе «Між «так» і «ні»» ця діалектику життя і смерті передано опосередковано: після опису матері з'являється моторошний образ – кицька, яка поїдає своє померле кошеня [6: 27]. Однак водночас смерть, яку мати робить для сина такою відчутною, наче впускає в кімнату через вечірнє вікно, наділена екзистенційним потенціалом. Вона стає мірилом автентичності його життя. Тому в свідомості сина мати асоціюється з неможливою правдою: *«О мамо, о ніжне, любе дитя, ти вища від мого часу, вища від історії, що уярмила тебе, справжніша, ніж усе, що я любив у цьому світі, о мамо, пробач своєму синові, що він утік від ночі твоєї істини»* [7: 350]; *«Здебільшого вона мовчить або обходить кількама словами, щоб висловитися; він говорить без угаву і не годен передати тисячами слів те, що вона могла висловити одним словом або своїм мовчанням... Мати і син»* [7: 372]. У такому контексті стає зрозумілішим сміливе отождолення матері з Христом (*«Його мати є Христос»* [7: 354]) – страдником, що спонукав померти для старого життя і відродитися для нового. Паралель ця, звичайно, з огляду на відкрито постульований атеїзм А. Камю, стосується виключно земного життя.

Отже, основну роль у конструюванні образу матері в прозі А. Камі відіграє часопростір. Мати, яка, як правило, сприймається читачем через свідомість сина, розміщена в хронотопі порогу – в межовому просторі вікна чи на балконі та в перехідний час – вечері. У цьому хронотопі час завмирає і син переживає екзистенційну кризу – пограничну

ситуацію, пов'язану з відчуттям присутності незбагненої таємниці – смерті. Децентрація матері, її відокремленість від буденного світу і дивний зв'язок зі смертю споріднюють її з феноменом Іншого, який Е. Гуссерль визначив парадоксальним чином як «доступність первинної недоступності» [17: 223].

ЛІТЕРАТУРА

1. Todd O. Albert Camus. Une vie. – Paris, Gallimard, 1999. – 1188 p.
2. Lévi-Valensi J. Albert Camus ou La naissance d'un romancier (1930 – 1942). – P.: NRF, Gallimard, 2006. – 562 p.
3. Sarocchi J. Albert Camus et la recherche du père: Thèse / Université de Lille. – Lille, 1979. – 406 p.
4. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / Бахтин М. Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 9–193.
5. Камю А. Записные книжки / Камю А. Сочинения в 5 томах. – Т. 5. / Пер. с франц. – Харьков: Фолио, 1998. – 410 с.
6. Камю А. Спід і лице / Камю А. Вибрані твори: у 3 т. – Т. 3. / Пер. з франц. – Харків: Фоліо, 1997. – С. 7–43.
7. Камю А. Перша людина / Щаслива смерть: Роман; Перша людина: Роман / Пер. з франц. – К.: Юніверс, 2005. – С. 129–414.
8. Camus A. Le premier homme. – P.: Gallimard, 2005. – 394 p.
9. Кондратьев Е. А. Автор – персонаж: совпадение и расхождение точек зрения (К. Ф. Фридрих) / Метаморфозы творческого Я художника / Отв. ред. Кривцун О. А. – М.: Памятники исторической мысли, 2005. – С. 45–65.
10. Камю А. Щаслива смерть / Камю А. Щаслива смерть: Роман; Перша людина: Роман / Пер. з франц. – К.: Юніверс, 2005. – 416 с.
11. Камю А. Сторонній / Камю А. Вибрані твори. У 3-х т. – Т. 1. / Пер. з франц. – Х.: Фоліо, 1996. – С. 5–74.
12. Камю А. Чума / Камю А. Вибрані твори. У 3-х т. – Т. 1. / Пер. з франц. – Х.: Фоліо, 1996. – С. 75–276.
13. Камю А. Вигнання і Царство / Камю А. Вибрані твори. У 3 т. – Т. 1. / Пер. з франц. – Харків: Фоліо, 1996. – С. 347–445.
14. Камю А. Падіння / Камю А. Вибрані твори: у 3 т. – Т. 1. / Пер. з франц. – Харків: Фоліо, 1996. – С. 277–344.
15. Башляр Г. Пламя свечи / Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Пер. с франц. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 213–278.
16. Camus A. La peste. – P.: Gallimard, 1996. – 283 p.
17. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Пер. с нем. – СПб.: Наука, Ювента, 1998. – 320 с.
18. Камю А. Міф про Сізіфа / Камю А. Вибрані твори. У 3-х т. – Т. 3. / Пер. з франц. – Харків: Фоліо, 1997. – С. 72–162.
19. Левинас Е. Время и другой / Е. Левинас. Время и другой / Пер. с франц. – СПб.: ВРФС, 1999. – С. 21–119.

ДОЛЯ – ТАЛАН – ФОРТУНА:
МІФОЛОГЕМА ДОЛІ В ОПОВІДАННІ С. КРЕЙНА «ВІДВЕРТИЙ ЧОВЕН».

Мета даної статті – дослідити міфологему долі як засіб конституювання художнього простору й елемент рецептивної стратегії в оповіданні-притчі С. Крейна «Відвертий човен». С. Крейн використовує міфологему як конструкт, продуктивний щодо створення художньої реальності, синтезує давній міф із сьогоденням та універсальними цінностями в контексті дидактичної й символічної притчі. Міфологічний сюжет є архетипом, крізь який «проростає» романтична притча, що вербально та візуально зображує могутність духу людини, значущість спільності, братства в прагненні подолати трагічну долю.

Ключові слова: романтизм, притча, доля, міфологема, битва, імпресіонізм, макрокосм.

Цель статьи – исследовать мифологему судьбы как конструкт и как элемент рецептивной стратегии в рассказе С. Крейна «Открытая лодка». С. Крейн использует мифологему как конструкт, продуктивный для создания художественной реальности, синтезируя древний миф с современностью, и исследует универсалии морального порядка в контексте дидактичной, аллегоричной притчи. Мифологический сюжет становится архетипом, сквозь который прорастает романтическая по пафосу притча, вербально и визуально изображающая мощь человеческого духа, значимость единства, братства людей в стремлении победить трагичную судьбу.

Ключевые слова: романтизм, притча, доля, мифологема, битва, импрессионизм, макрокосм.

Purpose of this article is to investigate mythologema of human's fate as structural element as well as receptive one in the short story by S. Crain «The open Boat». S. Crain uses mythologema as 'a construct', productive in the process of forming the aesthetic reality; for the writer it is a way of synthesizing ancient myth with his contemporary present to investigate universal moral problems in the context of a didactic and allegorical fable. Hence, mythological plot has being transformed into archetype, through which romantic in its pathos fable grows. Narrative in visual and verbal forms depicts a heroic power of human spirit, an importance of brotherhood, close unity of the persons in their strong intention to win, to overcome tragic fate.

Key words: romanticism, a fable, a fate, mythologema, a battle, impressionism, macrocosm.

Біблійний сюжет про Ноя та врятування людей в його ковчезові в американській літературі трансформується в мотив морської подорожі-битви, розвинутий ще Г. Мелвіллом у романі «Мобі-Дик» (1851), опублікованому в період розквіту американського романтизму, що найчастіше умовно хронологізується 1810–1860-ми роками. Створення та розвиток національної літератури США безпосередньо пов'язані з романтичною традицією, яка розвивається й збагачується далеко за межами традиційної хронологізації. Наприклад, сюжет морської подорожі-битви отримує нове життя на межі XIX-XX століть та

в новому ХХ сторіччі в оповіданні С. Крейна «Відвертий човен» (1898), пізніше – у повісті С. Хемінгуей «Старий та Море» (1952). Романтичною є саме ідея розвитку світу та індивідуального духу завдяки боротьбі добра і зла, через трагізм. Для письменників-романтиків поняття «доля» безпосередньо пов'язане з категорією «душа». Душа стає рушійною силою, яка наповняє на необхідності змін і викликає їх у долі персонажів романтичних творів.

Згідно з міфологічною свідомістю концепт міфологеми долі реалізується через поняття «необхідність» і «випадковість». «Необхідність» є обмеженням волі, підкоренням. Доречно згадати твердження Сенеки про те, що «воля веде слухняного і силою притягує непокірного» [1: 27]. «Випадковість» позначає гірку або щасливу «посмішку фортуни». У римській міфології Фортуна – Богиня долі, чия посмішка несе людині вдачу, а насмішка – загибель («фатум»). Поняття «фатум» (англ. «fate») характеризує негативний вплив зовнішніх сил на людське життя. Концепцію міфологеми як філософської категорії розвинув російський економіст і філософ-ідеаліст С. М. Булгаков (1871 – 1944): «Народжений міф містить у собі щось нове, до того невідоме самому міфотворцю, отже, цей зміст затверджується як самоочевидна істинність. Така самоочевидність породжується майже інтуїтивним характером її походження... У міфі констатується зустріч світу іманентного – свідомості людини – й світу трансцендентного» [2: 59]. Поняття міфологеми пов'язане з конкретно-образним, символічним засобом зображення реальності, що виникає у тих випадках, коли вона не вкладається в межі формально-логічного й абстрактного зображень.

Оповідання С. Крейна «Відвертий човен» («The Open Boat») створено як яскрава притча про двобій людини з долею, де оспівано силу людського духу. С. Крейн зображує, як чотири чоловіки (капітан, журналіст, механік і кухар) два дні й дві ночі без сну та їжі правлять човном у січневий холод, намагаючись досягти землі: «Ніхто з них не бачив неба... їхні очні невідривно стежили за хвилями, що мчалися прямо на них» [3: 722]. Оповідь заснована на реальній корабельній аварії, учасником якої став сам письменник, коли провів повну добу в бурхливому морі. Тому один із персонажів – журналіст. Безіменні персонажі С. Крейна діють згуртовано, бажання урятуватися – єдина мета, яка поєднує та веде їх: «Важко описати те незриме братство, що згуртовується на морі... Це дещо більше, ніж просто однастайне визнання всього, що потрібно заради загального порятунку» [3: 726]. Персонажі С. Крейна прагнуть жити, проте відчай не раз охоплює кожного з чотирьох. Кореспондент, наприклад, згадує давно забутий вірш, який закінчується рядками: «Я більш ніколи не побачу мою рідну землю». Проте в цьому ж вірші йдеться й про вірну дружбу: «Але за ним друг, і він бере цю дружню руку» [3: 736]. Відповідальність не лише за своє життя, але за всіх, хто знаходиться з тобою в одному човні, – в основі єдності чотирьох.

Напруга зростає з появою акул-вісників смерті, вони з'являються біля розхитаного човна, їх плавці, «подібно блакитному полум'ю, розрізали чорні води» [3: 734]. Доречно згадати, що в 1898 році С. Крейн почав писати друге оповідання «Блакитний готель». Блакитний колір грає в ньому не менш зловісну роль, уособлює такі якості, як «холодність», «бездушність», котрі спричиняють смерть одного з персонажів. Кольори в палітрі С. Крейна символічні: червоний – ознака загрози: човен ніяк не може підійти до берега, його відносить прибій, зростає тривога в душах людей, які майже встигли повірити в

можливість порятунку. Небом наближаються «цегляно-червоні хмари», з'являється дим від будівлі, що горить десь на південному сході, ширяють чайки [3: 729]. Чайки – теж вісники смерті, вперше вони з'являються набагато раніше: «Наче зіткані з льону чайки літають тут і там» [3: 724]. Чайки, як і плавці акул, асоціюються мешканцями «зляканого човна» з лезом ножа, що посилює негативне значення їх образів [3: 725; 3: 734].

Ніде немає згадки про білизну птахів. Можливо, для С. Крейна білий колір несумісний з образом смерті? Це так, якщо судити з його оповідання «Блакитний готель», де білий стає ознакою чистоти, котрої не вистачає у світі нетрів і бродяг: навіть білі фартухи офіціантів у закусочній заляпані жиром. У притчі «Відвертий човен» білий колір зрідка розфарбовує окремі деталі пейзажу: біліють пінні гребені хвиль навколо човна [3: 723, 728], білястою плямою проступає на горизонті берег [3: 727], пізніше над силуетами розсипаних берегом будиночків біліє вітряний млин [3: 738].

Чому капітан назвав птахів «гидкими тваринами», коли йому належало зрадити цій ознаці близького берегу? Кольору очей чайок приділяється набагато більше уваги: «Часто вони наближались майже впритул, упершись у людей чорними намистинками своїх очей» [3: 725]. У наведеному фрагменті оригінального тексту є слово «a bead» – це не тільки «намистинка», але й «мішень». Здається, що четверо в човні бачать не лише очі птаха, вони дивляться в очі смерті. Далі, коли одна з чайок сідає на човен, нарратор знову звертає увагу на колір її очей. Відігнати пташину не так легко для пораненого в руку капітана, який до того ж не наважується здійснювати різкі рухи, боїться перевернути розгойданий на хвилях човен. Усе ж чайку вдається зігнати, це заспокоює всіх, «тому що птах уразив їхню уяву» і викликав «зловісне почуття, що посилюється» [3: 725].

Після візиту чайки люди продовжують гребти. Ритмічна організація тексту, що містить повтори слів і фраз, передає розміреність й монотонність рухів: «Вони сіли на одне сидіння, і кожний взяв по веслу; потім механік узяв обидва весла, потім кореспондент узяв обидва весла; потім механік; потім кореспондент. Вони гребли й гребли» [3: 725]. Час від часу в оповідання влітаються фрагменти молитви-внутрішнього монологу одного з чотирьох, що стійко чинять опір смерті: «Якщо мені судилося потонути, якщо мені судилося потонути, якщо судилося мені потонути, то чому ж, в ім'я всіх семи божевільних богів, що правлять морем, мені дозволено запливти так далеко від піщаного берегу та дерев?» [3: 729]. Далі в тексті з'являється образ долі: «Якщо ця сліпа, дурна доля-Фортуна нічого кращого від цього не може мені запропонувати, то її, мабуть, розбестила можливість керувати людськими долями... Вона не може потопити мене. Вона не осмілиться. Вона не може. Лише не після всього, що сталося» [3: 729]. Автор не пояснює, хто з чотирьох молиться, тому що це робив кожен із них. Вони не бачать різниці між Богом та долею, але й не намагаються покоритися ані Богу ані долі. «Тільки потопи мене, тоді ти вислухаєш все, що я прагну сказати тобі!», – людина погрожує кулаками небу [3: 729]. Молитва-погроза стає ключовим епізодом твору, виявляє рішучість та силу духу людини, що дивиться в очі жорстокої долі, але вже не лише чинить опір смерті, – прагне вистояти та перемогти.

Незважаючи на трагізм ситуації, що зображує С. Крейн, природа й людина в його творі мають органічні стосунки як частини єдиного макрокосму. Таке ставлення до людини й природи характерне й для повісті Е. Хемінгуей «Старий та море», де відтворена доля-талан

старого рибалки Сантьяго, його спроба реалізувати давню мрію – упіймати велику рибу. В центрі твору – образ цілком відвертої перед долею й стихією людини в хиткому човні, прагнення битися з долею за заповітну мрію, яка, ніби бажаний берег, вабить і зникає в примарній імлі. В романі Г. Мелвілла стара трубка Ахаба дістається у спадок Ізмаїлу. Чи знак це безсмертя мрії, як спокуси й випробування людини долею? А можливо – символ хиткості грані між творчою мрією й руйнівною пристрасстю? Поєдинок із природою, морем та долею, зображений С. Крейном, закінчується успішно для трьох із чотирьох врятованих. Капітан, кореспондент й механік перемогли «семеро божевільних Богів, які правлять морем», ухопили від священного караваю життя свою долю-вдачу [3: 741]. Мотив єдності людини та природи чітко звучить у останніх рядках оповідання-притчі про битву людини з долею: «Коли настала ніч, білі хвилі здіймались всюди в світлімісяця луны, і вітер доніс до людей на березі могутній голос моря; тоді вони відчули, що тепер можуть його розуміти» [3: 741]. Художня реальність оповідання складається на основі характерній для імпресіонізму багатозначності кольору, відтінку, ритму та звуку. Короткі діалоги, часті повтори слів та речень, експресивність, підкреслена та іноді гротескова «крихитність й хиткість човна на фоні безкрайнього морського простору створюють візуалізований образ морської битви за життя людей, віданих долею «на милість п'яти океанів» [3: 741].

Сприйняття людини як частки макрокосму, його поєднаність з природою-матір'ю, природою-духом характерні для міфології. Проникаючи в езотеричні таємниці міфу, письменники-романтики намагались здійснити духовну метаморфозу, відродити давні, але актуальні сюжети та ідеї, які дозволяють відхилити невидиме простим оком, пояснити глибинну сутність явищ. Міфологеми й створені на їхніх засадах філософеми стають інструментом, який реалізує цю метаморфозу, поєднує минуле з сьогоденням, дозволяє показати людину як індивідуальність і як частинку всесвіту, висвітлює душевні рухи та почуття як головні мотиви вчинків людини, й, нарешті, виражає ідею самовдосконалення й саморозвитку особистості. С. Крейн використовує міфологеми як конструкт, продуктивний щодо створення художньої реальності, синтезує давній міф із сьогоденням та універсальними цінностями в контексті дидактичної й символічної притчі. Дихотомічність образу морської стихії, що одночасно символізує загрозу й макрокосм, поширює семантику твору, посилює його філософічність. «Діалектична семантика античної міфологеми, взаємодіючи з авторським текстом, інтелектуалізує його, апелюючи до колективної пам'яті людства» [4: 140]. Міфологічний сюжет є архетипом, кризь який «проростає» романтична притча, яка вербально та візуально зображує могутність духу людини, значущість спільності, братства в прагненні перемогти трагічну долю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – Т. 1. – М., 1993. – С. 274. 2.
2. Денисов С. Ф. Судьба как экзистенциал и мифологема//Вестник Омского государственного университета. – Сб. науч. тр. – Вып. 4. – Омск, 1999. – С. 58-62.
3. S. Crane. The Open Boat //The Norton Anthology of American Literature. – New York; London: Norton & company, 1985. – V.2. – P. 722-741.

4. Михед Т. Антична міфологема як один із засобів конституювання художнього простору роману Г. Мелвілла «Мобі Дік»//Література США: роздуми, есеї, розвідки. Американські літературні студії в Україні. – Зб. наук. ст. – Вып. 3. – Київ, 2006. – С. 132 – 141.
5. Михед Т. До проблеми періодизації американської літератури XIX століття// Література США: роздуми, есеї, розвідки. Американські літературні студії в Україні. – зб. наук. ст. – Вып. 4.– Київ, 2006. – С. 40 – 54.
6. <http://www.vcu.edu>: American Romanticism: Ann Woodlief 's introduction. – Virginia Commonwealth University.

УДК 111.852 – 2.09 Кузмин

Колмыкова Е.А.
(Измаил, Украина)

МИХАИЛ КУЗМИН В ОЦЕНКАХ СОВРЕМЕННОКОВ

У статті розглядаються відгуки сучасників (О. Блока, М. Цветаєвої, М. Гумільова, М. Волошина, тощо) Михайла Кузміна щодо його літературної діяльності.

Ключові слова: модернізм, символізм, кларізм.

The article investigates the opinions of Mikhail Kuzmin's contemporaries (A. Block, M. Tsvetayeva, N. Gumilev, M. Voloshin, etc.) towards his literary works.

Key words: modernism, symbolism, clarism.

Поэт, писатель, критик и композитор Михаил Алексеевич Кузмин никогда не принадлежал к числу запрещенных авторов – упоминания о его творчестве можно встретить в различных учебниках по зарубежной литературе советских времен. Однако, литературное наследие блистательного модерниста изучено недостаточно. Ввиду этого, особый литературоведческий интерес представляют оценки произведений М. Кузмина, которых он удостоился в лице современников.

В известной работе «Преодолевшие символизм» (1916) В. М. Жирмунский говорил о трех поколениях поэтов-символистов, обозначив каждое из этих поколений именами «поэтов-зачинателей». Согласно этой классификации, первая волна символизма связана с К. Бальмонтом и В. Брюсовым, вторая – с В. Ивановым, А. Белым и А. Блоком, а третья – с именем Михаила Кузмина. Называя М.Кузмина «последним русским символистом», В. Жирмунский подчеркивал, что «он связан с символизмом мистическим характером своих переживаний...» [1: 107], хотя «его роль в истории русской поэтической литературы еще недостаточно оценена» [Там же]. Безусловно, М. Кузмин был близок к символизму, но принадлежал ли он к нему в полном смысле слова, вопрос спорный. По мнению самого писателя, символисты утратили связь с действительностью. Вместе с тем, он признавал, что это – «люди, считающиеся с такими устарелым словами, как «мировоззрение», «лирический пафос», «внутреннее содержание» и «метафизика искус-

ства» [2: 154], что в его устах звучало как комплимент. Прежде всего, трудность состоит в определении к какому именно символистскому течению можно отнести произведения М. Кузмина. Некоторые черты творчества русского модерниста роднили его с акмеистами, черпавшими вдохновение из его программной статьи «О прекрасной ясности» (1910). Что же касается отношения самого М. Кузмина к акмеистам, то оно характеризуется следующими словами поэта: «Такая ... не органическая, а выдуманная и насильственная школа, как акмеизм, с самого рождения лезла по швам, соединяя несоединимых Гумилева, Ахматову, Мандельштама и Зенкевича» [3: 399]. Некоторые современные исследователи относят творчество М.Кузмина к эмоционализму, основателем которого он считается. В целом, М.Кузмин – писатель, творивший в эпоху символизма, – не принадлежал ни к одной из модернистских «школ».

Такую своеобразную литературную обособленность М. Кузмин объяснял тем, что «... существуют отдельные поэты, примкнувшие к той или другой школе, но школ нет» [3: 385]. И причина здесь, по мнению писателя, кроется в том, что «школа всегда – итог, вывод из произведений одинаково видевшего поколения, но никогда не предпосылка к творчеству» [Там же]. Выражая свое негативное отношение ко всякого рода литературным школам, М. Кузмин замечал, что «заботы о теоретизации и программные выступления могут оказать услугу чему угодно, но не искусству, не творчеству» [Там же]. М. Кузмин считал, что не литературная школа представляет поэта, а поэт, художник слова представляет школу: «... поэты перерастают даже такие почтенные и явно литературные школы, как символизм, футуризм и, пожалуй, имажинизм. Для всех Сологуб – Сологуб, Маяковский – Маяковский... [3: 398-399]. И далее: «Но, конечно, Эрберг – символист, Крученых – футурист, Мариенгоф – имажинист, потому что отнимите у них значение школы, и они потеряют всякий смысл» [Там же]. И хотя в кругу символистов писатель постоянно стремился заявить о своей особости, тем не менее, оказавшись волею судеб включенным в контекст символизма, он не сопротивлялся такому включению, так как это давало ему возможность регулярно печататься в журналах и выпускать книги, не насилуя своего дарования [4: 24].

Отношение к Кузмину как к личности и как к писателю среди современников, и особенно в кругу символистов, было неоднозначным – от восхищения до полного неприятия. Но как бы ни относились к нему, все же все признавали в нем талантливого и образованного художника слова, обладавшего в литературе и жизни собственным лицом, не похожим ни на кого [5]. Александр Кондратьев, живший в эпоху М. Кузмина, так писал о русском модернисте: «Он не гонялся за модой, но сам создавал таковую, очень трудную для подражания писательской массе, выдвинутой на поверхность социальными заказами и революционным брожением 1905 года. Он принадлежал к тем немногим избранникам, для которых патерики (жития святых) и апокрифы ближе марксистской литературы, комедии Аристофана предпочтительнее театрального творчества Чехова, а сказки Шехерезады интереснее «Сборников Знания»» [Там же].

Имя М. Кузмина было окружено ореолом тайны и загадочности, что порождалось не только образом жизни писателя, но и своеобразием его поэзии. «О Кузмине в Москве шли легенды. О каждом поэте идут легенды, и слагают их все те же зависть и злобность» [6: 18], – утверждала в воспоминаниях «Нездешний вечер» Марина Цветаева.

Практически все, писавшие о М. Кузмине в своих мемуарах, отмечали его неординарную внешность, и, прежде всего, глаза, придававшие некую загадочность всему его образу.

Марина Цветаева, оказавшаяся под влиянием особого взгляда кузминских глаз, выразила это в следующих строках: Два зарева! – нет, зеркала! Нет, два недуга! / Два серафических жерла! / Два черных круга [7].

М. А. Волошин в статье «Александрийские песни» Кузмина (1906) восторженно писал о нем, обращая внимание на экзотичность русского модерниста: «Когда видишь Кузмина в первый раз, то хочется спросить его: «Скажите откровенно, сколько вам лет?» – но не решаешься, боясь получить в ответ: «Две тысячи» [8: 718]. Описывая внешность поэта, автор статьи заметил: «...ему не может быть больше 30 лет, но в его наружности есть нечто столь древнее, что является мысль, не есть ли он одна из египетских мумий, которой каким-то колдовством возвращена жизнь и память» [Там же]. М. А. Волошин практически отождествлял античного «автора» «Александрийских песен» с самим Михаилом Кузминым, отмечая их некую мистическую связь: «Но почему же он возник теперь, здесь, между нами в трагической России, с лучом эллинской радости в своих звонких песнях и ласково смотрит на нас своими жуткими огромными глазами, усталыми от тысячелетий?» [8: 724].

Либреттист и художественный критик, яркий представитель петербургской богемы А. Е. Шайкевич в своих воспоминаниях так описывал появление М. Кузмина в кафе «Бродячая собака»: «На эстраду маленькими, быстрыми шажками взбирается удивительное, ирреальное, словно капризным карандашом художника-визионера зарисованное существо. Это мужчина небольшого роста, тоненький, хрупкий, в современном пиджаке, но с лицом не то фавна, не то молодого сатира Крупные, выпуклые, желающие быть наивными, но многое, многое перевидавшие глаза, осиянны длинными, пушистыми, словно женскими, ресницами» [9: 105].

Но не только внешностью, особенностью манер поражал Михаил Кузмин своих современников и коллег по цеху. Его литературное творчество было так же необычно, как и он сам.

Весьма благосклонно относился к поэзии М. Кузмина Валерий Брюсов. В частности, в хвалебной рецензии на первый сборник «Сеги» (1908) он отметил своеобразие его стиля: «Изящество – вот пафос поэзии М. Кузмина... И ни к кому не приложимо так, как к М. Кузмину, старое изречение: его стакан не велик, но он пьет из своего стакана...» (1909)» [10: 171]. В этом в целом положительном отзыве, однако, читается некий негативный подтекст: В. Брюсов как бы намекает на то, что поэзия М. Кузмина предназначена для узкого круга читателей. И в то же время В. Брюсов не мог не оценить его особого тонкого поэтического дара, так ценимого коллегами по цеху: «Стихи М. Кузмина – поэзия для поэтов. Только зная технику стиха, можно верно оценить всю ее прелесть» [11: 379].

Однако, несмотря на хвалебные отзывы корифеев символизма (В. Брюсова, Ф. Сологуба), подметившими своеобразие и «непохожесть» его поэзии, сам М. Кузмин, по утверждению современника Р.Ивнева, «не считал себя «первым и единственным»» [12: 160].

Николай Гумилев отмечал редкое умение М. Кузмина писать «интересно и неинтересно», что удается редко кому из писателей. В частности, в статье «О прозе М. Кузмина» (1910), Н. Гумилев утверждал, что его прозаические произведения отличает «опред-

еленность фабулы, плавное ее развитие и особое, может быть ему одному в современной литературе присущее, целомудрие мысли, не позволяющее увлекаться целями, чуждыми искусству слова» [13]. И далее: «Он не стремится стилистическими трюками дать впечатление описываемой вещи; он избегает лирических порывов, которые открыли бы его отношение к своим героям; он просто и ясно, а потому совершенно, рассказывает о том и другом. Перед вами не живописец, не актер, перед вами писатель» [Там же]. Язык прозы писателя-модерниста Н. Гумилев характеризовал как ровный, строгий и ясный, как бы стеклянный: «Сквозь него видны все линии и краски, которые нужны автору, но чувствуется, что видишь их через преграду. Его периоды своеобразны, их приходится иногда распутывать, но, раз угаданные, они радуют своей математической правильностью» [Там же]. В оценках поэзии М. Кузмина Н. Гумилев солидарен с Валерием Брюсовым, отмечая ее «салонность»: «не то, чтобы она не была поэзией подлинной и прекрасной; наоборот, «салонность» дана ей, как некоторое добавление, делающее ее непохожей на других. Она откликнулась на все, что за последние годы волновало петербургские гостиные. Восемнадцатый век под Сомовским углом зрения, тридцатые годы, русское раскольничество и все то, что занимало литературные кружки: газеллы, французские баллады, акростихи и стихи на случай. И чувствуется, что все это из первых рук, что автор не следовал за модой, но сам принимал участие в ее творении» [14]. Несмотря на то, что заканчивает свою статью Н. Гумилев весьма хвалебными словами, отводя М.Кузмину одно из первых мест среди современных русских поэтов, и подчеркивая, что «лишь немногим дана в удел такая изумительная стройность целого при свободном разнообразии частностей» [Там же], именно обвинение в «салонности» его поэзии и послужило тому, что дружба между Н. Гумилевым и М. Кузминым разорвалась.

Конечно, не всегда рецензии на работы М. Кузмина были положительными. К примеру, реакция В.Брюсова на «Зеленый сборник стихов и прозы» (1904), вышедший в домашнем издании семейства Верховских, была следующей: «...осуществления «Зеленого сборника» далеко ниже замыслов» [11: 133]. Ал. Блок не без иронии заметил о произведении «История рыцаря д'Алессио»: «Поэма того же автора (в драматической форме) содержит 11 картин, но могла свободно вместить 50, так как рыцарь д'Алессио (помесь Фауста, Дон-Жуана и Гамлета) отчаялся далеко не во всех странах и не во всех женщинах земного шара» [15: 586]. Трудно назвать хвалебным и следующее утверждение Н. Гумилева о том, что М.Кузмина «...все же нельзя поставить в числе лучших современных поэтов потому, что он является рассказчиком только своей души, своеобразной, тонкой, но не сильной и слишком ушедшей от всех вопросов, которые определяют творчество истинных мастеров» [16: 34]. Н. Гумилев, вероятно, намекал на оторванность поэта от народа и его проблем, но разве не отрицание утилитарности поэзии характеризовало «новое искусство»? Эту же характерную «обособленность» от внешней жизни подметил и Сергей Соловьев: «Его мир – маленький замкнутый мир повседневных забот, теплых чувств, легких, чуть-чуть насмешливых мыслей» [17: 64].

В 1920 году в газете «Жизнь искусства» появилась статья «О прозе М. Кузмина», посвященная 15-летию литературной деятельности писателя-модерниста. Автор статьи, известный критик Б. М. Эйхенбаум, утверждал, что «проза Кузмина еще не вошла в обиход» [18: 6], так как он был больше популярен как поэт. Б. М. Эйхенбаум подметил

своеобразие и некоторую противоречивость стиля М. Кузмина: «французское изящество соединяется у него с какой-то византийской замысловатостью, «прекрасная ясность» – с витиеватыми узорами быта и психологии, «не думающее о цели» искусство – с неожиданными тенденциями» [18: 6]. Как видно из вышеприведенной цитаты, М. Кузмин был уже известен не только как поэт, но и как критик, проповедовавший «кларизм» (знаменитая статья-манифест «О прекрасной ясности»). Как особая похвала писателю, звучат следующие слова Б. М. Эйхенаума: «Кузмин – не эпигон. Он ищет новых путей, творчество его поэтому развивается медленно, прихотливо, делает неожиданные скачки» [18: 7]. Б. М. Эйхенаум определил «две линии» в прозе Кузмина – линию «изящного, забавного рассказчика» и «загадочного, несколько сумбурного бытописателя, не лишённого тенденциозности» [18: 7-8]. В конце статьи критик приводит афоризмы Кузмина, взятые из его критических работ, которые раскрывают основной смысл искусства, одновременно объясняя отвращение писателя-модерниста «к искусству основополагающему, высокому». Пафос М. Кузмина исследователь усматривал «в грациозном, наивном созерцании жизни как причудливого узора, наивное в самой тенденциозности» [18: 9], а основу этого пафоса – «в наивном экстазе умиления и в столь же наивном экстазе веселья и шутки» [Там же].

Будучи самобытным и оригинальным поэтом, «одним из наиболее интересных и изящных представителей русской литературы своей эпохи» [5], М. Кузмин оказал неоценимое влияние на молодых литераторов того времени, и влияние это было столь велико, что без него, как отмечает С. Куняев, «...едва ли было возможным формирование таланта Велимира Хлебникова, Марины Цветаевой, Осипа Мандельштама и многих других поэтов» [19: 22]. И какие бы похвалы или упреки ему ни предъявлялись, он всегда оставался верен себе: «Преданность своему высокому назначению – быть поэтом – Кузмин пронес через всю жизнь, не изменяя ему под давлением обстоятельств – постоянной нужды, постепенной утраты читателя, положения литературного изгоя, чем обернулись для него послереволюционные годы и советская действительность 20–30-х годов...» [20: I-XVI]. И потому так горько читать запись в дневнике современницы писателя С. К. Островской от 12 марта 1936 г., где она так сообщала о смерти Михаила Алексеевича Кузмина: «На днях умер Михаил Кузмин, тонкий и изысканный поэт из малочисленного и строгого клана миниатюристов и ювелиров. Смерть его прошла незамеченной: он пережил сам себя. Его теперь не читают и не чувствуют, кроме нескольких вневременных безумцев, вроде меня. А большинство даже не знает, что был такой поэт, что он писал необыкновенные и обворожительные вещи, и что простое имя Михаил Алексеевич Кузьмин в газетном объявлении относится именно к нему. Так и было напечатано «Кузьмин» с мягким знаком. Посмертная ошибка в транскрипции имени говорит, по-моему, сама за себя» [21].

Разнообразие оценок и отзывов современников на творчество Михаила Кузмина, отношение к его личности свидетельствует о несомненной незаурядности писателя-модерниста. Представителями русского модернизма отмечается и очевидная роль М. Кузмина в литературном процессе, называется целый ряд поэтов, испытавших на себе воздействие поэтического наследия писателя, что свидетельствует о значимости его литературной деятельности. В целом, обзор работ современников, посвященных творчеству М. Кузмина, позволяет с полным основанием говорить о правомерности исследовательского интереса к личности и произведениям этого неординарного художника слова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Наука, 1977. – 402 с.
2. Кузмин М. Мечтатели//Условности. – Пг, 1923. – 188 с.
3. Кузмин М. А. Раздумья и недоуменья Петра Отшельника/Заметки о литературе// Стихи и проза. – М.: Современник, 1989. – 431 с.
4. Богомолов Н. А. Михаил Кузмин: Статьи и материалы. – М.: Новое литературное обозрение, 1995. – 368 с.
5. Кондратьев Ал. Из литературных воспоминаний. М. А. Кузмин († 3.III.1936 г.) // Наше время. 1936. – № 85 (1714), 12 апреля // Русское слово. – 1936. – № 85 (1283), 12 апреля. – Эл.ресурс: <http://www.russianresources.lt/archive/Kndr/Kndr_11.html>
6. Цветаева М. Нездешний вечер.//Литературная Грузия. – 1971. – №7. – С.17-23.
7. Цветаева М. М. А. Кузмину. – Эл. Ресурс: <http://tsvetaeva.niv.ru>
8. Волошин М. А. «Александрийские песни» Кузмина/Приложение/Кузмин М. Подземные ручьи: Романы, повести, рассказы./Приложение. – СПб.: Северо-Запад, 1994. – 768 с.
9. Шайкевич А. Петербургская богема (М. А. Кузмин)/Русская литература. – 1991. – № 2. – С.104-112.
10. Брюсов В. Далекое и близкое. Статьи и заметки о русских поэтах от Тютчева до наших дней. – М.: Скорпион, 1912. – 222 с.
11. Брюсов В. Среди стихов. Манифесты, статьи, рецензии. – М.: Советский писатель, 1990. – 720 с.
12. Ивнев Р. Встречи с М. А. Кузминым/Звезда. – № 5. – 1982. – С.160-165.
13. Гумилев Н. Статьи О прозе М. Кузмина. – Эл. ресурс: <http://www.gumilev.ru/main.phtml>
14. Гумилев Н. А. Блок. М. Кузмин. – Эл. ресурс: <http://gumilev.ru/xml/news.phtml>
15. Блок Ал. Собр. соч.: В 8 т.– М.; Л., 1962. – Т. 5. – 798 с.
16. Гумилев Н. Соч.: В 3 т. – М., 1991. – Т. 3. – 430 с.
17. Соловьев Сергей // «Весь». – 1908. – Э 6.
18. Эйхенбаум Б. М. О прозе М. Кузмина/Приложение/Кузмин М. Подземные ручьи: Романы, повести, рассказы. – СПб.: Северо-Запад, 1994. – 768 с.
19. Куняев С. Жизнь и поэзия Михаила Кузмина/Кузмин М.А. Стихотворения. Поэмы. – Ярославль: Верх. Волж. кн. Изд-во, 1989. – 368 с.
20. Шмаков Г. Два Калиостро //Кузмин М. Чудесная жизнь Иосифа Бальзамо, графа Калиостро. – New York, 1982. – Эл. ресурс: <kuzmin.vpeterburge.ru/article/shmakov_kaliostro.htm>
21. Островская С. К. Дневниковая запись от 12 марта 1936 г./ Эл. ресурс: < <http://kuzmin.vpeterburge.ru/ndex2.htm>>

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ АГАСФЕРА
У ТВОРЧОСТІ Ш. ХАЙМА

Предметом статьи является соотношение традиционных легендарных версий вечного образа с его индивидуальной авторской модификацией в романе «Агасфер», в котором предпринята трансформация мифологической, библейской сущности образа.

Ключевые слова: вечный образ, легенда, авторская версия образа.

The object of this article is the correlation between traditional legendary versions of the eternal image with its personal authors modification in the novel «Agasver» in which the transformation of mythological, biblical essence of the image has been performed.

Key words: eternal image, legend, authors image version.

Творчість відомого німецького письменника Ш. Хайма (Stefan Heym) не належить до улюблених сфер наукового пошуку ані у німецькій, ані у вітчизняній германістиці. Так, відоме й авторитетне енциклопедичне видання Метцлера [1: 279] не містить у списку літератури жодних посилань на будь-які монографічні дослідження. Як правило, ім'я цього прозаїка згадується побіжно, а творча спадщина не вивчена систематично й суцільно. Все це створює коло чинників, що зумовлюють актуальність звернення до творів Ш. Хайма.

Предметом даної статті є складний та філософськи насичений роман Ш. Хайма «Агасфер» («Ahasver», 1981), у якому письменник звертається до так званих вічних образів, пропонуючи власну версію прочитання та втілення відомої ще з давнини й незмінно вражаючої постаті, сприймаючи її як жагуче сьогоденню, сучасну.

Літературознавці вказують на прадавній генезис даного матеріалу. Коли і як був даний перший поштовх легенді про Вічного Жида, дотепер невідомо. Важливо підкреслити, що ця легенда відноситься до апокрифічних переказів, тобто до тих, що не увійшли до священних текстів, з яких складається сучасна Біблія.

Образ Агасфера належить до вічних образів – «літературних персонажів, які отримали багаторазове втілення в словесності різних країн та епох, які стали своєрідними «знаками» культури. Традиційно до них відносяться міфологічні та легендарні персонажі, а також біблійні особи, причому в основу вічних образів покладене їхнє літературне відображення» [2: 121]. На протязі століть письменники та вчені намагалися втілити ці образи, певною мірою наділяючи їх власною коригуючою палітрою психологічних рис та духовних скерувань. Вічного Жида уявляли то невтомним мандрівником, то шаленим борцем за віру, благодійником і рятівником, що персоніфікує ідею любові та взаємопорозуміння між людьми, або непохитним моралістом, або страждаючим від світової скорботи, а водночас також злим духом чи провісником кінця світу, або революціонером прометейського типу, а інколи – символічною фігурою, що персоніфікує несправедливе

переслідування євреїв, або й збірним образом колективного гріха єврейського народу, що засуджений до вічного розсіювання та до життя без батьківщини.

Сюжет легенди, який став матеріалом для багатьох літературних творів, полягає в тому, що іудей-ремісник, повз дім якого вели на розп'яття Христа, відштовхнув Ісуса, коли той попросив дозволу перепочити біля його будинку, і за це був засуджений на довічне блукання по землі та незмінне презирство з людського боку. Залишаючи осторонь філософська суть легенди, більш пізню, та звертаючись до її джерел, необхідно перш за все відзначити її дохристиянське походження.

Сутність легенди, якщо не вдаватися в подробиці, – помста божества людині, виражається у вічному блуканні або вічних муках людини, яка согрішила проти вищого створіння, проти стандартів моралі, людяності, загалом проти божества. Цей мотив відображає світогляд патріархально-родового ладу, коли богам приписувались ті самі звичайні помсти, які панували в людському суспільстві.

Німецька книжка про Агасфера – самий ранній відомий варіант легендарної версії – належить до 1602 року та відносить зустріч єпископа Ейцена з Агасфером до 1564 року. Чисельні описи блукань Агасфера різними місцями Європи багатьма мовами виходять частково завдяки німецькій книжці, сама ж німецька книжка спирається на французьку обробку «Великої хроніки» Матвія Паризького (1250) [3: 29].

В рамках стислого огляду не можна навіть перелічити всіх мислителів – філософів, письменників, знавців історії та теорії літератури, хто приділяв увагу даній постаті та замислювався над сутністю одвічних якостей приреченого на безнадійне блукання Агасфера – втілення ідейних матриць «покарання» та «утопічності». Ми коротко згадаємо лише деякі з вимірів оцінки даного образу саме в цих площинах, що мають точки перетину з нашими студіями.

Відомий російський культуролог С. С. Аверинцев зазначає: «Агасфер (лат. Ahasuerus), «Вічний Жид», персонаж християнської легенди пізнього західноєвропейського середньовіччя» [3: 28], вказуючи далі, що «спорідненим Вічному Жидові може вважатися й Дикий Мисливець германської міфології, який сходить до образу давньогерманського бога Одина (Вотана), який на чолі воїнства мерців промайнув по небу, та Рубецаль, гірський дух середньовічних легенд. Дикий Мисливець виходить на полювання переважно зимовими ночами і приносить нещастя тому, хто трапляється на його шляху. Поганим знаменням вважається також побачити Летючого голандця. Усі ці легенди поєднує не лише та обставина, що їхні персонажі існують на землі вічно, до Страшного суду, але й те, що їх поява безпосередньо пов'язана з хворобами, війнами та іншими нещастями» [3: 29].

С. С. Аверинцев відзначив, що структурний принцип легенди являє собою подвійний парадокс, коли темне і світле двічі міняються місцями: безсмертя, бажана мета людських зусиль, у цьому випадку обертається прокльоном, а прокльон – милістю (шансом спокути) [3: 29].

Це спостереження має силу й для тих вимірів вічного образу, які втілює німецький письменник Ш. Хайм. Можна стверджувати, що легенда про Агасфера поєднала в собі найбільочіпші питання з часів існування людства, а саме: жадобу безсмертя та страх одвічного несправедного життя. Так, М. Горький відзначав, що образ однієї людини тут отожднюється з образом усього народу: «Ця легенда вдало поєднує в собі заповітну

мрію людини про безсмертя і страх безсмертя, викликаний тяжкими муками життя; в той же час вона в постаті одного єврея немов би підкреслює безсмертя всього ізраїльського народу, розсіяного по всій землі, повсюди помітного своєю життєздатністю» [4: 39].

Спеціально звертаючись до вивчення особливостей втілення даного образу, В. Скуратовський відмічав: «Для багатьох Вічний Жид – символ людства, приреченого крокувати по шляху прогресу до кінця світу. Деякі бачать в Агасфері алегоричне зображення долі єврейського народу, вигнаного зі своєї батьківщини, що блукає по світу й, незважаючи на всі колотнечі, що має повний гаманець» [5: 35].

Н. Старосельська викладає думку щодо знакового прочитання образу Агасфера митцями епохи романтизму: «Це доля Агасфера, Вічного Жида, у тім трактуванні, яке дала вічному образу епоха романтизму, яка прочитала біблійну історію як притчу про людство, що пережило свої надії, але чудово почало свій шлях заново. Агасфер у свідомості романтиків – проклятий, але й самим цим прокльоном міцно співвіднесений із Христом, засуджений на другу зустріч і здатний через покаяння обернутися добрим знаменням для світу» [6: 169].

У цьому контексті цікаво спостерігати загальні, – сталі риси вічного образу, як вони постають у романі Ш. Хайма. Насамперед звернемося до особливостей організації внутрішнього простору роману, деякі принципи його побудови вже привертати увагу дослідників. Так, В. В. Ринкевич виділяє у романі «Агасфер» три сюжетні лінії: «1-а – оповідання, що ведеться від імені ангела Агасфера, чие ім'я означає «Той, кого полюбив Бог»; 2-а – розповідь про життєвий шлях Паулуса фон Ейцена, молодшого сучасника Мартіна Лютера; 3-я – листування між професором Зігфрідом Байфусом, директором Інституту наукового атеїзму в Східному Берліні (НДР) та професором Йоханааном Лейхтентрагером з Єврейського університету в Єрусалимі» [7].

У той же час німецький германіст М. Нюхтерн стверджує, що дія у романі переплітається у чотирьох часових та оповідних рівнях: обрамляючою дією та першою сюжетною лінією змальовується падіння Агасфера та Люцифера, двох янголів, створених Богом у перший день та скинутих з небес шостою дня за те, що не захотіли поклонитися Адаму, якого Бог створив на їхніх очах з чотирьох стихій. Обидва вони приречені до падіння крізь нескінченність часу та простору [8: 48]. «Ми падаємо» («Wir stürzen») – це початок та кінець роману [9: 4]. М. Нюхтерн вважає, що міфологічні рамки, в яких зосереджені сцени з життя Ісуса, описані з точки зору єврея Агасфера (друга сюжетна лінія), змальованого в свою чергу як повстанець за людяність, гуманність [8: 48]. Третя сюжетна лінія, на думку вченого, окреслена розповіддю про молодшого сучасника Мартіна Лютера, студіозуса Паулуса фон Ейцена, який пізніше став єпископом, вона є відповідно другою у В. Ринкевича. Четверта та остання лінія – листування за наших часів між професором Єврейського університету в Ізраїлі Лейхтентрагером та професором Інституту наукового атеїзму в Берліні Зігфрідом Байфусом [8: 48].

Точка зору В. В. Ринкевича здається нам більш схематизованою. Насамперед, обрамляюча дія, на нашу думку, має своє значення – це кінець та початок одночасно, та мить, коли переоцінюється результат та наслідки скоєних вчинків, коли вже не можна нічого змінити, але збагачення досвідом компенсує неможливість зміни того, що вже сталося. Романіст наголошує на незворотності подій не лише в часовому, але й, що дуже важливо,

у духовному плані. Отже, ми схильні трактувати внутрішній простір роману як атмосферу випробувань, значною мірою доленосних для головних персонажів. Тому логічно звернутися до образної системи роману.

Ш. Хайм наділив янголів Агасфера та Люцифера людськими рисами та вадами – гордовитістю, пихатістю: Люцифер визнає зовнішню привабливість та красу Адама, але не згоден йому поклонятися: «Ihn ziemt es, uns zu verehren, uns, die wir Feuer und Geist sind; aber nicht uns, daß wir den Staub verehren, der aus einem Staubkörnchen gebildet ist» [9: 6].

Таку ж відповідь отримав Бог і від Агасфера: «Ich werde den doch nicht verehren, der jünger und geringer ist als ich. Eh er geschaffen ward, ward ich geschaffen, er bewegt die Welt nicht, aber ich bewege sie, zum Ja und zum Nein, er ist Staub, aber ich bin Geist» [9: 7].

Агасфер та Люцифер у романі Ш. Хайма здатні аналізувати ситуацію та заперечувати Богові, який їх створив. Їм не заважає авторитет Бога, вони здатні навіть бунтувати проти нього, незважаючи на наслідки.

Автор наділяє свого героя почуттям надії на те, що є можливість змінити цей світ. Коли Йешуа несе хрест на Голгофу та хоче перепочити біля дверей будинку Агасфера, останній вмовляє Йешуа повстати; обіцяючи свою допомогу, він готовий підняти схований під одягом вогняний меч Божий заради страждальця та розвіяти його ворогів. Але Йешуа відмовляється боротися з Богом та створити своє царство на землі, він вирішує стати жертвою, до кінця витримати всі тортури, взявши на себе гріхи усього світу. Не в змозі Агасфер змінити переконання Йешуа, що любов сильніша від меча. Агасфер, роздратований впертістю Йешуа, проганяє його від своїх дверей, у свою чергу той засуджує Агасфера на вічне блукання по світах, доки сам не повернеться.

Ш. Хайм змальовує образ Агасфера контрастним до образу Люцифера. Останній, холодний, насмішкуватий нігіліст, який очікує кінця світу. Агасфер, навпаки, ідеаліст, який любить людей та весь світ. Він чекає від Бога справедливості, сподівається, що є можливість уникнути апокаліптичної катастрофи.

Характерною іпростасцю образу Агасфера у Ш. Хайма є трактування героя як взірця життєздатності, витривалості, любові до життя, здатності до бунту. Але ці риси існують у драматичній єдності протиріч, вони не мають триумфально однозначного висвітлення. Розповідний рівень роману, пов'язаний з постаттю Агасфера, переплітається з іншими рівнями та стає невіддільним від них: Агасфер своєю присутністю впливає на долю інших героїв – Паулуса фон Ейцена, Зігфріда Байфуса. У цьому випадку автор дотримується традиційної сталої версії образу героя, а саме, що зустріч з Агасфером несе лише сумні та сумнівні наслідки.

Письменник належить до тих майстрів слова, які наважуються грандіозно зобразити нескінченість часового простору – створення Всесвіту Богом, останні два дні життя Ісуса Христа, часи Реформації, 80-ті роки минулого століття, кінець світу. Цей часово-просторовий розмах сюжетних подій, а також багатоскладовість сюжету, наявність у романі декількох паралельних, співвіднесених між собою сюжетних ліній, як і загалом позитивна домінанта образу Агасфера – бунтаря належать до специфічних рис осмислення «вічного» сюжету. До того ж, реалізація біблійних мотивів відбувається в романі за допомогою особливих мовних засобів, про які М Нюхтерн відзначив: «Хайм вживає в міфологічному розповідному рівні вишукану німецьку мову лютерівських часів, що

робить оповідь, з одного боку, іронічно відчуженою, а з іншого боку, наповнює її поетичним значенням» [8: 12].

Велику роль відіграє внутрішня спорідненість психології героя зі світом душі самого письменника. Завдяки авторській інтерпретації образ Агасфера – яскравий, насичений, емоційний, іноді навіть здається, що Хайм у підтексті описав свою долю – роки еміграції, вимушене життя на чужині, далеко від батьківщини, спочатку у Варшаві, Празі, потім у США; зустрічі з різними людьми, деякі з них так чи інакше впливали на напрямки його подальших мандрів; конфлікти з владою НДР, яка намагалася примусити письменника змінити свої погляди, надаючи йому за це відносні матеріальні блага та створюючи умови для творчості. Але Хайм, як і Агасфер – бунтівник, він намагається щоразу знайти інший, більш досконалий шлях для досягнення своєї мети. Переконання Хайма надають йому сили, те саме можна сказати й про Агасфера. Спадає на думку, що сам Хайм у своїх блуканнях шукав відповіді на питання про справедливість устрою світу, про страждання, суд та спокуту. Тобто, власне «авторський» прошарок роману забарвлює особистими акцентами абстраговану від часової визначеності площину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bohnert Ch. Heym, Stefan // Metzler Autoren Lexikon. Deutschsprachige Dichter und Schriftsteller vom Mittelalter bis zur Gegenwart / Hrsg. von B. Lutz. – Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1986. – S. 277-279.
2. Зиновьева А. Ю. Вечные образы // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Гл. ред. А. Н. Николюкин. – М.: НПК «ИНТЕЛВАК», 2001. – 1600 стб.
3. Аверинцев С. С. Софія – Логос. Словник. 2-е видання. – К.: Дух і Літера, 2004. – 640 с.
4. Горький М. Легенда об Агасфере – «вечном жиде» // Поэмы Шубарта, Ленау, Беранже. – Пб.: З. И. Гржебин, 1919, – С. 3 – 40.
5. Скуратовский В. Агасфер – вечный жид // Чайка. – 2001. – № 2. – С. 131 – 137.
6. Старосельская Н. Житие Агасфера // Иностранная литература. – 2001. – № 5. – С. 167 – 175.
7. Рынкевич В. В. Стефан Гейм. Агасфер <http://lit20narod.ru/text/006.htm>
8. Nüchtern M. Bibel in der Literatur, Teil 2. – Glaube aktuell. – 2003. – № 8. – S. 44 – 46
9. Heym S. Ahasver. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1983. – 348 S.

КРУГЛИЙ СТІЛ
«МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

УДК 811.161.2:378.147

Дідук-Ступ'як Г.
(Одеса, Україна)

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ – ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ
ІНТЕРАКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

У статті з'ясовані питання природи та сутності культурологічного (соціокультурного) підходу до вивчення української мови як державної і як рідної в основній ланці загальноосвітньої школи; узагальнено філософські, лінгвістичні, психолого-педагогічні, методичні погляди стосовно формування в учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів етнокультурної компетенції на базі отримання етнознань про реалії матеріальної та духовної культури українців, правила мовленнєвого етикету, засвоєння національно орієнтованих лінгвістичних одиниць у процесі створення зв'язних усних і писемних висловлювань із врахуванням учнівських психологічних й вікових особливостей; вказані елементи компаративної методики при інтеракційному вивченні української мови як рідної і як державної.

Програма «Українська мова» (5-12 класи) для загальноосвітніх навчальних закладів (2005 р.) складається із чотирьох основних напрямків вивчення лінгвістичного матеріалу: мовленнєвого, мовного, соціокультурного і діяльнісного (стратегічного). Автори програми відповідно до стандарту мовної освіти їх називають змістовими лініями.

Метою нашого повідомлення є розкриття сутності взаємодії різнотипових підходів із культурологічним або соціокультурним до вивчення української мови як рідної і як державної у межах компаративної методики в основній ланці загальноосвітньої школи.

Як свідчить апробація створеної нами компаративної методики [авт. право Г.Д.-С.] вивчення української мови, інноваційність навчальної діяльності забезпечує більш інтенсивний порівняно з традиційним розвиток мовно-мовленнєвої особистості лише за умови інтеракційного системноцілісного підходу до реалізації триєдиної поурочної мети. Остання істотно впливає на мотивацію навчальної діяльності, оскільки сприяє урізноманітненню навчальних дій, що в свою чергу запобігає втомі, викликає інтерес, активізує діяльність учнів і, як показує проведений формувальний експеримент, підвищує ефективність навчальної діяльності.

Загальновідомий вислів: «Культура кожного народу закодована у його мові» останнім часом набуває великого значення. Мова кожної нації та її культура є взаємозалежним органічним цілим. Із розвитком і збереженням мови починається розвиток і збереження національної культури. Утримуючи в одній духовній площині всіх представників певної нації як на етнічній території, так і поза її межами, мова скріплює всі сфери національної культури.

© Дідук-Ступ'як Г., 2009

Доведено, що навколишній світ люди різних культур сприймають по-своєму, а одні й ті ж самі культурні явища оцінюють неоднаково. Психолінгвісти пояснюють це тим, що мислення має національну специфіку, обумовлену характером мови. Відображаючи ту ж саму дійність, різні мови по-різному акцентують у ній неоднакові ознаки, користуються неоднаковими формами та матеріальними засобами. Колорит, своєрідність і специфічний національний характер тієї чи іншої культури забезпечується особливостями мови певного народу.

Будучи мовою корінного етносу, українська мова водночас є духовним національним кодом, який об'єднує всіх громадян України незалежно від їх національності й згуртовує у народ. Це зумовлює важливість проблеми вивчення української мови і як державної – адже процеси українотворення потребують збереження цілісності нації, об'єднання зусиль її громадян, їхньої консолідації на засадах громадянського патріотизму.

Культурологічний аспект навчально-виховного процесу, осмислення мов як етнічного явища зумовлюють опору на етнопедагогіку (дослідження Г. Ващенка, Г. Сковороди, Я. Коменського, О. Сухомлинського, Г. Лозко, К. Ушинського, С. Русової), етнолінгводидактику (А. Богуш, Н. Голуб, Т. Донченко, В. Кононенко, Л. Паламар, О. Семиног, М. Стельмахович, Г. Дідук-Ступ'як, С. Караман, І. Хом'як, Г. Шелехова), етнолінгвістику (В. Гумбольдт, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Гієнко, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Федик, О. Селіванова та ін.), етнопсихологію та етнопсихолінгвістику (А. Баронін, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, Й. Стернін, О. О. Леонт'єв, І. Синиця, Т. Гачев, Л. Сахарний, І. Горелов, Т. Дрідзе тощо), що є акумулятором народного досвіду в системі навчання та виховання молодого покоління.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок у учнів основної школи на засадах етнолінгводидактики пов'язане з вивченням мови як оригінального феномену етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, відповідно сприяє оволодінню школярами національно-культурним лінгвістичним компонентом, поглибленню етнознань. Саме цьому у школі підпорядкований процес вироблення у школярів соціокультурної компетенції.

Окремо години на реалізацію вказаної змістової лінії не виділяються, а змістове наповнення здійснюється на основі відбору соціокультурних відомостей освітніх галузей «Мови і літератури», «Суспільствознавства», «Етичної культури» тощо. В основу цієї змістової лінії покладено використання на уроках української мови дібраних текстів відповідної тематики, що використовується як дидактичний матеріал для опанування учнями мовної і мовленнєвої змістових ліній, а також створення спеціальних систем для особистісно орієнтованих завдань, котрі передбачають опрацювання цих текстів.

Аналіз мети, змісту і структури соціокультурного компонента, критеріїв його засвоєння, засвідчує, що основою цього компонента є тексти або система тематично об'єднаних текстів українознавчого спрямування. Адже українська мова – це феноменальний витвір народу. В результаті цього в основу її методики першим покладено принцип народності – репрезентації української мови як геніального творіння розуму, серця, почуттів, усіх сфер багатогранної діяльності українців, які берегли традиції сім'ї, роду й українського народу [6, 10]. Цей принцип немисливо реалізувати, не звертаючись до широкого використання всіх видів і жанрів українського фольклору, Біблії, творів красного письменства, прилучення до збирання скарбів народної мудрості, які мають відображення у фольклорних та художніх текстах. Згідно з етнопедагогічними дослідженнями, саме

вони є основою оволодіння лінгвістичними знаннями та виробленням мовних умінь, що позначаються особливою увагою до національно орієнтованих засобів рідної мови, тобто таких, «що відбивають умови життя, особливості світобачення й світосприйняття українців, відтворюють загальну картину їхніх поведінкових стереотипів» [5: 32].

Навчання учнів на основі національних текстів етнопедагогічного змісту зумовлює, з одного боку, переймання ними культурного досвіду етносу, цінностей, ідеалів, традицій, тобто формування етнокультурної компетенції, а з іншого – на базі отримання етнознань про реалії матеріальної та духовної культури українців, правила мовленнєвого етикету, засвоєння національно орієнтованих мовних одиниць, у школярів формуються мовленнєві вміння і навички, серед яких: створювати національно-культурні тексти, добирати матеріали для усного виступу, складати діалоги, дотримуючись етнетикету мовлення, виражати і відстоювати громадянську позицію та інші [8: 14].

Як переконують дослідження етнопедагогіки, основою формування мовлення є духовне становлення особистості. Думки про єдиний процес духовно-мовленнєвого розвитку висловив Ф. М. Буслаєв, за спостереженнями якого рідна мова «так зрослася з особистістю кожного, що навчати її означає разом розвивати духовні можливості учня» [2: 30].

Поділяємо думку вчених-методистів, дидактів, психологів, що соціокультурний підхід до вивчення мовно-мовленнєвого матеріалу слід розпочинати з перших уроків української мови у школі, особливо тоді, коли у дітей починає розвиватися фантазія, креативне мислення, оцінююче ставлення до навколишнього світу й себе. Це властиво всім віковим цензам учнів основної школи. Вважаємо, якщо словесник приділятиме належну увагу реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови, то зможе відкрити їм великий і глибокий духовний світ. Нерозуміння або поверхове розуміння цих особливостей веде до помилок у навчально-виховній роботі і особливо у такій складній сфері діяльності, як формування вмінь висловлювати свої думки, переживання, почуття, емоції у відповідному стилі та згідно з умовами спілкування, використовуючи при цьому свої знання та навички. Такими помилками є, зокрема, недооцінка сил і можливостей підлітка, його свідомості, прагнення до самостійності, бажання проявити свої здібності, неповага до його запитів, інтересів.

Культурологічний (соціокультурний) підхід оволодіння українською мовою як рідною і як державною слід втілювати за рахунок поступового засвоєння школярами системи понять, моральних і етичних норм українців, залученням поетичної, народнопісенної творчості, образотворчого мистецтва тощо. Головними завданнями при цьому стають:

1. створення навчальних текстів, дидактичного матеріалу інформаційно-пізнавального характеру для розуміння української культури через залучення до неї дітей, широке ознайомлення з життєвими реаліями українського народу, виховання глибокої поваги до нього;

2. виховання любові до України;

3. формування основи досконалого оволодіння українською мовою та поваги до неї, інтересу до представлені нею культури;

4. становлення мовленнєвих здібностей (оволодіння грамотою – читанням і письмом, аудіюванням, дотриманням орфоепічних норм, розвиток монологічного та діалогічного мовлення тощо);

5. інтелектуальний (розумовий і мовленнєвий) розвиток, формування вміння висловлювати власні міркування;

6. формування вмінь й навичок самоконтролю.

Вважаємо, що їх рішення лежать у інноваційних лінгводидактичних положеннях, які сприятимуть взаємодії різнотипових підходів до вивчення української мови.

Перше положення включає наступність і спадкоємність поколінь, так як рідна мова передається із давних давен й передбачає спрямування української мови на відродження і розвиток українських мовних традицій та пошанного «Ви» у звертанні до старших, слів увічливості, наприклад: «панове», «пане», «пані», «добродію», «Ваша святосте», «Ваше превелебносте» і інші. Орієнтовно (візьмемо тематику 9-го класу) соціокультурна змістова лінія пропонує використовувати відповідно до цього положення про розвиток української мови; відомості про українську громаду, родину, український національний характер; основні галузі господарства: ремесла та народні художні промисли; про найвищезначніші постаті вітчизняної та світової культури; географічне положення України та її природні багатства; життєвий і професійний вибір особистості [9: 119-120].

Малоефективною буде методика української мови, яка не враховує у зазначеному аспекті положення емотивності, детально дослідженому нами у кандидатській роботі [7]. Емотивність дає змогу забезпечити мовно-мовленнєвий розвиток учня на основі єдності його душі, серця й розуму, тобто спонукає школяра прийняти мову щиро, як найбільш потрібну, рідну. Провідним лейтмотивом функції емотивності постає розвиток духовної сфери особистості, зокрема виховання патріотизму, моральних переконань, активізація пізнавальної діяльності учнів, відчуття прекрасного, збагачення словникового запасу, формування вмінь висловлювати особистісні переконання, знати та розуміти власний етнодуховний світ. Важливими є також професійні дії вчителя прищеплювати любов до уроків української мови, прихильно ставитися до школярів, своїм мовним взірцем, щирою любов'ю до українського слова, методичною майстерністю поетапно заохочувати їх з радістю опанувати азами української мови як материнської і як державної. Напевне, ніхто не залишиться байдужим, коли вчитель як зразок запропонує на уроках вивчення мовного матеріалу тексти на теми: «Історія писанки (кращанки)», «Що я знаю про герб України?», «Не хлібом єдиним живе людина», «Я – українець (українка) і т. н. Вони складені для п'ятикласників, і діти охоче висловлюють свої думки, вступають в дискусії. Таким чином ми пропонуємо поєднувати комунікативно-діяльнісний, особистісно-зорієнтований та культурологічний (соціокультурний) підходи на уроках української мови.

Важливий вплив на навчання та виховання дітей має те середовище, в якому проживає учень.. Саме тому корисним буде використання на уроках мови красномовного матеріалу, місцевого діалекту, адже це теж надзвичайно цінні історичні пам'ятки української мови, джерело збагачення й відображення місцевого колориту життя українців, барвистості й розмаїтості барв рідного слова. Якщо доручити учням зібрати фольклорні матеріали від своїх старших рідних, родичів, вони залюбки це зроблять. На таких уроках варто прослухати записи українських народних пісень. У процесі, організованого за допомогою комунікативно-ситуативних, лінгвостилістичних, когнітивно-креативних завдань, реалізується інтеракція (взаємодія) культурологічного підходу із особистісно зорієнтованим, комунікативно-діяльнісним, стилістично-функціональним, що входять

у компетентнісний, аспектами сприймання та відтворення різножанрових і різностильових зв'язних висловлювань школярами. Осмислюючи цікаві щодо змісту й багаті на колоритні мовні засоби тексти, діти духовно збагачуються, вчать аналітично мислити, при цьому формується їхня самосвідомість. Важливим для культурологічного (соціокультурного) підходу є використання комплексу методів, прийомів та засобів навчання. Їх різноманітність зумовлена методичними етапами уроків: презентацією мовного матеріалу й засобів оперування ним; поясненням учителя; організацією самостійного пошуку учнів; осмисленням нових мовно-мовленнєвих явищ шляхом розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення); проведенням мовно-мовленнєвих тренінгів; використанням засвоєного матеріалу у процесі побудови власних висловлювань та їх екстраполяцією. Враховуючи названі етапи, пропонуємо наступну таксонімію методів й прийомів реалізації культурологічного (соціокультурного) підходу на уроках української мови: бесіда (підготовча, повідомлювана, відтворювана, евристична, узагальнювальна, повторювальна, катехизисна); метод розповіді (пояснення); спостереження, трансформації, конструювання, реконструювання, діалогування, диспуту, дискусії. Культурологічний компонент неможливо застосовувати без комунікативно-діяльнісного, особисто зорієнтованого підходів, які у свою чергу опираються на мовленнєве спрямування, індивіаціоналізацію навчання, функціональність, ситуативність навчання.

Досить важливим при використанні культурологічного (соціокультурного) підходу буде той урок, на якому, крім попередніх, враховано положення навчання, що виховує.

Погоджуємося із міркуваннями зарубіжних та вітчизняних науковців-методистів, що за умови, коли словесник користується авторитетом, усвідомлює свою суспільну роль і знає, якими слід виховувати своїх учнів, то у процесі викладання української мови реалізувати можливості культурологічного (соціокультурного) підходу можна завжди. Це і дидактичний матеріал, зокрема фольклор, який сприяє засвоєнню шляхетних традицій, норм християнської моралі, забезпечує духовне, моральне, національно-патріотичне, трудове й інтелектуальне виховання. Крім того, художня творчість українського письменства, завдяки якій ми виховуємо найкращі загальнолюдські якості. Думки, до яких учитель хоче прихилити дитячі душі, мають бути прийнятними для них. Так, патріотичні ідеї варто опредмечувати у такі зрозумілі дітям поняття, як «материнська мова», «рідний край», «наймиліший куточок», «материнська колісанка» [8: 11].

Культурний контекст оволодіння мовою створюється за рахунок поступового засвоєння втіленої у ній системи понять, моральних і етичних норм, залучення поетичної, народнописанної творчості. Робота за новими програмами потребуватиме докорінної перебудови методичної свідомості вчителя. Адже пропонується система спонукає замислитись не тільки над тим, що потрібно робити з мовою, що вже стала доступною дитині, скільки над тим, які умови необхідно створити дитині, які механізми пам'яті й резерви організму задіяти, щоб навчання стало цікавим і увага зосереджувалась над тим, що вчитель хоче навчити і щоб це впливало на емоційну сферу учня з метою запам'ятовування.

Увесь навчально – виховний процес слід підпорядковувати ставленню до учня як цікавого, бажаного співрозмовника і неповторної особистості. Цьому сприятиме передусім диференціація ще не зовсім традиційних для вітчизняної методики підходів до організації навчального простору на уроках мови.

Саме тут має панувати оптимістична атмосфера взаємоповаги, невимушеності, доброзичливості, тактовності, рівноправного партнерства, довіри до учня і віри в його можливості, уваги до неординарності мислення. Тільки за цієї умови можна сподіватися на оптимальний вияв інтелектуальних і мовленнєвих здібностей дитини як особистості.

Визначальним стає ставлення вчителя до учнів. Педагог перестає бути викладачем. Він опікується мовою, співпрацює з кожною дитиною і в міру можливостей намагається створити максимально сприятливі умови для розвитку, самореалізації, самовираження кожного через мовлення.

Найпромовистішими, найвиразнішими у людини є очі, обличчя. Тому дітей слід розмістити в класі півколом (за наявності звичайно одномісних парт), щоб вони мали можливість бачити не лише вчителя а й усіх своїх однолітків, відчувати на свої дії реакцію, слова і вчинки, звикати до аудиторії. Усе це сприятиме й до формування в учнів зовнішньої культури – мати завжди охайний, красивий вигляд, контролювати власну поведінку, позбутися початкових звичок і негативних рис. Зайве нагадувати, що приклад подає сам вчитель, який повинен вміти керувати своєю поведінкою, приділяючи належну увагу таким її компонентам, як міміка, емоції, настрої, техніка мовлення, постановка голосу дикція, тощо. Отже, закладений у навчальному плані поділ класів на групи у процесі вивчення мов робить можливим розташування півколом, яке слід розглядати не як примху чи просту формальність, а обов'язкову умову повноцінної реалізації пропонованої системи, необхідну інфраструктуру нової технології, яка несе великий психологічний і емоційний заряд. Необхідно передбачити також наявність або можливість організації сценічного простору [5: 16].

Кімната, в якій проводиться урок, повинна бути провітреною, світлою, чистою, затишною. Досить позитивно на процес навчання впливають квіти, музика, гарні картини (технологія сугестопедії, описана нами в кандидатській роботі – 1998р.), яскравий килимок посеред кімнати, зручні меблі. Усе це сприятиме активізації правої півкулі мозку, яка за традиційної організації навчання залишається пасивною.

Нова методика передбачає активне використання можливостей так званого периферичного зору, завдяки якому людина сприймає значний обсяг інформації. Тому на стіні варто періодично вивішувати схеми, таблиці, цікаві повідомлення, стінгазети соціокультурного спрямування, що виготовляють учні власноруч, які теж матимуть значний вплив на їх мовно-мовленнєвий розвиток і патріотичне виховання.

Шкільний дзвінок (чи то на урок, чи з уроку) теж має викликати позитивні емоції. Його можна замінити приємними музичними акордами-закликами, час звучання яких збігатиметься з початком і кінцем перерви. Моментом релаксації та продовження дії технології сугестопедії у культурологічному підході для школярів буде і неголосна мелодія української пісні (народної або сучасної), яка може звучати впродовж усієї перерви.

Продовження роботи з оволодіння національно-культурним компонентом мови відбувалося у зв'язку з вивченням граматики, що розкривало особливі можливості для спостереження над функціонуванням різних частин мови, типів речень, інтонаційних засобів у національно-культурних текстах. Формування мовленнєвих умінь

під час вивчення синтаксису сприяло введенню понять «національно-культурний текст», «національно-мовна картина світу». Реалізація етнопедagogічної основи навчання рідної мови відбувалася через здійснення етнолінгвістичного аналізу тексту як комплексного завдання з метою формування вмінь його свідомого сприймання в єдності змісту й форми та фіксації національно-культурного складника української мови як рідної й як державної.

Висновок. Отже, культурологічний (соціокультурний) підхід у взаємодії з особистісно зорієнтованим, комунікативно-діяльним, стилістично-функціональним аспектами вивчення мови передбачають формування у школярів культурної соціальної позиції, вільного прояву своєї індивідуальності, створення культурного середовища своєї життєдіяльності, прилучення до цінностей загальнолюдської й національної культур, включення в навчально-виховний діалог та культурну співтворчість в освітньому просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37.
2. Буслаєв Ф. И. Преподавание отечественного языка. – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
3. Варзацька Л. О., Янчук О. Особистісно зорієнтована модель мовленнєвого розвитку особистості // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 9. – С. 13-18.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 192 с.
5. Галаєвська Л. Реалізація соціокультурної лінії на уроках рідної (української) мови в 5-му класі // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – С. 12-18.
6. Дашко В. Структура і зміст духовної культури особистості // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 17-19.
7. Дідук Г. І. Формування в учнів 5-7 класів уміння використовувати засоби емотивності: Дис... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Тернопіль: ТДПУ імені В. І. Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – 220 с.
8. Донченко Т. Два уроки на одну тему // Дивослово. – 1996. – № 9. – С. 32-36.
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5-12 класи / За ред. Л. В. Скуратівського. – К.: Ірпінь, 2005. – С. 118-120.
10. Литвиненко П. Реалізація культурологічної змістової лінії на уроках української мови: проблеми і перспективи // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 8-12.
11. Макаренко В. Практично на кожному уроці. Реалізація культурологічного принципу навчання на уроках української мови в 5-7 класах // Укр. мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцєях та коледжах. – 2003. – № 5 – С. 81-86.

ИНОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ПРОБЛЕМА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В КИТАЕ

У статті мова йде про особливості обміну лексикою між російською та англійською мовами в останні роки та вплив цього процесу на викладання російської мови за кордоном. Спершу аналізуються словотворчі можливості запозиченого слова в російській мові, зважаються проблеми орфографії інішомовних запозичень, вказуються сфери, в яких найактивніше останнім часом вживається інішомовна лексика, зокрема публіцистика. Далі зважається велика роль мас-медіа у вивченні іноземної мови, зокрема російської в Китаї, і проблема сприйняття китайськими студентами англійських запозичень у російських газетах, описується спосіб подолання цієї проблеми китайськими педагогами.

Ключові слова: запозичення, словотвір, мова мас-медіа, мовні контакти, публіцистичні тексти.

The article deals with the process of lexical exchange between Russian and English languages during the last years, and the influence of it on the process of teaching Russian abroad. The author first analyzes word-constructing potentiality of borrowing words in Russian language, pays attention to a problem of orthography of these words, and stresses spheres, where borrowing words is actively used, especially a sphere of mass-media. Then it is stated that using of news papers is very important for teaching of foreign languages, what is demonstrated on the example of teaching Russian language in China, but it is stressed, that borrowings from English in Russian news papers are very difficult to understand for Chinese students. Also, the author describes a method to resolve the problem of understanding borrowings, accepted by Chinese teachers.

Key words: borrowings, word building, language of mass-media, language contact, news paper.

Кардинальные изменения, которые произошли в российском обществе за последние 10 лет, не могли не повлиять на развитие русского языка. Например, вновь стали использоваться многие архаизмы и историзмы, а слова, несущие революционную окраску, наоборот, либо вообще исчезли с исторической сцены, либо, если и продолжают встречаться в процессе коммуникации, то несут на себе отрицательную окраску. Вслед за коренными изменениями политической системы, конверсией экономики, развитием науки и техники, в русском языке появилось большое количество новых слов, среди которых немало иноязычных заимствований, особенно из английского языка (или американского английского).

Иноязычные заимствования из английского языка широко используются в сфере экономики, политики, науки и техники, спорта и т.д. Например, в общественно-политической лексике можно встретить такие слова: *инаугурация, саммит, брифинг*; в финансово-экономической – *риелтор, менеджмент, консалтинг*; в научно-технической

(особенно среди компьютерных терминов) – *хакер, дисплей, драйвер, файл, чат* и т.д. В спортивной лексике встречаются слова *боулинг, аэробика, допинг* и т.д.; наконец, в бытовой лексике – *шоп-тур, сауна, скотч* и т.д. [1]. Можно сказать, что нет такой сферы коммуникации, где не было бы иноязычных заимствований из английского языка.

Анализ англоязычных заимствований в русском языке показывает, что наибольшую часть из них составляют существительные. В особенности, если это часто употребляемое в жизни слово заканчивается на согласный, от него сразу же образуются производные: «компьютер – компьютеризация, компьютерщик, компьютерный, компьютеризировать» и т.д. Таким образом, в настоящее время в русском языке можно наблюдать активизацию словообразовательной деятельности, связанную с освоением иноязычных заимствований.

В то же время нужно отметить, что немало англоязычных заимствований в русском языке, характеризуются нестабильностью в аспекте звучания, значения или словообразования. Это связано с тем, что они только что появились в языке. Например, можно произнести и написать «компакт-диск-плеер», «компакт-диск-плейер» и «компакт-диск-плэйер», и все три варианта будут считаться нормой.

Привлекает внимание также тот факт, что большинство англоязычных заимствований приходится на язык масс-медиа и устную речь в политической коммуникации. Начало научному изучению языка газеты положил, как известно, Г. О. Винокур [2]. Исследователь Л. П. Крысин отмечал, что больше всего иноязычных заимствований встречается в прессе, особенно в статьях, имеющих отношение к политике, экономике, спорту, искусству, моде и т.д. [3]. Причем изучению недавних заимствований в прессе исследователи уделяют не достаточно внимания, больше рассматривают интернациональную лексику [4: 77]. Возможно, это связано с тем, что недавние заимствования чаще встречаются в устной речи общественно-политической коммуникации, например, в интервью на телевидении и радио, в докладах на конференциях, чем в письменной.

Некоторые англоязычные заимствования, необходимые в современной жизни (например, «спонсор, пейджер, компьютер» и др.), в настоящее время постепенно проникают в обиход. А поскольку англоязычная лексика проникает в русский язык очень хаотично, то процесс заимствования должен включать этап отсева некоторых слов и постепенного внедрения остальных. Большое количество заимствований в языке свидетельствует о быстром развитии и изменениях, происходящих в обществе, а также об усилении культурных контактов между народами. Иноязычные заимствования есть в любом языке, они появляются потому, что в национальном языке невозможно подобрать эквивалентное слово.

В английском языке тоже есть заимствования из русского языка, но их сравнительно мало: например, *perestroika* (перестройка), *glasnost* (гласность), *duma* (дума), *lunokhod* (луноход) и др.

Появление большинства новых заимствований в современном русском языке оказывает большое влияние на методику преподавания русского языка. В Китае, наибольшее количество информации о русском языке мы получаем из прессы на этом языке. Чтобы получить еще больше языковой и лингвострановедческой информации, касающейся различных аспектов жизни страны, язык которой изучается, мы не можем игнорировать и англоязычные заимствования. Тем более что большинство англоязычных заимствований

представляют для китайцев определенные трудности в чтении и понимании русскоязычной прессы. Чтобы не отставать от развития ситуации, все высшие школы, где преподается специальность «русский язык», ввели курс выборочного чтения публицистических текстов. Эти уроки являются очень актуальными и потому приветствуются студентами. С одной стороны, на этих уроках студенты могут получить новейшую информацию о ситуации в России; с другой стороны, студенты могут почерпнуть из прессы больше новых слов русского языка.

В условиях активного заимствования английских слов в русский язык, мы должны четко определить место урока выборочного чтения публицистических текстов в рамках базового курса русского языка. Специалисты русского языка, которых мы воспитываем, должны иметь нормативное произношение, определенный словарный запас, овладеть грамматическими закономерностями, и должны свободно осуществлять коммуникацию (как в устной, так и в письменной форме) с носителями русского языка. В методике преподавания русского языка в Китае должно уделяться особое внимание базовому образованию, ведь его можно сравнить с фундаментом высотного здания: то, насколько фундамент крепкий, непосредственно влияет на устойчивость здания. Если одновременно с созданием крепкой базы преподавать и уроки выборочного чтения публицистических текстов, то это поможет расширить кругозор студентов, будет поддерживать у них живой интерес к языку и культуре и будет способствовать их воспитанию. Только так можно осуществить задачу воспитания специалистов русского языка с высокими моральными качествами, которую ставит перед нами новый век.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка. – СПб, 1998.
2. Винокур Г. О. Культура языка. – М.: Федерация, 1929.
3. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М., 1996. – С. 147-154.
4. Стилистика русского языка. – М.: Наука, 1987. – 237 с.

УДК 371. 134: 81' 24

Ніколаєнко Ю. О.
(Полтава, Україна)

ПРИНЦИП КУЛЬТУРОЛОГІЧНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ В ІНШОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкривається сутність культурологічного принципу у навчанні студентів немовних вищих навчальних закладів професійного іншомовного спілкування. Автор аналізує різні підходи до інтегративного вивчення культури та іноземної мови і пропонує власну методіку формування нормативності професійного спілкування в іншомовному середовищі.

© Ніколаєнко Ю. О., 2009

Ключові слова: принцип культурологічності, професійне спілкування в іншомовному середовищі, діалог культур, ділова культура, стиль життя.

The article deals with the cultural principle in teaching professional foreign language communication to students of nonlinguistic higher educational establishments. The author analyses different approaches to the integrated learning of culture and a foreign language and represents her own methods of forming patterned behaviour for professional communication in a foreign language environment.

Key words: cultural principle, professional communication in a foreign language environment, dialogue of cultures, business culture, lifestyle.

На сьогодні все більш очевидним стає той факт, що прогресивний розвиток суспільства пов'язаний, в першу чергу, зі здатністю особистості до морального, інтелектуального та професійного самовдосконалення. В умовах посилення інтеграційних процесів, які охопили усі сфери суспільного життя, важливим чинником професійної самореалізації фахівців на міжнародному ринку праці є володіння іноземною мовою як засобом міжкультурної комунікації. З огляду на це, тенденція навчання мови через культуру не втрачає своєї актуальності, зокрема у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти зазначається, що «багатий спадок різних мов і культур у Європі є цінним спільним джерелом для захисту і розвитку, і тому головним завданням освіти є перетворення цієї розмаїтності з перешкоди у спілкуванні на джерело взаємного збагачення та розуміння» [1: 2].

Метою статті є обґрунтування принципу культурологічності у підготовці студентів до професійного спілкування в іншомовному середовищі.

Ми розуміємо професійне спілкування в іншомовному середовищі як процес взаємодії фахівців, викликаний потребами їхньої спільної професійної діяльності, що відбувається у такому лінгвокультурному соціумі, де основним засобом спілкування є нерідна хоча б для одного з комунікантів мова. Процес підготовки студентів до професійного іншомовного спілкування є цілеспрямованим, спеціально організованим та педагогічно керованим процесом. Наша організаційно-методична модель підготовки студентів до такого спілкування включає декілька взаємопов'язаних та взаємозалежних компонентів – це підхід, мета, зміст, принципи, технологія та результат підготовки.

Одним із принципів підготовки студентів до професійного спілкування в іншомовному середовищі є принцип культурологічності, який передбачає організацію процесу вивчення іноземної мови на основі діалогу культур. Останнім часом з'явилося чимало праць, у яких висвітлюється культурологічний підхід до вивчення іноземної мови (О. О. Бондаренко, Д. Кілік, В. Г. Костомаров, Р. Ладо, Є. І. Пасов, В. В. Сафонов, Г. Д. Томахін та інші).

Культура як загальна система цінностей, норм та установок є духовним компонентом будь-якої діяльності людини. Культура забезпечує цілісність суспільства та його розвиток. Не можна не погодитися з А. Тойнбі, який вважає, що розвиток цивілізації полягає у накопиченні духовних цінностей, у самовираженні індивідів та у переході від примітивних форм релігії до більш складних форм культури [2].

Одним із головних завдань сучасної системи освіти є формування професійної культури майбутніх фахівців, у якій професійна етика, висока моральність та національний менталітет поєднуються з відкритістю до сприйняття культурних цінностей інших народів

та здатністю до спільного формування нових культурних надбань. Як слушно зауважує Ю.К. Чернова, «і освіта, і навчання повинні вводити людину не тільки у культурне існування, але й у застосування культурних одиниць та станів у реальній дійсності, а також у процес розвитку самої культури, породження нових культурних форм. Це повертає людину до цілеутворення та ціледосягнення, але вже у сфері культури» [3: 18-19].

Проблемі діалогу культур присвячені праці М. І. Бахтіна, В. С. Біблера, М. Бубера, М. С. Кагана, О. Шпенглера та інших науковців. Діалог культур є філософською категорією, яка пояснює механізм формування особистості зі стратегічним професійно-культурним мисленням. Саме тому, з точки зору, В. А. Буряк, сучасні технології навчання іноземним мовам повинні орієнтуватися на діалог культур як основу системи освіти, яка побудована на гуманістичних засадах. У контексті викладання іноземних мов дослідниця розуміє діалог культур як комплексне поняття, що відображає взаємодію мови, культури, невербальної поведінки, емоцій, національного характеру та комунікативної культури особистості [4].

На нашу думку, орієнтація на діалог культур є дуже важливою для формування нормативно-рефлексивного компоненту готовності студентів до професійного спілкування в іншомовному середовищі, оскільки недооцінка культурного аспекту в навчанні може спричинити «труднощі в інтеркомунікації, які виникають внаслідок часткових розбіжностей між комунікативно-мовними співтовариствами в наборі знань про світ, які становлять когнітивний фундамент комунікації» [5: 10].

Проблема полягає у багатоаспектності поняття «культура», яке з різних точок зору досліджується багатьма науками, зокрема філософією, культурологією, соціологією, етикою, мистецтвознавством тощо. Т. Н. Третьякова зазначає, що у найбільш загальному значенні культуру можна визначити як духовну складову будь-якої людської діяльності: «Культура проявляється у будь-якій формі діяльності і у будь-якій соціальній сфері як її людський вимір, як ... реалізація уявлень про відповідне і довершене» [6: 49]. Досить часто культуру народу тієї країни, мова якої вивчається, розуміють у широкому значенні – як «елементи соціокомунікації, особливості національної ментальності і духовні та матеріальні цінності, які утворюють національні надбання» [7: 13].

Як засіб організації та оптимізації спільної діяльності фахівців певного профілю професійне спілкування безпосередньо пов'язане із діловою культурою, яка є елементом культури суспільства в цілому і включає «форми господарювання та бізнесу, зовнішні особливості поведінки підприємця і господаря, швидкість прийняття рішень, орієнтацію на швидкий прибуток або довгострокове співробітництво, схильність до певного виду діяльності, форму ведення справ – через переписку чи особистий контакт і т.д.» [6: 84].

Проте практичний курс іноземної мови у немовному ВНЗ не може повністю охопити вивчення культури у широкому розумінні. З огляду на це, ми погоджуємося з О. Б. Гарнопольським, який вважає, що принцип культурологічності в навчанні студентів ділового іншомовного спілкування передбачає вивчення культури іншого народу у вузькому значенні, або культури з маленької букви, – стандартної поведінки, яка відрізняє носіїв даної мови в різних комунікативних ситуаціях [8]. Це не означає виключення зі змісту навчання країнознавчої тематики, але пріоритетне значення має саме відпрацювання стандартів ділового спілкування тих країн, мова яких вивчається.

Отже, принцип культурологічності у підготовці до професійного спілкування в іншомовному середовищі дозволяє студентам оволодіти зразками нормативної комунікативної поведінки, які є характерними для професійної взаємодії в тих країнах, мову яких вони вивчають. Слід наголосити, що оволодіння стандартами поведінки професійного спілкування має носити практичний характер: студенти повинні не просто ознайомитись з ними, але й через відповідну систему вправ сформувати уміння та навички стандартизованої поведінки в іншомовному середовищі.

Як правило, до змісту дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» включається країнознавчий матеріал з метою ознайомлення студентів з культурою тих народів, мову, яких вони вивчають. Це соціокультурні знання, які включають знання про повсякденне життя, міжособистісні стосунки, духовні цінності, правила поведінки. Соціокультурні знання разом з міжкультурним усвідомленням (розумінням спільних рис та відмінностей між «світом походження» та «світом спільноти, мова якої вивчається») входять до складу загальних компетенцій, які опосередковано пов'язані з використанням мови. До групи власне мовленнєвих компетенцій входить соціолінгвістична, яка містить знання, які стосуються лінгвістичних маркерів соціальних стосунків (форми звертання, вітання, вигуки), правил ввічливості, виразів народної мудрості, діалектів та акцентів, реєстрових відмінностей між варіантами мови при її вживанні у різних контекстах [1].

Однак цього недостатньо для успішного спілкування в іншомовному середовищі, адже знання норм поведінки в іноземній країні ще не гарантує здатність дотримуватися цих норм на практиці. З метою формування такої здатності ми пропонуємо у процесі моделювання комунікативних ситуацій звертати увагу студентів на відпрацювання стандартної ділової поведінки, характерної для тої країни, де відбувається змодельована ситуація. При цьому можна використовувати таку схему:

1. представлення студентам нового дискурсу, бажано за допомогою аудіо-візуальних засобів, які дають змогу відмітити як вербальні, так і невербальні особливості спілкування в іншомовному середовищі;

2. аналіз представленої ситуації – виділення тих норм спілкування, які є характерними і для української ділової культури, і тих, що відрізняються від загальноприйнятих у нашому суспільстві;

3. моделювання подібних ситуацій студентами;

4. аналіз успішності змодельованих ситуацій самими учасниками та іншими студентами, які виступають у ролі спостерігачів.

Перед початком обговорення проблемного питання у групах, а також на підготовчому етапі ділових ігор студентам потрібно пропонувати стандартні формули для вираження власної думки (*In my opinion ...*, *As I see it ...*, *I think*), згоди (*You're right*, *I completely agree*), незгоди (*I don't think so*, *I see what you mean, but ...*), пропозиції (*I suggest...*), уточнення інформації (*What do you mean?*), пояснення власної точки зору (*I mean ...*, *The point I'm trying to make ...*). У процесі обговорення викладачу варто заохочувати студентів до використання цих формул, зокрема вживаючи їх у власному мовленні.

Про важливість дотримання норм спілкування в іншомовному середовищі для ефективної професійної взаємодії свідчить той факт, що деякі автори (Н. К. Скляренко, О. Б. Тарнопольський) виділяють окремий компонент у складі компетенції ділового

спілкування – компонент «стилю життя», який регулює стереотипи повсякденного життя у конкретному іншомовному соціумі [9]. Ці стандарти засвоюються членами певного соціуму з дитинства і у реальному спілкуванні часто навіть не усвідомлюються, хоча і визначають специфіку поведінки представників кожної країни. Ось чому досить легко відрізнити носія мови від іноземця, навіть якщо останній вільно володіє мовою та має правильний акцент. Звичайно, за досить короткий період вивчення іноземної мови в не-мовному ВНЗ нерезально сформувати у студентів стандарти «стилю життя» тих країн, мову, яких вони вивчають. Проте буде доцільним включати в курс підготовки до професійного спілкування в іншомовному середовищі ті стандарти, які є найбільш розповсюдженими у діловій сфері.

Все сказане дає змогу зробити висновок про те, що принцип культурологічності у підготовці студентів до професійного спілкування в іншомовному середовищі передбачає не просто ознайомлення з культурою інших народів, але й формування стандартів комунікативної поведінки, загальноприйнятих у діловій сфері того лінгвокультурного соціуму, мову якого вони вивчають. Перспективним напрямком дослідження проблеми інтегративного викладання іноземної мови та культури вважаємо розробку спецкурсу з формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Common European Framework of Reference for Languages; Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 260 p.
2. Тойнби А. Д. Цивилизация перед судом истории / Пер. с англ. – М.: Изд. гр. «Прогресс». – СПб.: «Ювента», 1995. – 480 с.
3. Чернова Ю. К. Профессиональная культура и формирование ее составляющих в процессе обучения. – М.; Тольятти: Издательство ТолПи, 2000. – 230 с.
4. Буряк В. А. Деловая межкультурно-коммуникативная компетентность как личностный компонент содержания образования в экономическом вузе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Ростов-на-Дону, 2006. – 30 с.
5. Райхштейн А. Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации // Иностранные языки в школе. – 1986. – № 5. – С. 10 – 14.
6. Третьякова Т. Н. Методологические основы инновационной профессиональной подготовки будущего специалиста. – Челябинск: Издательство ЮУрГУ, 2000. – 199 с.
7. Сысоев П. В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 12-18.
8. Тарнопольский О. Б., Кожушко С. П. Методика обучения английскому языку делового общения. – К.: Ленвит, 2004. – 191 с.
9. Тарнопольский О. Б., Склярченко Н. К. Стандарты коммуникативной поведінки у США. – К.: Видавничий центр КДПУ, 2000. – 175 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНЦІЯ ТА НАБУТИЙ ДОСВІД НАВЧАННЯ СТУДЕНТА ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СТУПІНЬ ЗАСВОЄННЯ ІНШОМОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В статті проаналізовані ідеологічні зміни парадигми навчання. Професійно направлений освітній процес розглядається як процес соціальних взаємодій. Виділені фактори, що впливають на адекватне засвоєння матеріалу і його поліаспектної маніфестації в аудиторії, з урахуванням природи навчання іноземною мовою як частини культурного обміну.

The article is an attempt to analyze the development of an educational ideology and changing teaching paradigm. Teaching/learning process is considered as a process of human interaction. Factors influencing second language acquisition as a part of cultural exchange are envisaged.

Інтегративні процеси загальноєвропейського характеру та зміна парадигми суспільного життя в Україні зумовлюють перехід системи освіти на якісно вищий рівень. Саме ці зміни зумовлюють оновлення змісту і методів викладання іноземних мов. Інтенсифікація навчального процесу вимагає високого темпу адаптації студентів до академічних вимог. На ступінь адаптації студентів до академічних вимог істотно впливають попередній соціокультурний досвід та власний досвід навчання або самоосвіти.

Соціокультурні або в інших термінах «лінгвоетнічні», «соціолінгвістичні» «лінгвосоціетнічні» аспекти передачі та засвоєння інформації привертають науковий інтерес багатьох дослідників, які вивчають чинники, що детермінують цілі й мотивацію оволодіння іноземною мовою.

В численних роботах з питань методології та стратегій навчання до тепер спостерігається термінологічна невизначеність, оскільки українські та закордонні науковці розглядають проблему у вузько-галузевому ракурсі та користуються різними описовими засобами. Наприклад, М Беленки користується поняттям «спосіб пізнання» («way of knowing»[1]), Стернберг пише про «стиль мислення» («thinking style»[2]), Маргон унікає поняття «навчального підходу» («learning approach»[3]) і вводить – «стиль навчання» («learning style»[3]). Сумативно можна привести спільні для багатьох науковців позицій, якими визначається суб'єктивне відношення індивідуума до навчального процесу.

В. Кук в роботі «Лінгвістика та вивчення другої мови» («Linguistics and Second Language Acquisition») вводить поняття *аккультурації* («acculturation») та теоретично обґрунтовує твердження, що оволодіння іноземною мовою залежить від співвідношення «культуральної конгруентності» індивідуума, що вивчає мову, та культури суспільства, мова якого вивчається: «аккультурація, процес адаптації до нової культури, визначається

різними типами соціальної та психологічної інтегрованості» [4]. На думку соціолінгвістів, і, зокрема, Гарднера, самовизначення особи та її успішність, як академічна, так і професійна пов'язані з специфічною ідеологією: «Переконавання, існуючі в суспільстві, щодо важливості та змістовності володіння мовою, природа розвитку навичок та індивідуальні особливості будуть впливати на вивчення другої мови»¹[5]. Процес вивчення іноземної мови класифікується як сукупність соціальних інтеракцій, що базуються на культурних нормах, цінностях та сподіваннях та ініціюються самим індивідом, який вивчає іноземну мову.

Чому саме процес вивчення іноземної мови має зазнати змін? Безперечно через те, що світобачення та мислення кожного індивідуума пов'язані з мовою. За словами В. фон Гумбольдта, «людська мова має у собі сітку понять та способів уявлення частини людства. Оскільки сприйняття та діяльність людини залежать від її уяви, то її відношення до речей зумовлено мовою...Кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, за межі якого можна вийти лише за умов, коли переходиш в інше коло. Вивчення іноземної мови можна дорівняти до набуття нової точки зору» [6].

Подібну позицію займає Ф. И. Буслаєв: «Так как каждый язык пользуется своим собственными, национальными воззрениями при выражении понятий, то выучиться чужому языку значит не только усвоить себе его звуки и формы, но и постановить себя на новую точку зрения, с которой народ изучаемого языка смотрит на природу и жизнь; переводить с чужого языка на свой значит извлекать отвлеченные понятия из живых представлений, выражаемых словами чужого языка, и вновь облекать эти отвлеченные понятия в представления, выражаемые языком родным» [7].

Кожний етап розвитку суспільства супроводжується еволюцією соціально-політичної і наукової думки, а сучасна доба – прискоренням розвитку існуючих дисциплін та виникненням інтердисциплінарних галузей науки. Швидкого темпу розвитку набувають загальне мовознавство та психологія, розвиток технологій спричиняє появу нових способів передачі інформації, на що науковці реагують генерацією нових підходів у навчанні (новішими серед яких будуть аудіолінгвальний, аудіовізуальний та когнітивний). Детальна класифікація і історіографія методів викладання дається в роботі І. В. Рахманова «Нариси з історії викладання нових західноєвропейських мов» [11]. Педагогічні засади методології так само пристосовуються до соціальних потреб і, в залежності від домінуючої ідеології, розглядають процес навчання: – чи то як формування особистості засобами іншомовної культури, чи то пристосування особистості до нової культури.

Вивчаючи вплив соціокультурних чинників на процес навчання (teaching/learning correlation) приходимо до висновку, що для кожного соціокультурного континууму властива дихотомія інтенцій: збереження (conserving) / поширення (extending) певних знань, зокрема, і інтелектуальних здобутків, взагалі. В соціокультурних континуумах орієнтованих на збереження інформації, навичок, ресурсів, тощо в процесі навчання домінуючу роль відіграє репродуктивний підхід. За результатами аналізу краєзнавчих джерел, можливо відмітити, що саме репродуктивний підхід територіально розповсюджується в

¹ The beliefs in the community concerning the importance and meaningfulness of learning the language, the nature of skill development expected and the particular role of individual difference in language learning process will influence second language acquisition

межах етносів з патріархальною ідеологією або, якщо це стосується сучасних соціумів, суспільно-політичних систем, в яких має місце тоталітаризм. Методичні підходи у процесі викладання іноземної мови набувають аналітичного та спекулятивного характеру у спільнотах з рисами демократичних суспільно-політичних систем.

Сучасна доба характеризується взаємопроникненням культур і виникненням інтердисциплінарних об'єктів вивчення, одним з яких постають трансакції в ході занять з іноземної мови.

Аналіз ролі учасників навчального процесу при репродуктивному, аналітичному та спекулятивному підходах висвітлює такі контрастивні характеристики обох суб'єктів навчального процесу: при репродуктивному підході роль викладача іноземної мови полягає в демонстрації умінь, передачі інформації, оцінюванні набутих знань осіб, що вивчають іноземну мову; функції особи, що навчається полягають в некритичному засвоєнні певних граматичних формул, мовленнєвих навичок, правильного відтворенні інформації, метою навчання при цьому є пряма передача інформації, домінуюча активність, – запам'ятовування та імітація. Аналітичний підхід вимагає дещо іншого від обох суб'єктів навчального процесу, оскільки основна мета навчання, – розвиток аналітичного мислення, який потребує оригінального підходу до розв'язання завдань. Викладач відіграє роль координатора навчального процесу, головного критика і порядника. Особа, що вивчає мову змушена проявляти себе в якості «перетворювача» інформації, моделюючи нові ситуації, та активного співучасника навчального процесу.

При спекулятивному підході, коли за мету ставиться розвиток творчого мислення, вміння приймати відповідальність за самостійні рішення креативні функції обох суб'єктів навчального процесу набувають великого значення. Роль викладача набуває функцій аналітика, старшого досвідченого колеги. В ході занять першочергове значення надається дискусії як симуляції комунікативних ситуацій. Всі вищенаведені підходи функціонують в контексті освітніх традицій певного соціуму. Індивідууми встановлюють соціальні контакти за патернами, вкоріненими в культуру і пов'язаними із соціо-економічними умовами даного соціуму. В авторитарному суспільстві, де самі ідеї множинності джерел інформації і можливості критичного аналізу матеріалу відкидаються як несумісні із принципами побудови цього суспільства, домінує авторитарний стиль і суто репродуктивний підхід у викладанні дисциплін. Для особи, що вивчає іноземну мову, шлях до успіху асоціюється з субординативною пасивною роллю. На думку психолінгвістів Жила Х. та Сміта П. [8] успішно засвоєний і підкріплений позитивним гелтштатом стиль поведінки утруднює і сповільнює адаптацію до нових стратегій навчання.

Для подолання стереотипної поведінки студента та зміни його особистої уяви про власні можливості пропонуємо застосовувати такі принципи, як принцип стимульованого спілкування, в основу якого покладено формальне та раціональне відношення до зміни персональної лінії поведінки під впливом структурованої, аргументованої бесіди. Саме при стимульованому спілкуванні можлива зміна поведінки, оскільки метою є не імперсональне інформативне забезпечення щодо конкретної теми/явища, а свідоме опрацювання цієї інформації та прагматичне перетворення її на критерії, які визначають стиль поведінки, тобто досягається усвідомлення студентом можливості

і необхідності особистої відповідальності за власний рівень освіти. При оволодінні іноземною мовою враховується принцип ретельного опрацювання матеріалу, що складається із трьох послідовних фаз обробки інформації:

- а) співставлення попередньо засвоєної інформації з ново набутою,
- б) емпірична перевірка нових даних (відповідає / не відповідає умовам),
- в) висновки про цінність новонабутої інформації.

Саме на цих принципах базуються методичні формування соціокультурної компетенції засади запропоновані Н. Ф. Бориско [10]: рефлексія – усвідомлення «чужого», порівняння-співставлення із «своїм», ідентифікація – сприйняття перспектив співрозмовника, наліз проблемних ситуацій іншомовної міжкультурної комунікації, які неодмінно призводять до оволодіння стратегіями адекватної культурно зорієнтованої мовленнєвої поведінки.

Як вище зазначалося, інтенсивність, з якою відбувається засвоєння навчального матеріалу, залежить від співвідношення «культуральної конгруентності» індивідуума та змісту викладеного матеріалу, рівня персональної відповідальності індивідуума, ступеню індивідуальної автономії та кількості залучених джерел інформації. Персональна релевантність визначається особистою заангажованістю індивідуума в певних питаннях, психологічною готовністю до акту міжкультурного спілкування, здійснення «процесу акультурації». Певні соціально-психологічні якості особи, що вивчає іноземну мову свідчать про цю психологічну готовність (чи, навпаки, неготовність). Серед них усвідомлення власної ідентичності, вміння дистанціюватися від власної позиції, емпатія та соціокультурна неупередженість.

Персональна відповідальність стимулює розв'язання когнітивних завдань, оскільки вимагає більше розумових зусиль порівняно з навчальними ситуаціями, де має місце групова відповідальність за прийняття рішень. Дослідження психологів дають підстави вважати, що процес прийняття рішень тісно пов'язаний з реальною діяльністю людини і органічно зв'язаний з споживчо-мотиваційною сферою суб'єкта, яка обумовлює його динамічність, характер рішень (імпульсне, врівноважене, інертне). Останній момент особливо важливий, оскільки в процесі мислення та прийняття рішень відбувається зміна критеріїв оцінки подій, відношення до них «розмивання гетеро стереотипів, яке веде до корегування авто стереотипів» [12].

Таким чином, можна стверджувати, що на навчальний процес і на ефективність засвоєння матеріалу впливають наступні фактори: соціокультурний рівень лінгвістична обдарованість, мотивації, персональні характеристики, та індивідуальний підхід до отримання знань. Застосування на практичних заняттях з іноземної мови різноманітних джерел інформації сприяє сприйнятливості до виявлення тенденцій інтеракції загальнокультурного і національного у змісті мовного акту та засвоєнню інформації. Найбільша ефективність, таким чином, досягається завдяки використанню численних джерел інформації, які висвітлюють різні аспекти явища, що вивчається. А ступінь особистої автономії особи, що вивчає іноземну мову, відповідно, визначає темп опанування матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Belenky M., Clinchy B. Way of knowing. – New York: Basis Books, 1986.
2. Sternberg R. J. (1997). *Thinking styles*. New York: Cambridge University Press, 1997.
3. Marton, F., Hounsell, D. & Entwistle, N. The Experience of Learning. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1984.
4. Cook V. Linguistics and Second Language Aquisition London: – Macmillan, 1993.
5. Gardner H. Frames of Mind. – New York: Basis Books, 1999.
6. Gardner R. Social Psychology and second language learning. The role of attitudes and motivation. – London: Edward Arnold Publisher., 1995
7. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX в очерках и извлечениях. Часть I. – М., 1960.
8. Бушлаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959.
9. Giles H. and Smith P. Accomodation Theory: Optimal level of Convergence. – Oxford, Blackwell, 1979.
10. Бориско Н. Ф. Теоретичні основи створення навчально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов: Автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.02 / Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000.
11. Рахманов І. В. Нариси з історії викладання нових західноєвропейських мов
12. Сафонова В. В. Изучения языков международного общения в контексте диалога культур. – М.: Просвещение, 2000.
13. Штанько В. Й. Інформація. Мышление. Целостность. – Харків, 1992.
14. Jarvis P., Griffin C. Adult and Continuing Education: Major Themes in Education 2003.

УДК 337.6:37.01

Ляшко Т. Н.
(Харьков, Украина)

АСПЕКТ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматриваются проблемы межкультурной коммуникации в процессе преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: когнитивное и языковое сознание, социокультурный подход, значение и смысл.

The author of the article defines meaning of the concept as the interculture component, confirms that concealed semantic ingredients compose meaning. They reflect the culture, which deep layer is in latent state.

Key words: language consciouness, interculture communications, meaning and sense.

В настоящее время неоспоримым является тот факт, что процесс обучения иностранному языку должен строиться с учетом проникновения в культуру народа, который является носителем этого языка, в систему его мировосприятия и в систему жизненных ценностей. Поскольку язык – это продукт деятельности социума и индивида, он охватывает все аспекты теоретической и практической деятельности общества и отдельно взятого человека. Культура народа, социальные условия его проживания и язык, который ему принадлежит, – все эти компоненты тесно взаимосвязаны.

При овладении языком происходит включение человека в социокультурный контекст развития сознания. Это верно в отношении как родного, так и иностранного языка, но мы находим отличие в том, что осваивая родной язык, ребенок означает довербальную картину мира, тогда как иностранный язык изучается индивидом, уже обладающим картиной мира, органично сформированной в контексте его родного языка. Таким образом, его языковое сознание является отправной точкой оценки поступающих в сознание элементов изучаемого языка. В результате обобщение иноязычного материала будет происходить по законам родного языка, и образ иностранного языка в сознании обучающегося не будет соответствовать реальности. Чтобы этого избежать, необходимо при обучении иностранному языку обращаться к когнитивному уровню сознания субъекта, то есть представлять иноязычный материал с точки зрения его места в общей структуре изучаемого языка, а действия на иностранном языке – с точки зрения значений, которые субъект выражает, употребляя в речи тот или иной материал.

В контексте теории обучения иностранному языку и овладения им обращение к проблеме сознания явление относительно новое. Ранее внимание исследователей концентрировалось на тесной взаимосвязи языка и мышления, и наивысшим этапом в освоении иностранного языка называлось мышление на этом языке, хотя еще Л. С. Выготский обращал внимание на то, что мышление и речь имеют разные генетические корни и пересекаются лишь в сфере вербального мышления: «речевое мышление не исчерпывает ни всех форм мысли, ни всех форм речи» [2: 108].

Овладение новым языком не может изменить мышление человека, так как законы мышления универсальны, но может изменить его сознание. Освоение новой информации, и о другом языке в том числе, – это процесс познания, который невозможно реализовать без мышления. Для познания различных явлений безусловно используются одни и те же универсальные механизмы, однако любое познание опосредуется содержанием сознания человека. На наш взгляд именно этот аспект проблемы приобретает особую значимость в контексте овладения иностранным языком.

В обучении индивида иностранному языку мы видим перекресток культур, практику межкультурной коммуникации, поскольку каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру: за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием (опять же иностранным, если слово иностранное) представление о мире.

Субъект, приступивший к изучению иностранного языка, уже обладает сформированной картиной мира, в которую «вписан» его родной язык с присущей ему системой значений. Это вербализованная картина мира, облеченная в формы и значения родного языка. Других представлений, с помощью которых он мог бы интерпретировать иноязычный материал, у него просто нет. Процесс включения значений иностранного

языка в индивидуальный контекст субъекта-носителя другого языка чреват многими опасностями, связанными прежде всего с интерпретацией иноязычного материала. Без специальных усилий со стороны обучающего иноязычный материал будет вписываться в смыслообразующий контекст родного языка, а сообщения на нем интерпретироваться с точки зрения родной культуры. Ему также трудно представить, что иностранный язык функционирует по иным законам. Кроме того, поскольку смысл – это «место в структуре», он будет пытаться вписывать значения единиц иностранного языка в структуру родного. Не понимая их роли и места в общей структуре именно изучаемого языка, обучающийся не сможет осмыслить их адекватно. Поэтому и языковой материал, и действия на иностранном языке, чтобы стать для него осмысленными, должны быть представлены обучающемуся не только с точки зрения «как», чем обычно принято ограничиваться при обучении, но и с точки зрения «почему» и «зачем».

Задача обучающего заключается в помощи обучающемуся вписать в свой индивидуальный контекст новый смысловой мир, представленный иностранным языком. Таким образом формируется сознание билингва. Основным механизмом этого формирования является психологический механизм смыслопорождения, предполагающий столкновение смыслов, которое происходит при встрече субъекта-носителя внутреннего смыслового мира с другими смысловыми мирами. Весьма вероятно, что одной из основных причин неудач при освоении иностранного языка является тот факт, что человек оказывается не готов принять иной смысловой мир и пытается «вписать» его в смысловую систему родного языка, в результате чего механизм смыслопорождения срабатывает вхолостую, а иностранный язык отторгается сознанием изучающего его субъекта.

Традиционно различаются две сферы или формы сознания: когнитивное и языковое, ответственные за существование двух картин мира. Индивид, чья картина мира сформирована одним языком и одной культурой, сталкивается при изучении иностранного языка с двойной трудностью. С одной стороны, его языковое сознание «не хочет» принимать чуждую ему языковую систему и постоянно навязывает построения на иностранном языке, которые являются кальками с родного и часто абсурдны с точки зрения изучаемого языка. С другой стороны, его когнитивное сознание восстает против того, что чужой язык представляет реальность иначе, другими словами и другими структурами предложений. При усвоении иностранного языка, как отмечает И. И. Халеева, происходит интерференция картин мира – как общих, так и языковых [13]. Когнитивное сознание не тождественно языковому, потому что не все, что содержится в общей картине мира может быть выражено с помощью языка. В когнитивном сознании имеется большой пласт значений, общих либо для всего человечества, либо для групп культур. Без этого взаимопонимание между разными народами было бы в принципе невозможным. В языковом сознании также есть значения, одинаковые для носителей разных языков. Благодаря этому при освоении иностранного языка возможно калькирование некоторых элементов родного. Языковая картина мира встроена в когнитивную, однако в силу большей специфичности языковой картины мира одна и та же когнитивная категория может по-разному осмысливаться разными лингвокультурами.

Таким образом, главный ответ на вопрос о решении актуальной задачи обучения иностранным языкам как средству коммуникации между представителями разных народов

и культур заключаются в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках. Многие исследователи признают, что «освоение иностранного языка принципиально меняет структуру языкового сознания человека в общей сфере когнитивного сознания» [13: 96]. Изменения прежде всего обусловлены тем, что человек впервые сталкивается с фактом отторжимости языковой формы от понятийного содержания и вынужден включиться в процесс сравнения форм выражения одного и того же содержания средствами разных языков. Более того, «прочно сложившиеся речевые образцы родного языка неизбежно вступают в противоречие и конкуренцию с вновь усваиваемыми образцами иностранного языка» [4: 61].

Научить людей общению (устному и письменному), научить производить, создавать, а не только понимать иностранную речь – это трудная задача, осложненная еще и тем, что общение – это не просто вербальный процесс. Его эффективность, помимо знания языка, зависит от множества факторов: условий и культуры общения, правил этикета, знания невербальных форм выражения (мимики, жестов), наличия глубоких фоновых знаний и многого другого.

Преодоление языкового барьера недостаточно для обеспечения эффективности общения между представителями разных культур. Для этого нужно преодолеть барьер культурный. По мнению ряда исследователей представленные ниже национально-специфические компоненты культур создают проблемы межкультурной коммуникации. В ситуации контакта представителей различных культур (лингво-культурных общностей) языковой барьер – не единственное препятствие на пути к взаимопониманию. Национально-специфические особенности самых разных компонентов культур-коммуникантов (особенности, которые делают возможной реализацию этими компонентами этнодифференцирующей функции) могут затруднить процесс межкультурного общения.

К компонентам культур, несущим национально-специфическую окраску можем отнести следующие:

а) традиции или устойчивые элементы культуры, а также обычаи, определяемые как традиции в «соционормативной» сфере культуры и обряды, выполняющие функцию неосознанного приобщения к господствующей в данной системе нормативных требований;

б) бытовую культуру, тесно связанную с традициями, вследствие чего ее часто называют традиционно-бытовой культурой;

в) повседневное поведение и привычки представителей отдельной культуры, принятые в отдельном социуме нормы общения, а также связанные с ним мимический и пантомимический (кинесический) коды, используемые носителями отдельной лингво-культурной общности;

г) «национальные картины мира», отражающие специфику восприятия окружающего мира, национальные особенности мышления представителей той или иной культуры;

д) художественную культуру, отражающую культурные традиции того или иного этноса.

Специфическими особенностями обладает и сам носитель национального языка и культуры. В межкультурном общении нам следует учитывать особенности национального характера коммуникантов, специфику их эмоционального склада, национально-специфические особенности мышления.

В настоящих условиях и при новой постановке проблемы преподавания иностранных языков стало очевидно, что радикальное повышение уровня обучения коммуникации предполагает тот факт, что общение между людьми разных национальностей может быть достигнуто только при ясном понимании и реальном учете социокультурного фактора. Многолетняя практика преподавания живых языков как мертвых привела к тому, что эти аспекты языка оказались в тени, остались не востребованными. Таким образом, в преподавании иностранных языков имеется существенный пробел. Одним из наиболее важных и радикальных условий восполнения этого пробела является расширение и углубление роли социокультурного компонента в развитии коммуникативных способностей. Мы считаем, что каждая культурная система и каждый единичный акт общественного поведения явно или скрыто подразумевает коммуникацию.

Речь уже идет, таким образом, о необходимости более глубокого и более тщательного изучения мира носителей языка, их культуры в широком этнографическом смысле слова, их образа жизни, национального характера, менталитета потому, что реальное употребление слов в речи, реальное речевоспроизводство в значительной степени определяется знанием социальной и культурной жизни говорящего на данном языке речевого коллектива. Язык не может существовать вне культуры, вне социально унаследованной совокупности практических навыков и идей, характеризующих образ жизни социума. В основе языковых структур лежат структуры социокультурные.

Итак, культурная и языковая картины мира тесно взаимосвязаны, находятся в состоянии непрерывного взаимодействия и восходят к реальной картине мира, а вернее, просто к реальному миру, окружающему человека. Все попытки различных лингвистических школ оторвать язык от реальности потерпели неудачу по очень простой причине: необходимо принимать во внимание не только языковую форму, но и содержание – таковым является единственно возможный путь всестороннего исследования любого явления. Неоспоримо то, что национальная культурная картина мира первична по отношению к языковой. Она полнее, глубже и богаче, чем соответствующая языковая. Однако именно язык реализует, вербализует национальную культурную картину мира, хранит ее и передает из поколения в поколение. Задачу любого обучающего мы видим в том, чтобы интерес к изучаемому языку сохранялся не только в процессе, но и по окончании курса обучения, чтобы человек мог самостоятельно совершенствовать свое владение иностранным языком, а, следовательно, легко преодолевать возникающие на этом пути проблемы межкультурной коммуникации. Для этого он должен понимать внутренние законы функционирования языка, его внутреннюю логику. Эта логика становится очевидной, если представить язык не как набор изолированных элементов, а с точки зрения его внутреннего содержания, как картину мира, отличную от той, что представлена в родном языке, как систему смыслов, стоящих за употреблением знаков этого языка в речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996.
2. Выготский Л. С. Собр. Соч.: в 6 т. Т.2. – М.: Педагогика, 1982.

3. Гальперин П. Я. К Психологии формирования речи на иностранном языке// психолінгвістика и обучение иностранцев русскому языку. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – С. 60-71.
4. Гальперин П. Я. Новые возможности обучения, в частности, иностранным языкам // Вопросы методики преподавания иностранных языков на неязыковых факультетах университетов. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – С. 69-82.
5. Гальперин П. Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления // Вопр. психол. – 1977. – № 4. – С. 95-101.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987.
7. Лазарев В. С. Проблемы понимания психического развития в культурно-исторической теории деятельности // Вопр. психол. – 1999. – № 3. – С.18-27.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
9. Леонтьев Д. А. Психология смысла. – М.: Смысл, 1999.
10. Никифоров А. Л. Семантическая концепция понимания. – М.: Политиздат, 1991.
11. Психология билингвизма: Сб. науч. тр. МГПИИЯ / под ред. И. А. Зимней. Вып. 260. – М.: МГПИИЯ, 1986.
12. Сорокин Ю. А. Психолінгвістическіе аспекты изучения текста. – М.: Наука, 1985.
13. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. – М.: Высшая школа, 1989.

УДК 371.164.169:004

Русанова О. О.
(Донецьк, Україна)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ

У статті мова йде про культурологічні складові та головні дидактичні аспекти процесу індивідуалізації навчання іноземним мовам на основі застосування класичних культурологічних підходів та новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій навчання.

Ключові слова: культурологічний підхід, індивідуалізація навчання, іноземна мова.

The article deals with cultural components and main didactic aspects of individualization process in foreign language teaching, including classic culturalological approach and new computer technologies.

Keywords: culturalological approach, individualization of teaching, foreign language.

Актуальність проблеми культурологічного підходу до викладання іноземних мов полягає в тому, що сучасний розвиток освіти в Україні та в світі, особливо в Європі, позна-

чені процесами інтернаціоналізації і глобалізації, в яких є спільне розуміння майбутнього та прагнення до розвитку демократичного громадянського суспільства. Поглиблення в нашій країні взаєморозуміння, зміцнення демократії та соціальної згуртованості відбувається на основі спільних цінностей і стандартів, що стають невід'ємною частиною самоусвідомлення громадян та загальною процесу їх освіти.

Важливу роль в цьому процесі відіграють культурологічні складові системи національної освіти з метою формування нової генерації молоді, яка, поділяє цінності демократичного суспільства, поважає культуру, релігію та світосприйняття інших народів, вільно володіє кількома європейськими мовами, що забезпечує їй основу для динамічного розвитку і самореалізації в освітньому та професійному відношенні на території об'єднаної Європи. Тому головним в процесі набуття якісної освіти є створення умов для забезпечення рівного доступу всіх членів суспільства до навчання, що здійснюється на демократичних і гуманістичних засадах. Громадяни демократичного суспільства повинні володіти такими вміннями та компетенціями, які дозволяють їм існувати і розвиватись в середовищі, де культурна та мовна розмаїтість є нормою повсякденного життя. Вони повинні бути культурно обізнані для того, щоб адекватно сприймати світ, виступати проти несправедливості, відстоювати громадянські права, протидіяти дискримінації та соціальній несправедливості.

Отже, демократизація та гуманізація освіти, що проводиться в Україні, є актуальною і потребує оновлення процесу навчання іноземних мов та переосмислення мети, завдань впровадження нових освітніх технологій для успішного опанування іншомовної комунікативної компетенції, зокрема на основі культурологічного підходу та індивідуалізації навчання.

Аналіз джерел інформації, щодо проблеми застосування культурологічного підходу до викладання іноземних мов та індивідуалізації навчання вказує на те, що мова є елементом культури та одночасно і засобом безпосереднього ознайомлення з нею. Наявність інтеркультурної компетенції, як кінцевого результату полікультурної освіти і виховання, передбачає не тільки володіння відповідною іншомовною технікою, а й засвоєння великого обсягу позамовної інформації, необхідної для адекватного спілкування та взаєморозуміння з представниками інших культур.

У соціології під терміном «культура» розуміється специфічна сукупність засобів, способів, форм та орієнтирів взаємодії людей із зовнішнім середовищем. На думку відомого соціолога А. А. Радугіна, «культура – це система цінностей, переконань, прикладів та норм поведінки, що є характерної для певної групи людей, а також колективне програмування людського розуму, яке відрізняє членів однієї групи від іншої» [1: 52].

Питанням мови, як одного із засобів вираження змісту культури, присвятили свої лінгвокультурологічні дослідження відомі вчені (В. Гумбольдт, О. Потєбня, М. Максимович, І. Огієнко, Л. Булаховський, Ф. Боас, С. Сепір, Б. Уорф, А. Мейє, М. Хайдеггер, В. Вінтгенштейн, Б. Малиновський, Е. Бенвеніст, М. Гране).

Фундаментально досліджувалася роль мови в становленні національної культури дослідниками Ф. Фортунатовим, В. Пічетой, К. Леві-Строс, С. Уї, М. Гриоль, М. Феррі, які розглядали питання про мову, що відображає уявлення людини про світ.

Проблеми мовної особистості висвітлюються в працях В. Воробйова, Ю. Караулова, О. Бистрицького, мовну картину світу відобразили в своїх дослідженнях О. Кубрякова, М. Шигарьова, Ю. Апресян.

Деякі аспекти зв'язків соціального пізнання і соціальної поведінки з мовною картиною світу з'ясували видатні філософи Е. Кассіпер, Х. Ортега-і-Гасет та ін.

Питанням теорії полікультурної освіти присвячені в основному праці американських і німецьких та в незначній кількості російських дослідників: Н. Fisler, K. Flechsing, U. Neumann, C. Duffy, P. Hernandez, F. R. Kluckhohn, G. H. Mead, R. E. Porter, B. Covert, Л. Супрунова, Г. Дмитрієва, В. Тишкова, І. Кона.

Ці джерела інформації, без сумніву, є важливою теоретичною основою для дослідження культурологічних складових, щодо процесу індивідуалізації навчання іноземним мовам в процесі полікультурного виховання та освіти.

Соціокультурний компонент навчання іноземної мови має розвиватись з поняття «культура». Слово «culture» – латинського походження і значення його спочатку було пов'язане з обробкою, або культивуванням землі. У соціологічному плані культуру, і в першу чергу її ядро можна порівняти із скріпами, що об'єднують людей в єдине ціле, суспільство.

Мотивацією для вивчення нерідної мови є потреба в спілкуванні в іншомовному оточенні. Важливим фактором привабливості мови, що вивчається, є, наприклад, її статус, як мови міжнаціонального та міжнародного спілкування. Мовна ситуація в країнах, що належать до Європейського Союзу засвідчує багатомовність європейців (англійською володіють близько 42% населення країн Європи, німецькою – 31%, французькою – 29%, італійською – 18% і іспанською – 14%) [2: 6].

Немає сумніву в тому, що володіння двома або кількома мовами збагачує людину не тільки додатковими знаннями інших культур, а й можливість розуміти і толерантно ставитись до представників інших країн.

Історично вивчення іноземної мови і вивчення культури країни існували у вигляді симбіотичного поєднання. Сьогодні реальність входить у систему вивчення іноземної мови у вигляді низки продуктів (література, музика, художні витвори), а також через вивчення цінностей і поведінки, інститутів, традицій, стилю життя. Природно виникає запитання: яку культуру треба вивчати – британську, американську, європейську чи якусь нейтральну – міжнародну?

Сьогодні вивчення іноземної мови має відбуватись з урахуванням культурного і національного розмаїття, а також з використанням потенціалу міжпредметних зв'язків. Необхідні додаткові іншомовні комунікативні компетенції: інтерпретація продукту іншої культури, пояснення його значення і співвіднесення його з подібним явищем своєї культури, уміння здогадуватись, аналізувати і здобувати знання у процесі реального спілкування, а також уміння критично оцінювати здобуту інформацію і явища іншої культури на основі розумних критеріїв. Такі уміння, підтримані лінгвістичними засобами, дають змогу не тільки розуміти іншу культуру, а й успішно представляти свою у контексті сучасних мов і культур.

Вивчити будь-яку іноземну мову неможливо без порівняння її з рідною мовою. Вивчення культурних реалій інших країн також неможливе без подібних порівнянь із своєю культурою, і часто цей процес супроводжується формуванням своєї національної ідентифікації. Парадоксально, але в нашій країні далеко не в кожного збігаються етнічна і мовна самоідентифікація. Як наслідок категорія «рідна мова» не дуже чітко відображає і мовну ситуацію (людина називає себе українцем, а як рідну мову називає російську). Двомовний

діалог є поширеною формою спілкування і свідчить про наявність феномену бікультуралізму в Україні. Такі явища не можуть не впливати на вивчення іноземних мов.

Лінгвісти визначають культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, що склалися історично на основі економічного базису. Мова розглядається як один з визначальних чинників існування нації взагалі і є складовою її культурного надбання. Не підлягає сумніву, що природні умови, географічне положення, рівень та спеціалізація народного господарства, хід історичного розвитку, характер соціального устрою, тенденції розвитку суспільної думки, мистецтва, тобто незначні та істотні особливості життя народу та його країни відображені в мові народу [3: 3].

Відомий культуролог С. П. Мамонтов стверджує, що кожна конкретна спільність людей (цивілізація, держава, народність) протягом багатьох століть існування створює свою суперкультуру, яка супроводжує індивіда впродовж усього його життя і передається з покоління в окоління. У результаті в історичному процесі виникає велика кількість культур, багато в чому відмінних одна від одної. Питання культурних універсалій уже давно постало перед науковцями. Американський соціолог та етнограф Джорж Мердок виділив понад 60 культурних універсалій, властивих усім народам: мова, релігія, символи, виготовлення знарядь праці, сексуальні обмеження, спорт, прикраси і т. д. Ці універсалії існують тому, що вони задовольняють найважливіші біологічні, психологічні та соціальні проблеми і є властивими для всіх представників людства [4: 73].

Оскільки термін «культура» є досить абстрактним, то одним із засобів його розуміння, на думку деяких зарубіжних учених, є так звана модель айсберга [5: 19], де всі видимі ознаки тієї чи іншої культури, наприклад, такі, як архітектура, мистецтво становлять надводну, або видиму частину айсберга, частина, якої ми не бачимо, є підґрунтям для зовнішніх ознак, таких, як цінності, принципи, естетика, традиції. У багатьох країнах люди вітають один одного потиском рук. Сторіччя тому це означало, що вони не мають намірів використовувати зброю. Така модель наглядно демонструє складові суперечностей, що можуть виникати між представниками різних культур.

Оскільки культура – це єдність матеріальних і духовних цінностей суспільства, що історично склалися на основі певного економічного базису, а також сукупність досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, то мова є обов'язковим її компонентом.

Відомий західний науковець Д. Батджес наголошує, що «процес становлення компетентного у мовному відношенні члена суспільства відбувається завдяки оволодінню мовою у певних соціальних ситуаціях, відповідно до звичаїв і традицій, проїнятих у кожному суспільстві» [6: 53].

Отже, одним з головних завдань процесу навчання іноземної мови є проникнення в культуру народу, якому належить ця мова, у систему його світосприйняття та символів. Оскільки мова – це витвір соціальний, і, як форма існування мисленнєвої діяльності людини охоплює всі сфери індивідуального та суспільного життя, то вона є результатом теоретичної й практичної діяльності як індивідуума, так і суспільства. Культура народу, соціальні умови проживання та мова, що йому належить, – нерозривно взаємопов'язані. І тому навчання мови будь-якого народу неможливо без належної уваги цим чинникам [7: 48].

Ми згодні з положенням П. В. Сисоева про цілісність структури, її постійний розвиток та нерозривну єдність культури з розвитком суспільства, в якому мова функціонує як засіб комунікації. Тому, на наш погляд, соціокультурний компонент змісту навчання іноземної мови має трактуватись як система знань, вмінь і навичок, оволодіння якими забезпечує розвиток іншомовної соціокультурної компетенції учнів, формування світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя в багатокультурному суспільстві. Система не є сталою, вона постійно розвивається, її зміна пов'язана із соціально-культурним прогресом суспільства.

Нове соціальне замовлення суспільства сьогодні полягає в тому, щоб навчити учнів іноземної мови як засобу міжкультурної комунікації, як способу пізнання досягнень вітчизняної, європейської та загальнолюдської культури, підготувати учня до толерантного сприйняття виявів чужої культури, до розуміння умовностей національних стереотипів і забобонів, визнання рівноправності та рівноцінності культур, існування загальнолюдських цінностей.

У сучасному світі проблема взаєморозуміння між народами залишається нерозв'язаною, тому дуже важливо навчитися перемагати непорозуміння, що виникають при зіткненні двох культур, зумовлених відмінностями в історичному, політичному та культурному розвитку.

Отже, основним принципом оновлення змісту навчання іноземної мови сьогодні є наповнення дидактичних компонентів елементами або рисами культурологічного підходу з активною індивідуалізацією навчального процесу.

Особливістю розвитку культурологічних компонентів змісту навчання іноземної мови є порівняння явищ, властивим двом і більше культурам, в процесі навчання, а саме: культури рідного народу та культури народу – носія мови, що вивчається.

Викладачам треба формувати полікультурну мовну особистість учнів під час вивчення предметів гуманітарного циклу на основі розвитку інтеркультурної комунікації, що охоплює: соціокультурні знання: мовні (безеквівалентна і фонова лексика); знання певних фактів національної культури (національні реалії, національний характер, стереотипи, символи, культурно зумовлені особливості комунікації, етикет); навички та вміння вербальної і невербальної поведінки.

Зміст навчання іноземним мовам реалізує його основні цілі, направлені на розвиток в учнів культури спілкування в процесі формування всіх компонентів іншомовної комунікативної компетенції. Вищезазначена компетенція пропонує формування як чисто лінгвістичних навичок (лексичних, фонетичних, граматичних), так і їхнє нормативне використання в усному і писемному мовленні. Передбачені теми, тексти, проблеми, мовні задачі орієнтовані на формування видів мовленнєвої діяльності, розвиток соціокультурних умінь і навичок, що забезпечують учневі у майбутньому застосування іноземної мови як засобу спілкування та інструменту співпраці в сучасному світі.

Основним результатом діяльності навчального закладу повинна стати не система знань, умінь і навичок сама по собі, а набір ключових компетентностей в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній та інших сферах якими володіє учень. Саме тому навчання іноземної мови розпочинається таким чином, щоб реалізовувався принцип неперервної мовної освіти, що відповідає сучасним потребам особистості та суспільства.

Особлива увага в процесі відбору змісту навчання іноземним мовам приділяється культурологічним знанням та вмінням, які дозволяють учням адекватно представити культуру своєї країни у процесі іншомовного спілкування. Успіх практичної реалізації інноваційних навчальних стратегій більшою мірою залежить від рівня готовності вчителя іноземної мови до нових умов соціально – культурного середовища і від здатності викладачі мову на основі культурологічного підходу.

Культурологічний підхід у гуманістичному навчанні іноземним мовам – це не лише метод, а сукупність цінностей, особлива педагогічна філософія, пов'язана з особистісним способом формування учня у комплексному процесі його навчання. У таку систему навчання входять переконання в особистій гідності кожного учня, значущості здійснення вибору тем навчання і відповідальності за його наслідки, як творчого процесу. Мовне навчання розглядається як засіб формування культурної толерантності особистості. Акцент в розвитку мовної складової індивідуальності ставиться на багатомовності (плюралінгвізм) – збільшення мовного репертуару учня з метою розширення можливостей його спілкування. Відповідно до заходів, що здійснюються в межах виконання Європейської Культурної Конвенції, Рада Європи сприяє розвитку лінгвістичного розмаїття та взаємному вивченню мов народів Європи [8: 72].

Тому в Україні треба заохочувати громадян до вивчення іноземних мов, історії та культури інших країн Європи та сприяти застосуванню цих знань на своїй території; просувати вивчення своєї мови, історії та культури на території інших країн та підтримувати зусилля з просування цих знань на їх території.

Вимоги часу й розпочата радикальна реформа системи освіти в Україні орієнтують викладачів на відмову від авторитарного стилю навчання на користь гуманістичного та культурологічного підходів, на застосуванні методів, які сприяють розвитку творчих заasad особистості з урахуванням індивідуальних якостей учасників навчального процесу.

Мовленнєві прояви індивідуальності – найбільш конкретні й реальні. Недарма у мовознавстві є традиція вивчення мов письменників, а також традиція вивчення розмовної мови індивідуумів.

Культурні норми об'єднують, узагальнюють і децю модифікують, відповідно, когнітивні і мовленнєві типи особистостей, які належать до певної людської спільноти. Вивчення іноземної мови нерозривно пов'язане з проникненням в культуру її народу, оскільки їх неможливо зрозуміти поодиноці. Важливим є не просто знайомство з реаліями, розуміння системи понять, що склалася в даній мові та культурі (*elementary meaning units in the culture*) [9: 53]. Без такого значення неможливо зрозуміти інший народ та його досягнення.

В основі нових методів навчання мови – формування індивідуальності в мовному аспекті та її свідомості.

Виникає потреба в розвитку мовної поведінки особи на вербальному й невербальному рівнях. Це пов'язано з тим, що на теорії особистості повинні ґрунтуватися педагогіка і філологія як науки і практична діяльність, оскільки головною метою обох наук є формування і розвиток особистості. Усі інші завдання педагогічних процесів повинні повністю відповідати основній меті, що й визначає цінність усього педагогічного процесу викладання мов.

Таким чином, чим більш адекватна і розвинута теорія особистості, зокрема мовна, тим більшого прогресу можна досягти в системі навчання іноземним мовам та освіті. Тому потрібно розробити науково обґрунтовані методи навчально-пізнавальної діяльності учнів в процесі індивідуалізації навчання іноземної мови. Основним питанням залишається те, як мобілізувати всі творчі можливості й здатність учнів. Не менш важливою умовою методики навчання сьогодні є забезпечення автономії тих, хто вчиться, їх ініціативності у процесі засвоєння нового матеріалу.

Формування й виховання індивідуальності учня, як майбутнього студента та студента, як майбутнього фахівця (бакалавра або магістра) в мовному аспекті є складний і тривалий процес, що залежить від родинних умов, системи організації навчання у навчальному закладі, особливо на основі культурологічного підходу до навчання іноземним мовам.

Не можна досягти великих успіхів у навчанні іноземної мови без індивідуальної роботи, у процесі якої учні самостійно оволодівають навчальними програмами. Це сприяє розвитку творчого мислення, удосконаленню навичок читання й письма.

Певним внеском в удосконалення навчального процесу, формування індивідуальності є проектна методика, що використовує кращі ідеї традиційної методики навчання іноземних мов з культурологічним підходом.

При використанні проектної методики за культурологічним підходом навчальна діяльність поєднується з інтелектуальною та емоційною діяльністю у формі гри, інтерв'ю та ін. Це сприяє удосконаленню навичок спілкування та співробітництва і має виняткове значення у процесі індивідуалізації навчання із застосуванням цікавих форм навчальної діяльності, зокрема Інтернету, який сьогодні адекватно відбиває поняття «дистанційне навчання», що дає можливість включитися у глобальну інформаційну мережу, а також розширити межі самоконтролю. Отже, усі нові методичні технології спрямовані на розвиток індивідуальності, які вирішують проблеми організації процесу навчання таким чином, щоб іноземна мова вивчалася як феномен національної культури народу, як модель бачення світу цим народом та сприйняття його гуманістичних цінностей. Саме це допоможе забезпечити повноцінне міжкультурне спілкування та взаєморозуміння представників різних культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радугин А. А., Радугин К. А. Социология (курс лекций). – М. Владос, 1995. – 180 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Рус. яз., 1980. – 320 с.
3. Мамонтов С. П. Основы культурологи. – М.: Издательство Рос. Открытого университета, 1994. – С. 73-74.
4. Martinelli S, Tailor M. Intercultural Learning. T-Kit. Strasbourg. Council of Europe and European Commission, 2000. – 106 p.
5. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование концепция развития индивидуальности в диалоге культур. – Липецк: Издательство Липец. гос. пед. ин-та, 1998. – 199 с.

6. Buttjes O., Byram M. *Mediating Languages and cultures. Towards an intercultural Theory of Foreign Language Education.* – Clevedon; multilingual matters, 1991. – 230 p.
7. Ekvan J., Trim J. *Threshold Level 1990. Arevised and extended version of the «Threshold Level»* by J van EK, Strasbourg. Council for Cultural Cooperation, Council of Europe Press, 1993. – 252 p.
8. Byram M., Laras G. *Sociocultural and intercultural dimension of languages learning and teaching.* Strasbourg. Council for Cultural Cooperation, Council of Europe Publishing, 1997. – 119 p.
9. Byram M., Laras G., Newner G. *Sociocultural competence in languages learning and teaching. Studies towards common. European Framework of Reference for languages learning and teaching.* Education Committee Council for Cultural Cooperation. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1997. – 122 p.

УДК 371.164:004

*Борзенко С. Г., Бабасва Л. В.
(Львів, Україна)*

ОПТИМІЗАЦІЯ КОГНІТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті йдеться про оптимізацію функції мови в методиці викладання іноземних мов. Виокремлюється когнітивна функція мови, яка стала провідною у запропонованому нами методичному апараті.

Ключові слова: *когнітивна функція мови, концепт, фрейм, концептуальні схеми, мовна картина світу.*

The article deals with the optimization of language functions in the methodology of teaching foreign languages. Attention is paid to the cognitive function of language which has become the main in the proposed by us methodological apparatus.

Key words: *cognitive language function, concept, frame, concept schemes, language picture of the world.*

Оптимізація функції мови – одне з найважливіших питань прикладної лінгвістики. О. М. Леонтьєв, відомий російський психолог, у 1959 році стверджував, що «функція мови – це також функція усвідомлення, тобто такого відображення об'єктивної дійсності, яке є наче відбитим через призму соціально накопиченого й узагальненого досвіду, зафіксованого у мовних значеннях» [7]. Р. Якобсон, лінгвіст зі світовим ім'ям, виділяє такі функції мови: пізнавальну, комунікативну, експресивно-емоційну, спонукальну, фатичну (безпосередньо-контактну), поетичну [16]. Знавець російської граматики і стилістики Д. Е. Розенталь найважливішими функціями мови вважає «спілкування, повідомлення, вплив» [12]. Французький мовознавець А. Мартіне високо оцінював когнітивну, комунікативну, естетичну та експресивну функції мови [9]. Американський германіст Дж. К. Давідхайзер акцентував

культурологічну функцію [15]. Фахівець у галузі теорії мови М. М. Полужин привертає увагу читача до прагматичної функції [11]. Лінгвіст і перекладознавець, літературознавець, методист А. М. Науменко вважає, що лише п'ять мовних функцій залишаються стрижневими: пізнання (світомоделювання), повідомлення (інформування), вплив (прагматика, спонування), естетична (цілісність, краса), спілкування (комунікація) [10]. Автор підручника «Вступ до прикладної лінгвістики» А. Баранов звертає увагу на комунікативну, епістемічну й когнітивну функції мови [2]. Він вважає, що оптимізацією комунікативної функції займаються такі дисципліни, як теорія і практика перекладу, автоматизований переклад, теорія і практика викладання рідної й нерідної мов, теорія і практика інформаційних систем, створення інформаційних і штучних мов, теорія кодування. Епістемічна функція постає як спосіб зберігання й продукування знань, а також як віддзеркалення національної свідомості і реалізується в лексикографії (зокрема в комп'ютерній), у термінології і термінографії, в корпусній і польовій лінгвістиці. Оптимізація когнітивної функції зосереджена в комп'ютерній лінгвістиці, в «лінгвістичній кримінології», в психолінгвістиці, в афазіології, у квантативній лінгвістиці.

На нашу думку, методика викладання іноземних мов охоплює всі функції оптимізації мови як мовленнєва діяльність: переклад, накопичення, зберігання, продукування знань, специфіку національного погляду на життя тощо. Але в запропонованих нами методичних прийомах викладання іноземних мов когнітивна функція мови стала провідною.

Методика викладання іноземних мов тісним чином пов'язана з когнітивною лінгвістикою: програмою досліджень людського «механізму мислення», вивченням процесів переробки інформації, яка приходить до людини з різних джерел, побудовою ментальних моделей світу, широким спектром психічних процесів, що обслуговують розумові акти.

У розробці комплексу методичних прийомів ми взяли до уваги дослідження відомих учених, присвячені когнітивізму і когнітивній лінгвістиці, адже ж сучасний підхід до вивчення мови настільки складний і серйозний, що об'єднує зусилля не тільки лінгвістів, а й філософів, психологів, нейрофізіологів, культурологів, спеціалістів в галузі штучного інтелекту. Мовленнєва діяльність – один із видів когнітивної діяльності. Вивчення іноземних мов – це засвоєння когнітивної бази, структурованої сукупності обов'язкових знань лінгвокультурного суспільства.

Викладаючи іноземні мови, ми формуємо уявлення – концепти, концептосфери, генетичний код, що входить у свідомість того чи іншого народу, в його менталітет і духовний досвід, адже ж багатство мови визначається не тільки багатством словникового запасу і граматичними можливостями, але й багатством концептуального світу, концептосферою, в якій формується національна мовна особистість. Викладаючи мову, ми формуємо інтернаціональну мовну особистість.

Виходячи з того, що концепт ширший, ніж лексичне значення слова, а за Д. С. Лихачовим, концепт співвідноситься зі словом тільки в одному з його значень [7], ми викладаємо не лексико, а концепти. Слово – це лише частина концепту, але до усвідомлення концепту ми йдемо через засоби мови, через слово, речення, дискурс.

За О. Кубряковою, «концепт – оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, віддзеркаленої в людській психіці» [6], і це ми намагалися виразити у своєму методичному апараті.

Наш методичний апарат базується на постулатах відомих учених-лінгвістів. Деякі лінгвісти виокремлюють культурологічний аспект концепту (Ю. С. Степанов, В. Н. Телія) [13; 14]. Концепти, за словами Ю. С. Степанова, – «осередок культури». Їх вивчення допомагає з'ясувати особливості світосприйняття народу, уявити концептуальну і національну картини світу [13]. Культура народу вербалізується в мові, саме мова акумулює ключові концепти культури, втілюючи їх у словах.

Інші лінгвісти розглядають концепт як одиницю когнітивної семантики (Н. Д. Арутюнова та її школа, Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов та ін.) [1; 2; 3]. Прибічники третього підходу Д. С. Лихачов, О. С. Кубрякова та інші [8; 6] вважають концепт посередником між словом і дійсністю.

Ми в своїх методичних прийомах намагаємося розглядати концепти в різних аспектах. Спільним для цих підходів є ствердження зв'язку мови і культури.

Концепт містить в собі асоціації, емоції, оцінки, національні образи й канотації, які відповідають даній культурі. Концепт – явище багатоаспектне. У ньому можна виділити як раціональне, так і емоційне, як абстрактне, так і конкретне, як універсальне, так і етнічне, як загальнонаціональне, так й індивідуально-особистісне. Структура концепту складна. З одного боку, до неї належить усе, що входить до поняття; з іншого боку, структура концепту включає те, що робить його фактом культури – первинна форма (етимологія), історія, зведена до основних ознак змісту, сучасні асоціації, оцінки, канотації.

Традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, сценарій, скрипт тощо) були нами використані для моделювання концепту. Фрейм – це узагальнена модель організації культурного знання будь-якого концепту. Як стверджує Н. В. Телія, фрейми можуть бути структуровані у формі епізоду, сцени, фрагменту сценарію або сценарію в цілому [14]. Отже, фрейм – це структура знань про світ, що асоціюється з конкретною мовною одиницею.

Фрейми структурують концепти в тому чи іншому виді дискурсу: наприклад, педагогічному, релігійному, політичному, культурологічному, медичному та ін. У своїй викладацькій діяльності ми розглянули функції концептів у дискурсі ділового світу, культурологічному, політичному, медичному.

Викладаючи іноземні мови, ми намагаємося будувати концептуальну систему у свідомості учня, студента, слухача, сформувати концептуальну картину світу того чи іншого народу через мовну картину, де взаємодіють загальнолюдське, національне й особистісне.

Мовна картина світу історично склалася в буденній свідомості даного мовного колективу, це певний спосіб концептуалізації дійсності. Поняття мовної картини світу сходять до ідей В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, з одного боку, і до ідей американської етнолінгвістики, зокрема до так званої гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра–Уорфа, – з іншого. Формування мовної картини світу складає одне з найважливіших завдань сучасної методики викладання іноземних мов. Формування мовної картини світу відбувається, по-перше, за рахунок засвоєння ключових концептів даної культурної спільноти, універсальних концептів, національних. Різні мови надають картинам світу лише деяку специфіку, деякий національний колорит, що пояснюється різницею в культурі та традиціях народів.

Одним із засобів оптимізації навчального процесу є підручник. Він також повинен відповідати вимогам сучасного підходу до викладання іноземних мов, повинен бути укладений із врахуванням усіх досліджень у галузі когнітивної та комунікативної лінгвістики. Мовленнєва діяльність повинна стати стратегічним напрямком такого підручника.

У фундаментальному доробку «Дискурс іноземномовної комунікації» [5], створеному у Львівському національному університеті імені Івана Франка, у четвертому розділі «Дискурс методик викладання іноземних мов» розглядається структура англomовного підручника за фахом. У автора розділу Г. Ісаєвої – сучасний підхід до створення підручника. Вона висловлює слушну думку, що загальний контекст підручника можна поділити на два таких типи: перший – лінгвістичний, тобто той лексичний та граматичний матеріал, який лежить в основі повідомлення про певний комунікативний акт; другий – екстралінгвістичний, йдеться про тексти побутового, країнознавчого, культурологічного, загальнонаукового чи фахового характеру, різноманітні діалоги, ситуативні та ділові ігри, кросворди тощо. Головним матеріалом будь-якого підручника є текст, на основі якого вивчаються базові лексичні та граматичні структури, що зберігаються в пам'яті студентів – спочатку у репродуктивних, а згодом – у продуктивних мовленнєвих актах як усних, так і письмових. Текст фіксує у письмовій формі якусь комунікативну подію, а дискурсна теорія допомагає студентам інтерпретувати цю подію у власних комунікативних актах. Автор розділу доводить, що мовленнєва діяльність – це стратегічний напрямок будь-якого підручника іноземних мов. Отже, між викладачем і студентом постає підручник, який реалізує комунікативний метод викладання. Але такий підручник повинен бути не тільки комунікативно спрямований, він повинен здійснювати зв'язок з когнітивною лінгвістикою, і тут доречно взяти до уваги постулати Р. Ленекера, які лягли в основу його «Когнітивної граматики»: «Лексикон, морфологія і синтаксис утворюють контініум символічних одиниць – образ», «Граматичні структури не є автономною формальною системою, вони передбачають символізацію концептуального змісту» [17]. Отже, у сучасному підручнику іноземних мов граMATика повинна подаватись в образах, у концептуальних схемах як базових, так і профільних, в групі взаємодіючих смислів, що віддзеркалюють концептуальну картину світу.

Вивчення іноземних мов – процес довготривалий і важкий. У цьому процесі особлива увага приділяється розумінню текстів різних жанрів. Під час читання текстів в іншомовній аудиторії певну роль відіграють читацькі уявлення, індивідуальні особливості читачів, види пам'яті, механізми пам'яті як фактори, які допомагають формувати комунікативну компетенцію слухача. Тут на допомогу приходять дослідження в галузі когнітивної лінгвістики і когнітивної психології. Формуючи комунікативну компетенцію, ми, в першу чергу, формуємо уявлення, поняття, концепти, реконструюємо концептуальну картину світу того чи іншого письменника через його мовну картину світу.

Замість низки традиційних передтекстових вправ ми подаємо концептуальні схеми у вигляді геометричних фігур. У першу чергу зосереджуємо увагу слухачів на універсальній базовій концептуальній схемі, а потім деталізуємо її в інших профільних схемах. Концепти та їхні характеристики, які утворюють таку схему, відразу дають

можливість запам'ятати ключові слова тексту. Запам'ятовування смислового матеріалу відбувається завдяки частим вживанням основних концептів в їх взаємозв'язках. Коли всі характеристики концептів будуть семантизовані, слухачі зможуть прочитати парадигму концептуальних схем, матрицю концептів, і це буде, на наш погляд, найпростіший шлях до подолання труднощів у розумінні текстів. Концепти розглядаються у взаємозв'язках та динаміці.

Наприклад, у процесі викладання української мови як іноземної, спираючись на теорію бази і профілю Рональда Ленекера, тему «Дієслова руху» подаємо у таких концептуальних схемах:

Ходити (база – □ ; префікси профіль -- o)

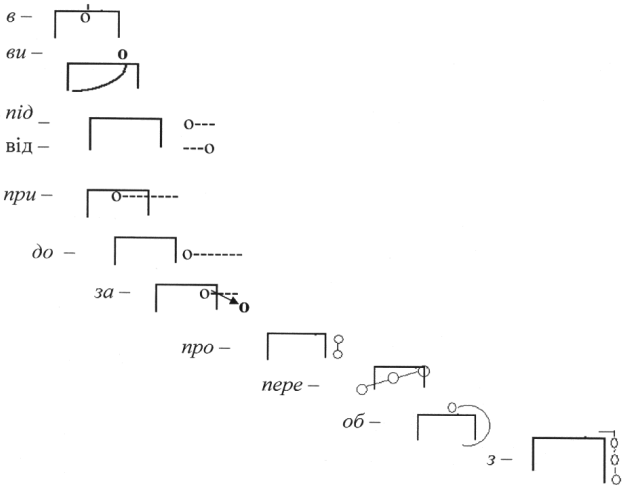

Схема 1.

Студенти засвоюють значення префіксів і самостійно зводять усі схеми в одну, демонструючи своє розуміння матеріалу

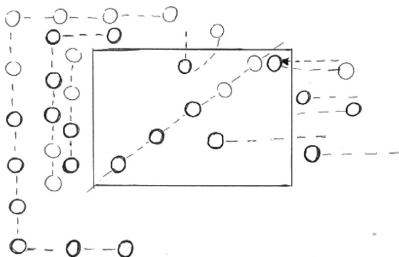

Схема 2.

Отже, через мову слухачі пізнають світ, сприймають його. Навчаючи мови, ми повинні також враховувати концептуальну та мовну картини світу іншомовного слухача, його ментальність, психологію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. **Образ (Опыт концептуального анализа) // Референция и проблемы текстообразования.** – М., 1988.
2. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. УРСС. – М., 2003.
3. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. **Концепт долга в поле долженствования // Культурные концепты. Логический анализ языка.** – М., 1991. – С. 14-21.
4. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира. – М., 1997.
5. Дискурс іноземномовної комунікації. – Львів, 2002.
6. Кубрякова Е. С. **Концепт // Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов.** – М., 1996. – С. 90-93.
7. Леонтьев А. Н., Леонтьев А. А. **О двояком аспекте языковых явлений // Философские науки.** – 1959. – № 2. – С. 118.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Известия РАН: Литература и язык. – 1993. – Т. 2.
9. Мартине А. Основы общей лингвистики // Зверинцев В. А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и изложениях. – Т. 2. – М., 1965. – С. 406.
10. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). – Вінниця, 2005. – С. 35.
11. Полюжин М. М. Сучасні парадигми лінгвістичних досліджень // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород, 1998. – С. 11.
12. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка. – М., 1986. – С.406.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М., 2001.
14. Телия В. Н. **Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологические аспекты.** – М., 1996.
15. Davilheiser, J. C. Dieauswärtige Sprachpolitik der Bundesrepublic Deutshland aus der Sicht eines amerikanischen Germanisten // Muttersprache: Viertejahressechrift für deutsche Sprache. – Jg.108. – H.3. – Wiesbaden, 1998.
16. Jakobson R. Linqaggi nella società e nella tecnica. – Milano, 1970. – P. 11.
17. Langacker R. Cognitive Grammar // Handbook of Pragmatics. – Amsterdam – Philadelphia, 1995.

ДИСКУСІЯ ЯК СПОСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ВНЗ

В статті розглядається питання, присвячене дискусії як методу навчання, який ґрунтується на обміні думками по певній проблемі. Обговорюються різні види дискусії: круглий стіл, форум, симпозиум, прес-конференція, «техніка акваріума», проблемна. Дана стаття дозволяє утвердити, що дискусія є одним з найбільш оптимальних методів навчання студентів англійському мові.

Ключові слова: дискусія, круглий стіл, форум, симпозиум, прес-конференція, «техніка акваріума», проблемна.

The article deals with the problem of discussion as the method of teaching English which is based on an exchange by opinions from a certain problem. Different types of discussion are studied such as following: round table, forum, symposium, press-conference, technician of the aquarium, problem discussion.

The work makes it possible to affirm that discussion is one of the most optimum methods of teaching English at the University.

Key words: discussion, round table, forum, symposium, press-conference, «technician of the aquarium», problem discussion.

Світова педагогіка широко застосовує різні методи та прийоми обміну думками, які використовують під час тренінгів, моделювань реальних ситуацій, в рольових іграх та ін. Одним з таких прийомів є різні форми дискусії.

«Дискусія – це метод навчання, що ґрунтується на обміні думками з певної проблеми. Точка зору, яку висловлює студент у процесі дискусії, може як відобразити його власну думку, так і опиратися на інші думки. Вдало проведена дискусія має велику виховну і навчальну цінність, вона вчить умінню висловлювати свою точку зору, більш глибокому розумінню проблеми, готує майбутнього спеціаліста до практичної роботи» [1: 62].

Дискусію варто використовувати в тому випадку, коли студенти накопичили певний словниковий запас, володіють певними вміннями та навичками спілкування та висловлювання своїх думок іноземною мовою. Існує багато видів обміну думками, що є згуртованою формою дискусії. До них належить:

– круглий стіл – бесіда, в якій беруть участь 5-6 студентів, які обмінюються думками між собою та іншою частиною аудиторії;

– засідання експертної групи (панельна дискусія, зазвичай 4-6 студентів з попередньо призначеним головою), на якому спочатку всіма учасниками обговорюється назначена проблема, а потім вони висловлюють свою точку зору. При цьому кожен виступає з коротким повідомленням;

- форум – обговорення, схоже на засідання експертної групи, в якому беруть участь всі учасники;
- симпозіум – це дещо тривалі виступи учасників, після яких вони відповідають на поставлені запитання;
- засідання парламенту або так звані дебати, коли дві команди учасників готують виступи. Таким чином відтворюється ситуація в Британському парламенті та обговорення питань;
- судове засідання – обговорення, яке імітує судові слухання;
- прес-конференція, на якій обговорюються різні проблеми вивчених тем чи аналітичного читання.

Дещо відрізняється від згаданих видів дискусії «техніка акваріуму». Це особливий варіант організації колективної взаємодії, що виділяється серед форм навчальної дискусії. За формою «техніка акваріуму» така:

- постановка викладачем проблеми перед студентами;
- викладач ділить аудиторію на дві групи, які сідають у коло;
- викладач або учасники кожної групи вибирають представника;
- групі дається час, зазвичай невеликий, для обговорення проблеми і визначення спільної точки зору;
- викладач просить представників груп зібратися в центрі аудиторії, щоб висловити свою точку зору та відстояти позицію своєї групи відповідно до вказівок, отриманих від групи. Крім представників ніхто не має права висловлюватись, однак учасникам груп дозволяється передавати своїм представникам письмові вказівки;
- викладач може дозволити представникам і групам взяти «тайм-аут» для консультації;
- «акваріумне» обговорення закінчується, якщо вичерпано встановлений час або досягнуто вирішення проблеми. Обговорення закінчується аналізом проблеми.

Цей варіант дискусії цікавий тим, що наголошується на самому процесі висловлювання точки зору та аргументації. Всі учасники залучаються до дискусії за допомогою участі кожного з них у початковому обговоренні, після чого група зацікавлено стежить за роботою і підтримує зв'язок із своїми представниками. В колі уваги всієї аудиторії знаходяться 5-6 студентів, які розмовляють, це зосереджує увагу та поліпшує сприйняття основних позицій. Спосіб «акваріумної» організації аудиторії запозичений із практики групових психологічних тренінгів і дає студентам можливість відчувати тонкощі поведінки головних учасників – представників групи.

Подальше обговорення дозволяє викладачу виділити як змістовні, так і процедурні моменти дискусії. Техніка «акваріуму» дає можливість студентам не тільки включатись у групове обговорення, а й розвиває навички та уміння брати участь у груповій роботі, спільному прийнятті рішень. Також це дає змогу проаналізувати процес взаємодії учасників на міжособистісному рівні.

Одним із досить цікавих видів дискусії є проблемна. Вона може бути використана тоді, коли зміст матеріалу, що вивчається, пов'язаний з проблемами науково-прикладного та соціального характеру, проблеми і протиріччями, вирішити які можна в імітованих, а, можливо, і справжніх проектах із застосуванням на практиці.

Дана дискусія переважно нагадує звичайну, при цьому викладач приділяє відносно меншу увагу процедурі взаємодії, зосереджуючись в основному на висуненні ідей, які пізніше будуть розгорнуті в завдання – проекти. В цьому варіанті дискусія спрямовується не на загальну орієнтацію можливих підходів до проблеми та їх аргументацію, а на опрацювання змісту кожного з проблемних підходів, окреслених при обговоренні.

Постановкою проблеми займається викладач. Він може назвати конкретну проблему. Наприклад презентація компанії. Спочатку студенти записують власні ідеї за наступним планом:

1. Загальна інформація про компанію.
2. Опис різних сфер діяльності компанії.
3. Відомі назви брендів.
4. Цікаві факти з історії компанії.
5. Плани на майбутнє.

Потім аудиторія ділиться на підгрупи і викладач дає їм завдання проглянути всі записи, вибрати один-два найбільш цікаві і змістовні і розвинути їх. Кожна група обирає представника, який і викладе думку підгрупи аудиторії. Студенти протягом десяти-п'ятнадцяти хвилин обговорюють ці ідеї в групах, вирішуючи проблеми втілення їх у життя. Викладач спостерігає за групами і коли обговорення закінчується, пропонує аудиторії перейти до загального обговорення, в якому позицію групи буде представляти один учасник. Час виступу досить обмежений, тому виступаючі повинні дуже стисло й чітко висловлювати свою думку.

Після виступу всіх представників груп викладач просить аудиторію обдумати, які ідеї було б варто реалізувати на практиці. Продумування може бути колективним і проходити у формі загально аудиторного обговорення протягом попередньо визначеного часу – 5-10 хвилин. На цьому робота над проблемою може закінчитися. А можна продовжити її, використовуючи ідеї, розробка і втілення яких може мати продовження у вигляді групових проєктів.

Виконувати ці завдання можна на наступних заняттях або позааудиторно, за межами ВНЗ. Наприклад, після вивчення теми «Ярмарки та виставки» ділиться на 3 команди. Кожна команда складає статтю про компанію для каталогу виставки або ярмарку, в якій ваша компанія буде приймати участь. Спочатку обговорюється питання про тип виставки (ярмарку), в якій компанія буде приймати участь, де вона буде проходити, яка її тема, скільки буде коштувати компанії участь в ній і яку користь буде мати компанія від участі. На наступному занятті відбуватиметься виставка. Одна команда буде представниками компанії, а інша потенційними клієнтами, які будуть цікавитися продукцією та послугами компанії. Зі всіх можливих варіантів, цей спосіб організації заняття зорієнтований передусім на висунення творчих ідей та їх подальшу розробку. І що найважливіше, задіяними виявляються всі студенти групи при використанні індивідуальної роботи, коли в малих групах кожен висуває ідеї для загального обговорення і вирішення проблеми.

«Широкі можливості дає використання дискусії з елементами ігрового імітаційного моделювання» [1: 63]. Воно дозволяє наблизити обговорення до реальної ситуації.

Яскравий приклад взаємодії – сценарій заняття з обговорення питання про можливість заснування власного банку компанією. Група ділиться на дві команди. Одна команда обговорює можливість заснування власного банку. Висуває аргументи на користь відкриття та встановлює тип банку. Інша команда обговорює ту ж можливість, але знаходить аргументи проти відкриття будь-якого виду банку. Команди обмінюються думками.

Вивчення тем «Політична система Великобританії» та «Політична система України» може проводитися у вигляді засідання парламентів обох країн, обговорення проблем політичних партій, може імітуватися виступ відомих політиків та прес-конференції урядів для преси.

Для підбиття підсумків аналітичного читання використовуються також ігрові ситуації. Після читання тексту «Прогнозування продажу та прибутків», студенти обговорюють і вирішують які витрати матиме компанія наступного року. Враховують сплату податків, виплату позики, витрати на ремонт, постачання, рекламу, кошти за використання електроенергії, телефонні рахунки. Підраховують скільки це коштуватиме компанії. Обговорюють і складають прогноз продажу всієї продукції та послуг компанії і вирішують які загальні прибутки слід очікувати. Вирішуючи ці питання висувають свої аргументи – чому очікуються ті чи інші витрати або причини певного прогнозу продажу. Експертні групи визначають, чий проект найкращий.

Дуже важливо, що в ході гри формуються уміння і навички аналізу ситуації, уміння визначати мету, зміст і засоби планування діяльності, очікувані результати, самостійно приймати і реалізувати рішення, оцінювати ефективність дій та їх коригувати. «В процесі колективної ігрової діяльності у студентів розвиваються уміння працювати в команді (моделювання роботи в колективі), освоюються навички комплексного творчого розв'язання проблем [4: 15]». Студенти також засвоюють моральні й етичні норми поведінки, вчать враховувати інші точки зору, стисло формулювати власні ідеї.

«Принципи співпраці та співтворчості зумовлюють високий рівень інтелектуальної активності студентів, оскільки кожен з них є активним виконавцем ігрових ролей. А це дає йому можливість психологічно адаптуватись до практичного виконання їх у майбутній професії» [4: 17].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусак Т. Дискусія як метод оптимізації при вивченні іноземних мов у ВНЗ // Рідна школа. – 2002. – №4. – С. 62–63.
2. Labenburg T., Tegel G. From hot to cold war. – Boulder, 1990. – 136 с.
3. Taba H. Curriculum development: Theory and practice. – N.Y., 1962. – 216 с.
4. Брунер Д. Процес навчання. – М., 1962. – С. 3–17.

ИСТОРИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

The article deals with the determination of the English and Russian linguistic parallels. It is shown that the ancient Anglo-Saxon people were culturally connected with the ancient north-east Slavic people near the 500 years P.D. That is why their languishes were also like. The main linguistic parallels between ancient English and Russian are determined. Many considered words are sorted into five types.

Key words: *English and Russian linguistic parallels, Russian lexica.*

С усилением межкультурных контактов, стремительным распространением как массовой западной культуры, так и современных информационных технологий, Интернета, построенных в основном на английской лексике, проблема быстрого овладения английским языком становится крайне актуальной для большинства людей в мире, в том числе и жителей постсоветских стран. Для многих обучающихся английскому языку русскоязычных студентов он представляется не просто как иностранный, а как чужой, далекий от родного, обычно русского языка. И в этой связи овладение английским, особенно усвоение его словарного состава, лексики, простое заучивание слов представляются большинству учащихся в виде тяжелого, монотонного, нетворческого процесса. Однако практика одновременного овладения несколькими языками показывает, что такой обучающий механизм, как сравнительный анализ лексики этих языков, поиск подобия, заимствований, близости, конвергенции слов, позволяет не только значительно убыстрить и в основе своей облегчить процесс овладения языками, но и научить анализировать культурные, этнические и лингвистические аспекты складывания и развития разных народов.

Проведение сравнительно-типологического анализа языков, принадлежащих одной семье народов, например, славянских обычно не вызывает возражений как у специалистов-лингвистов и преподавателей, так и у самих обучающихся (студентов). Что же касается сравнения словарного состава языков, составляющих одно семейство языков, но не принадлежащих одной семье (группе), например, индоевропейских, как нам известно, вызывает интерес только у языковедов-ученых, но не находит активной практики в обучении. Сравнение английской и русской лексики осуществляется, как правило, только в отношении неологизмов, т. е. заимствуемых на современном этапе развития английских слов, например, представленных в многочисленных этимологических словарях русского языка. При обучении же английскому языку студентов (и всех желающих) сравнение лексик двух этих языков, как правило, не проводится в массовом объеме. И само по себе такое сравнение весьма продуктивно, особенно систематизированное в отношении установления отдельных грамматических, фонетических и лексических параллелей. Однако в свете последних открытий в области реконструкции древней культуры и истории восточных славян данное сравнение приобретает сегодня и крайне актуальное научное значение.

Прежде всего, анализ материальной культуры и общественного порядка восточнославянских племен кривичей и словен периода их заселения территорий Восточной Европы, а это время VII–VIII веков н.э., показал практически полное подобие с аналогичной культурой и порядком древнегерманских племен англов и саксов, обитавших в междуречьях Эльбы и Одера в V–VI вв. н.э. [1]. Сравнение антропологического облика древних англов и саксов, с одной стороны, и древних кривичей и словен, с другой, также выявило неоспоримое подобие [2]. Анализ верований и возможных языческих обрядов данных германских и восточнославянских племен в свою очередь свидетельствует об их почти полном совпадении [2: 182]. В этой связи одним из авторов данной статьи лично был проведен сравнительный анализ языческих графических символов, характерных кривичам и словенам периода VII–VIII веков н.э., и англосаксонских периода V–VI вв. н.э. [3, 4]. Ни с одним из других восточнославянских, иных славянских или германских, и даже просто индоевропейских народов и племен у кривичей и словен не наблюдалось такого тотального подобия языческих графических символов, как с символами англов и саксов. А ведь языческая графическая символика в долетописный исторический период являлась священной сакральной системой письменности, которая служила только для магических целей и была уникальной, специфичной для каждого народа. Ко всем этим фактам следует добавить и анализ омонимической карты Европы [5], который убедительно свидетельствует о том, что племена кривичей и словен на рубеже V–VI вв. н.э. проживали в бассейне Одера, т.е. в непосредственной близости с англами и саксами. Вполне возможно что кривичи и словене вообще в то время составляли одну этническую общность, с англосаксонскими племенами. Данный вывод явно подрывает теорию о генетической близости всех славян.

Рубеж IV–VI вв. н.э. стал переломным в этнической истории Европы и привел к распаду многих этнических общностей, сопровождавшимся Великим переселением народов в Европе. Причиной его, скорее всего стало вторжение в Европу гуннов. Следствие этого вторжения произошло разрушение совместного проживания восточнославянских племен кривичей, словен, англов и саксов. Двое первых стали переселяться на восток, на Среднерусскую равнину, а двое других – на северо-запад, а потом заметной массой и на Британские острова. Исходя из этого, очевидно нельзя утверждать, что кривичи, словене, с одной стороны, и англы, саксы, с другой, 17 веков назад говорили на одном языке. Но известно, что кривичи и словене стали во многом этнической основой для формирования русской и белорусской народностей (например, латыши до сих пор русских на своем языке называют кривичами, а белорусов – балтокривичами), а англы и саксы – английской. В этой связи есть все основания предполагать, что между русским и белорусским языками, с одной стороны, и английским, с другой, должны существовать более весомые языковые (и лексические, и фонетические, и грамматические) связи, нежели можно было бы ожидать в отношении произвольно взятого славянского языка, с одной стороны, и любого германского, с другой.

Рассмотрим механизм сравнительного анализа английской лексики с целью более эффективного и творческого изучения английского языка. Прежде всего, необходимо отметить параллели между староанглийским и древнерусским языком рубежа 1000 г. н.э. Некоторые из этих параллелей сохранились в обоих современных языках, некоторые только в одном. Бесспорно, что тысячелетие назад также существовали многочисленные

параллели, какие оба языка сегодня уже утратили. К основным сохранившимся моментам отнесем следующие.

Грамматика:

1) В древнерусском, староанглийском и современном английском существовали 4 формы глагола прошедшего времени.

2) В древнерусском и староанглийском все слоги были открытые – существовали краткие гласные близкие к *o* и *e*, обычно встречавшиеся на конце слов, заканчивающихся на согласный. В современных языках они исчезли и не произносятся. Например, буква *e* в английских словах *date, made, raze, sale, take* и т.д.

3) В древнерусском и староанглийском все согласные звуки были фактически твердыми и произносились отчетливо (благодаря открытости всех слогов). С исчезновением кратких гласных в современном английском это сохранилось, тогда как в русском все согласные на конце слова фактически либо оглушаются, либо смягчаются.

Фонетика:

1) В древнерусском и староанглийском существовали, а сегодня существуют только в английском и белорусском звуки *w* (*ŷ*), *dz* (*th*) и *дж* (*g*).

2) В древнерусском и староанглийском не было звука *f* (*φ*), был *p* (*n* или *xв*).

3) В древнерусском и староанглийском очень часто в словах встречалось чередование звуков *z* → *жс* или *z*; *k* → *ч* или *ц*; *x* → *ш*. Сейчас в русском такие чередования встречаются очень редко, тогда как в английском они очень многочисленны. Например, русские слова *друг – друзья – дружить*; *рука – ручной*, *дух – душа*, тогда как в современном английском произношении буква *g* может читаться и наподобие русских *z*, и *дж*, буква *c* – и как *c*, и как *ц*, и как *к*, буквосочетание *ch* – и как *ч*, и как *к*, буквосочетание *sh* – как *ш*.

4) В древних и современных английском и русском языках безударные *a* и *o* передаются звуком, средним между звуками *a* и *o*, а безударные *u* и *e* – звуком близким к *u*.

5) В английском и белорусском звуки *жс*, *ч* и *ш* – твердые, в русском же в большинстве своем – мягкие, тогда как изначально они были твердыми.

6) В английском и белорусском подобны по произношению *z – g*, *x – h*, тогда как русское *z* ближе к английскому *c* звучащему как *k*.

Два главных отличия современного английского языка от белорусского и русского, как впрочем и от всех славянских, состоят 1) в строгом порядке слов в предложении и 2) наличии флексий (окончаний и падежей в словах). Анализируя внимательно раннесредневековую историю саксов и англов, с одной стороны, и кривичей и словен, а также и всех других восточных славян, с другой, можно утверждать, что первое различие есть результат латинизации англов и саксов в VI–VIII веках н.э., которую крайне активно и успешно проводила католическая церковь на Британских островах, а второе – результат влияния угро-финнов и балтов на славянскую речь приблизительно то же заметно осуществлявшегося в VI–VIII веках н.э.

Проведем сравнительный анализ лексики английского языка со словарным составом русского и белорусского языков с целью поиска параллелей. Устанавливаемые соответствия, удобнее всего, рассортировать по пяти категориям.

Первая категория – слова заимствованные русской лексикой определенно из английской, особенно в последние годы. При этом, возможно, что до этого сама английская

лексики заимствовала эти слова из другого языка, но тем не менее передавала в русскую свою транскрипцию. Например:

actor – актер, bank – банк, basketball – баскетбол, computer – компьютер, contract – контракт, deposit – депозит, diving – дайвинг (одно из самых последних слов русского языка, заимствованных из английской лексики), excavator – экскаватор, experiment – эксперимент, expert – эксперт, export – экспорт, finish – финиш, football – футбол, grant – грант, hero – герой, hockey – хоккей, iceberg – айсберг, image – имидж, leasing – лизинг, lift – лифт, line – линия, losk – лоск, mask – маска, mixer – миксер, negative – негатив, park – парк, penalty – пенальти, pilot – пилот, port – порт, president – президент, press – пресс, project – проект, process – процесс, protest – протест, reporter – репортер, sponsor – спонсор, sport – спорт, spray – спрей, start – старт, test – тест и множество других.

Вторая категория – слова заимствованные русской лексикой из английской, но со своими суффиксами и окончаниями, либо их специфической транскрипцией. Например:

adaptation – адаптация, approximation – аппроксимация, decoration – декорация, incarnation – инкарнация, infection – инфекция, information – информация, loyal – лояльный, obligation – облигация, orientation – ориентация, popular – популярный, profession – профессия, representative – репрезентативный, special – специальный и множество других.

Третья категория – слова заимствованные и русской и английской лексиками из другого языка. Например:

acacia – акация, academy – академия, act – акт, adept – адепт, advance – аванс, agent – агент, agony – агония, agronomy – агрономия, altar – алтарь, amnesty – амнистия, analogy – аналогия, annals – анналы, archaeology – археология, architecture – архитектура, atom – атом, baron – барон, baroness – баронесса, barrack – барак, biology – биология, convoy – конвой, coral – коралл, corona – корона, corridor – коридор, decade – декада, discount – дискант, drama – драма, ethnology – этнология, focus – фокус, geography – география, geology – геология, guarantee – гарантия, jungle – джунгли, icon – икона, idea – идея, idol – идол, marauder – мародер, marshal – маршал, massage – массаж, menu – меню, myth – миф, pastoral – пастораль, philosophy – философия, physics – физика, polyphony – полифония, pomade – помада, pump – помпа, pore – пора, prelude – прелюдия, promenade – променада, и множество других.

Четвертая категория – слова имеющие явное индоевропейское происхождение и возможно общие для древнерусского и староанглийского языков, или точнее языков англо-саксов, кривичей и словен. Например:

athwart – от ворот (отказывать), be – быть, beat – бить, beneath – быть ниже, blush – блажь (ударить в голову), both – оба, brow – бровь, dash – даешь (в смысле начнешь делать, браться за что-то), door – двор, дверь, down – дону (устар. к низу, дну), eat – есть, пооп – ныне, nose – нос, nostrill – ноздря, plough – плуг, gaze – разит (в смысле сваливает с ног, поражает), scrape – скрип, smother – смазать (впечатление), soag – зор (в смысле взор, зоркий), stick – стык (?) и множество других.

Пятая категория – слова-параллели белорусской и английской лексик, отсутствующие или исчезнувшие из русской лексики. Например:

amateur – аматарский, cost – кошт, education – адукацыя, hill – ухіл, lament – лямант, pagan – паганскі, palace – палац, paper – папера, sense – сэнс, sugar – цукар и множество других.

Строго говоря, в научном отношении есть основания выделить и шестую категорию слов – матерные слова. В частности, нами установлены более десятка бранных русских слов, имеющих очевидное английское происхождение. При чем некоторые из них следует относить к первой категории, а некоторые – к четвертой. Однако очевидно, что для обучения языку данная категория должна привлекаться осторожно, если вообще привлекаться.

Таким образом, наши оценки показывают, что по всем отмеченным пяти категориям, а для не белорусов, обучающихся английскому языку, только по четырем существует не менее 5 тысяч созвучных русских и английских слов. Если учесть, что словарный запас разговорной речи простого человека не превышает 10 тысяч слов, то нетрудно сделать вывод, что овладение отмеченной созвучной лексикой, в целом не требующее огромных усилий и к тому же развивающее творческое осмысление изучаемого английского языка, позволит фактически наполовину им овладеть. Дополнив этот запас хотя бы одной тысячей самых используемых в английской речи слов, не созвучных рассмотренным, и усвоив грамматический строй данного языка, можно им относительно быстро овладеть в достаточной для общения и перевода текстов мере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Седов В. В. Восточные славяне в V – XIII вв. – М.: Наука, 1982. – 327 с.
2. Восточные славяне. Антропология и этническая история / отв. ред. академик Т. И. Алексеева. – М.: Научный мир, 2002. – 242 с.
3. Мячикова И. И. Этапы развития графических символов в контексте индоевропейских археологических культур. – Минск.: БГЭУ, 2006. – 335 с.
4. Мячикова И. И. Ретроспективный анализ генезиса графической символики кривичей дохристианского периода // Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья. Материалы Международн. научно-практ. конф. Ч.1. – Витебск, 2007. – С. 35–38.
5. Иванов В. В., Топоров В. Н. О древних славянских этнонимах // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 11–45.

*Дементьева Т. Г.
(Минск, Беларусь)*

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ВЗРОСЛЫХ В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Иностранный язык является для взрослых источником получения новой информации в сфере профессиональной деятельности, средством общения с представителями различных стран. Лингвострановедческие знания, которыми овладевает взрослый обучаемый при изучении иностранных языков, обогащают его социокультурное видение мира (мировоззрение) и являются предпосылкой и гарантией его будущей успешной межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: образование взрослых, международное сотрудничество, лингвострановедение, межкультурная коммуникация.

For adults a foreign language is a source of new information in the area of their professional activity and a means of communication with the representatives of other nations. The knowledge of the country and the language that an adult obtains in the course of studying foreign languages enriches his/her successful communication in future.

Key words: education of adults, international cooperation, the knowledge of the country and the language, inter-cultural communication.

Образование есть область гуманитарной практики, в которой принимает участие абсолютно каждый человек. Фактически это сфера жизнедеятельности взрослого человека, включающая контекст культурных достижений и многообразие форм социально-профессиональной деятельности людей. Более того, образовательное пространство сегодня определяется как взаимодействие всех людей, как движение исторического процесса, в котором образовывается и образуется сам человек при помощи собственных эмоционально-духовных и интеллектуально-волевых усилий [1:4].

Образование взрослых является важнейшим ресурсом согласованного развития личности и общества. Согласно доктрине гуманизации образования, провозглашающей благо человека в качестве высшей цели образовательной деятельности, содержание образования должно обеспечить свободное и всестороннее развитие личности, деятельное участие человека в жизни общества. Идея гуманизации распространяется также на формы и методы обучения, на всю совокупность условий, в которых оно протекает [3:43]. Она требует уважительного отношения к личности учащегося, безусловного признания его прав и человеческого достоинства. Образование взрослых – один из важнейших этапов непрерывного образования, которое является результатом активной жизненной позиции дипломированного специалиста и условием его всестороннего участия в жизни общества. Оно призвано способствовать социальной адаптации, профессиональному росту, развитию и самореализации человека в период его самостоятельной жизни

Повышение эффективности международного сотрудничества в профессиональной сфере, воспитание уважения к национальной самобытности и культурному разнообразию, расширение доступа к различным источникам информации, развитие личных контактов и достижение более глубокого взаимопонимания между людьми – все это лежит в основе языковой политики в контексте непрерывного образования.

Знание иностранного языка и стоящей за ним культуры позволяет специалисту (взрослому обучаемому) не только свободно ориентироваться в открытом для сотрудничества мире, но и способствует взаимопониманию между представителями разных лингвокультур и их сближению. В связи с этим перед преподавателями, работающими в системе последипломого образования, стоит задача формирования иноязычной коммуникативной и социокультурной компетенции специалистов.

Социокультурная компетенция включает в себя лингвострановедческую, социолингвистическую и культуроведческую компетенции, которые обеспечивают взрослому обучаемому возможность ориентироваться в социокультурных маркерах аутентичной языковой среды, избегать социокультурных «ловушек» и препятствий, прогнозировать возможные социокультурные помехи в условиях межкультурного общения и способы их устранения [4: 64].

Многообразие культур лежит в основе человеческой цивилизации. Различия в плане культурной самобытности часто становятся причинами конфликтов между народами разных стран. Поэтому диалог между культурами в эпоху глобализации становится одним из важнейших требований XXI века.

Каждый язык теснейшим образом связан с культурой, которую он обслуживает. Именно поэтому в реальной ситуации общения с носителем языка часто возникает культурный барьер, даже при условии грамматически правильной речи. Он связан с различиями в нормах вербального и невербального поведения, то есть с неадекватными фоновыми страноведческими знаниями участников общения. Другими словами, нужно воспитывать личность, готовую к межкультурной коммуникации, которая предусматривает адекватное понимание двумя (и более) участниками принадлежности к разным национальным культурам. Межкультурная коммуникация требует взаимопонимания, а не только понимания сказанного и умения реагировать на реплику [2: 73].

Недостаточно овладеть определенным набором лексических и грамматических структур, необходимо понимание разницы и сходства культур, особенностей менталитета, без чего невозможно эффективно контактировать с носителями языка. Изучение менталитета народа, на языке которого вы общаетесь, позволит лучше понять особенности национального характера, предвидеть и избежать возможного непонимания, предупредить осложнения во взаимоотношениях и, сохраняя национальную самобытную культуру, идти навстречу друг другу.

Главной предпосылкой взаимопонимания, его основой является культура. Культура – явление сложное, интегрирующее многие стороны человеческой деятельности и социального бытия. Культура – это самореализация человека: изучая его язык, можно познать и язык его культуры. Речь идет о необходимости более глубокого и тщательного изучения мира носителей языка в широком смысле слова, их образа

жизни, национального характера и менталитета, так как культурно-национальное мировоззрение воплощается в лексике, а также в грамматическом строе соответствующего языка.

Культура – это ключ к духовному развитию, ко всем формам общения. Диалог культур предполагает взаимную готовность учиться. Он может функционировать лишь тогда, когда исходит из того, что и другая сторона может быть правой. Знание культуры придает уверенность всем владеющим иностранным языком, дает возможность быть полноправным участником межкультурной коммуникации, что предполагает понимание коннотативной окраски высказываний носителей языка, а также правильную интерпретацию событий при чтении прессы, при просмотре телепередач и фильмов. .

Обучение иностранным языкам с позиции лингвострановедения обеспечивает усвоение обучаемыми образцов речевого поведения, а также повышает мотивацию изучения иностранного языка. Опыт работы со взрослыми показывает, что они с интересом относятся к истории, культуре, искусству, нравам и обычаям, традициям, укладу повседневной жизни другого народа, его взглядам на жизнь, то есть ко всему тому, что связано со страной изучаемого языка. Иногда имидж иноязычной культуры, созданный под воздействием средств массовой информации, художественных фильмов и т. п. сильно отличается от оригинала. В связи с этим возникает необходимость усиления лингвострановедческого компонента при обучении иностранным языкам специалистов. Лингвострановедение можно определить как изучение культуры страны параллельно с изучением самого языка.

Лингвострановедческие знания, которыми овладевает специалист-взрослый обучаемый, обогащают его мировоззрение, являются предпосылкой и гарантией его будущей успешной межкультурной коммуникации. Помимо базовой страноведческой информации, необходимой для понимания исторических событий, реалий современной жизни, взрослые обучаемые должны также знать ситуации повседневной жизни (покупки, посещение врача, поездка на автобусе, поезде, самолете и т.п.) и обладать знаниями о социальном статусе носителей языка, их работе, семье и т.д. В результате получения этих знаний специалистами, изучающие иностранный язык, смогут адекватно вести себя в соответствующих ситуациях, правильно выбрать манеру поведения, использовать жесты, соответствующий случаю стиль общения. Так, например, знание правил, регулирующих поведение людей, их стиль общения, может иметь большое значение для деловых межкультурных контактов, так как стороны в состоянии лучше оценить, что им следует ожидать. Кроме того лингвострановедческий подход признается ведущим и обязательным при обучении иностранному языку и подготовке обучаемых к межкультурной коммуникации. Одним из важнейших условий реализации этого подхода является широкое использование аутентичных документов как одного из основных средств представления иностранной реальности. Аутентичные материалы не только поднимают мотивацию обучаемых, но являются богатым источником для изучения иностранного языка.

В качестве аутентичных документов могут выступать аутентичные тексты; записанные на аудиокассету диалоги, ситуации общения, взятые непосредственно из жизни страны изучаемого языка; теленовости, видеофильмы-репортажи.

Работа с материалами аутентичного телевидения в преподавании иностранных языков ставит целью прежде всего развитие у обучаемых навыков аудирования и говорения, а также формирование социокультурной компетенции. Как составная часть современных коммуникативных процессов, телеречь моделирует речевое поведение человека.

Знакомя студентов/специалистов с национальной культурой разных стран, преподаватель направляет их внимание на родную культуру. Здесь мы можем говорить о сопоставительном лингвокультуроведении. Возможность сравнения реалий своей страны с реалиями страны изучаемого языка позволяет наиболее четко воспринять особенность и неповторимость своей культуры, осознать ее место и назначение в мировой культуре.

Иностранный язык является для взрослых источником получения новой информации в сфере профессиональной деятельности, средством общения с представителями различных стран. Привлечение социокультурного компонента в процесс обучения взрослых иностранным языкам поможет понять национально-исторические особенности, присущие той или иной социокультуре. Речь идет о необходимости более глубокого и тщательного изучения мира носителей языка в широком смысле слова, их образа жизни, национального характера и менталитета.

Лингвострановедческие знания, которыми овладевает взрослый обучаемый при изучении иностранных языков, обогащают его социокультурное видение мира (мировоззрение) и являются предпосылкой и гарантией его будущих успешных международных профессиональных контактов.

Лингвострановедческий подход признается ведущим и обязательным при обучению иностранному языку и подготовке обучаемых к межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горшкова В. В. Взрослый как субъект непрерывного профессионального образования. Монография / В. В. Горшкова. – СПб.: ГНУ «ИОВ РАО», 2004. – 148 с.
2. Истомин В.С. Коммуникативная методика и социально-культурная компетенция// Иностранные языки: теория и практика преподавания: Межд. науч.конф. (Минск, январь 2002 г.) Материалы докладов. – Мн.: БГЭУ, 2002. – С.72-74.
3. Онушкин В.Г., Огарёв Е.И. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии. – СПб: Воронеж, 1995. – 232 с.
4. Сафонова В. В. Изучение знаков международного общения в диалоге культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – 146 с.

СПІЛЬНІ РИСИ ПЕРВИННОЇ І ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЙ (на матеріалі сучасної англійської загальноекономічної лексики)

У статті виявляються типи номінацій і відповідні відносини у загальноекономічній лексиці. Розглядаються спільні риси мовної (первинної) та термінологічної (первинної і вторинної) номінацій. Виділяються способи термінологічної номінації у даній субмові і здійснюється їх кількісний аналіз.

Ключові слова: термін, термінологія, економічна термінологія, номінація.

В статье исследуются типы номинаций и соответствующие отношения в общеэкономической лексике. Рассматриваются общие черты языковой (первичной) и терминологической (первичной и вторичной) номинаций. Выделяются способы терминологической номинации в данном субязыке и производится их количественный анализ.

Ключевые слова: термин, терминология, экономическая терминология, номинация.

The article researches types of nominations and corresponding relations in general economic lexis. General features of linguistic (primary) and terminological (primary and secondary) nominations are examined. Ways of terminological nomination are singled out in the sublanguage and their quantitative analysis is done.

Key words: term, terminology, economic terminology, nomination.

Одна з найістотніших змін, яку вносить науково-технічний прогрес у мовну картину світу, полягає в тому, що переважну частину лінгвістичного фонду складає фахова лексика, і доля термінів у лексичному складі мови стрімко зростає. Тому цілком природно, що науковці надають велике значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики [1: 1]. Хоча проблеми номінацій уже були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців [2: 19-22; 3; 4; 5: 11-14; 6; 7; 8; 9: 14-20; 10; 11; 12], однак окремо розглядалась первинна номінація у загальній мові [8; 10; 12] й вторинна номінація в українській металургійній субсистемі [7], у німецькій субмові радіо- і телетермінів [3] чи з'ясувалися деякі аспекти двох етапів номінації [5; 6: 107-121; 9], або описувалися способи вторинної номінації: в англійській та російській науково-технічних термінологіях [6: 116-119; 121-187], в англійській офтальмологічній термінології [11: 156-157], у сфері англійських термінів – неологізмів [2]. У цій статті аналізуються загальні риси первинної і термінологічної номінацій на прикладі англійської загальноекономічної лексики.

Актуальність даного дослідження визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних праць з лексикології на виявлення мовних і позамовних чинників розвитку й функціонування словникового складу англійської мови, важливою частиною якого виступає термінологія, а також зумовлена відсутністю висвітлення спільних аспектів у загальномовній і термінологічній номінаціях.

Метою наших розвідок є встановлення спільних характеристик мовної (первинної) й термінологічної (первинної і вторинної) номінацій на матеріалі сучасної англійської загальноекономічної лексики.

Мета роботи зумовила необхідність розв'язання конкретних **завдань**:

1. Виявити типи номінацій і відповідні відносини у загальноекономічній лексиці.
2. З'ясувати спільні риси мовної (первинної) та термінологічної (первинної і вторинної) номінацій.
3. Установити способи термінологічної номінації у досліджуваній субмові і здійснити їх кількісний аналіз.

Процеси номінації традиційно інтерпретують як спрямовані на те, щоб дати ім'я, тобто, репрезентувати виділений в акті номінації об'єкт засобами мови і замінити надалі цей об'єкт ім'ям у мовленнєвій діяльності [див. напр., 8: 38]. У функціонально-генетичному аспекті розрізняємо два ієрархічні типи номінацій: вихідний (первинний) і похідний (вторинний) [4: 243]. Під первинною номінацією розглядаємо «співвідношення відображуваного у свідомості фрагмента позамовного ряду і звукоряду, що вперше одержує функцію найменування» [6: 107]. Використання наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування відносимо до вторинної номінації [7: 243; 13: 118].

Процес іменування у сфері спеціальних понять науки і техніки називаємо термінологічною номінацією [2: 19; 9: 16]. У досліджуваній субмові термінологічна номінація може бути 1) вторинною, якщо базові економічні лексеми: а) виникають у результаті семантичної деривації загальноуживаних слів (відносини «зу. с. – ек. т.») чи інших термінів (відносини «ін. т. – ек. т.»); б) продукують похідні економічні одиниці шляхом семантичних (відносини «зу. с. – ек. т. – ек. т.», «ін. т. – ек. т. – ек. т.», «ек. т. – ек. т.») і морфологічних (відносини «зу. с. – ек. т. – ек. т.», «ін. т. – ек. т. – ек. т.», «ек. т. – ек. т.») змін; 2) первинною – ядерні економічні терміни номінують лише економічні об'єкти і поняття про них (відносини «ек. т.»). Тому, ми розглядаємо спільні риси первинної, тобто мовної [14: 134] (загальномовної [5: 16]) номінації або скорочено номінації, іменування [14: 134] та термінологічної (первинної і вторинної) номінації.

У вторинній і прямій номінаціях беруть участь три елементи: «суб'єкт, що пізнає (людина), пізнаваний об'єкт (реальна дійсність) і мовний знак (мова), що сприяє процесу пізнання» [15: 76]. Інваріантний образ завжди передує найменуванню [10: 147-160; 16: 86]. Номінація, як відношення одиниці і реального предмета (інакше мовного елемента і об'єкта [4: 237]), носить опосередкований характер, тому що лексема співвідноситься у свідомості мовців спочатку з узагальненим уявленням про називаний об'єкт – сигніфікатом, і лише потім з самим об'єктом – денотатом. Тобто, це опосередкований мисленням процес відображення фактів позамовної дійсності в мовних значеннях лексем, де «представлена змінена і згорнута в мовній матерії ідеальна форма існування предметного світу, його властивостей, зв'язків і відносин, розкритих сукупною суспільною практикою» [14: 134]. Ще В. Гумбольдт стверджував, що мова «позначає не самі предмети, а поняття» [17: 102], відбувається закріплення за мовним знаком поняття – сигніфіката, що відбиває певні ознаки денотата, завдяки чому одиниці одержують значеннєву структуру [12: 9], яка відповідає їх сигніфікату [6: 96], тобто змісту поняття [9: 15]. Природу номінації (її універсальний закон [6: 94]) пов'язують насамперед

з фіксацією денотативних властивостей, які були попередньо виділені з предмета, у значенні одиниці [6: 92]. Дякуючи своєму сигніфікату лексема закріплюється за певним предметом [6: 93]. Наприклад, загальноуживаному слову *to improve* відповідає побутове поняття «покрашуватися» – «*to become better*» [18: 716], тому ж мовному знаку *to improve* у ролі економічної лексеми – вузьке галузеве «підніматися» – «*if shares, prices etc improve by a particular amount, they rise by that amount*» [19: 228-229]. Тут маємо справу з одним мовним знаком, але двома сигніфікатами, які характеризують різні об'єкти: один з побутової сфери, інший – з термінологічної. Таким чином, 1) в основі первинної і термінологічної (первинної, вторинної) номінацій лежить складний характер зв'язку в триаді «предмет – поняття про предмет – назва предмета», тобто має місце опосередкованість між об'єктом і його назвою; 2) коли термінологічна номінація виступає: а) похідною щодо первинної (загальномовної: «зу. с. – ек. т.» чи термінологічної: «ін. т. – ек. т.», «ек. т. – ек. т.»), то одному мовному знаку відповідають два різні денотати і поняття про них, б) похідною щодо вторинної термінологічної («зу. с. – ек. т. – ек. т.») – одному мовному знаку відповідають три денотати і поняття про них, в) вихідною («ек. т.») – мовний знак характеризує тільки економічний об'єкт і поняття про нього.

Функціонування лексем у мові можливе тому, що вони представляють реальні властивості предметів у механізмі «мовного мислення» [6: 92-93]. Мислення відбиває ці властивості і вони одержують своє вторинне життя в якості поняття-сигніфіката, матеріалізованого у відповідній лексемі – номінанті [6: 92]. Для номінації важливо збереження за певним мовним знаком тих істотних рис предметів і явищ, які через відображення в семантиці слова, тобто через сигніфікат, слугують диференціюючим фактором у позначенні конкретного предмета, явища, властивості, процесу [6: 93]. Іменування за допомогою знака є, насамперед, указівка на суттєву і розмежувальну ознаку, яка відокремлює один предмет від іншого [6: 93]. Так, усі ознаки, крім «*to buy*», «*to sell*», «*shares*», «*currencies*», «*price*», «*particular*», «*date*», «*future*», які характеризують родовий термін option («опціон» – «*the right to buy or sell shares, bonds, currencies, or commodities (...) at a particular price within a particular period of time or on a particular date in the future*» [19: 326]), та його видові кореляти: American option («американський опціон» – «*an option that allows you to buy or sell particular shares etc at any moment during its life, rather than on a specific date*» [19: 326]), currency option («валютний опціон» – «*an option to buy or sell a particular amount of a currency at a particular price in the future*» [19: 326]), виявляються водночас істотними і диференціюючими. Лише семантичний елемент «*right*» у загальнолітературного слова option («вибір» – «*a right, liberty or power of choosing*» [20: 371]) і його синтаксичного деривата local option («місцевий вибір» – «*the right of the people in a district to decide by their votes whether or not they will have something*» [20: 371]) не входить до ряду диференціюючих. Розмежувальні ознаки представлені у сигніфікаті кожного мовного знака (у термінів option, American option, currency option і у побутових слів option, local option), унаслідок чого останній застосовується до класу однорідних предметів (термін option / загальна лексема option) і до кожного предмета цього класу (American option, currency option / local option). Частина ознак у економічних лексем – термінологічні, у побутових слів усі компоненти значення загальні. Отже, сигніфікат містить важливі ознаки предметів: при первинній номінації – з побутової галузі, при термінологічній (первинній і вторинній) – з економічної сфери.

Номінація – є процесом пізнання [3: 5]. Номінативний аспект мови – та її «ділянка» як системи репрезентації реальної дійсності, яка безпосередньо сполучена з відображенням суспільної свідомості [6: 102]. При називанні у свідомості носіїв мови відбивається їх практичний і суспільний досвід [12: 13]. У досліджуваній галузі враховуються економічні характеристики об'єкта, у побутовій – неспеціальні: перші базуються на досвіді економістів, останні виникають у результаті діяльності не фахівців. Наприклад, дефініція *stake* («ставка») – «money risked on the result of something, especially a horse race» [18: 1399]), що слугує для іменування загального поняття *stake* не містить сем, які відображають його спеціальну сутність, бо елементи «money» («money in the form of coins or notes; cash» [18: 920]), «to risk» («to put something in a situation in which it could be lost...» [18: 1226]), «result» («something that happens or exists because of something that happened before» [18: 1211]), «horse» («a large strong animal that people ride on and use for pulling heavy things» [18: 690]), «race» («an occasion when horse races are held» [18: 1161]) без перешкод сприймаються у щоденному мовленні і не потребують від комунікантів галузевих знань. Напроти, економічне поняття *stake* («частка») – «money risked or invested in a business» [19: 460]) правильно декодують лише спеціалісти, так як його складовими – «money» («coins, banknotes and bank deposits (= money held in banks) used to buy things and to show their value» [19: 303]), «to invest» («to buy stocks, shares, property etc in order to make a profit» [19: 248]), «business» («production, buying and selling of goods or services for profit» [19: 56]) вільно оперують тільки спеціалісти, що підтверджує виконання термінами пізнавально-відображувальної функції [21: 108, 109]. Звідси, в основі первинної / термінологічної (первинної, вторинної) номінацій лежить здатність слугувати назвою будь-якого побутового / економічного елемента людського досвіду.

Мовна номінація залежить від пізнавальної здатності людей і зумовлена мовним вираженням результатів цього пізнання, оскільки її матеріальною базою є конкретна мова зі своїми законами і властивостями [3: 5]. Термінолексика, подібно до усього словникового складу мови, постійно розвивається, збагачується новими словами, використовуючи для цього вже наявний у мові будівельний матеріал [11: 156]. Термінологічна номінація є різновидом загальномовної й відбувається відповідно до тих же основних принципів [9: 16]. Для позначення побутового чи галузевого новотвору використовуються різні мовні засоби (слова, словосполучення – для простої номінації; речення – для складної; текст, дискурс – для номінації подій [12: 132-133]) і вибір оптимального способу номінації (семантичний, морфологічний, синтаксичний [11: 156]) – складний процес, що визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми мовними факторами [2: 19; 3: 5]. Саме завдяки функціональній переорієнтації семантична деривація забезпечила становлення економічної системи (781 базове слово). Освоюючи закріплені в мові результати пізнання, людство досягає нових рубежів у вивченні і зміні дійсності. Накопичений досвід через мову передається наступним поколінням, що сприяє подальшому росту і поглибленню знань [9: 15]. Так, на етапі подальшого розвитку економічної субмови морфологічною номінацією охоплено 2001 термін, семантичною – 402 деривати, синтаксичною – 4032 слова, що спочатку були продуктом семантичних змін.

Найпростіший акт комунікації передбачає наявність номінації [22: 6]. Мовна номінація є також процесом комунікації [3: 5]. Вони постійно взаємодіють, зумовлюючи

один одного [22: 6]. Номінація, поєднуючись з гносеологічним характером відображення людського мислення, утворює фундамент мови, на базі якого здійснюється предметно-осмислена комунікація в суспільстві [6: 98]. «Номінація пов'язана з передачею змісту: вона передбачає закріплення за мовним відрізком певного значення... будь-яка лексема, що наділена змістом і співвідноситься з екстралінгвістичним об'єктом, виконує номінативну функцію – називає щось» [22: 9]. Номінативний зміст слова входить у систему мовних значень і, тому, одержує статус системного елемента [6: 97-98]. Для прикладу, подібно до загальноуживаних слів, які представляють загальнолітературну мову, усі досліджувані нами економічні лексеми (7083) містять словникові визначення і відповідають реальним об'єктам, проте репрезентують економічну підсистему. Номінативна функція невіддільна від комунікації, оскільки, зміст одиниць реалізується тільки у вербальному спілкуванні, по-друге, комунікація є першим і єдиним призначенням мови як засобу об'єктивного мислення [6: 99]. Прикладами можуть виступати мовленнєві ілюстрації економічних (*net – «чистий» = «a net amount of money is one that remains after things such as costs and tax have been taken away»: «Net income after higher taxes, provisions and depreciation jumped more than 25%» [19: 311]*) і загальних лексем (*net – net weight – «чиста вага» = «the weight of something without its container»: «2lb/500 g etc net – jars of coffee weighing 450 grams net» [18: 953]*), що часто подаються у словниках. Терміни виконують комунікативну функцію, забезпечуючи взаєморозуміння між представниками вузьких сфер знань [2: 19; 21: 108, 109], у даному випадку загальноекономічної. Звідси, особливості науково-технічного мислення і спеціальної номінації забезпечують функціонування ряду підсистем, наприклад, будівельної [21], машинобудівної [23], мікробіологічної [24], медичної [25], комп'ютерної [26], а специфіка побутового мислення і загальномовної номінації формують загальнолітературну систему. Отже, первинна / термінологічна (первинна і вторинна) номінації виконують комунікативну функцію у побутовому / економічному оточенні.

Таким чином, 1. в основі первинної й термінологічної (первинної, вторинної) номінації лежить складний характер зв'язку в тріаді «предмет – поняття про предмет – назва предмета», тобто має місце опосередкованість між об'єктом і його назвою. 2. Коли термінологічна номінація виступає: а) похідною щодо первинної (загальномовної: відносини («зу. с. – ек. т.»), термінологічної: відносини («ін. т. – ек. т.»), («ек. т. – ек. т.»), то одному мовному знаку відповідають два різні денотати і поняття про них; б) похідною щодо вторинної термінологічної («зу. с. – ек. т. – ек. т.») – одному мовному знаку відповідають три денотати і поняття про них; в) вихідною («ек. т.») – мовний знак характеризує економічний об'єкт і поняття про нього. 3. Сигніфікат містить важливі ознаки предметів: при первинній номінації – з побутової галузі, при термінологічній (первинній і вторинній) – з економічної сфери. 4. Термінологічна номінація у даній галузі відбувається згідно до законів загальномовної – за трьома способами, зокрема: 1) семантична деривація забезпечила становлення економічної лексики: вторинною термінологічною номінацією охоплено 781 базовий термін («зу. с. – ек. т.»), 757; («ін. т. – ек. т.»), 24), первинною термінологічною номінацією – 163 ядерні лексеми («ек. т.»); 2) морфологічна – 2001 похідний термін («зу. с. – ек. т. – ек. т.»), 615; («ін. т. – ек. т. – ек. т.»), 86; («ек. т. – ек. т.»), 300) і семантична – 402 похідні лексеми («зу. с. – ек. т. – ек. т.»), 350;

«ін. т. – ек. т. – ек. т.», 4; «ек. т. – ек. т.» 48) деривації та синтаксичний словотвір – 4032 похідні терміни («зу. с. – ек. т. – ек. т.», 3255; «ін. т. – ек. т. – ек. т.», 173; «ек. т. – ек. т.», 604), що характеризують вторинну термінологічну номінацію, зумовили подальший розвиток досліджуваної субмови. 5. Первинна і термінологічна (первинна, вторинна) номінації виконують комунікативну й пізнавальну функції у відповідних системах.

Перспективним вбачаємо дослідження відмінностей між мовною і термінологічною номінаціями у даній підсистемі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куделько З. Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
2. Бородина А. И. О некоторых структурно-семантических тенденциях в английском терминообразовании // Вісник ХДУ. Сер. Романо-германська філологія. – Харків: Константа. – 1997. – № 390. – С. 19-22.
3. Володина М. Н. Соотношение национальных и интернациональных элементов в процессе терминологической номинации (на материале ключевых радио- и телетерминов современного немецкого языка): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ. – М., 1984. – 26 с.
4. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука. – 1977. – С. 230-294.
5. Грибановский А. П., Алексеук В.С. Кваликативные функции номинации // Типология номинаций современного английского языка: Межвуз. сб. науч. тр. – Уфа: Башкир. пед. ин-т. – 1985. – С. 11-14.
6. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. – Донецк: Донбасс, 1998. – 252 с.
7. Кгитарова Н. Вторинна номінація в українській металургійній термінолексичі та її види // Проблеми української термінології: Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка». – Львів. – 2000. – № 402. – С. 243-244.
8. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
9. Павлова О. И. Лексемные и фраземные средства терминологической номинации (на материале английской автомобильной терминосистемы): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1985. – 189 с.
10. Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 147-188.
11. Хабирова З. Р. Об основных способах номинации терминологической лексики // Терминологическое обеспечение научно-технического прогресса: Тезисы докладов. – Омск: ОмПИ. – 1988. – С. 156-157.
12. Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – Т. 1. – 359 с.
13. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269 с.

14. Леонтьев А. Н. Деятельность и сознание // Вопросы философии. – М.: Правда. – 1972. – № 12. – С. 129-140.
15. Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 73-92.
16. Орлова М. В. Особенности функционирования терминов // Теория языка и межкультурная коммуникация: Межвуз. сб. науч. трудов – Курск: КГУ. – 2005. – Вып. 4. – С. 85-89.
17. Гумбольдт В. О. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX вв. в очерках и извлечениях. – Ч. 1. – М.: Учпедгиз. – 1960. – С. 68-86.
18. Longman Dictionary of Contemporary English / Director: D. Summers. – 3-d ed. – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 1753 p.
19. Longman Business English Dictionary / D. Summers. – Barcelona: Cayfosa-Quebecor, 2001. – 533 p.
20. The Advanced Learner's Dictionary of Current English / Под ред. А.С. Хорнби: В 3-х т. – Ставрополь: СПИИП «Сенгилей», 1992. – Т. 2. – 512 с.
21. Письмиченко А. И. Основные проблемы генезиса, становления и развития английской строительной терминологии: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киев. гос. пед. ин-т иностр. языков. – К., 1984. – 176 с.
22. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 114 с.
23. Литвинко О. А. Словотвірні та семантичні характеристики англійської термінологічної підсистеми машинобудування: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / ХНУ. – Харків, 2007. – 20 с.
24. Кислухіна М. В. Структура й семантика субстантивних термінів сільськогосподарської і ґрунтової мікробіології: парадигматичний аспект (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – Сімферополь, 2003. – 226 с.
25. Зубкова О. С. Специфика функционирования медицинской метафоры и медицинской метафоры-термина в индивидуальном лексиконе // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 3. – С. 84-89.
26. Бялик В. Д. Структурно-семантические особенности и мотивированность научно-технических терминов в современном английском языке (на материале терминологии вычислительной техники): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1986. – 196 с.

ІМПЛІЦИТНЕ ТА ЕКСПЛІЦИТНЕ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАЦІЇ У ФОРМАЛЬНИХ ТА НЕФОРМАЛЬНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЯХ (на матеріалі сучасного англомовного дискурсу)

У статті мова йде про реалізацію каузації з точки зору імпліцитності та експліцитності у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях сучасного англомовного дискурсу. Комунікативна стратегія каузації може мати експліцитне та імпліцитне вираження. Імпліцитна каузація не має свого прямого вираження в мові і реалізується на граматичному та синтаксичному рівні, іноді за рахунок експліцитної.

Ключові слова: каузація, експліцитність, імпліцитність, дискурс, каузативний ланцюг, комунікативні тактики.

The article deals with the realization of causation from the point of view of explicit and implicit in formal and informal situations of communications in modern English discourse. The communicative strategy of causation can have implicit and explicit realization. The implicit causation can't be expressed direct in language, but it may be realized syntactically, grammatically or with the help of explicit causation.

Key words: causation, explicit, implicit, discourse, the chain of causation, the tactics of communication.

Вивчення дискурсу та його різновидів пов'язане з виокремленням та описом комунікативних ситуацій. Слід зазначити, що спонтанна комунікація (на відміну від писемних текстів) залишається найменш вивченою в лінгвістиці, оскільки аналізувалася вона в абсолютній більшості випадків як імітація реальної комунікації в художній літературі. До вивчення комунікативних ситуацій лінгвісти наближалися поступово, через аналіз діалогічного мовлення, пізніше – через дослідження різновидів дискурсу та комунікативних стратегій та тактик. Саме в останній період став очевидним факт існування типових комунікативних ситуацій, що дозволяє представити різновиди дискурсу та набори комунікативних ситуацій, які з ними співвідносяться, як комунікативний континуум [1: 27]. Таким чином перспективним та актуальним є аналіз комунікативних ситуацій з точки зору особливостей використання комунікативних стратегій і тактик, зокрема розгортання каузативної стратегії спілкування.

Каузація – це одна із загально-мовних гіпер-категорій, яка має багатий дискурсотворчий потенціал, а також може розглядатися як комунікативна стратегія, вербальні та невербальні засоби вираження якої залишаються недостатньо вивченими в сучасній лінгвістиці.

У загальному значенні, **каузація** – це відношення залежності між причиною та подією. Також вважається, що причина хронологічно передє ефекту. Дослідженням каузації займалися М. Н. Ляпон, Г. Г. Сильницький, Г. А. Свечников, Р. Р. Баттерс, К. Стеттлер, Дж. Гастіл,

Д. Льюїс, А. М. Амагов, В. П. Недялков, А. Д. Белова, А. Вежбицька, Л. Н. Йорданська, І. А. Мельчук, Л. І. Каминіна, А. В. Козлова, Є. А. Лютикова, О. В. Федорова, А. Г. Максапетян, І. В. Оськіна, В. Г. Пасинок, І. Ф. Рагозіна, Є. Е. Разлогова, Є. В. Рахіліна, Ю. С. Степанов, Ю. В. Терешина, П. Нурдгоф, Г. Джонардон, Г. Геффнер, Дж. Перл, Дж. Вудворд та ін.

У контексті проблеми ефективності спілкування доцільно згадати про мовленнєву роль, яка є фіксацією певного положення, що займає той або інший індивід у системі міжособистісних відносин [2].

У психології виокремлюють формальні, внутрішньо-групові, міжособистісні й індивідуальні ролі [3]. **Індивідуальна роль** – це індивідуальна поведінка, у відповідності зі статусом особи (індивіда). **Формальна роль** – це поведінка, що будується відповідно до засвоєних очікувань з боку оточення, пов'язаних з виконанням тієї чи іншої соціальної функції (продавець, покупець, учень, педагог, підлеглий, керівник і т.д.). **Внутрішньогрупова роль** – це поведінка, що вимагає урахування очікувань, запропонованих учасниками групи на основі сформованих взаємовідносин. **Міжособистісна роль** – це поведінка, яка передбачає урахування очікувань, запропонованих іншою людиною на основі сформованих відносин.

Існують й інші класифікації ролей: активні ролі, що виконуються в даний момент і латентні ролі, що не виявляються в даний ситуації; інституціалізовані, пов'язані з офіційними вимогами організації, і стихійні, пов'язані зі стихійно виникаючими відносинами, але всі вони так чи інакше корелюють з вищезгаданим [4].

Людина завжди перебуває в контакті з іншими особистостями –реальними, уявними, обраними, нав'язаними і т.п. партнерами. Інваріантними складовими спілкування є такі компоненти, як партнери-учасники, ситуація, завдання. Варіативність комунікації пов'язана з характеристиками вищезгаданих складових. Тому компетентність у спілкуванні передбачає розвиток вмінь адекватної самооцінки, орієнтації людини у власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, в ситуації і завданні. Це в свою чергу обумовлює виникнення формальних та неформальних комунікативних ситуацій. Так, у формальних комунікативних ситуаціях вживаються більш-менш формальні мовні засоби, а іноді і термінологія, в залежності від того, з ким відбувається спілкування. Сюди можна віднести розмову між керівниками та підлеглими, юристами та клієнтами, лікарями та пацієнтами, слідчими та свідками або підозрюваними, та ін. Неформальним комунікативним ситуаціям притаманні неформальні мовні засоби вираження, іноді із застосуванням сленгу або жаргонізмів. До цих ситуацій можна віднести розмову між родичами, друзями, знайомими та ін. [5: 6-7].

Таким чином актуальним є розгляд особливостей експліцитного та імпліцитного вираження каузативу у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях.

Явище імпліцитності та експліцитності як мовної універсалиї виникає в результаті тісної взаємодії мовних чинників, тому до даної проблематики правомірно підходити з погляду мовних універсалиї [6]. В мовознавстві існує велика кількість підходів до аналізу такого явища як імпліцитність, проте всі вони мають спільну тезу: імпліцитна інформація не має свого власного, прямого вербального вираження, словесного втілення, але вона стає відомою, доступною для адресата (реципієнта) повідомлення завдяки

мовленнєво-мислиннєвої операції імплікації (висновку), отримання невимовленої інформації з компонентів семантики, які мають матеріальне вираження – мовні форми одиниць мови (тексту) або їх елементи. На основі вище викладеного можна дійти висновку, що між імпліцитними та експліцитними компонентами семантики текстових одиниць або фрагментів тексту чи дискурсу існує певний взаємозв'язок, певний механізм взаємодії, який забезпечує інформативну повноцінність поданих відрізків тексту або дискурсу [7: 139]. Проте, в лінгвістиці ще не існує достатньо повної, узагальненої, закінченої, теоретичної концепції імпліцитності. Також не існує чіткого визначення меж та сфер прояву імпліцитності та критеріїв віднесення тих або інших конструкцій до імпліцитних.

Розглянемо приклади імпліцитної та експліцитної реалізації каузації у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях англomовного дискурсу:

President: Thank you, would you be seated, please. (Pause) Ladies and Gentlemen... I thank. A merciful God. And I am sure each and every one of us will thank that Supreme Power, whatever we conceive that power to be – that peace is at hand.

(Murmur among the press corps. The president clear his throat, and takes a sip of water. Cain looks up, and we see on a video monitor, which shows a rear-view of the president, the same teleprompter image he sees, which reads: That peace is at hand...) (clear throat and take a drink)

(The president continuing to speak).

President: The threat of Nuclear Terrorism has been quelled. We are in contact with the Albanian Premier, who assures me, and this government credits his assurances, that his country does not wish us ill, and has not. That the threat which we perceived was not of his wish, or of his making.

(Cain, mouthing along, with the speech, she looks down, and we see written, on her copy) of his making

(Bite lip)

(As we look up, we see the president biting his lip, and continuing with the speech).

President: From whence did it come? Our information states it came from a small group of armed, dissidents. Of Armed and Violent Dissidents...[9]

Наведений монолог є фрагментом політичної промови, яка за жанровою специфікацією є коментарем до воєнних дій.

Повідомлення про воєнні дії з Албанією утворює формальну комунікативну ситуацію, де реалізується комунікативна тактика експліцитної каузації. Каузація-пояснення виражена імпліцитно – вживання тактики маніпуляції свідомістю народних мас. Комунікативна мета адресанта (президента) – показати себе з позитивного боку та привернути всю увагу аудиторії до ходу війни, аби знівелювати важливість попередніх компрометуючих тверджень. З метою виправдання війни, що є злочином проти Бога і людей, президент згадує божественну сутність: *God, Supreme Power*. Наприклад: *And I am sure each and every one of us will thank that Supreme Power, whatever we conceive that power to be – that peace is at hand.*

З метою запевнити аудиторію у важливості можливої загрози ядерного тероризму в промові застосовуються лексико-стилістичні засоби інтенсифікації експресивності – поетична лексика, риторичне питання персоніфікація та конкретизація: *The threat of*

Nuclear Terrorism has been quelled. From whence did it come? Our information states it came from a small group of armed, dissidents. Of Armed and Violent Dissidents.

Отже, у наведеному прикладі комунікативні тактики експліцитної та імпліцитної каузації допомагають встановити причини придушення ядерного тероризму та здійснити маніпуляцію народними масами.

Розглянемо наступний приклад:

Ames: (as if rehearsing it to himself) ...you want us to go to War...

(Brean rouses himself, shrugs, takes out a notebook, and begins to write.)

Brean: ...that's the general idea.

Ames: Why?

Brean: Why not, what've they ever done for us...? Also: they sound... Ah, you see, this is why we have to mobilize the B-2 Bomber...

Ames: ...they sound what?

Brean: Shifty. Who knows anything about em...

Ames: Hold on, hold on, hold on:

Brean: Well, I'm gonna hold on, but you went to win this election, you better change the subject. You wanna change this subject, you better have a War. What do you need? It's gotta be quick, it's gotta be dramatic, you got to have an enemy. Okay? What do you need in an enemy? Somebody you fear. Who do you fear? Som'b'y you don't know.

Ames: Who?

Brean: Well, I'm working on it... [9]

Поданий діалог між представниками президентського оточення Бріном та Еймсом ілюструє неформальну комунікативну ситуацію політичного дискурсу. У даному прикладі спостерігається каузативний ланцюг, в якому поєднані імпліцитна та експліцитна каузації (змішаний тип).

Дану неформальну комунікативну ситуацію формує експліцитна каузіція, яка спрямована на відвернення уваги людей від проблем: «Хочеш перемогти на виборах – треба відвернути увагу. Хочеш відвернути увагу – розпочни війну».

Пояснивши адресату причину наряду своїх думок, Брін будує подальшу аргументацію на основі імпліцитної каузації: *You wanna change this subject, you better have a War.* (Чому? Тому, що війна приверне більше уваги ніж будь-яка інша подія). Про те, що причина «розв'язання війни» була встановлена правильно, свідчить наступне речення: *What do you need? It's gotta be quick, it's gotta be dramatic...*

Про те, що в даному випадку імпліцитна каузіція застосовується навмисно і відіграє провідну роль в аргументації свідчить питання «*Okay?*», що має на меті впевнитися в тому, що адресат розуміє та згоден з адресантом.

Отже, в даному випадку імпліцитна каузіція акцентується за допомогою синтаксичних засобів: замовчування (просіопеза, апосіопеза), паралельної організації речень, риторичних питань. Крім того, на вербальному рівні каузіція виражається за допомогою питань: *Why..., Who..., What...*

Розглянемо приклад реалізації комунікативної тактики каузації:

Emily: What are you doing here, you witch?!

Lisa: I just popped over to say «hi» to Nigel.

(Emily and Lisa hug. Emily turns to Andy).

Emily: This is Lisa, I'm the old her. Miranda loves her and got her another totally FAB job. (Andy looks at Lisa, curious).

Lisa: It's not a big deal. (feigning nonchalance) Assistant editor at the New Yorker.

Andy: The New Yorker? You're kidding me.

Emily: Yeah. She's a huge kidder. Especially with people she doesn't know or care about. (She gives Lisa a look. Can you believe these newbies?)

Lisa: And here's the man himself...

(She waves her arm towards the dapper gentleman Andy saw yesterday with the Altoids. He extends a hand to Andy).

Nigel: Nigel Kipling. Fashion director. You must be the new Emily.

(He studies her; a more benevolent version of Miranda's appraisal. Finally he sees her feet).

Nigel: What are those?

Andy: My shoes. My mom bought these for me at Nordstrom's my sophomore year.

Nigel: so they are, like, vintage.

(She smiles. No idea. He takes her hand and spins her around).

Nigel (cont'd): Oh my God. I love your look. It's like Oklahoma and New Jersey fell in love and had a baby.

Andy: Actually, I'm from Cincinnati.

*Nigel: No, it's not possible. **Not you.***

(He kisses her on the cheek.)

Nigel (cont'd): Welcome to the dollhouse, Baby [8].

Подана розмова неформальної комунікативної ситуації корпоративного дискурсу є прикладом спілкуванням між рівними за соціальним статусом особами. Тема ситуація спілкування – новий працівник починає роботу в офісі.

Працівники, які давно працюють знайомлять нову працівницю з її місцем роботи та службовими обов'язками. При спілкуванні між собою вони застосовують іронію, неформальні звертання, нестандартні граматичні конструкції: *you witch...*, *Oh my God ...*, *I just popped over to say «hi»...*, *Yeah. She's a huge kidder. Especially with people she doesn't know or care about...*, *And here's the man himself...*; місцеві офісні жарти, порівняння та нестандартну лексику: *I'm old her, dollhouse...*, *It's like Oklahoma and New Jersey fell in love and had a baby*. Головна причина такої побудови реплік, яка виражена імпліцитно – створити відчуття належності до однієї обмеженої та згуртованої соціальної групи – працівників даного офісу. Також їх мова є експресивною, емоційно забарвленою: вони використовують окличні та питальні речення, а також стилістичні наголоси: *What are you doing here, you witch?!...*, *The New Yorker?...*, *What are those?...*, *Not you*. При цьому кожен з працівників намагається виділитися та імпліцитно підкреслити власну значущість – до-свід, статус у даному колективі і т.п.

Отже, у поданому прикладі основою створення неформальної комунікативної, в якій розгортається каузативна стратегія є поява нової людини у колективі.

Таким чином, комунікативна стратегія каузативу може мати експліцитне, імпліцитне та експліцитно-імпліцитне вираження у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях англомовного дискурсу. Імпліцитна каузативація не має свого прямого вираження в

мові і реалізується на граматичному та синтаксичному рівні. Вербалізація на синтаксичному рівні здійснюється за допомогою окличних, питальних речень, замовчувань, речень паралельної організації. На лексичному рівні застосовуються персоніфікація, конкретизація, жаргонізми, образні порівняння.

Дослідження особливостей реалізації імпліцитної та експліцитної каузації у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях сучасного англomовного дискурсу є перспективним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень, зокрема теорії та практики комунікації, оскільки вмiле використання експліцитних та імпліцитних засобів вираження каузації підвищує ефективність спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1974.
3. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века // <http://www.infolex.ru/DOMINAT.html>
4. Белова А. Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у 21 столітті.// Лінгвістика XXI століття, 2007.
5. Беляева Е. И. Модальность и прагматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке. Автореф. дис... д-ра филол. наук. – М., 1988.
6. Скребнев Ю. М. Общие лингвистические проблемы описания синтаксиса разговорной речи: Автореф.: дис. д-ра филол. наук. – М., 1971.
7. Хамзина Г. К. Соотношение имплицитных и эксплицитных компонентов семантики высказывания-номинатива // Сборник научных трудов: русская и сопоставительная филология. Казанского государственного университета. – Казань, 2003. – С. 139-147 <http://www.ksu.ru/fil/kn7/index.php?sod=36>
8. http://www.dailyscript.com/scripts/devil_wears_prada.pdf
9. http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/wag-the-dog-script.html

УДК 81' 367. 622. 21

Ковтун Я. П.
(Київ, Україна)

КАТЕГОРИЯ ЗБІРНОСТІ ТА СУМІЖНІ З НЕЮ КАТЕГОРІЇ (на матеріалі німецької мови)

В статтє рассмотрено семантический характер категории собирательности, исследовано её взаимосвязь с другими лексико-грамматическими категориями, а также определено признак, который связывает категорию собирательности со смежными с ней категориями.

© Ковтун Я. П., 2009

Ключевые слова: *категории: собирательности, множественности, единичности, вещественности; лексическая семантика, словообразовательная семантика.*

In this article the semantic character of the category «collectiveness» is investigated, its interconnection with other lexical-grammatical categories is observed, and the feature, that connects the category «collectiveness» with the related categories is defined.

Key words: *the categories of: collectiveness, plurality, singleness, substances; the lexical semantic, the word-formative semantic.*

Збірність розглядається як лексико-семантична категорія іменників, інтегральними ознаками якої є **значення сукупності однакових чи функціонально однорідних предметів**, що сприймаються як ціле. Природа збірних іменників розглядається на підставі трикутника з кутами одиниці, множини та збірності [1: 83]. Збірність корелює з формами одиниці граматично, а з формами множини – семантично. У мовах світу збірність представлена відповідними стандартними афіксами, чергуванням основи й лексичними значеннями. Збірність ґрунтується на класифікаційних зв'язках мислення, адже за знаком збірності стоїть різновид одиничного предмету (укр. *пій* – *комаха*, *юрба* – *людина*; нім. *der Schwarm* – *das Insekt, die Masse* – *der Mensch*) [2: 159].

Лексико-граматична категорія іменників вміщує, окрім категорії збірності, ще й ряд інших категорій, а саме: категорію істот/неістот, власних/загальних назв, конкретності/абстрактності, речовинності, одиничності [2: 176]. Тому можна стверджувати про їх безпосередній взаємозв'язок однієї з одною.

Вивчення варіантів відмінкових форм, а також аналіз форм числа іменників, тісно пов'язане з лексико-семантичними розрядами *singularia* і *pluralia tantum*, що призводить до виділення категорій збірності, речовинності, одиничності, особи, які мають різноманітні форми виявлення [3: 182].

Актуальність статті полягає в тому, що вона охоплює питання, яке в лінгвістиці досліджено недостатньо, зокрема категорію збірності та її зв'язки з іншими категоріями: категорією числа, одиничності, множинності, речовинності, маси, власних/загальних назв, істот/неістот, конкретності/абстрактності.

Об'єктом статті є категорія збірності іменників, що утворюють поле збірності.

Предметом розгляду даної статті є семантичний характер категорії збірності та її семантичні зв'язки зі суміжними з нею категоріями.

Мета статті полягає у встановленні словотвірних сем, ознак категорії збірності та її семантичних і словотвірних зв'язків з іншими суміжними категоріями.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: виявити зв'язок категорії збірності з іншими категоріями, визначити її відношення до множинності та одиничності.

Отже, категорія збірності має тісний зв'язок з багатьма іншими лексико-граматичними категоріями, але, насамперед, вона пов'язана із граматичною категорією числа. Означаючи [4: 32] неподільну сукупність однорідних предметів, які не піддаються лічбі, збірний іменник рівнозначний формі множини, наприклад: укр. *птх* (однина і узагальноно-збірне значення) – *птство* (зб.) – *птхи* (мн.); нім. *der Student* (одн.) – *die Studentenschaft* (зб.) – *die Studenten* (мн.). Іменники, які виражають збірність лише своїм лексичним значенням, характеризуються такими диференційними ознаками: а) наявністю форм множини; б) відсутністю

однокореневих сингулянтів; в) відсутністю в їх складі збірних формантів (суфіксів); г) можливістю бути підрахованими.

Двочленна категорія числа іменників, яка впливає на функціональні можливості словоформ однини і множини, взаємодіє із субстантивними семантичними категоріями живого/неживого та особа/неособа. Субстантивні семантичні категорії перебувають в ієрархічній залежності одна від одної. Семантичні категорії можуть бути більш загальними і більш частковими [5: 28]. Це можна пояснити на прикладі категорії особа/неособа, яка виступає як підпорядкована, залежна від більш загальної категорії живе/неживе. Ця залежність відбивається і на характері взаємодії даних категорій з морфологічною категорією роду, на специфіці цієї взаємодії у близькоспоріднених мовах. Якщо більш загальна категорія живого/неживого характеризується лише специфікою взаємодії своїх компонентів з членами категорії роду, то категорія особи/неособи у них диференціюється також і за формальними засобами вираження. Лівий компонент цієї категорії – носій семи «особа» – виступає елементом смислової структури іменників чоловічого та середнього роду в німецькій мові, наприклад: нім. *der Bursche, der Bubi, der Knabe, das Jungchen*; а в українській мові особові іменники на позначення особи можуть бути трьох родів, пор.: укр. *дівча, дівчатко, дівчишко; хлопча, хлопчєня, паруб'я, козача* [6: 17-18].

Цікавою є закономірність словотвору іменників на позначення «неживого» з конкретно-предметними значеннями, адже майже немає продуктивних «граматичних» суфіксів на позначення слів із загальним предметним значенням. Будь-яка основа, підведена до категорії іменника, отримує значення предмета. Загальне значення предметності, яке властиве іменнику не потребує суфіксального вираження. Тому в колі іменників на позначення «неживого», які не відносяться до категорії абстрактності, значення суфіксів розподілені за конкретними лексичними рубриками.

Активізація вживання форм однини іменників в узагальнено-номінативному значенні зумовлена взаємодією двох мовних рівнів – лексичного та граматичного, яка характерна для всіх іменників, у семантичній структурі яких наявна сема «живе» та для деяких лексико-семантичних груп субстантивів, що позначають неживий предмет [6: 18].

Таким чином, граматична категорія особи у системі іменників диференціюється і збагачується у своєму змісті – внаслідок різноманітності різних словотвірних типів усередині цієї категорії. Те ж саме можна сказати про категорію абстрактності іменників. За допомогою словотвірних засобів в іменниках диференціюються значення абстрактної якості, стану, дії-процесу.

Категорія збірності перетинається з категорією маси (укр. *масло, мідь*; нім. *die Butter, das Kupfer*). На відміну від останньої, категорія збірності лише в сигніфікативному аспекті – єдність, а в денотативному – множина; за ім'ям збірності завжди стоїть ряд дискретних предметів, які певною мірою потенційно можна перелічити. Але на відміну від категорії числа, категорія збірності актуалізує не стільки кількісну, скільки якісну сторону сукупності предметів; вона базується не на семантичній опозиції «один-більше, ніж один-багато», а на опозиції «один предмет – клас, сукупність однорідних предметів», порівняймо, рос. «зверь – звіри/зверье». Таким чином, категорія збірності тісно пов'язана з якісною класифікацією денотатів, тому, що, наприклад, дуже багато суфіксів зі значенням збірності існує в історії уральських, тюркських, монгольських мовах [7: 473].

Отже, у сфері словотвору спостерігаються активні процеси абстрагування від власного та конкретного (процеси формування загальних словотвірних категорій). Ці явища частково споріднені з різними видами граматичної абстракції. Суттєвим є те, що вони відрізняються від них не лише основною формою свого вираження, але й своєю лексико-семантичною спрямованістю.

При дослідженні проблеми ономасіології абстрактних імен не можна обійти такі важливі проблеми, як проблема визначення суті категорії абстрактності, з одного боку, та її меж, з іншого. Не дивлячись на те, що вже перші граматики виділяють абстрактні іменники в один клас, вибір критеріїв для визначення цієї категорії не співпадає у різних лінгвістичних традиціях.

Окреслення меж даного класу полягає у труднощах розмежування абстрактних та конкретних іменників у рухливості, хиткості меж, які існують між ними. Це обумовлено також і тим, що межі між речами, явищами та ознаками теж є досить нечіткими [8: 106-107].

Позначаючи реальну множину одиничних предметів та істот як їх цілісну сукупність, категорія збірності стикається і взаємодіє з категорією одиничності. За співвідношенням з одиничними назвами збірні іменники можна поділити на такі розряди [4: 32-33]:

1. іменники, яким відповідають одиничні назви того ж кореня (укр. *перо – перлина*);
2. збірні імена, в яких значення збірності та одиничності збігаються, причому збірність розвинулась з одиничності (укр. *коніюка, мигдаль*; нім. *die Kopeke, die Mandeln*);
3. збірні імена у формі сингулятивів (укр. *біднота – бідна людина*; нім. *die Armut, das Arme – der arme Mensch*);
4. збірні іменники, у семантиці яких переважає значення цілісності, єдності і яким відповідає описовий зворот зі значенням одиничності (укр. *в'язка конопель*; нім. *das Hanfbündel*);
5. збірні іменники, що не корелюють з одніною (укр. *мотлох, тара*; нім. *der Kram, die Verpackung*).

Оскільки абстрактні, речовинні, власні та збірні імена володіють граматичною формою однини, то, можна допустити, що ця форма виражає певний граматичний зміст. Форма однини у абстрактних та речовинних імен містить лексико-граматичне значення незлічуваності або нейтральності до переліку і виражає нездатність того, що слугує предметом номінації у даних імен, тобто належність переліку [9: 3].

Категорія числа є лексико-граматичною, оскільки граматичні моменти тісно переплітаються з лексичними. Зв'язок лексики з граматиною проявляється, перш за все, в тому, що не всі іменники можуть мати обидві форми числа. Семантика окремих іменників не допускає лічби, тому у них протиставлені числа однини і множини позбавлені суті, тобто протиставлення семантично нейтралізоване. Подібні іменники обирають або однину (*singularia tantum*) або множину (*pluralia tantum*) [10: 96-97]. Іменники, в яких опозиція однини і множини семантично нейтралізована, відносяться до трьох основних розрядів незлічуваних іменників. А. Я. Шайкевич вдало показує таблицю розряду іменників на прикладі російської мови, яку ми можемо використати для категорії збірності в німецькій мові:

singularia tantum	pluralia tantum
1. Речовинні іменники	
рос. <i>картофель, горох, молоко</i>	рос. <i>дрова, макарони</i>
нім. <i>die Kartoffel, die Erbse, die Milch</i>	нім. <i>das Holz, die Makkaroni</i>
2. Абстрактні іменники (і назви дій)	
рос. <i>дружба, голод</i>	рос. <i>прятки, похорони</i>
нім. <i>die Freundschaft, der Hunger</i>	нім. <i>das Versteckspiel, die Beerdigung</i>
3. Збірні іменники	
рос. <i>листва, біднота, молодежь</i>	рос. <i>деньги, грабли</i>
нім. <i>das Laub, die Armut, die Jugend</i>	нім. <i>das Geld, der Rechen</i>

Ніякими раціональними міркуваннями не можна пояснити, чому в російській мові *помидори* і *сливи* належать до злічуваних іменників, а *картошка* і *капуста* – до незлічуваних (а в німецькій мові *картопля* «*die Kartoffel*») і *капуста* «*der Kohl*») відносяться до злічуваних іменників). Не можна пояснити також, чому збірний іменник укр. *народ*, нім. *das Volk* може мати форму множини (пор. *народы Европы*), а слову рос. *молодежь*, нім. *die Jugend* – не може (пор. *молодежь стран Европы*) [10: 96-97].

Як зауважує І. А. Висоцька, збірні іменники пов'язані як з конкретними – історично первинними і більш типічними, так і з абстрактними іменниками, які характеризуються певними особливостями семантики та походження. Зв'язок збірних імен з конкретними проявляється у відношеннях похідності: рос. *зверь* – *зверье* [11: 104].

Розглядаючи категорію збірності на фоні категорій множинності, одиничності, абстрактності, слід зазначити, що таких фонів може бути і більше, оскільки важливим фактом є мовленнєва ситуація, яка має значний вплив на уявлення, яке покликане цим словом у адресанта і адресата. Це зумовлює різноманітність контекстуальних, переносних значень слів, серед яких можуть бути і значення збірності [12: 38].

У морфологічній системі категорія збірності взаємодіє з категорією істоти/неістоти. Саме у формі множини категорія істоти має регулярні морфологічні показники, оскільки, істотним виявляється те, що вичленяється у множині, і що зберігає свою дискретність. Більшість імен, що позначають сукупну множинність знаходяться поза зоною дії категорії істоти/неістоти. Це стосується не лише тих збірних іменників, які не мають форм множини, наприклад, укр. *студентство, офіцерство, дітвора, мошкарк, біднота*; нім. *die Jugend* «молодь», *die Bauernschaft* «селянство»; *der Adel* «дворянство», *das Geschirr* «посуд» ; немає різниці між сукупністю осіб і сукупністю речей. Це має відношення і до кількісних слів, які мають форму множини (нім. *die Menge* «натовп»), нім. *der Schwarm* «зграя», нім. *die Herde* «табун»), до експресивно-кількісних (нім. *der Wagen* «вагон», нім. *der Haufen* «куча», нім. *die See* «море»), і до власне збірних (нім. *die Nation* «нація», нім. *die Mannschaft* «команда») [13: 92-93].

Синхронні та діяхронні зв'язки і відношення як з боку семантики, так і з боку форми збірних іменників із граматичними мовними засобами вираження кількості свідчать про генетичну і функціональну близькість форми числа і форми збірності, які однаково спрямовані на вираження кількості. Утворення форм збірності конкретних імен – це

утворення граматичних форм одного й того ж слова, яке стоїть поряд із формами однини і множини [14: 91].

Збірність, одиничність і незлічуваність пов'язані між собою як лексично, так і граматично. Граматичне виступає в якості абстрагізації від лексичного значення окремих слів у рамках відповідних розрядів іменників. З іншого погляду, граматична абстракція має лексично направлений характер, оскільки зумовлює коло лексики за ознакою відношення до числа. Граматичні поняття незлічуваності, одиничності та збірності певною мірою лексичні, вони є похідними від відповідного типу лексичного значення [9: 4].

Таким чином, галузь словотвору є ареною складної і різнонаправленої взаємодії лексичних і граматичних категорій, а деякі словотвірні типи тісно пов'язані з вузькими лексико-семантичними розрядами слів. Тому категорію збірності можна розглядати як семантико-понятійну категорію, яка інтерпретує множинність як цілісну, нероздільну сукупність однорідних предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реформатский А. А. Число и грамматика // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1987. – С. 82 – 84.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К, 2006. – 716 с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Изд-во Наука, 1975. – 559 с.
4. Томіліна Г. Я. До типологічно-зіставного вивчення збірних іменників у сучасній східнослов'янській мові // Мовознавство. – № 5. – К.: Орган відділу літератури, мови і мистецтва академії наук укр. РСР, 1971. – С. 28 – 34.
5. Бондарко А. В. Семантические категории в аспекте сопоставительных исследований // Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку. – М.: Наука, 1987. – С. 26 – 32.
6. Озерова Н. Г. Взаємодія семантичних і морфологічних категорій російських та українських субстантивів // Мовознавство. – № 2. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 17 – 21.
7. ЛЭС. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Колюхова О. Б. Деякі аспекти дослідження ономазіології абстрактних похідних (на матеріалі похідних іменників з суфіксом *-heit*) // Вісник Київського державного лінгвістичного ун-ту. Дослідження молодих вчених. Серія «Філологія». – Вип. 3. Взаємодія одиниць різних рівнів германських та романських мов. – К.: КНЛУ, 1997. – С. 106 – 111.
9. Косякин А. М. Категория числа имен существительных в современном немецком языке: Автореф. дис. канд. філол. наук.: 10.02.04. – М.: Московский государственный педагогический институт иностранных языков, 1962. – 16 с.
10. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику. – М.: Изд-во Российского открытого ун-та, 1995. – 304 с.

11. Высоцкая И. А. Русское собирательное имя в лингвопрагматическом аспекте // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6. Языкознание. – № 1. – М.: Российская академия наук. Ин-т науч. информации по общественным наукам, 2004. – С. 103 – 104.
12. Ищенко Н. Г. К проблеме собирательности (на материале однокоренных словообразовательных синонимов) // Вісник Харківського університету. Серія романо-германська філологія. – № 435. – Харків: Константа, 1999. – С. 35 – 39.
13. Онищенко Н. К. Грамматические категории в тексте // Лингвистика на рубеже эпох: Идеи и топосы. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – С. 89 – 116.
14. Топчий Л. Н. Об ином подходе к формам собирательных имен существительных современного русского языка // Збірник лінгвістичних праць: До 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл: Ізмаїльський державний педагогічний інститут, 2000. – С. 89 – 92.

УДК: 802.0-801. 561.3

*Морозова І. Б., Степаненко О. О.
(Одеса, Україна)*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА АНАЛІЗ ВЖИВАННЯ ПРОСТОГО ПИТАЛЬНОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛОЗІ (на матеріалі сучасного детективного роману)

Дана робота присвячена компаративному дослідженню вживання простих питальних речень в англійському та українському діалогах, яке мотивовано культурологічними і професійними потребами субмови детективного розслідування. У процесі аналізу порівнюються типові діалогічні єдності в англійській та українській мовах, їх подібність і розходження. Зроблено висновок про спільну комунікативно – логічну базу організуючої ролі питання у різних мовах.

Ключові слова: культурологічні особливості, детектив, питальні конструкції, комунікація, компаративний аналіз, когнітивний дисонанс, питально-відповідні відношення.

The presented work is dedicated to the comparative study of use of the simple questions in the English and Ukrainian dialogues as it is motivated by the cultural and professional demands of the sublanguage of the detective investigation. In the process of work the authors contrast the typical dialogical units in English and Ukrainian, their similarity and deviations. A conclusion is made about the common communicative – and-logical basis of the organizing role of the simple question in different languages.

Key words: the cultural peculiarities, detective, interrogative constructions, communication, comparative analysis, cognitive deficiency, question-and-answer relations.

Коли йдеться про такі наші поняття, як мова, народ, культура, то ми розуміємо, що всі вони пов'язані одне з одним. Цей зв'язок є нерозривним тому, що культура кожного періоду життя народу чи культура певного середовища не може не впливати на розвиток мовленнєвої комунікації даного суспільства. «Одним з найбільш логічно обґрунтованих принципів класифікації сукупності текстів є умовний підрозділ їх на ряд субмов, або варіативностей»

У даній роботі ми цілком поділяємо точку зору Г. Г. Почепцов, якій визначає, що: «...реально текст та дискурс ми можемо розглядати у відповідності з реченнями та висловлюваннями» [7: 23].

Мовленнєва комунікація, як така, є результатом використання художньо-мовних засобів у різних субмовах залежно від культурних і соціальних потреб. Вочевидь, що професійна специфіка кримінального жанру «детектив» вимагає спеціальних засобів кодування інформації на рівні висловлювання та речення.

Контрастивна лінгвістика на сучасному етапі надає великої уваги вивченню загальнограматичних універсалій, тобто, таких граматичних категорій, явищ, що є характерними не лише для однієї конкретної мови, а притаманні кільком мовам, які належать до різних мовних сімей. До числа граматичних понять, що мають загальнонаукове значення, слід також віднести й категорію питання. Його вивчення є цікавим як із теоретико-пізнавальної точки зору, так і з огляду на його використання в практичних цілях. Як слушно зауважують Н. Белнап і Т. Стіл «...діалогові та взагалі питально-відповідні інформаційні системи формалізують питально-відповідні відношення, отже, якість та ефективність цих систем залежить від переліку можливих питань» [1: 5].

Проблемою вивчення інтеррогатива займалися таки видатні вчені, як О. І. Смирницький, Г. Г. Почепцов, О. Єсперсен, Р.А. Клоуз, Д. Крістал, М. Я. Блох. Однак, як слушно пише Г.О Вейхман: «У граматиках не знаходить достатнього відображення проблема багатозначності питальних конструкцій, зокрема при вираженні мети висловлення та не враховується все різноманіття ресурсів, якими у цьому плані володіє мова» [6: 67].

Сучасну теорію питання можна визначити як інтегральну дисципліну, що поєднує в собі дані логіки, психології, лінгвістики, філософії, соціології та багатьох інших наук. Філософсько-логічні основи теорії питання було закладено в Давній Греції, передусім у працях Аристотеля. Являючи собою специфічну форму розвитку знання, питання, за визначенням засновника індуктивної логіки Ф. Бекона, є початковим етапом пізнання. Загальновідоме також найвище мистецтво Сократа, який завдяки точно поставленим питанням ставав переможцем у полеміках. Пізніше Р. Декарт зазначає: «Ми поділяємо все, що може бути пізнаним на прості речення і питання» [7: 52]. Таким чином, пізнавальні функції питання пов'язано зі здобуванням інформації, а також з конкретизацією раніше здобутих уявлень про предмети і явища дійсності. Як відомо, речення є основним засобом оформлення людської думки загалом. При цьому, питання, являючи собою специфічним чином оформлену думку, спрямовану на задоволення пізнавальної потреби людини, є особливим різновидом речення.

Проведене дослідження ґрунтується на вивченні тексту діалогу детективного роману. Таким чином, з художнього українського та англійського діалогів було відібрано по чотири тисячі питальних конструкцій відповідно.

Детектив як літературний жанр ще не був об'єктом спеціального аналізу ані в лінгвістичному аспекті, ані з точки зору його етнокультурної специфіки. За визначенням

літературознавчого словника «детектив характеризується особливою напруженістю сюжету, являючи собою *розгорнене питання*, відповідь на яке читач отримує в кінці твору» [13: 103]. Таке розуміння жанру детективу дає ключ до верифікації гіпотези про те, що саме вивчення цього жанру створює найповнішу лінгвістичну картину функціонування питальних конструкцій. Крім того, детектив багато в чому побудовано на широкому використанні діалогу, що є основним засобом рухання сюжету.

Авторська розповідь (за винятком тих випадків, коли вона проводиться від першої особи) є швидше допоміжним засобом, що конкретизує мовленнєву ситуацію та фон, на якому розгортаються події художнього діалогу персонажів.

Метою роботи є компаративне дослідження функціонування простих питальних речень в англійському та українському діалогах художнього жанру «детектив». Отже, конкретними завданнями проведеного дослідження є з'ясувати синтаксичні конструкції, які віддзеркалюють нейролінгвістичні підстави розгортання діалогу в тексті детектива, а також розглянути, типи ДЄ характерні для діалогу детектива, та визначити типові розходження питальних конструкцій на синтаксичному рівні в англійському та українському діалогах. Як відомо, українська мова, як і мова в загалі, являє собою складну знакову систему, якою є природна мова з усіма її непослідовностями, типовими рисами, як-то постановка питань, типові морфологічні та синтаксичні форми і перспективи розвитку [4: 182].

Т. В. Братусь відрізняє три основних типи слідчих, особисті якості котрих багато в чому зумовлюють специфіку граматичних і лексичних характеристик діалогів [5: 154]. Однак, як свідчать дані фактичного матеріалу, загальна синтаксична картина функціонування питальних речень в діалогах практично не залежить від наведених Т. В. Братусь типів детективної оповіді, як ось: 1) класичний детектив зі слідчим-інтелектуалом; 2) сучасний детектив зі слідчим реального типу, «міським героєм», яким міг би стати кожен; 3) детектив зі слідчим «крутого типу», який живе в суспільстві за вовчими законами [5: 156]. З точки зору синтаксичної організації діалогів, у будь-якому з наведених типів детективу, питальні конструкції посідають винятково важливе місце, оскільки є основою рушійної сили розкриття сюжету.

Діалогічне спілкування між комунікантами загальноновизнано розуміти як обмін репліками, що утворюють певну кількість діалогічних єдностей (ДЄ), пов'язаних загальною комунікативною інтенцією. Іntenціональна структура діалогу характеризується безпосередньою зверненістю до партнера, що дає змогу достатньо легко виявити конкретну цільову спрямованість мовця і простежити вербальну організацію його діалогу. Реалізація комунікативної інтенції, котра, як справедливо відзначає М. О. Файонова, з точки зору «цільової зумовленості є мовленнєвою дією» [10: 6]

З іншого боку, інформаційні лакуни в процесі комунікації, як і когнітивний дисонанс між комунікантами, вимагають реалізації специфічної комунікативної інтенції, або інтенції інформативного інтересу.

Одна з перших дослідниць діалогічних єдностей (ДЄ), Н. І. Шведова зробила висновок про те, що будь-який діалог з точки зору своєї синтаксичної організації, являє собою ланцюжок діалогічних єдностей, репліки яких є взаємообумовленими в структурному та змістовому відношенні [11: 67-69]. В мовленнєвому відношенні репліки ДЄ являють со-

бою сукупність стимулу і реакції. При цьому, питальні речення виконують провідну роль у розгортанні діалогу та реалізації його комунікативної інтенції. Сучасні дослідники комунікативної граматики визначальною рисою діалогічного спілкування вважають систему мовних моделей, що реалізуються у відповідності до певних ситуацій (див. напр., А. М. Михайлов [8]). Таким чином, у мовленнєвому спілкуванні закодовані у свідомості мовного носія типи речень перебувають в умовах їхньої безперервної реалізації.

Успішна комунікація можлива лише за умов урахування вербально або не вербально висловленої пресупозиції, на котру, здійснюючи мовленнєвий акт, спираються комуніканти. Найчастотніший, за нашими даними (більш ніж 45%), прагматичний тип речення – питання – виникає з припущення запитуючого, що його партнер з комунікації посідає той обсяг знань і ту ступінь поінформованості, які допоможуть ліквідувати виниклу в запитуючого інформаційну лакуну.

Цілком очевидно, що для розгортання сюжету детективу головним способом отримання інформації є саме питальні конструкції. Водночас, помилкова оцінка пресупозиції (відсутність правильних кореляцій між полюсами «незнання-знання») впливає на характер комунікації і робить неможливим подальше ставлення питань, необхідних для здобування й уточнення потрібної інформації. Напр.,

1. – Where is Mr. O'shea?

– I can't imagine. (Ch. Armstrong.)

2. – Чому всю відповідальність за вчинене ви намагалися перекласти на Фоменка?

– Не знаю. (Л. Сфімов.)

В цих ДС, вибраних зі сучасних текстів детективу (англійського й українського відповідно), репліки-відповіді блокують подальший розвиток бесіди на тему, що цікавить співрозмовників (I can't imagine. – Не маю уяви. (пер. авт.) і – Не знаю).

З іншого боку, психологічна настанова одного з комунікантів на «неспівпрацю» теж може блокувати бажання задовольнити інформаційний дефіцит другого комуніканта. Свідоме небажання співпрацювати в процесі комунікації ілюструється нижченаведеними мовленнєвими зразками. Напр.,

1. – Aren't you going to tell me? What it is all about?

He hurried out of the room. (A. Christie.)

2. – Що-небудь сталося?

– Я не буду вам відповідати. (В. Кашин.)

У першому випадку, на розрив комунікації вказує авторська ремарка He hurried out of the room. (Він поспішив вийти з кімнати. (пер. авт.)

В другому – репліка-відповідь персонажу «Я не буду вам відповідати».

Згортання діалогічного спілкування в результаті неправильної пресупозиції або відсутності бажання співпрацювати (тобто, очевидне блокування питальних конструкцій) в обох мовних паралелях засвідчено не більше ніж у 12% випадків.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що найпоширеніший тип ДС в діалогах детективу – питально-відповідний. В процесі дослідження було встановлено, що наведені висловлювання в англійському та українському детективах становлять 30% від усього корпусу речень, тобто, більше половини засвідчених в тексті детективу декларативних

висловлювань. Цей факт свідчить про збільшення питомої ваги питальних речень в діалогах детективу (приблизно на 8% більше, ніж у художніх діалогах інших жанрів). Що ж стосується функціонування різноманітних типів діалогічних єдностей (ДЄ) в досліджуваних мовних паралелях, то тут було з'ясовано, що, як у двочленній, так і в тричленній ДЄ питальні репліки становлять понад 60% речень, що входять до їх складу. Напр.,

1.

a) – How did you find all that out?

– I saw his name. (F. W. Cratts.)

б) – Has Miss Iris got back?

– Oh, yes, sir. (A. Chritie.)

2.

a) – Уб'ємо Ковальчука?

– Що ж, можна й вбити. (Л. Єфімов.)

б) – Хто ваші багьки?

– Службовці в маленькому містечку. (В. Кашин. 26)

Однак, під час аналізу вживаних у діалогах питальних конструцій англійської та української мов, виявилися деякі розходження. За нашими даними, в українському художньому діалозі односкладні питальні конструції вживаються приблизно на 27%, частіше ніж в англійському. Напр.,

– Живе одна?; – Молода? (В. Кашин.) – Відверто? (Л. Єфімов)

Очевидно, що в усіх наведених прикладах представлено тільки головний член речення – присудок: «Живе одна?» або його частина: «Молода? Відверто?»

Порівнювальний аналіз типів питальних конструцій в досліджуваних мовних паралелях виявив переважання риторичних питань в українській мові. Напр.,

– Ні, ні, – злякалася Люція. Які комуністи, які євреї? Помилуй Господь! (В. Кашин. 26)

Крім того, у зв'язку з відсутністю устанавленого порядку слів у слов'янських мовах, в українській мові фіксується брак формально питальних конструцій загального типу. Їхнє місце посідають інтонаційні питання. Напр.,

a) – Я справді можу йти? (Л. Єфімов.)

б) – Значить тільки з ними мала справу? (В. Кашин.)

в) – Забираєте його? (Т. Юрченко)

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про логічну спільність комунікативно-організуючої ролі питання у різних мовах. Цей факт свідчить про те, що в цілому питальні конструції в кожній з розглянутих мов є відбиттям конкретних засобів пізнання оточуючого світу, які зумовлені певними культурологічними потребами суспільства і віддзеркалюють особливості даної субмови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белнап Н., Стіл Т. Логика вопросов и ответов. – М., 1981. – 283 с.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К., В. Ш., 1997.
3. Береснев С. Д. О взаимоотношении субъязыков и функциональных стилей // Межвузовский сборник. – Пермь 1994. – 158 с.

4. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К.: «АртЕк», 1997. – 224 с.
5. Братусь Т. В. Детективный роман как этнолингвокультурная проблема. (К постановке вопроса). // Вісник ХДУ.– 1996. – № 386.
6. Вейхман Г. А. Новое в английской грамматике. – М.: Астраль, 2000. – 127 с.
7. Декарт Р. Правила для руководства ума. – М. – Л.: Наука, 1966. – 210 с.
8. Михайлов Л.М. Коммуникативная грамматика немецкого языка. – М., В. Ш., 1994.
9. Почепцов Г. Г. История семиотики до и после 1917г. – М.: Лабиринт, 1998.
10. Файонова М. О. Обучение культуре общения на английском языке. – М., В. Ш., 1956.
11. Шведова Ю. И. К изучению русской диалогической речи. //Вопросы языкознания. – № 2 – М., 1956.
12. Философский энциклопедический словарь. – М., Инфа, 1997.
13. Harvey P. The Oxford Companion to English Literature. – Oxford Univ. Press, 1983.

УДК 371.132:0018

Гастиницкова Л. О., Смолякова Л. О.
(Київ, Україна)

ПРО ПОЛЕКРАННУ ТЕХНОЛОГІЮ ЯК ОДНУ З ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Полекранна технологія навчання належить до нових навчальних технологій, що сполучають програмно-апаратний та методичний комплекси з урахуванням психологічних рекомендацій фахівців та дозволяє в короткий термін не тільки пред'являти зміст програм, але і переводити навчання на рівень стійких навичок і умінь.

Multiscreen teaching technology belongs to the new training technologies which combine computer software and methodological complexes with psychological recommendations of specialists and enables to present within short period of time not only the contents of the programmes, but also to transfer learning activities to the level of permanent competences and skills.

У наш час ніхто не наважиться заперечувати думку про те, що іноземні мови знати важливо і потрібно. Але якщо вивчати мову за допомогою традиційної методики, знадобиться в цілому років десять-п'ятнадцять серйозної праці в умовах відсутності мовного середовища, щоб можна було сказати: «я добре володію тією або іншою іноземною мовою». Але багато людей молодого і зрілого віку давно поставили собі «діагноз»: «мені іноземні мови не даються». Вони вивчали англійську мову в школі, університеті, на курсах, по самовчителю, за допомогою комп'ютерних програм, але не досягли помітних успіхів. Чи можна тоді стверджувати, що традиційні методики викладання/вивчення іноземних мов успішні? Чи є у людини, нехай навіть молодій, ці десять-п'ятнадцять років в наше століття, що стрімко розвивається і змінюється, коли знання потрібні вже сьогодні?

© Гастиницкова Л. О., Смолякова Л. О., 2009

Саме тому не викликає здивування факт пошуків нових методик і можливостей стиснути цей процес в часі, інтенсифікувати процес опанування іноземною мовою. Проблеми інтенсифікації процесів навчання були присвячені роботи багатьох вчених в галузі психології, психолінгвістики, психофізіології і методики навчання іноземним мовам (Артемов Э. Ю., Виготський Л. С., Китайгородська Г. А., Лозанов Г. Т та ін). Протягом багатьох років у різних країнах світу перед викладачами ставилося завдання: у короткий термін якісно навчити людину іноземній мові. Однак проблема швидкого і якісного навчання іноземних мов залишається і досі актуальною.

У Європейському університеті ми пропонуємо своїм студентам, що мають низький рівень володіння англійською мовою після середньої школи та зневірилися його покращити, вивчення англійської мови на інтенсивних курсах за допомогою поліекранної технології.

Поліекранна технологія навчання належить до нових навчальних технологій, що сполучають програмно-апаратний та навчально-методичний комплекси з урахуванням методичних і психологічних рекомендацій фахівців та дозволяє в короткий термін пред'являти не тільки зміст програм, але і переводити навчання на рівень стійких навичок і умінь.

У результаті копійної наукової і практичної роботи викладачів кафедри іноземних мов були отримані стабільно позитивні результати: стійкі навички спілкування з більш ніж двадцяти мовних тем у слухачів курсів, проведення нескладних діалогів на побутові теми, значне накопичення словарного запасу та позбавлення комплексів щодо спілкування іноземною мовою. Прикінцевий результат: у процесі навчання слухачі вирішують проблеми комунікативних ситуацій, не лякаються публічно виступати.

Дослідження показали: слухачі курсів запам'ятовують 20% того, що вони чуять, 30% того, що вони бачать, 50 % того, що вони бачать та слухають, 80% того, що бачать, слухають та говорять. Такі високі показники стали можливими завдяки використанню поліекранної технології, що є потужним інструментом впливу на учбовий процес на вербальному та невербальному рівнях, на кінцевий позитивний результат з першого практичного заняття.

Використання поліекранної технології не обмежує вік та рівень початкової підготовки слухачів за рахунок того, що інформація передається по різних каналах пам'яті у паралельному режимі та багаторазово дублюється; вона залишається в пам'яті значно довше, ніж після вивчення мови традиційними методами. Для людей, що давно закінчили середню школу і вищі навчальні заклади і розчарувалися у власних навчальних здібностях, а особливо у вивченні іноземних мов, дуже важливо отримати позитивний результат у навчанні і підтвердити власну компетентність вже сьогодні, на кожному занятті. Застосування поліекранної технології у навчанні дозволило комплексно реалізувати психологічні можливості людського організму для активізації прихованих резервів та задіяти практично усі види пам'яті. Це досягається завдяки моделюванню на занятті з іноземної мови реальних умов застосування придбаних знань, що своєю чергою, забезпечує формування в учнів навичок практичної реалізації адекватних реакцій мовленнєвої поведінки.

Розроблена в науково-навчальному центрі «ІНТОКС», поліекранна технологія має унікальний пристрій. Ця технологія є сукупністю технічних засобів, комп'ютерних технологій, сучасних методик інтенсивного навчання, які раніше успішно застосовувалися в педагогічній практиці, сприяє переробляти одночасно величезну кількість різноманітної

інформації. Ця розмаїтість визначається колірними, енергетичними (яскравість, контрастність), просторовими (гострота зору, поле зору, обсяг сприйняття), часовими (час адаптації, тривалість інформаційного пошуку) і інформаційними (пропускна здатність) характеристиками зорового аналізатора. Надані характеристики обумовлені анатомічною будовою органів зору: наявністю специфічних нервових клітин (детекторів), що реагують на окремі властивості об'єкта сприйняття, бічних (латеральних) зв'язків і т.д. В результаті досягається висока надійність переробки інформації, інтеграція в цілісний образ з мінімальними витратами. Отже, чим повніше «завантаженість» входу зорового аналізатора, тим менше часу й енергетичних витрат необхідно на побудову образу. Грунтуючись на цьому, неважко визначити переваги поліекранної проекції перед моноекранною, де основним джерелом інформації є тільки зміст кадру, що демонструється; наступний фрагмент (кадр) може бути показаний лише після попереднього. Поліекранна проекція дозволяє пред'являти кілька кадрів одночасно. При цьому інформативного значення набуває місце розташування кадрів, послідовність їхнього пред'явлення в часі та їхнє розташування відносно один одного.

Ще однією специфічною особливістю поліекранної проекції є те, що глядач не знає, на якому проекційному полі буде пред'явлена інформація. Вона з'являється на периферичних полях зору, стимулюючи тим самим рух очей, який носить мимовільний характер і є «орієнтованим рефлексом», що вважається психофізіологічною основою уваги. Він супроводжується комплексом реакцій, що мобілізують роботу мозку, активізують емоційні стани, підвищують чутливість аналізаторів.

Таким чином, сприйняття поліекранної проекції представляється надзвичайно змістовною діяльністю, має творчий характер, насичено емоціями, і, отже, здобуває мотивуюче значення. Велике значення при цьому має вплив на рефлекторні механізми сприйняття й уваги. А надана можливість самостійних висновків і прийняття рішень з опорою на візуальну інформацію викликає почуття довіри до цієї інформації, створює особливу атмосферу відкритості, сприяє міцності її засвоєння.

Поряд з візуалізацією навчання, поліекранна технологія дозволяє оптимізувати аудіювання як невід'ємну частину комунікативного навчання іноземних мов. Сприйняття тексту полегшується технічною можливістю пред'явлення його різними способами в залежності від складності, кількості нового матеріалу, рівня підготовленості групи, необхідності зорової опори, промовленням статичного чи динамічного ряду: цілком, блоками, пофразово з повторенням за диктором або ж «імітацією», адже правильна імітація полегшує сприйняття і розуміння.

Використання сучасних технологій навчального класу і програмно-технічних засобів дозволяють створювати на заняттях з вивчення іноземної мови кероване навчальне середовище з урахуванням рекомендацій психологів, психофізіологів та інших фахівців із різних галузей людських знань. Створення керованого навчального середовища означає не тільки застосування спеціалізованих навчальних приміщень, пристосованих до інтенсивної інтелектуальної діяльності слухачів, але і супутніх релаксаційних реакцій або кімнати психологічного розвантаження, оснащених системами зонального реостатного освітлення, системами клімат – контролю з одночасним контролем загазованості приміщень.

Також створення подібних комплексів сприяє тому, що людина наприкінці робочого дня може протягом короткого часу відновити свої сили, і мобілізує приховані інтелектуальні резерви своєї особистості, бути готовою до сприйняття великих обсягів нової інформації. Якщо говорити про застосування подібних технологій у стандартному навчальному процесі навчального закладу, то можна прогнозувати підвищення мотивації навчальної діяльності і якості навчання слухачів. Усе це неминуче призводить до найбільш оптимальних способів роботи з інформацією і поліпшення стану здоров'я тих, кого навчають, тобто до створення валеологічних умов проведення занять. При застосуванні поліекранної технології здійснюється активний вплив на емоції, уяву і підсвідомість за допомогою образних, ритмічних і звукових стимулів шляхом включення в навчальний процес аутогенного тренування, релаксацій. Застосування функціональної музики і світло-колір-динаміки дозволяє керувати психофізіологічним, мотиваційним і емоційно-вольовим станом людини з метою мобілізації його потенційних можливостей, повнішого використання резервів психіки та пам'яті, підвищення швидкості і засвоєння навчальної інформації.

Будучи по своїй сутності могутнім інструментом у руках підготовленого викладача, поліекранна технологія розкриває творчий потенціал не тільки викладацького складу, але сховані при традиційному навчанні резервні можливості особистості слухачів курсів. Це у свою чергу прогнозує якісний стрибок у навчальному процесі будь-якого навчального закладу, де використовується поліекранна технологія.

Автори поліекранної технології витратили багато зусиль і інтелектуальних ресурсів задля дотримання важливого принципу – «Не нашкодь». Наведемо цитату зі статті Саулова О. Н., генерального директора ННЦ «ІНТОКС» «Про деякі можливості поліекранної технології в системі інтенсивного навчання іноземним мовам»: «Психофізіологічна безпека слухачів повинна бути невід'ємною складовою частиною будь-якої навчальної діяльності. Особливо, якщо йдеться про методики і технології інтенсивного навчання. Адже при інтенсивній інтелектуальній діяльності в організмі людини відбуваються певні зміни щодо його розміреного повсякденного життя. В цьому випадку викладач повинен мати уявлення про те, що може відбуватися в організмі людини при роботі в інтенсивному режимі, як попередити негативні моменти, які супроводжують підвищені навантаження в будь-яких сферах діяльності людини і не допустити поза межних перевантажень, які викличуть стреси, психосоматичні захворювання, депресії та інші не менш «приємні» наслідки. Багато питань знайшли відповідь і отримали реалізацію в процесі роботи над створенням поліекранної технології навчання, хоча, звичайно, ще величезна кількість питань чекає своїх досліджень і подальшої наукової обробки» [с.тор.2-5]

Що таке поліекранна технологія – це треба бачити. Але спробуємо викласти коротко елементи структури цієї інноваційної технології навчання:

1. *нестандартна обстановка*: спеціально обладнана затемнена аудиторія без парт, замість підручників, зошитів і магнітофону – великий екран на всю стіну, розділений на 10 частин (поліекран); напроти нього амфітеатром розташовані два ряди зручних крісел для студентів;

2. *нестандартний спосіб презентації інформації студентам*: комп'ютерна програма подає зображення на поліекран через проектор, і фонограму діалогів через динаміки, що

знаходяться з двох боків від екрану, впродовж всього заняття; презентація учбового матеріалу відбувається у вигляді текстових образів (окремі слова та їх переклади, ситуаційні тексти), звукові образи (слова, фрази та діалоги) і відеоряд (тематичні і релаксаційні відображення, фрагменти відеофільмів) на екрані, який розплановано на окремі зони (таким чином організовані 10 незалежних екранів); за допомогою пульта викладач управляє показом тексту та відеообразів на кожному екрані, а створення фрагментів звукового ряду виконується викладачем адекватно ситуації (швидкість, ритм, повтори);

3. *нестандартні інструменти в арсеналі викладача*: замість дошки з крейдою, таблиць і з дерев'яної указки в руці викладача впродовж всього заняття пульт дистанційного керування і лазерна указка. За допомогою різних кнопок активізується те чи інше вікно поліекрану, або декілька вікон одночасно;

4. *нестандартна структура заняття*: через кожні 25-30 хвилин застосовується 2-3 хвилини релаксаційна пауза, на екрані з'являється зображення куточка природи і звучить приємна музика; студенти п'ють воду (для поповнення мозку киснем), міняються місцями для зміни кута зору і відстані від екрану. В цілому заняття разом з паузами і кофе-брейком триває 5 академічних годин;

5. *нетрадиційний режим роботи студентів*: всі студенти знаходяться в максимально активному стані пізнавальної діяльності щосекунди в проміжках між релаксаційними паузами, вони розмовляють всі одночасно – або повторюючи хором за фонограмою чи викладачем, або читаючи в парах діалоги з екрану, причому вони звикають до такого режиму роботи з першої ж години занять;

6. *нетрадиційно швидкий темп ведення заняття*: немає втрати часу на перегортання сторінок підручника або запис з дошки, як при традиційному навчанні; використовуються кольорове кодування нових граматичних/мовленнєвих явищ, блакитний рядок, що біжить по рядку тексту синхронно зі звучанням, направлений промінь лазерної указки, що дає можливість при необхідності, не відволікаючись на другорядне, знаходити очима все необхідне в потрібний момент;

7. *нетрадиційна атмосфера на занятті*: головним диригентом є викладач, студенти ж так захоплюються роботою, що здається, ніби вони не напружуються над учбовим матеріалом, а просто спілкуються або грають, інколи не помічаючи викладача зовсім. Такій атмосфері великою мірою сприяє зміст програми – цікаві життєві ситуації, діалоги з елементами гумору, кумедні картинки, прекрасна якість звуку і зображення.

8. *нетрадиційно високий результат на виході*: вирішуються всі головні завдання – знімається мовний бар'єр, з'являється впевненість в собі і автоматизм в продукуванні висловів англійською мовою, засвоюються мовні штампи повсякденного спілкування до автоматизму. У базовому 140 годинному курсі, наприклад, активно засвоюються близько 800 лексичних одиниць (слів) і ще 2000 в пасиві; з'являється відчуття мови, студент починає розуміти розмови англійською мовою на слух, він упевнено каже самому собі: «Тепер я багато чого вмію». Студент отримує не тільки знання, але стійкі комунікативні навички в обсязі програми курсу.

За допомогою поліекранної технології вдається:

- у короткі проміжки часу вводити набагато більшу, порівняно з традиційним навчанням, кількість навчальної інформації на одиницю навчального часу;

- подавати людині колосальний обсяг інформації через всі канали сприйняття, до того ж в захоплюючій формі, що підсилює мотивацію навчальної діяльності – головну запоруку успіху;

- задіювати в навчальному процесі всі види пам'яті, які властиві людині;

- використовувати методику, що забезпечує достатній обсяг мовленнєвої практики і соціальної адаптації в іншомовному середовищі. Для «особливо необдарованих» підмогою може бути конспект уроку, що видається після кожного заняття.

Атмосфера доброзичливості, створювана викладачем, сприяє формуванню позитивних двоканальних зв'язків викладача і студентів, що є стимулом навіть для тих слухачів, які були невпевнені у своїх силах. Позитивні відгуки слухачів та студентів Європейського університету – це найкраща гарантія високої якості та ефективності навчального впливу поліекранного методу на відміну, по ряду параметрів, від традиційних методів, що використовуються у навчальному процесі. Сукупність технічних засобів, сучасних методик інтенсивного навчання, способів пред'явлення, обробки і контролю психофізіологічних механізмів сприйняття інформації якісно підтверджують її сучасну актуальність та позитивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. – М.: Изд-во Моск. университета. – 1982, 176 с.
2. Лозанов Г. Сущность, история и экспериментальные перспективы суггестопедической системы при обучении иностранным языкам: Сб. науч. тр. / Моск. гос. пед. институт иностр. яз. им. М. Тереза. – Вып. 3. – С. 6-7.
3. Плесневич А. С. теоретические основы ускоренного курса обучения английскому языку по методике «погружения» /Методы интенсивного обучения иностранным языкам: Сб. науч. тр./ Моск. гос. пед. Институт иностран. яз. им М. Тереза, 1977. – Вып. 3. – С. 142-148.
4. Сердюков П. І. **Теоретичні основи навчання іноземних мов у мовному вузі з використанням інформаційних технологій:** Автореферат дис. докт. пед. наук, 1997. – 32 с.
5. Научно-учебный центр «Интокс». Коммерческое предложение по обучению иностранным языкам с применением полиэкранной технологии.– С. 2-5, 8, 14, 17, 18.
6. Лурия А. Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 319 с.
7. Сердюков П. И. Теоретические основы обучения иностранных языков в языковом вузе с использованием информационных технологий: Автореферат дис. д. пед. н., 1997. – 32 с.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Килевая Л. Т., Марченко И. В.</i> Трансформация заповедей Господа Бога в «Домострое»: темпоральный аспект.	5
<i>Шевчик Л. Г.</i> Эмоциональный аспект культуры древних славян.	11
<i>Готовский Л. А.</i> Культура взаимоотношений личности и общества.	15
<i>Зернов О. В.</i> Формирование концептов в сознании человека.	17
<i>Авраменко В. В.</i> Проблема функций языка.	21

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

<i>Кутырёва-Чубаля Г. Г.</i> Лингво-музыкальные корреляты песенного языка (на материале белорусского фольклора).	29
<i>Андриянова Н. Н.</i> Символический язык искусства и культуры.	37

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Михайленко В. В.</i> No-оператор у функції авторського модусу.	43
<i>Кушнарьова І. М.</i> Особливості перемикання мовного коду на рівні морфолого-синтаксичних структур (усний та електронний різновиди дискурсу).	48
<i>Шевченко А. И.</i> К методологии мотивационно-семиотического анализа дискурса (на материале английского языка).	55
<i>Голощук С. Л.</i> Фреймова організація спонукального дискурсу.	62
<i>Корнева Н. А.</i> Вираження оцінних значень у наукових рецензіях гуманітарного циклу (на матеріалі української та російської мов).	67
<i>Коляденко О. О.</i> Метафоричне представлення концепту «страх» в українській мові (на матеріалі українських фольклорних текстів).	75
<i>Ревуцкий О. И.</i> Модели текстообразующих метафор с компонентом «понятия эмоциональной и интеллектуальной сферы» (на материале текстов русской поэзии).	81
<i>Знась О. Ф.</i> Особливості функціонування синтактико-семантичної структури контрасту у простих реченнях (на матеріалах новел Й. В. Гете).	87
<i>Чолан В. Я.</i> Джерела формування категоріальних ознак тексту у сфері військової україномовної комунікації.	94
<i>Туркия Т. Р.</i> Филлеры в грузинском языке.	101

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Юдкін-Ріпун І. М.</i> Формування концептосфери прислів'їв та афоризмів як текстотворювальний експеримент.	105
--	-----

<i>Венжинович Н. Ф.</i> Тематична стратифікація фразеологізмів сучасної української мови.	112
<i>Пузевич Т. В.</i> К вопросу о выявлении степени идиоматичности терминов-фразем.	120
<i>Савченко Л. В.</i> Українська фразеологія макроетноконцепту «традиція»: етнолінгвістичний аспект.	126
<i>Арефьєва Н. Г.</i> Національна специфіка болгарських стереотипів маскулінності (на матеріалі фразеології та пареміології).	135
<i>Моторний О. А.</i> Гендерні стереотипи у фразеології верхньолужицької мови.	141
<i>Орел І. І.</i> Денотативна співвіднесеність ФО з фольклорним компонентом (на матеріалі німецької мови).	145
<i>Узринюк О. В.</i> Неологічні утворення у сучасній німецькій мові (за основними семантичними сферами).	151
<i>Галема О. Р.</i> До проблеми розмежування сталих словосполучень з дієслівним компонентом у німецькій мові.	157
<i>Петрочук О. В.</i> Механізм утворення мелиоративно-емотивного оціночного компонента фразеологічних одиниць.	164
<i>Горошкевич О. Г.</i> Сценарії поведінки людини (з негативною оцінністю) у соматичній фраземі сучасної японської мови.	171
<i>Кубрак І. С.</i> Английские соматические фразеологизмы-идиомы в лингво-концептуальном и национально-культурном освещении.	175

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Рековальд Н. В.</i> Эмотиконы в чат-коммуникации.	183
<i>Шкурат А. С.</i> Деякі особливості передачі емоційної інформації у французькому аналітичному інтерв'ю.	188
<i>Деревянко В. Г.</i> Национальное в контексте восприятия публичной речи.	194

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Айдачич Д.</i> Уявлення про кохання майбутнього у слов'янській фантастичній літературі.	196
<i>Оришак О. Н.</i> «Пушкинские эпитафии» Арсения Тарковского как художественное целое.	204
<i>Иоскевич М. М.</i> «Ловушка» акта рассказывания (на примере романа Э. Бронте «Грозовой перевал»).	209
<i>Шемякіна М. П.</i> Персонажне мовлення у драматичному творі (на прикладі драми Ф. Шиллера «Дон Карлос»).	213
<i>Прохор В. В.</i> Філософія абсурду у формуванні авторської картини світу франкомовних письменників-абсурдистів.	220
<i>Шатова И. Н.</i> К вопросу о своеобразии карнавального мира Даниила Хармса.	224

<i>Біляшевич Т. М.</i> Образ матері в прозі А. Камю.	231
<i>Казакова Л. М.</i> Доля – талан – фортуна: міфологема долі в оповіданні С. Крейна «Відвертий човен».	240
<i>Колмыкова Е. А.</i> Михаил Кузмин в оценках современников.	244
<i>Вусик Н. В.</i> Авторська інтерпретація образу Агасфера у творчості Ш. Хайма.	250

КРУГЛИЙ СТІЛ «МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

<i>Дідук-Ступ'як Г.</i> Культурологічний підхід до вивчення української мови – один із основних компонентів інтеракційного навчання.	255
<i>Ли Шуцзинь</i> Иноязычные заимствования в русском языке и проблема преподавания русского языка в Китае.	262
<i>Ніколаєнко Ю. О.</i> Принцип культурологічності у підготовці студентів до професійного спілкування в іншомовному середовищі.	264
<i>Сидорчук О. В.</i> Соціокультурна компетенція та набутий досвід навчання студента як чинники впливу на ступінь засвоєння іншомовного матеріалу.	269
<i>Ляшко Т. Н.</i> Аспект межкультурної комунікації в методикі преподавания иностранных языков.	273
<i>Русанова О. О.</i> Культурологічні складові процесу індивідуалізації навчання іноземним мовам.	278
<i>Борзенко С. Г., Бабасва Л. В.</i> Оптимізація когнітивної функції мови в методикі викладання іноземних мов.	285
<i>Ніколаєва І. В.</i> Дискусія як спосіб активізації навчання англійської мови за професійним спрямуванням у ВНЗ.	291
<i>Мячикова И. И., Жевняк О. Г.</i> Историко-сравнительный подход к изучению английского языка.	295
<i>Дементьева Т. Г.</i> Лингвострановедческий подход к обучению иностранным языкам взрослых в системе последилового образования.	300
<i>Фурсова Л. І.</i> Спільні риси первинної і термінологічної номінації (на матеріалі сучасної англійської загальноекономічної лексики).	304
<i>Копонова Д. В.</i> Імпліцитне та експліцитне вираження каузації у формальних та неформальних комунікативних ситуаціях (на матеріалі сучасного англійського дискурсу).	311
<i>Ковтун Я. П.</i> Категорія збірності та суміжні з нею категорії (на матеріалі німецької мови).	316
<i>Морозова І. Б., Степаненко О. О.</i> Культурологічні особливості та аналіз вживання простого питального речення в англійському та українському діалозі (на матеріалі сучасного детективного роману).	322
<i>Гастиницикова Л. О., Смолякова Л. О.</i> Про поліекранну технологію як одну з педагогічних інновацій.	327

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 11

Том IX (121)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К. Ананко*

Підписано до друку 12.02.2009 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 18,41. Ум.-друк. арк. 13,95. Наклад 300 прим. Зам. № 990-9.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41